

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

**TANZİMAT'IN YURTLUK-OCAKLIK VE HÜKÜMET
SANCAKLARDA UYGULANMASI (1839-1864)**

DOKTORA TEZİ

DANIŞMANI
PROF. DR. ORHAN KILIÇ

HAZIRLAYAN
ÖMER TORAMAN

ELAZIĞ- 2010

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

TANZİMAT'IN YURTLUK-OCAKLIK VE HÜKÜMET SANCAKLARDA
UYGULANMASI (1839-1864)

DOKTORA TEZİ

Bu tez / / tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy
çokluğu ile kabul edilmiştir.

Danışman	Üye
Prof. Dr. Orhan KILIÇ	Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
Üye	Üye
Prof. Dr. Y. Cemalettin ÇOPUROĞLU	Prof. Dr. Mesut AYDIN
Üye	
Yrd. Doç. Dr. Rifat Özdemir	

Bu tezin kabulü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim kurulu'nun
...../...../..... tarih ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES

Enstitü Müdürü

Özet**Doktora Tezi****Tanzimat'ın Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklarda Uygulanması
(1839-1864)****Ömer TORAMAN****Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı****2010; Sayfa : XXXVI +227**

Tanzimat'ın tesis etmeye çalıştığı modern merkeziyetçi devlet anlayışına ters düşen idarî yapı ve usullere, tedricen son verilmiştir. Bu yapılardan biri de yurtluk-ocaklık ve hükümet sancak statüsü ve yurtluk-ocaklık suretiyle arazi tasarruf edilmesidir.

Tanzimat reformlarının uygulanması neticesinde; idarî yönden, yurtluk-ocaklık suretiyle tevcih edilen sancak sayısı zaman içerisinde azalarak, 1840-1841 tarihi itibarıyla sona ermiştir. Bir kısım hükümet sancakları ise varlıklarını Tanzimat'ın ilan edildiği döneme kadar sürdürmüşler ise de esasen coğrafi olarak küçük olan bu sancakların yerine kaza idarî birimi oluşturulmuştur. Başlangıçta yerli beyler bu kazalara müdür olarak atanmıştır. Daha sonra bu uygulamadan vazgeçilerek, hariçten müdür atanmış, beylerin idaresine son verilmiştir.

Mali yönden ise yurtluk-ocaklık suretiyle tasarruf edilen arazi hazine tarafından zabt edilerek, hak sahiplerine gelirlerine karşılık olmak üzere maaş bağlanması yoluna gidilmiştir. Yurtluk-ocaklık suretiyle arazi tasarruf edilmesine, prensip olarak, Tanzimat'ın 1839'da ilanı ile son verildiği halde, bu çeşit arazilerin çok olduğu Erzurum ve Diyarbakır eyaletlerinde Tanzimat hükümleri 1845 yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Bu eyaletlerdeki askerî, idarî ve malî sorunlar nedeniyle, bu kaidenin uygulanması zaman almıştır.

Askerî yönden ise Anadolu Ordu-yu Hümayunu bölgede kontrolü sağlamış, başıbozuk ve aşiret kuvvetleri güçlerini kaybetmişlerdir. Bölgede kura usulünün tatbiki ve askere almada karşılaşılan güçlükler büyük ölçüde aşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Tanzimat, Sancak, Yurtluk, Ocaklık, Hükümet

Resume**PhD Thesis****The Application of the Tanzimat Reforms to Yurtluk-Ocaklık and
Hükümet Sancaks (1839-1864)****Ömer TORAMAN****Fırat University
The Institute of Social Sciences
The Science of History****2010; Page: XXXVI + 227**

The managerial constructions and procedures ran counter to the modern centralist state perspective that the Tanzimat reforms aimed to construct were ceased gradually. One of these constructions was yurtluk-ocaklık and hükümet sancaks.

By the application of the Tanzimat reforms; managerially, the number of sancaks functioned as yurtluk-ocaklık, decreased with time and ended by 1840-1841. Some hükümet sancaks remained active till the period that Tanzimat was announced, nevertheless, in place of these geographically small sancaks, managerial subdivision units were established. At the beginning, local rulers (bey, beg) were appointed as managers to rule these units. Later, this application was canceled and the government itself appointed managers to these units. By this application, local rulers' management was abolished.

As for financial applications, the fields which were disposed of as yurtluk-ocaklık was taken by the (national) treasury and the owners were put on a salary in payment for these fields. Principally, though the disposing of fields as yurtluk-ocaklık was ended by the announcement of Tanzimat in 1839, in the province of Erzurum and Diyarbakir where there were lots of that kind of fields, Tanzimat decrees were started to put into practice from 1845 on. This application took time to carry out because of the military, managerial and financial problems in these provinces.

Militarily, Anadolu Ordu-yu Hümayun took control of the province, untrained soldiers(başibozuk) and tribal forces lost power. In the province, the difficulties in the practice of lot method and the draft were overcome to a great degree.

Key words: Ottoman, Tanzimat, Sancak, Yurtluk, Ocaklık, Hükümet

İÇİNDEKİLER

TABLO VE HARİTA LİSTESİ	X
ÖNSÖZ	XII
KISALTMALAR	XIV
KONU, KAVRAMLAR VE KAYNAKLAR.....	XVIII
I. Konu.....	XVIII
II. Kavramlar.....	XX
1. Beylerbeyliği ve Eyalet.....	XX
2. Sancak ve Liva.....	XXII
3. Ocaklık.....	XXIII
4. Yurtluk-Ocaklık.....	XXV
5. Hükümet.....	XXVI
6. Tanzimat.....	XXVII
7. Merkeziyetçilik.....	XXVIII
8. Kürdistan.....	XXXI
III. KAYNAKLAR.....	XXXII
1. Arşiv Kaynakları ve Özellikleri.....	XXXII
2. Yazma Eserler.....	XXXIV
3. Gazete ve Salnameler.....	XXXIV
4. Vekayinameler.....	XXXV
5. Seyahatnameler.....	XXXV
6. Tetkik Eserler.....	XXXVI

GİRİŞ

YURLUK-OCAKLIK VE HÜKÜMET SANCAKLAR

I. Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakların İhdası.....	1
II. Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakların Tespiti İçin Kullanılan Kaynakların Tetkiki.....	4
III. Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakların Özellikleri	6
1. İdari Yönden.....	6
2. Mali Yönden.....	7
3. Askeri Yönden.....	11
4. Adli Yönden.....	13
IV. Diyarbekir Eyaletinde Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar.....	14
V. Van Eyaletinde Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar.....	18
VI. Diğer Eyaletlerdeki Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar	19
VII. Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklarda Çözülme.....	22

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİNDE TAŞRA İDARESİNİ ETKİLEYEN YENİLİKLER

I. Askeri Alandaki Düzenlemeler.....	25
1. Nizâm-ı Cedîd Ocağının Kurulması.....	25
2. Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin ve Redif Askeri Tekilatının Kurulması.....	26
3. Redif-i Mansure Müşirliklerinin Teşkili.....	29
4. Ordu Bölgelerinin ve Merkezlerinin Teşkili.....	30
5. Zaptiye Taşkilatının Teşkili.....	31
6. Askere Almada Kura Usulüne Geçilmesi.....	32

II. Timar Sistemine Son Verilmesi.....	34
III. İdari ve Mali Alandaki Düzenlemeler.....	39
1. Toprak Hukuku Alanındaki Gelişmeler.....	40
2. İltizam Sisteminin Kaldırılması, Muhasıllar ve Muhasıllık Meclisleri.....	41
3. Muhassılığın Kaldırılması ve İltizam Usulüne Dönüş.....	43
4. İdari Alandaki Düzenlemeler ve Kaza İdari Biriminin Kurulması	44

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT'IN EYALETLERDE UYGULANMASI VE İDARİ YAPIDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİKLİKLER

I. Tanzimat'ın İlanı Sırasında Yurtluk- Ocaklık ve Hükümet Sancaklar.....	49
II. Sancaktan Kazaya Geçiş.....	51
III. Tanzimat'ın Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancak İhtiva Eden Eyaletlerde İlanı.....	54
1. Tanzimat'ın Diyarbakır Eyaletinde Uygulanmaya Başlanması.....	54
2. Tanzimat'ın Erzurum Eyaletinde Uygulanmaya Başlanması.....	56
IV. İdari Taksimatta Değişiklikler.....	58
1. Harput Mutasarrıflığının ve Müteakiben Harput Eyaletinin Oluşturulması.....	58
2. Kürdistan Eyaletinin Kurulması.....	60
3. Muş Sancağının İdari Taksimattaki Yeri.....	62
4. Van Sancağının İdari Taksimattaki Yeri.....	63

5. Tanzimat'ın Uygulanmasını Takiben Diyarbekir/Kürdistan, Harput ve Erzurum Eyaletlerinde Kaza Teşkilatlanması.....	64
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YURTLUK-OCAKLIK SİSTEMİNE SON VERİLMESİ

I. CİZRE.....	66
1. Bölgede Otoritenin Sağlanması İçin Yürütülen Askeri Harekâtlar.....	66
2. Cizre Sancağı	71
3. Bedirhan Bey'in İsyanı.....	72
II. PALU VE EĞİL.....	78
1. Bölgenin Osmanlı Egemenliğine Girdiği Sırada Palu ve Eğil.....	78
2. Tanzimat'ın İlanı Sırasında Palu ve Eğil	80
3. Yurtluk-Ocaklık Meselesi Hakkında İlk Düşünceler.....	81
4. Hanedandan Abdullah Bey'in Yurtluk ve Ocaklık İddiası.....	83
5. Kaza Müdürlerinin Usulsüz Vergi Taleplerinin Men Edilmesi.....	88
6. Kaza Müdürlüklerine Hariçten Kimselerin Atanması Hususunda Gösterilen Dikkat.....	89
7. Yurtluk ve Ocaklıkların Feshi Sonrasında Uygulamada Ortaya Çıkan Sorunlar.....	96
8. Kaza Müdürlerinden ve Beylerden Şikâyetler ve Yeni Müdür Atanması Talepleri.....	101
9. Beylerin Bitmeyen Müdahaleleri.....	103
III. MUŞ VE BİTLİS.....	105
1. Osmanlı Hakimiyetinin İlk Döneminde Bitlis ve Muş.....	105
2. Tanzimat'ın İlanı Sırasında Bitlis ve Muş.....	106
3. Tanzimat'ın 1261/1845 Senesinde Erzurum'da Uygulanmaya Başlamasının Etkileri.....	109
4. Muş Sancağında Yurtluk ve Ocaklıkların Zabtı ve Hak Sahiplerine Maaş Bağlanması.....	114

5. Bulanık ve Hizan Kazası.....	116
6. Bitlis Kazası.....	118
IV. HAKKÂRÎ.....	123
1. Bölgenin Osmanlı Egemenliğine Girdiği Sırada Hakkâri.....	123
2. XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Hakkâri.....	124
3. Hakkari ve Civarının İdari Taksimattaki Yeri.....	126
4. Uygulamaya Gösterilen Tepkiler.....	131
5. Hakkari Müdürü Nurullah Bey'in Sonu.....	139
6. Hakkâri Eyaletinin Teşkili ve Tanzimat'ın Hakkâri Eyaletinde Uygulanması.....	141
7. Hakkâri Eyaletine/Sancağına Bağlı Kaza Müdürlüklerine Yapılan Atamalar.....	155
8. Hakkâri Eyaletinin Mutasarrıflığa Çevrilmesi ve Sair İdari Düzenlemeler.....	159
SONUÇ.....	162
KAYNAKLAR.....	166
EKLER.....	184

TABLO VE HARİTA LİSTESİ

Tablo 1: Diyarbekir Eyaletine Tâbi Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet	
Sancaklar (İhdasından XVIII. Yüzyılın sonuna kadar).....	15
Tablo 2: Van Eyaletine Bağlı Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet	
Sancaklar (İhdasından XVIII. Yüzyılın ortalarına kadar)	18
Tablo 3: Diyarbakır ve Van Eyaletleri Hariç, Y-O sancaklar	
(İhdasından XVIII. Yüzyılın ortalarına kadar)	19
Tablo 4: Diyarbekir ve Van Eyaletlerinde Bulunan Yurtluk-Ocaklık	
ve Hükümet Sancaklar (1821)	50
Tablo 5: Diyarbekir Eyaletinde Bulunan Livalara Yapılan Kaymakam	
Atamaları (13 Cemaziyelevvel 1261/20 Mayıs 1845)	56
Tablo 6: Erzurum, Diyarbekir, Harput ve Musul Eyaletleri	
(1263/1846-1847)	59
Tablo 7: Kürdistan Eyaletinin Kuruluşunu Müteakip Yapılan	
Atamalar (5 Muharrem 1264/13 Aralık 1847)	61
Tablo 8: Erzurum, Kürdistan ve Harput Eyaletleri (1265/1848-1849)	62
Tablo 9: 1273/1856-1857 Tarihli Devlet Salnamesine Göre Seçilmiş	
Kazalar	65
Tablo 10: Cizre Sancağı Kaymakamları (1250-1251/1835-1270/1853-1854)..	77
Tablo 11: Palu Kazası Müdürleri (1262/1845-1846-1275/1858-1859).....	92
Tablo 12: Eğil Kazası Müdürleri (1266/1849-1850-1278/1861-1862).....	94
Tablo 13: Muş Kaymakamları (1244/1828-1829-1270/-1853/1854)	110
Tablo 14: Muş Sancağı Varidatı (1261/1845).....	113

Tablo 15: Muş Sancağı Masrafları (1261/1845).....	113
Tablo 16: Bitlis Kazası Müdürleri (1268/1851-1852-1278/1861-1862)	120
Tablo 17: Hakkâri Sancağı/Kazası Beyleri/Müdürleri (XIX. Yüzyılın ilk yarısı).....	125
Tablo 18: Van Sancağı Varidat ve Tevziat Miktarı (1260/1844-1845)	135
Tablo 19: Tahmini Olarak Van Sancağı Varidatı (1261/1845).....	136
Tablo 20: Van Sancağı Masrafları (1261/1845).....	137
Tablo21: Erzurum Eyaleti (1263/1846-1847).....	138
Tablo 22: Hakkâri Eyaleti Valileri (1265/1848-1849-1276/1859-1860).....	142
Tablo 23: Hakkâri Sancağı (1265/1848-1849).....	143
Tablo 24: Kürdistan ve Hakkâri Eyaletleri (1267/-1850-1851).....	145
Tablo 25: Hakkâri Sancağı Kaymakamları (1266/1849-1850-1280/1863-1864)	145
Tablo 26: Tanzimatın Uygulanmasını Müteakip Hakkâri Sancağında Yurtluk ve Ocaklık Suretiyle Ümeranın Uhdesinde Bulunan Köylerin Gelirinin Dağılımı (1265/1848-1849)	149
Tablo 27: Hakkâri Eyaletine Bağlı Kaza Müdürleri (1266/1849-1850-1275-1858-1859)	157
Tablo 28: Hakkâri Mutasarrıfları (1276/1859-1260-1279/18621863)	160
HARİTA: Osmanlı Devleti Haritası (Doğu ve Güneydoğu Anadolu) (1267/1851)	226

ÖNSÖZ

Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzyıllar boyunca uyguladığı, kendine has idare tarzı, siyasi varlığını XX. yüzyıla kadar taşımasında önemli bir etkidir. Geçen 700 yıllık süre içerisinde, değişen şartlara karşı göstermeye çalıştığı uyum neticesinde, pek çok müessesesi bundan etkilenmiştir. İmparatorluğun taşrada temel idari birimi olan sancakların idaresi de sürekli değişim içerisinde olmuştur. Sancak beylerinin nitelikleri, sancak beyliğinin tevcih usulleri, sancakların coğrafi nitelikleri vb. bu değişimden etkilenmişlerdir.

Zaman zaman tarih yazımımızda, "mahalli beylikler", "Kürt beylikleri", v.b. sıfatlarla tanımlanmaya çalışılan "yurtluk-ocaklık" ve "hükümet" sancaklar üzerinde süregelen bir tartışma ve geniş bir literatür mevcuttur. Ancak bu literatür incelendiğinde, yapılan çalışmaların daha çok, bu türden sancakların nasıl ihdas edildikleri ve bunların nitelikleri üzerinedir. Büyük ölçüde, Prof. Dr. Nejat GÖYÜNÇ'le başlayan ve bugün Prof. Dr. Orhan KILIÇ'ın çalışmaları ile gelinen noktada artık bu yapı açıklığa kavuşmuş bulunmaktadır. Sayıca en fazla olduğu XVI. yüzyılı takiben, sayıları ve önemleri zaman içerisinde azalan "yurtluk-ocaklık" ve "hükümet" sancakların bu niteliklerinin ne zaman ve nasıl sona erdiği üzerinde fazla durulmamıştır. Genellikle, Tanzimat döneminde lağv edildikleri ileri sürülerek, bu bahis birkaç cümle ile geçilmiştir. Oysa "yurtluk-ocaklık" ve "hükümet" sancakların zaman içerisinde nasıl bir seyir izlediği, kesin olarak ne zaman lağv edildiği, bu süreçte hangi zorlukların yaşandığı ve müteakiben nasıl bir yapılanmaya gidildiği, bugüne kadar cevaplandırılmamış sorular yumağını oluşturmaktadır. Bu çalışmanın konusu, tam olarak, bu soruların cevaplandırılmasıdır.

Bu çalışmanın tamamlanmasında pek çok kişiden ve kurumdan destek gördüm. Burada hepsini zikretmek zordur. Gerek İstanbul'da ve gerekse Ankara'da yürüttüğüm arşiv çalışmaları sırasında, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün idareci ve çalışanlarının büyük yardımını gördüm. TTK

Kütüphanesi, TBMM Kütüphanesi ve İ. Ü. Merkez Kütüphanesinin değerli çalışanları da daima yardımcı oldular.

Bana bu çalışmanın yolunu açan ve bir müddet danışmanlığımı da yürüten Yrd. Doç. Dr. Rifat ÖZDEMİR'e müteşekkirim. Öte yandan yürüttüğüm çalışma süresince, daima yakın ilgisini, desteğini ve yapıcı tenkitlerini gördüğüm doktora danışmanım, kıymetli hocam, Prof. Dr. Orhan KILIÇ'a şükran borçlu olduğumu ifade etmeliyim. Hocamın engin hoşgörüsü olmasaydı, bu çalışmayı belki de tamamlayamazdım.

Elazığ-2010

Ömer TORAMAN

KISALTMALAR

- A. AMD.** : Başbakanlık Arşivi, Bâb-1 Alî, Sadaret Dairesi, *Âmedî Kalemi*
- A. DVN.** : Başbakanlık Arşivi, Bâb-1 Alî, Sadaret Dairesi, *Divân (Beylikçi) Kalemi*
- A. DVN. MHM.** : Başbakanlık Arşivi, Bâb-1 Alî, Sadaret Dairesi, *Divan-ı Hümayun Mühime Kalemi*
- A. M.** : Başbakanlık Arşivi, Bâb-1 Alî, Sadaret Dairesi, *Müteferrik*
- A. MKT.** : Başbakanlık Arşivi, Bâb-1 Alî, Sadaret Dairesi, *Mektubî Kalemi*
- A. MKT. DV.** : Başbakanlık Arşivi, Bâb-1 Alî, Sadaret Dairesi, *Mektubî Kalemi, Deâvi*
- A. MKT. MHM.** : Başbakanlık Arşivi, Bâb-1 Alî, Sadaret Dairesi, *Mektubî Kalemi, Mühime*
- A. MKT. MVL.** : Başbakanlık Arşivi, Bâb-1 Alî, Sadaret Dairesi, *Mektubî Kalemi, Meclis-i Vâlâ*
- A. MKT. NZD.** : Başbakanlık Arşivi, Bâb-1 Alî, Sadaret Dairesi, *Mektubî Kalemi, Nezaret ve Devâir*
- A. MKT. UM.** : Başbakanlık Arşivi, Bâb-1 Alî, Sadaret Dairesi, *Mektubî Kalemi, Umum Vilayet*
- A. TŞF.** : Başbakanlık Arşivi, Bâb-1 Alî, Sadaret Dairesi, *Teşrifat Kalemi*
- Ayniyat** : Başbakanlık Arşivi, Bâb-1 Âli Sadaret Dairesi, *Mektubî Kalemi, 595 Numaralı “BEO Ayniyat Defterleri Kataloğu”ndaki Ayniyat Defterleri*

BA.	: Başbakanlık Arşivi
Bkz.	: Bakınız
B. Ü.	: Boğaziçi Üniversitesi
C.	: Cilt
C. BLD.	: Cevdet Belediye
C. DHL.	: Cevdet Dahiliye
Çev.	: Çeviren
DVİA.	: Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi
F. Ü.	: Fırat Üniversitesi
H.	: Hükümet
Haz.	: Hazırlayan
HR. MKT.	: Başbakanlık Arşivi, Bâb-1 Alî, Nezaretler, <i>Hariciye Nezareti, Mektubî Kalemi</i>
İ. A.	: İşlam Ansiklopedisi
İ. DH.	: Başbakanlık Arşivi, Bâb-1 Alî, Sadaret Dairesi, Hâzine-i Evrak Müdürlüğü-İrâdeler, <i>Dahiliye</i>
İ. MMS.	: Başbakanlık Arşivi, Bâb-1 Alî, Sadaret Dairesi, Hâzine-i Evrak Müdürlüğü-İrâdeler, <i>Meclis-i Mahsûs</i>
İ. MSM.	: Başbakanlık Arşivi, Bâb-1 Alî, Sadaret Dairesi, Hâzine-i Evrak Müdürlüğü-İrâdeler, <i>Mesâil-i Mühimme İrâdesi</i>
İ. MVL.	: Başbakanlık Arşivi, Bâb-1 Alî, Sadaret Dairesi, Hâzine-i Evrak Müdürlüğü-İrâdeler, <i>Meclis-i Vâlâ</i>
İ. řD.	: Başbakanlık Arşivi, Bâb-1 Alî, Sadaret Dairesi, Hâzine-i

Evrak Müdürlüğü-İrâdeler, *Şûra-yı Devlet*

İ. Ü.	: İstanbul Üniversitesi
JRGS.	: The Journal of The Royal Geographical Society of London
KTÜ.	: Karadeniz Teknik Üniversitesi
Lütfi	: Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi , C. 1-8, Yeni Yazıya Aktaran Yücel Demirel, Tarih Vakfı- Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999; C. IX, Yayına Hazırlayan M. Münir Aktepe, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul-1984.
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
No.	: Numara
OTAM.	: Osmanlı Tarih Araştırmaları Merkezi
OTDTS.	: Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü
O. Ü.	: Ondokuzmayıs Üniversitesi
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
Ş. S.	: Şer'iyye Sicili
TBMM.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCTA.	: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi
TDVİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
T. V.	: Takvim-i Vekayi

v. : Varak

Y-O : Yurtluk-Ocaklık

KONU, KAVRAMLAR VE KAYNAKLAR**I. Konu**

Tanzimat dönemi idari ve mali merkeziyetçiliğin tesis edilmeye çalışıldığı bir dönemdir. Bu merkeziyetçi anlayışa ters düşen idari yapılara bu çerçevede son verilmiştir. Bu yapılardan birisi de yurtluk-ocaklık ve hükümet sancak idaresidir. Böylece, ülke genelinde sancak idaresinde yeknesaklık sağlanmıştır.

Araştırmamız büyük ölçüde arşiv kaynaklarına dayanarak yürütülmüştür.

Esas olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklar incelenmiştir. Bilindiği gibi yurtluk-ocaklık ve hükümet sancakların en fazla görüldüğü bölge de burasıdır. Nitekim XIX. Yüzyıl ortaları itibariyle sayıları oldukça azalmış olmasına rağmen, bakiye yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklara yine bu bölgede tesadüf edilmektedir. Öte yandan, sancak idari birimi esas alındığından, her bir sancak ayrı bir başlık altında ele alınmıştır.

Her ne kadar Tanzimat Fermanı 1839'da ilan edilmiş ise de, Ferman'ın esasları İmparatorlukta kademeli olarak uygulamaya konulmuştur. Araştırmamızın konusunu teşkil eden yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklar, bu tarih itibariyle, Diyarbekir ve Erzurum eyaletlerine bağlıdır. Bu eyaletlerde Tanzimat'ın 1261/1845 yılından itibaren uygulamaya konulduğunu göz önüne alırsak, çalışmamızda esas olarak, 1845 yılından, İmparatorluk sathında yeni bir idari düzenlemeye, vilayet esasına geçilen 1864 yılına kadar geçen süredeki gelişmeler ele alınmıştır. Ancak 1839 yılından itibaren Tanzimat'ın diğer bazı eyaletlerde uygulanmaya konulması, konumuzla doğrudan irtibatlı görüldüğünden çalışmanın kronolojik olarak 1839-1864 yılları arasını kapsadığını ifade edebiliriz.

Tanzimat'ın eyaletlerde uygulanması ve karşılaşılan tepkiler araştırmacıların daima ilgisini çekmiştir. Bu konuda ilk çalışmalardan birini, Niş ve Vidin bölgeleri için Halil İncılık yapmıştır.¹ Uzun bir aradan sonra Niş bölgesi için Ahmet Uzun ikinci bir çalışma yapmıştır.² Rumeli bölgesindeki bu çalışmaların yanı sıra Anadolu bölgesinde Cevdet Küçük'ün Erzurum için yapmış olduğu çalışma önemle zikredilmelidir.³ Ayrıca Trabzon için E. Esin Sarioğlu'nun çalışması ifade edilebilir.⁴

Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet sancakların bu niteliklerinin ne zaman ve nasıl sona erdiği üzerinde fazla durulmamıştır. Genellikle, Tanzimat dönemimde lağv edildikleri ileri sürülerek, bu bahis birkaç cümle ile geçilmiştir.⁵ Bu konuda ilk önemli açıklamaları M. Çadircı yapmıştır.⁶ Çadircı,

¹ Halil İncılık, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, Eren Yayıncılık, İstanbul-1992. Ayrıca aynı yazarın, "Bosna'da Tanzimat'ın Tatbikine Ait Vesikalar", **Tarih Vesikaları**, I (1942), s. 374-389 ve "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", **Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi**, Eren Yayıncılık, İstanbul-1993, s. 365 (İlk yayınlandığı yer: **Belleten**, C. XXVII, Ankara-1964, s. 624-690).

² Ahmet Uzun, **Tanzimat ve Sosyal Direnişler: Niş İsyanı Üzerine Ayrıntılı Bir İnceleme (1841)**, Eren Yayıncılık, İstanbul-2002.

³ Cevdet Küçük, **Tanzimat Devrinde Erzurum**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul-1975.

⁴ E. Esin Sarioğlu, **Tanzimat'ın Trabzon'da uygulanması (1839-1856)**, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Trabzon-1996.

⁵ Bayram Kodaman, "Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdarî Durumu", **O. Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 1, (Samsun-1986), s. 10 ve s. 17; M. Zeki Pakalın, "Yurtluk ve Ocaklık", C. III, **OTDTS**, s. 639; Orhan Kılıç, "Klasik Dönem Osmanlı İdarî Sisteminde Hükümet Sancakları: Hakkâri Hükümeti Örneği", **XIV. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 9-13 Eylül 2002) Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. II/I, s. 710 (Bundan böyle, "Hakkari Hükümeti").

⁶ Musa Çadircı'nın Tanzimat'ın eyaletlerde uygulanması ve karşılaşılan güçlükleri ele aldığı çalışmaları şunlardır: Musa Çadircı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Ülke Yönetimi (1839-1876)", **IX. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 21-25 Eylül 1981), Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. II, TTK. Yayınları IX. Dizi-Sayı 9, Ankara-1988, s. 1153-1161; Musa Çadircı, "Tanzimat'tan

Tanzimat'ın Diyarbekir, Erzurum ve Trabzon eyaletlerinde uygulanmaya başlanmasını müteakiben karşılaşılan zorluklardan kısaca bahsetmiş ve zorlukların kaynağının genel olarak vergi ve asker meselesi olduğunu, ancak bahsedilen eyaletlerde yurtluk-ocaklık suretiyle toprak tasarruf edenlerin de sahip oldukları hakları korumak gayesi ile karşı çıktıklarını tespit etmiştir. Bu zorlukların güç kullanılarak halledildiğini vurgulayan Çadırcı, yurtluk-ocaklık sahiplerinin bir kısmına maaş bağlandığını, bir kısmına ise kaza müdürlüğü gibi görevler verildiğine işaret etmektedir. Böylece 1850'li yıllara gelindiğinde Tanzimat'ın büyük ölçüde ülke genelinde uygulandığını ifade etmiştir.⁷ M. Çadırcı'nın yurtluk-ocaklık meselesine işaret eden bu öncü tespitleri, bizi konu hakkında etraflı bir araştırmaya sevk etmiş ve bize yol göstermiştir.

II. Kavramlar

1. Beylerbeyliği ve Eyalet

Beylerbeyliği ile eyalet tabirleri esas olarak aynı idari taksimat ünitesini ifade etmektedir. Bunlardan iki tuğlu sancak (buradaki sancak tabiri, bayrak, alem manasındadır) sahibi olanlar beylerbeyi, üç tuğlu sancak sahibi olanlar

Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", **TCTA**, C. I, İletişim Yayınevi, İstanbul-1985, s. 210-230; Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840-1856)", **Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler**, (Ankara:13-14 Mart 1985), TTK Yay. VII..Dizi-Sa.89, Ankara, 1994 (Bundan böyle, "Tanzimat'ın Uygulanması"); Musa Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Türkiye'de Yönetim (1839-1856)", **Belleten**, C. LI, S. 203, Ankara-1988, s. 601-626; Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın Uygulanmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler", **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, (Ankara: 31 Ekim-3 Kasım 1989), TTK Yayınları, XXVI. Dizi-Sayı 5, Ankara-1994, s. 295-299; Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın Karadeniz Bölgesinde Uygulanması", **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri**, (Samsun: 13-17 Ekim 1986), O. Ü. Eğitim Fakültesi, Samsun-1988, s. 191-198; Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK Yayınları, VII. Dizi-Sayı 124, Ankara-1997 (Bundan böyle, **Anadolu Kentleri**).

⁷ M. Çadırcı, **Anadolu Kentleri**, s. 190-197.

vezir unvanı taşımaktadır. Aralarındaki farklılık, idarecilerinin rütbelerinden kaynaklanmaktadır. Kanuni Sultan Süleyman'ın vefatına kadar eyaletlerin idaresi iki tuğlu Beylerbeyilerine verilirken, daha sonra önemli eyaletlerden başlamak üzere üç tuğlu vezirler eyaletlere gönderilmişlerdir.⁸ Sancakbeyleri ise tek tuğlu sancak sahibidir.

Öte yandan “eyalet” teriminin, XVI. yy sonlarından itibaren, beylerbeylik terimi yerine kullanıldığı da ileri sürülmüştür.⁹ Bu terimin, özellikle XVI. yy boyunca Kürt beylerinin bölgeleri için kullanılmasından hareketle, “eyalet” teriminin, sancak veya vilayet teriminden daha fazla bölgesel otonomi ifade ettiği iddia edilmiştir. Böylece, beylerbeylerinin merkez denetiminden uzaklaşmaları ile XVI. yy'daki manaya yaklaşıkları da ileri sürülmektedir.¹⁰

Osmanlı eyaletleri iki kısma ayrılmıştır. Birincisi has ile idare edilen yani timar sisteminin uygulandığı eyaletlerdir. İkincisi ise salyane ile yani beylerbeyine maktû bir yıllık verilen ve timar sistemi uygulanmayan eyaletlerdir. Salyane ile idare edilen eyaletlerde, timar ve zeamet yoktur. Bir miktar kul taifesi vardır. eyaletin bütün hasılatı padişaha ait olduğundan, toplanan gelirden beylerbeyine salyaneleri (yıllıkları), kul taifesine de ulufeleri

⁸ İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. III/2, s. 291; Orhan Kılıç, “Van Eyaleti’ne Bağlı Sancaklar ve İdarî Statüleri (1558-1740)”, **Osmanlı Araştırmaları**, C. XXI, İstanbul-2001, s. 191 (Bundan sonra; “Van Eyaletine Bağlı”).

⁹ Halil İnalcık; “Eyalet”, **EI**, s. 723; Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, s. 109 ve s. 122 (Bundan sonra; **Klasik Çağ**).

¹⁰ İ. Metin Kunt, **Sancaktan Eyalete 1550- 1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978, s. 28 (Bundan sonra; **Sancaktan Eyalete**); H. İnalcık, “Eyalet”, s. 723.

verildikten sonra kalanı hazineye gönderilirdi.¹¹ Araştırmamızın konusunu teşkil eden Diyarbekir, Erzurum ve Van eyaletleri has ile idare edilen, yani tımar sisteminin uygulandığı eyaletlerdir.

Beylerbeyi (mîr-i mîran) veya vali (vezir rütbeli), bölgesinde sultanın temsilcisi olarak, kendi topladığı divanda askeri zümreye ait kimi meseleleri halledebilir, belirli bir miktara kadar tımarların tevcihi işlerini yürütebilirdi. En önemli görevi, bölgesinde güvenliği sağlamaktı. Sancakbeylerinin merkezden atanması, beylerbeyinin otoritesini sınırlandırmaktadır.¹² Ayrıca, kadı ve defterdar beylerbeyine değil, doğrudan merkezi idareye karşı sorumludurlar.

Araştırmamızda inceleme konusu yaptığımız Doğu ve Güneydoğu Bölgesinde beylerbeyliklerinin kuruluş sırası ve tarihi şöyledir: Diyarbekir 1515, Erzurum 1533, Van 1548, Kars 1580.¹³

XIX. yüzyıla gelindiğinde, idari bölge olarak, artık tamamen eyalet tabirinin kullanıldığı görülmektedir. Bu idari bölgenin yöneticisi ise Vali olarak adlandırılmaktadır.

2. Sancak ve Liva

İdare tarihimizde sancak: “Hükümdârdan iktidar simgesi olarak bir sancak (bayrak) almış, askerî bir vali olan sancakbeyinin emrindeki yönetim birimi,” olarak tanımlamaktadır.¹⁴ Sancak, genel olarak, dirlik (has) ihtiva eder. Bu dirlikler; başta beylerbeyi ve sancakbeyi hasları olmak üzere, muhtelif

¹¹ Ahmet Akgündüz; **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri 4. Kitap Kanunî Devri Kanunnâmeleri I. Kısım Merkezî ve Umumî Kanunnâmeler**, Fey Yayınları, İstanbul 1992, s. 462 (Bundan böyle, **Osmanlı Kanunnâmeleri**).

¹² M. Kunt, **Sancaktan Eyalete**, s. 27.

¹³ H. İnalcık, **Klasik Çağ**, s. 110; Nejat Göyünç; “XVI. Yüzyılda Doğu ve Güney-Doğu Anadolu’da Yönetim ve Nüfus”, **Türk Kültürü**, S. 370, 1994, s.77 (Bundan Sonra; “Yönetim ve Nüfus”).

¹⁴ İnalcık, **Klasik Çağ**, s. 108.

sayıda zeamet ve timardan meydana gelir.¹⁵ Sancaklar, coğrafi ve tarihi şartların sonucunda oluşmuş birimlerdir ve tabî veya idarî yöresel özellikleri bulunmaktadır. Sancaklar büyüklük itibari ile ne merkezi güce rakip olabilecek kadar çok, ne fazla önemsiz görülecek kadar az, belirli bir sayıda tımarlıyı besleyebilecek bölgelerdir.¹⁶

Sancakbeyi veya aynı anlama gelmek üzere mîr-livâ ise önceleri belli bir bölgenin tımarlı sipahilerinin kumandanı olarak ortaya çıkmışken, bu bölgenin idarî özellikler kazanmasıyla gelişen idarî mekanizmanın da başına geçmiştir. Kanunnamelerde sancakbeyinin idaresi altındaki bölgede güvenliği sağlama ve suçluları cezalandırma görevleri öne çıkmaktadır. Sancakbeyinin bu görevi ve serbest olmayan timarlarda bad-ı heva ve cürm ü cinayet akçelerini toplama hakkı, onun otoritesinin en belirgin yönüdür. Sancakbeyinin askeri ve siyasi otoritesi, bir yandan beylerbeyiliğine tabi olması, diğer yandan da sancak içerisinde doğrudan doğruya merkezden emir alan görevlilerin varlığı ile sınırlanmıştır.¹⁷

Kaynaklarda sancak tabiri yanında aynı manaya gelmek üzere liva tabiri de kullanılmıştır. İncelediğimiz dönem olan XIX. Yüzyılın ortalarında, liva tabirine daha çok tesadüf edildiğini ifade edebiliriz.

3. Ocaklık

Ocaklık, Osmanlı idarî ve malî teşkilatında belirli bir tahsisat alanını ifade eder.¹⁸ Genel olarak üç başlık altında toplanabilir:

¹⁵ J. Deny; "Sancak", İA., C. , s.188.

¹⁶ Kunt, *Sancaktan Eyalete*, s. 20.

¹⁷ Kunt, *Sancaktan Eyalete*, s. 23-26.

¹⁸ Orhan Kılıç; "Ocaklık", TDVİA., C. 33, İstanbul-2007, s. 317.

Birincisi, bir kısım görevlilerin ulûfelerine ve yahut bir kısım teşkilatların masraflarına tahsis edilen vergi gelirleri için kullanılır. Bu vergiler; öşür veya örfi hasılat yani cizye, mizan, harir ve gümrük gibi rüsumat da olabilirdi.¹⁹

Maaşları ocaklık tahsisi ile karşılanan görevlilerin başında, **kale muhafızları** gelmektedir. Bunlara ayrılan ocaklık gelirleri çoğunlukla mukataa gelirleridir. Örneğin 1627 yılında Özi eyaletindeki kalelerin muhafızları için Tuna Nehri üzerindeki bazı iskelelerin mukataaları ile 1632’de Musul Kalesi kulları için Diyarbekir beylerbeyliğindeki bazı hasların ve avarız gelirlerinin bir kısmı tahsis edilmiştir.²⁰ Bu gibi görevliler, tahsis edilen hasılatı kendileri toplarlardı.

Masrafları ocaklık tahsisi yoluyla karşılanan teşkilatların başında ise **Tersane-i Amire** gelmektedir. Tersanenin kereste, yelken bezi, zift gibi bir kısım malzemeleri ocaklık usulü ile karşılanmıştır. **İstabl-ı Amire**’nin at vs. ihtiyaçları da ocaklık usulü ile karşılanmıştır.²¹ Başlangıçta Sarayın yiyecek ihtiyacı, Hazine-i Amire’den karşılanmıştır. XVII. Yüzyıldan sonra bir kısım malların pazardan alınması gerektiğinde, bu bölgelerde darlıklar meydana geldiğinden, Matbah-ı Amire veya Kılar-ı Amire’nin yiyecek, içecek ve benzeri ihtiyaç duyduğu mallar ocaklık yolu ile temin edilmeye başlandı. Bu mallar, belirli fiyatlardan muhtelif vilayet ve kazalara tevzi olunmuştur. Bunların bedellerinin

¹⁹ M. Z. Pakalın, “Ocaklık”, C.II, OTDTS., İstanbul-1993, s. 712-713.

²⁰ İ. Hakkı Uzunçarşılı; **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, TTK. Yayınları, VIII. Dizi-Sayı 16, Ankara-1988, s. 448. Nejat Göyünç, “Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında”, **Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan**, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul-1991, s.276. O. Kılıç, “Ocaklık”, s. 318. Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Van Kalesi’ndeki askerlerin mevacibleri için bağlanan ocaklıklar hakkında bkz. Orhan Kılıç, **XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)**, Van Belediye Başkanlığı Yayınları, Van-1997, s. 376-384.

²¹ H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, s.351. N. Göyünç; “Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında”, s. 276.

ödenmesi için de aynı mahallerin bazı gelirleri ocaklık mala tahsis olunmuştur.²²

İkincisi, Rumeli eyaletinde müsellemler taifesi ile yörük taifesi ocaklık i'tibâr olunmuştur. Müsellemler Beğleri ve Yörük Beğleri zeamet sahibidir. Her ocağın bir timarı vardır. Müsellemler taifesi bu timar ile beş nefer *"be-nevbet sefer eşer"*. Yörük taifesi ise *"her ocağa beş nefer eşküncü ta'yin"* olunmuştur. Müsellemler seferde cenk etmezler, topların nakli, alet edevatlarının korunması, bu iş için kullanılan hayvanların bakımından sorumludurlar.²³

Üçüncüsü, idari teşkilatta bir sancak tevcih yöntemi olarak kullanılmıştır. Ocaklık sancaklar, yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklar olmak üzere iki çeşittir.²⁴

4. Yurtluk-Ocaklık

Ocaklık sancakların birinci çeşidi, Yurtluk-Ocaklık sancaklardır. Yurtluk-ocaklık, bir yerin gelirinin birine tevcihi manasında kullanılan bir tâbirdir. "Yurtluk" yalnız kayd-ı hayat şartıyla tasarruf edildiği halde "Ocaklık" irs yoluyla tasarruf edilir. Yurtluk ve ocaklıkta her ikisi de söz konusudur.²⁵

Kanunname-i hümayun'un yurtluk-ocaklık tarifi şu şekildedir: *"Ve bir bahşı dahi ocaklıktır ki, hîn-i fetihde ba'zı ümerâyâ hizmet ve itâ'atleri mukâbelesinde ber-vech-i te'bîd (ebedileştirme) arpalık ve sancak hâssı tarikiyle tevcih olunmuştur."*

Erbâb-ı dîvân ve Kanun ıstılâhında bu makûlelere yurdruk ve ocaklık derler. Sancak i'tibâr olunur ve sâir ümerâ gibi tabl u 'alem sâhibleridür. Selâtîn-i selefdan ellerinde olan temessükâtları mûcibince cidden bunlar azl ü nasb kabul eylemezler.

²² İ. Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**, TTK. Yayınları, VIII. Dizi-Sayı 15, Ankara-1988, s. 379-383; N. Göyünç, "Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında", s. 274-276; O. Kılıç, "Ocaklık", s. 317.

²³ A. Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri**, s. 464 ve 481.

²⁴ O. Kılıç, "Ocaklık", s. 317.

²⁵ Z. Pakalın, "Yurtluk ve Ocaklık", C. III, **OTDTS.**, İstanbul-1993, s. 639.

Ammâ evliye-i sâire gibi kurâ ve mezârî'inin mahsulatı tahrîr olunmuşdur. İçlerinde ze'âmet ve tîmâr vardır. Sefer-i hümayûn vâki' oldukça, zu'amâ ve erbâb-ı tîmârı alay-beğleri ile kendüleri ma'an sâir sancak-beğleri gibi kangı eyâlete tâbi'ler ise, beğlerbeğleriyle ma'an konub ve göçüb, sefer hizmetin edâ ede-gelmişlerdir.

Ve bunlardan birisi fevt olsa yâhud edâ-i hizmet eylemese, yurdı ve ocağı olmağla, sancağı ve ocağı, evlâdına ve akrabasına verilir; hâricden kimesneye verilü-gelmemiştir. Meğer ki, evlâd ü akrabası müinkariz ola, ol zaman da sancak tasarruf eylemiş bir umûr-dîde kimesneye verilür. Ammâ yurdluk ve ocaklık i'tibârı olmaz, belki sâir evliye gibi tasarruf olunur.”²⁶ Çalışmamızda yurtluk-ocaklık sancak ile kastedilen de buradaki manadır. Bu tanımlama daha sonra pek çok risalede tekrar edilmiştir. Burada ifade etmemiz gerekir ki, XIX. yüzyılın ortalarında artık “Sancak i'tibâr olunur ve sâir ümerâ gibi tabl u ‘alem sâhibleridür” hükmü geçerliliğini yitirmiştir. Kayıtlarda artık bu çeşit sancaklarda yalnızca yurtluk-ocaklık suretiyle tasarruf edilen arazilerden bahsedilmektedir.

Derbentçi timarları da yurtluk-ocaklık hükmündedir. Kanunanme-i Hümayun'daki tarifi ile; “*Ve bir bahşi dahi ‘umûmen memâlik-i mahrûsede vâki’ olan derbendlerin ve ba’zı mevâzı’-ı mahûfenin (korkulu yer) müstahfızlarına ta’yîn olunmuşdur ki, tîmâr üzere tasarruf olunur. Ammâ yurdluk ve ocaklık hükmindedir. Fakat tâife-i mezbûreye mahsûsdur. Bu tâifeye ‘ashâb-ı-derek’ derler ve Türkçe ‘derbendci’ derler.*”²⁷ Bunlar konumuzun dışındadır.²⁸

5. Hükümet

Ocaklık sancakların ikinci çeşidi, hükümet sancaklarıdır. Kanunname-i hümayun'un hükümet tarifi ise şöyledir: “*Ve bunlardan mâ'adâ dokuz hükümet*

²⁶ A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, s. 476-477.

²⁷ A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, s. 482.

²⁸ Derbent teşkilatı için bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, Eren Yayıncılık, İstanbul-1990.

vardır ki, hîn-i fetihde hudmet ü itâ'atleri mukâbelesinde ashâbına tefvîz ü temlik olunmuştur. Mülkiyet tarîki üzere tefrîk (tasarruf) ederler. Hatta memleketleri mefrûzü'l kalem (arazileri tahrir edilmeyen ve il-yazıcılarının kalemlerinin tahrir işlemlerine tâbi' olmayan) ve maktû'ü'l-kademdir (merkezî devletin memurlarının ayaklarının kesildiği, mali gelirleri hazineye dahil olmayan ve Osmanlı Beğleri tarafından idare edilmeyen topraklar demektir). Ebvâb-ı mahsulâtı dâhil-i defter-i sultanî olmamıştır. İçlerinde ümerâ'-i Osmâniyye'den ve kul tâifesiinden hiç bir ferd yoktur. Cümle kendülerine mahsusdur.

Ve bunların 'ahidnâmeleri mûcibince azl ü nasb kabul eylemezler. Amma cümlesi mutî'-i fermân-ı Hazret-i Sultandır. Sair ümerâ'-i Osmaniye gibi kangı eyâlete tâbi'ler ise, beğlerbeğleriyle ma'an sefer eşerler. Kavm ü kâbile ve başka asker sâhibleridir." ²⁹ Araştırmamızda kullandığımız mana da budur. Bu tarif de yurtluk-ocaklık tarifi gibi daha sonraki pek çok risalede tekrar edilmiştir.

İncelediğimiz dönem olan XIX. yüzyılın ortalarında artık hükümet tabirine rastlanmamaktadır. Kayıtlarda bu sancakların beylerinin yurtluk-ocaklık suretiyle tasarruf ettiği arazilerden bahsedilmektedir. Burada işaret etmek istediğimiz husus, tasarrufun şeklinin yurtluk-ocaklık olduğudur. Hükümet tabiri ile kastedilen bir kısım idarî salâhiyetler, bu dönemde artık söz konusu değildir.

6. Tanzimat

Tanzimat kelimesinin sözlük manası; "ıslahat", "tanzimler", "nizam verme ve nizama koymalar" anlamına gelmektedir. Osmanlı Devleti tarihinde, 3 Kasım 1839'da Gülhane Parkı'nda okunarak ilan edilen ferman, Tanzimat Fermanı olarak adlandırılmış, I. Meşrutiyetin ilan edildiği 1876 yılına kadar geçen devre ise Tanzimat Dönemi olarak adlandırılmıştır.

²⁹ A. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, s. 463-464.

Fermanın, şekil bakımından, Avrupa’da hükümdarların kendi yetkileri ile halkın hakları arasındaki ilişkilerde değişiklikler yapılacağını vadeden, Charte, irade-i seniye (ferman, berat), veya bir akit (mukavele) olduğu ileri sürülmüştür.³⁰ Tanzimat Fermanı’nın, muhteva olarak ise bir anayasa hükmünde sayılmasının mümkün olmadığı, ancak bir dereceye kadar Magna Charta’ya benzetilebileceği³¹; hükümet programı niteliğinin ağır bastığı³² görüşleri ileri sürülmüştür. Bir görüşe göre, bu sözleşme, hükümdarla hükümet arasında yapılmıştır. Girilen yeni dönemde, hükümet idaresi, padişahın iradesine göre değil, yapılacak kanunlara (nizamnamelere) göre olacaktır. Kanun (nizamname) koyucu meclisler (1838’de kurulan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye³³, 1854’de kurulan Meclis-i Âlî-i Tanzimat) ise halkın temsilcilerinden değil, devletin geleneksel direkleri sayılan ulemâ, bürokrasi ve ordunun seçkinlerinden oluşacaktır.³⁴

7. Merkeziyetçilik

Merkeziyetçilik Tanzimat yönetiminin temel niteliğidir.³⁵ Klasik dönemde Osmanlı devlet teşkilatı, modern anlamda merkeziyetçi sayılamazdı. Zira, taşra idarecilerinin günlük işlem ve faaliyetlerinin etkin ve ayrıntılı biçimde denetlenmesi için gerekli ulaşım ve iletişim alt yapısı yoktu. Tanzimat’la birlikte gelişen modern merkeziyetçi teşkilatlanma ile üstlerin,

³⁰ Yavuz Abadan; “Tanzimat Fermanının Tahlili”, **Tanzimat I**, Maarif Matbaası, İstanbul-1940, s. 44.

³¹ A. Hakkı Ongunsu; “Tanzimat ve Amillerine Umumî Bir Bakış”, **Tanzimat I**, Maarif Matbaası, İstanbul-1940, s. 11.

³² Musa Çadircı, “Tanzimat”, **Osmanlı**, c. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 183.

³³ Meclis-i Vâlâ için bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)**, TTK Yayınları VII. Dizi-Sayı 149, Ankara-1999.

³⁴ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2002, s. 214-215.

³⁵ İlber Ortaylı, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler”, **TCTA.**, C. I, s. 236.

astlarının her karar, fiil ve işlemini denetleme, onaylama veya geri çevirme mekanizmaları oluşturularak, sınır ve sorumlulukları belli bir yöneticiler hiyerarşisinin oluşmasına, dikey denetimin faal biçimde uygulanmasına imkan sağlanmıştır.³⁶

Özellikle II. Mahmut ve ardılları, gerçekleştirdikleri yenilikler ile merkezi idarenin yok olma noktasına gelmiş olan otoritesini yeniden canlandırıp, sürdürmek gayesini gütmüşlerdir. Bunun içinde, yönetilenlerin bu süreçte önemli bir katkısı olmaksızın, yenilikleri yukarıdan aşağıya doğru gerçekleştirmişlerdir.³⁷ Yürütülen idari reformlar bir bütünlük teşkil etmektedir; idarenin mülki, askeri ve mali bütün sahalarında ve ülke sathında bir düzenleme görülmektedir.³⁸ Dönemin güçlü ismi Reşit Paşa, ıslahatta siyasi ve idari tedbirlere öncelik vermiş, devletin kurtuluşunu kuvvetli ve merkezi bir idarede görmüştür. Bunun için de merkezi idareye hizmet eden bir bürokrasi yaratmaya çalışmışlardır.³⁹ Tanzimat hareketinin modernliği; devlet idaresini o zamanın idari esaslarının temeli olan, devletin gücünün tek merkezden ve etkili biçimde kullanılmasını sağlamak çabası oluşturmaktadır.⁴⁰

³⁶ İlber Ortaylı; **Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara-2007, s. 499 (Bundan böyle; **İdare Tarihi**).

³⁷ Musa Çadircı, "Tanzimat'tan Sonra Merkez-Yerel Yönetim İlişkileri", **Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2007, s. 304. İlk yayınlandığı yer; **Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildirileri**, TODAİE, Ankara 2002, s. 23-27.

³⁸ İ. Ortaylı, **İdare Tarihi**, s. 467-468.

³⁹ Halil İncalcık; "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayûnu", **Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi**, Eren Yayıncılık, İstanbul-1993, s. 353-354 (İlk yayınlandığı yer: **Bellekten**, C. XXVII, Ankara-1964, s. 603-622). İncalcık, Reşit Paşa'nın başarısızlığının başlıca sebeplerinden biri olarak, reformların ruhuna uygun hareket edecek personelden mahrum olmasını göstermektedir. Bkz. H. İncalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", s. 397.

⁴⁰ İ. Ortaylı, **İdare Tarihi**, s. 495.

Tanzimatçıların izlediği yol, “restorasyoncu modern Avrupa devlet yönetimini” hayata geçirmektir. Önerilerindeki model ise İngiltere ve Fransa’dan ziyade, Metternich Avusturya’sıydı.⁴¹ Tanzimatçılar, Metternich-Schwarzenberg Avusturya’sı veya II. Aleksandr Rusya’sında olduğu gibi, eyalet idaresini ıslah etmek, gelirleri arttırmak ve tutarlı bir idareyi yerleştirmek istiyorlardı. Böylece, merkezi hükümet taşradaki egemen gruplar üzerinde otoriter bir kontrol kurulabilecekti.⁴²

Tanzimat, mali alanda da merkezîyetçilik yönünde önemli adımların atıldığı bir dönemdir.⁴³ Modern maliye idaresinin merkezi kontrol prensibi, yani her türlü gelirin doğrudan doğruya merkezi hazine adına toplanması ve her türlü giderin yine buradan ödenmesi esası kabul edilerek, maliye teşkilatı bu prensibe göre yeni baştan düzenlendi.⁴⁴

Ancak, merkezci eğilim ve alınan tedbirler istenen sonuçları tam olarak verememiştir. Bunda, diğer sebepler yanında, gelenekler ve eski yapının bertaraf edilememesi de etkili olmuştur.⁴⁵ Bu durumda, Tanzimatçılar bütün idari cihazı merkezci bir modele göre yenileme düşlerini bir kenara bırakmış, eyalet idaresinin geleneksel kurumlarına çekidüzen vermeye çalışmışlardır.⁴⁶

⁴¹ İ. Ortaylı, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel Yönetimler”, s. 233. Ortaylı, eyalet idaresinin ıslahında Fransa örneği ve özellikle Bonapartist sistemin izlerinin abartıldığı görüşündedir. Düzenlemelerin esas olarak bürokrasinin tarihi tecrübesine ve buluşlarına dayandığını ileri sürer. Bkz. İ. Ortaylı, **İdare Tarihi**, s. 468.

⁴² İ. Ortaylı, **İdare Tarihi**, s. 427.

⁴³ İ. Ortaylı, **İdare Tarihi**, s. 475.

⁴⁴ H. İnalcık; “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, s. 365.

⁴⁵ Özellikle imparatorluğun Doğu ve Ortadoğu eyaletlerinde bu tedbirler hoş karşılanmadı. Eski gelenekten kaynaklanan imtiyazlı konumunu veya muhtar statüsünü kaybeden zümre, kabile ve bölgeler rahatsız olmuştur. Bkz. İ. Ortaylı, **İdare Tarihi**, s. 497.

⁴⁶ İ. Ortaylı, **İdare Tarihi**, s. 495.

8. Kürdistan

Bilindiği üzere 1847 yılında Diyarbekir eyaleti yerine biraz daha geniş idari sınırlara sahip olmak üzere Kürdistan eyaleti teşkil edilmiştir. Burada yeni teşkil edilen eyalete Kürdistan isminin verilmesi üzerinde durmak icap etmektedir. Kürdistan tabiri, İmparatorluğun uzun idare tarihinde, 1847-1864 arası eyalet ismi olarak 17 yıl müddetle kullanılmış, daha sonra farklı anlamlara çekilmek suretiyle, gerçek yeri ve anlamından uzaklaştırılmıştır.

Osmanlı resmi kayıtlarında Türk ve çoğulu Etrâk ile Kürt ve çoğulu Ekrâd tabirleri kullanılmıştır. Bu kavramlar, Osmanlıların kullandığı manalar tam olarak bilinmeden, bugünkü manası ile etnik yapıyı ifade eder biçimde algılanmıştır. Tapu Tahrir Defterleri, Kanunnameler ve muhtelif belgeleri tetkik eden Y. Halaçoğlu; bu tabirlerin dağlı, göçebe veya yörük manasında kullanıldığını örnekleriyle izah etmiştir. Belgelerde kullanıldığı şekli ile “Ekrâd-ı Türkmenân” ve “Türkmân-ı Ekrâd” tabirleri etnik mana ile izah edilemez. Dolayısıyla, kullanıldıkları dönem itibariyle, Osmanlı belgelerindeki Türkmen, Kürd ve Ekrâd kelimelerinin etnik bir anlam ifade etmediği belirtilmelidir.⁴⁷

Kürdistan tabiri, tarih boyunca coğrafi bir bütünlük ifade etmediği gibi, siyasi sınırlarla çevrili ve homojen bir toplumun yaşadığı bağımsız bir devletin adı olmamıştır. Kürdistan tabirine XII. yüzyılda Selçuklu Sultanı Sancar zamanında rastlanmaktadır. Bu adla ifade edilen eyaletin merkezi Hemedan yakınlarında ve önemli merkezleri de Zağros dağlarının doğusunda yer almaktaydı. Osmanlıların bölgeyi feth ettikleri başlangıç dönemlerinde kullanılan Kürdistan tabiri ile İran sahasında bulunan ve İlhanlılar zamanında kesin sınırlarını bulan eski el-Cibâl'in (Dağlar) yerini alan Kürdistan'a komşu yöreler (bu bölgenin küçük bir parçası olan Şehr-i Zor ve çevresi) ifade

⁴⁷ Yusuf Halaçoğlu; “Osmanlı Belgelerine Göre Türk-Etrâk, Kürd-Ekrâd Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Belleten*, C. LX, S. 227, (Ankara-1996), s. 139-146.

edilmiştir. Zira Osmanlılar Safevilerle olan mücadelelerinde Zağros dağlarını aşamamışlardır. Ortaçağda ifade edilen Kürdistan'ın büyük kısmı İran tarafında kalmıştır. Diyarbakır ve civarının Kürdistan ile bir ilgisi olmamıştır. Osmanlılar Diyarbakır ve civarını ele geçirdiklerinde Diyarbakır eyaleti adı altında teşkilatlandırmışlardır. 1847-1864 tarihleri arasında Kürdistan adıyla bir eyalet teşkili, Avrupa'nın tesiri ve yöneticilerin isimlendirmede titizlik göstermemelerine bir örnek teşkil etmiştir.⁴⁸

III. KAYNAKLAR

Araştırmamızın temel kaynağını, arşiv malzemesi teşkil etmektedir. Arşiv kaynaklarının yanı sıra klasik kaynaklar ve tetkik eserlerden de yararlanılmıştır.

1. Arşiv Kaynakları ve Özellikleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı'nda, dönemin İdari yapısı ve özellikle merkezi idaredeki değişim⁴⁹ göz önüne alınarak, çalışmalar Sadaret ve Meclis-i Vâlâ'nın yazışmalarını içeren kataloglar üzerinde yoğunlaştırıldı.

Başbakanlık Arşivindeki *belge tasnifleri* içerisinde *Bâb-ı Âlî Belgeleri* içerisinde konumuzla ilgili bir hayli belgeye ulaşılmıştır. Ulaşılan *Bâb-ı Âlî Belgeleri* arasında *Bâb-ı Âlî Sadaret Dairesi Kalemlerine Ait Belgeler* önemli bir kısmı ihtiva etmektedir. Bunların içerisinde *Hazîne-i Evrak Müdürlüğü-İradeler*

⁴⁸ Muammer Gül; "Tarihi ve Coğrafi Bakış Açısından Kürdistan Kavramının Ortadoğu'daki Yeri (Ortaçağlardan Osmanlı Hakimiyetine Kadar)", **Birinci Orta Doğu Semineri (Kavramlar Kaynaklar ve Metodoloji)** (Elazığ, 29-31 Mayıs 2003) **Bildiriler**, F. Ü. Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ-2004, s. 87-97; T. Baykara, **Tarihi Coğrafya**, s. 124-125; İbrahim Yılmazçelik, "Diyarbakır eyaletinin Yeniden Teşkilatlanması (1848-1864)", **Osmanlı**, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, s. 221-222; Aynı yazar, **Diyarbakır**, s. 185'te 212 numaralı dipnot.

⁴⁹ Bu değişim ve özellikle Sadaret için bkz. Ali Akyıldız; **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform**, Eren Yayıncılık, İstanbul-1993, s. 26-62.

kısımında 1255-1309 Yılları *İradeleri*'nde (1839-1891) bir hayli belgeye ulaşılmıştır. 1832'den evvel, padişahın mütâlaası gerektiğinde, konunun özeti padişaha sunulur (arz tezkiresi veya telhis) ve padişah, fikrini kısaca üzerine yazardı. Bu tarihten sonra arz tezkirelerinin Serkâtib-i Şehriyârî'ne hitaben yazılması usul olmuştur. Başkâtip, Padişahın şifahi mütalâasını arz tezkiresinin altına eğik olarak ve sadrazama hitaben yazardı. Bu şekle *irade* denilmiştir. İradeler başlangıçta *Dahiliye*, *Hariciye*, *Meclis-i Vâlâ* olarak üç kısma ayrılmış, daha sonra *Meclis-i Mahsus*, *Şurâ-yı Devlet*, *Divân-ı Ahkâm-ı Adliye* ilave olunmuştur. *İredeler*'den ağırlıklı olarak *Meclis-i Vâlâ*, *Dahiliye*, *Hariciye*, *Şûra-yı Devlet*, *Meclis-i Mahsûs* iradeleri kullanılmıştır. Ayrıca Hazîne-i Evrak'ta yapılan ilk tasnifte H. 1255-1265 yılları arasındaki evrak *Mesâil-i Mühimme İrâdesi* adı ile tasnif edilmiş, bu tasniften de belge kullanılmıştır. *Bâb-ı Âlî Sadaret Dairesi Kalemlerine Ait Belgeler*'den, *Mektubî Kalemi*, *Âmedî Kalemi*, *Divân (Beylikçi)î Kalemi* ve *Müteferrik Belgeler* kullanılmıştır. *Nezaretlere Ait Belgeler*'den ise *Dahiliye Nezareti* ve *Hariciye Nezareti*'ne ait belgeler kullanılmıştır. Cevdet tasnifinden de bir kısım belgelerden istifade edilmiştir.

Başbakanlık Arşivindeki *defter tasnifleri* içerisinde ise *Bâb-ı Âlî Defterleri* tasnifi içinde *Bâb-ı Âlî Sadaret Dairesi Kalemlerine Ait Defterler*'den *Sadaret Mektubî Kalemi Defterleri* arasında yer alan *Ayniyat Defterleri* gözden geçirilmiştir. Ayniyat Defterleri, Sadaret Dairesinden diğer devlet dairelerine, vilayetlere ve diğer makamlara yazılan tezkirelerin ve muharrerâtın aynen suretlerinin kaydedildiği defterlerdir. 595 numaralı "BEO Ayniyat Defterleri Kataloğu"nda 1-1717 numaralarında kayıtlı defterlerden, 370-447 numaralarında kayıtlı olan 78 adet defter, Meclis-i Vâlâ'ya ait yazışmaları ihtiva etmekte olup, 1257-1277/1841-1861 tarihleri arasını kapsamaktadır.

Arşivdeki belgeler esas olarak merkezi idarenin bakış açısını yansıtmaktadır. İncelediğimiz dönemde Sadaret, merkezin gücünün somutlaştığı mevkii konumundadır. Padişah, çok sınırlı durumlar hariç olmak

üzere, kendisine sunulan teklifleri mütemadiyen onaylayan konumundadır. Ancak sadarettten padişaha yazılan arz tezkireleri öncesinde, meselelerin Meclis-i Vâlâ'da etraflı bir şekilde incelendiği ve izlenecek harekât tarzının büyük ölçüde burada şekillendiği görülmektedir. Araştırmamızda kullandığımız vesikalarda, taşrada görev yapan idarecilerin yaklaşımlarını ise kısmen öğrenebiliyoruz. Daha çok merkezi idarenin bir mesele hakkında tahkikat ve bilgi talep ettiği durumlarda, verilen cevaplar bize müşir ve vali gibi yöneticilerin bakış açısı hakkında bilgi vermektedir. Yine taşradan merkeze gönderilen cevaplardan, merkezin emirlerinin ne kadar uygulanabildiğini kısmen ölçme imkânı bulabiliyoruz. Zira merkezden gönderilen bir talimatın, bir düzenlemenin teyit edilmeden, mahallinde uygulandığını, yürürlüğe girdiğini varsaymak, bizi hatalı sonuçlara sürükleyebilmektedir. Nihayet, halkın idari makamlara sunduğu arzuhaller çok sınırlı da olsa, meselelere farklı bir bakış açısını yansıtmaları bakımından kıymet taşımaktadır.

2. Yazma Eserler

Tanzimat'ın ilanı öncesinde İmparatorluğun idarî taksimatını gösteren ve TTK Kütüphanesi Yazmalar Katalogunda yer alan yazma eserleri ilk defa Fazıla Akbal kullanmıştır. Katalogda, No. 35 olarak kayıtlı olan "Anadolu Vilayeti Taksimatı" isimli yazma eser ve yine Katalogda, No. 9 olarak kayıtlı olan "Eyâlât Defteri" isimli yazma eserlerden istifade edilmiştir. Her iki yazma eserde de İmparatorluğun Tanzimat öncesi idarî taksimatı hakkında detaylı bilgiler mevcuttur.

3. Gazete ve Salnameler

Dönemin resmi gazetesi olan Takvim-i Vekayi'nin I. Tertibinden bazı nüshalar kullanılmıştır.

İlk olarak 1263/1846-1847 yılında yayınlanan Devlet Salnamelerinden, 1273/1856-1857 yılına kadar yayınlanan sayılarından yararlanıldı. Daha geç bir

tarihte yayımlanmaya başlanan Vilayet salnamelerinden ise 1286/1869-1870 yılına ait Diyarbakır ve 1288/1871-1872 yılına ait Erzurum Vilayet Salnamelerinden yararlanılmıştır.

Takvim-i Vekayi'nin bir çeşit "resmi gazete" olduğu ve salnamelerin de "resmi istatistikler" olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Salnameler, kullanılırken dikkat edilmesi gereken hususlardan biri, bunların yıllıklar olması nedeniyle, aktarmış oldukları bilgilerde, kimi zaman tarihsel (takvim) kesinliğin bulunmamasıdır.

4. Vekayinameler

Dönemin resmi tarihini yazan Vakanüvis, Ahmet Lütfi Efendi'dir. Lütfi Tarihi olarak bilinen ve 1241/1825-1293/1876 arasını kapsayan eserinin ilk olarak IX. Cildi, Prof. Dr. M. Münir Aktepe tarafından transkribi yapılarak, 1984 yılında, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları arasında çıkmıştır. Eserin X.-XV. Ciltleri, yine Prof. Dr. M. Münir Aktepe tarafından transkribi yapılarak, 1988-1993 tarihleri arasında, bu defa TTK. Yayınları arasında çıkmıştır. Lütfi Tarihinin I.-VIII. Ciltleri ise daha sonra 1999 yılında, Ahmet Hezarfen tarafından transkribi yapılarak, Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları arasında çıkmıştır.

5. Seyahatnameler

İncelediğimiz dönemde özellikle İngiliz gezginlerin, görevlilerin bölgeyi etraflı bir şekilde gezdikleri ve yazmış oldukları günlükleri, raporları yayınladıkları görülmektedir. Bunlardan, İngiliz Yarbay J. Shiel, Tebriz'den başlayarak Van, Bitlis, Siirt, Erbil'den Süleymaniye'ye doğru bir gezi yapmıştır. Seyahatini 1836 yılının Temmuz-Ağustos ayları arasında gerçekleştiren Shiel'in gezi notları, 1838 yılında, JRGS'de yayınlanmıştır. İngiltere'nin Erzurum Konsolosu olan James Brant, görevi sırasında 1838 yılında, Erzurum'dan Muş'a uzanan bir seyahat gerçekleştirmiştir. Brant'ın seyahat notları, 1841 yılında,

JRGS’de yayınlanmıştır. Austen Henry Layard, arkeolog olarak Musul yakınlarındaki Ninova antik kenti kalıntılarındaki kazılar yapmıştır. Bu faaliyetleri çerçevesinde, birkaç kez İstanbul-Musul arasında seyahatler gerçekleştirmiştir. Ayrıca bölgede kaldığı süre içerisinde Musul civarını da gezmiş ve seyahat notlarını yayınlamıştır. Layard, yıllar sonra İngiltere’nin İstanbul büyükelçisi olarak da görev yapacaktır.

Resmi yazışmalar dışında, çoğunlukla yabancı gözlemcilerin eserleri, meselelere yöneten-yönetilen münasebeti dışında olmalarından dolayı sağlamış oldukları “kısmen bağımsız” bakış açısı olması yönünden, kullanılması gerekli kaynaklar niteliğindedir. “Kısmen bağımsız” oldukları tespitimiz, bunların çoğunun “belirli amaçlar” nedeniyle bölgeyi dolaşmaları ve gözlemlerini kaydetmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu dönem itibariyle belirli amaçlardan kastımız ise, misyonerlik faaliyetleri veya konsolosluk gibi resmi görevlerin icrasısıdır. Bu çeşit, seyahatnamelerin, raporların tenkid edilebilecekleri bir başka yönleri ise yazarlarının Osmanlıların idari, mali, hukuki ve benzeri sahalardaki kaideleri ve uygulamaları hakkında tam manası ile bilgi sahibi olmamalarından kaynaklanan hatalardır. Bu tür eserlerin sübjektif yorumlarından ziyade, objektif bilgilerinden istifade edilmiştir.

6. Tetkik Eserler

Ulaşabildiğimiz tetkik eserlerden de azami ölçüde istifade edilmiştir. Özellikle Orhan Kılıç’ın XVI. ve XVII. yüzyıllara ait olmak üzere, idari taksimat ve yurtluk-ocaklık sancaklar üzerine yaptığı çalışmalardan araştırmamızın giriş kısmında geniş ölçüde istifade edilmiştir. Tanzimat dönemi üzerine pek çok çalışması bulunan Musa Çadircı’nın araştırmaları, geniş manada konumuzun çerçevesinin çizilmesinde katkı sağlamıştır. Şüphesiz Cevdet Küçük’ün Erzurum, İbrahim Yılmazçelik’in Diyarbakır ve Ahmet Aksın’ın Harput üzerine yapmış oldukları çalışmalar, büyük ölçüde arşiv kaynaklarına dayanarak bize ayrıntılı bilgiler sunmuşlardır.

GİRİŞ

YURTLUK-OCAKLIK VE HÜKÜMET SANCAKLAR

I. Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakların İhdası

Osmanlılar bir bölgeyi feth edip, askeri olarak kontrolleri altına aldıklarında, bölgedeki ahali ve onlar üzerinde güç sahibi prensler, beyler, v.b. ile iyi ilişkiler kurmaya özen göstermişlerdir. Zira, bu aşamada, öncelikli hasımları, siyasi hakimiyetlerini korumaya çalışan rakip devletlerdir. H. İnalcık, fetihlerin iki safhada gerçekleştiğini; birinci safhada bir çeşit hükümdarlık (süzerenlik) tesis edildiğini, ikinci safhada ise yerli hanedanları tasfiye ederek, bu ülkeleri doğrudan denetimi altına aldığını ifade ederek, Osman Gazi'den itibaren buna ilişkin örnekler vermektedir.⁵⁰ Osmanlılar, bu bölgelerde tam manası ile teşkilatlanıncaya kadar geçen sürede, eski kanunları, gelenekleri uygulamaya devam etmekte bir sakınca görmemişlerdir.⁵¹ Mesela, Doğu Anadolu'da Uzun Hasan zamanından kalma vergi kanunlarını hemen değiştirmediler. Zaman içinde, bölgedeki halk, ödenmesi kolay ve basit olan Osmanlı vergi sisteminin, Kanûn-i Osmânî'nin uygulanmasını istedi.⁵² Daha sonra tahrir yapmak sureti ile vergi kaynaklarını tespit etmiş ve bu kaynakları

⁵⁰ Halil İnalcık, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", çev. Hamdi Can Tuncer, **Cogito: Osmanlılar Özel Sayısı**, Sayı 19, Yapı Kredi Yayınları, (Yaz 1999), s. 115. İlk Yayınlandığı Yer: Halil İnalcık, "Ottoman Methods of Conquest", **Studia Islamic**, II (1954), s. 103-129.

⁵¹ Ö. Lütfi Barkan, **XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Malî Esasları I: Kanunlar**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1943, s. LXIV-LXVI; aynı yazar, "Osmanlı Devrinde Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey'e Ait Kanunlar", **Türkiye'de Toprak Meselesi**, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s. 548-549 (İlk yayınlandığı yer, **Türk Tarih Vesikaları Dergisi**, C. 1, S. 2, (Ankara 1941), s. 91-106 ve aynı dergi, C. 1, S. 3, s. 184-197).

⁵² Halil İnalcık, **Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-2009, s. 140.

tevcih etmişlerdir. Bu süre, şartlara göre değişmekle birlikte, genellikle 30-40 yıldır.

Fetih bölgesi yeterli büyüklükte ise beylerbeyliği teşkilatı ve buna bağlı olarak sancak teşkilatı tesis edilmekte⁵³ ve sancakbeylerine tevcihler yapılmaktadır. Adli yönden de kaza teşkilatlanması yapılarak, buralara kadı veya naipleri görevlendirilmektedir.

Bilindiği üzere sancakbeylerine, vazifelerini yerine getirebilmeleri ve geçimlerini temin için, miktarları sancaktan sancağa ufak değişiklikler göstermekle birlikte, sancak gelirlerinden bir miktar has tevcih edilmektedir. Geriye kalan gelir kaynakları ise zeamet ve timar olarak uygun görülenlere tevcih edilmektedir.

Bu usulün önemli bir istisnası olan “ocaklık suretiyle” sancak tevcihi; daha çok, Osmanlı Devleti’nin siyasi yönden hareketli olan hudut bölgelerinde yapılmaktaydı. Sancaklarda farklı statülerin belirlenmesinde bölgenin fiziki yapısı, aşiretlerin nüfusu ve dağılımı, Osmanlı egemenliği öncesi idarî, siyasi ve sosyal durum etkili olmuştur.⁵⁴ Bu farklı tevcih yöntemi ile Osmanlı Devleti, bu bölgelerdeki yerli beylerin nüfuzundan faydalanmak ve merkezi otoriteyi bir ölçüde bu beyler vasıtasıyla tesis etmek ve korumak gayesini gütmekteydi.⁵⁵

Osmanlıları ocaklık tarikiyle sancak tevcihine sevk eden önemli bir siyasi gelişme, bölgede Safevilerle giriştikleri mücadeledir. Safevilerin ve Osmanlıların, Güneydoğu Anadolu’daki yerli hakimleri birbirleri aleyhine tahrik etmesi ve bir kısmını kendi taraflarına çekerek sancakbeyliği vermesi, bu

⁵³ Genellikle, fetih bölgesinde Osmanlı öncesi idarî sınırlar korunmakta idi. Bkz. H. İnalcık, “Osmanlı Fetih Yöntemleri”, s.118.

⁵⁴ B. Kodaman, “Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu’nun İdarî Durumu”, s.13.

⁵⁵ Orhan Kılıç, “Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdarî Tatbikattaki Yeri”, F. Ü.

Sosyal Bilimler Dergisi, C. 11, S. 1, (Elazığ 2001), s. 260-261 (bundan böyle, “Ocaklık Sancakların”).

nitelikte sancakların çıkışında ve sayılarının artmasında önemli bir rol oynamıştır.

Mesela Emir Şeref, atalarının mülkü olan Bitlis'i Safevilerin elinden alabilmek için Çaldıran savaşında Yavuz Sultan Selim'in ordusunda yer almıştır. Osmanlıların zaferini müteakiben Bitlis'i kuşatarak geri aldı. Yavuz Sultan Selim de Bitlis'in yönetimini kendisine verdi. Daha sonra Şah Tahmasp zamanında isyan eden, Azerbaycan Valisi Ulama Tekelü Osmanlılara sığınınca Bitlis Hanlığı, 1532'de Ulama'ya verildi. Emir Şeref ise Şah Tahmasb'a iltica etti ve kendisine Han unvanı verildi. Ulama, Şeref Han ile yaptığı savaşı kazanarak, Şeref Han'ın başını kesti. Bu defa Şeref Han'ın oğlu Şemseddin Bey İran seferine görevlendirilen Vezir-i azam İbrahim Paşa'ya müracaat ederek Bitlis'in yönetiminin kendisine verilmesini istemiştir. İbrahim Paşa Ulama'ya başka görev verileceğini söyleyerek, bu isteği kabul etmiştir. Ancak daha sonra, Şemseddin Bey'e Malatya ve Maraş'ın idaresi verilmiş, bunun üzerine Şemseddin Bey tepki gösterip Tebriz'e giderek Şah Tahmasb'a tabi oldu. Şah da kendisine Han ünvanını verdi ve Şemseddin Han, Şah'ın hizmetinde kalarak ömrünü tamamladı. Şemseddin Han'ın oğlu Şeref Bey'e⁵⁶ ise Şah tarafından, ilk olarak 961/1555 yılında Şirvan'a bağlı Salyan ve Mahmudabad bölgelerinin yönetimi verildi. Çeşitli görevlerden sonra Şeref Han'a Nahcivan Hükümetinin idaresi verildi. Bu sırada, Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın girişimleri ile Sultan III. Murat tarafından, 986/1579 yılında, Şeref Han'a Bitlis Hükümeti (eyaleti) verildi. 991/1584 yılında Bitlis eyaletine ilave olarak, Muş Nahiyesi'nin idaresi kendisine verildi.⁵⁷ Görüldüğü üzere Şeref Han ve çocukları İran ile Osmanlılar arasında gidip gelmişlerdir.

⁵⁶ Şerefname'nin yazarı, II. Şeref Han.

⁵⁷ Şeref Han, **Şerefname**, çev. M. Emin Bozarslan, Hasat Yayınları, İstanbul-1990, s. 479-523; Hoca Sadettin Efendi, **Tacü't-Tevarih**, C. IV, haz. İsmat Parmaksızoglu, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 4. baskı, Ankara 1999, s. 245-272.

Bir başka örnek ise Şahkulu oğulları nâmiyle anılan Çelebi Kasım Gâzi ve Behram adlı kimselerdir. Bunlar İran Şah'ının tahrikleri sonucu İran'a itaatlerini arz etmişler, Şah da kendilerine Selmas sancağını tevcih etmiştir. Bunun üzerine Divan, Van Beylerbeyine gönderdiği 3 Şaban 985/16 Ekim 1577 tarihli hükümde Şahkulu oğullarının babaları ülkesinin kendilerine sancak olarak tevcih edileceği bildirilerek geri döndürülmeleri için gerekenin yapılması emredilmektedir.⁵⁸

Osmanlıların 1578-1639 arasında İran'la giriştikleri mücedele esnasında ele geçirdikleri bölgelerde tutunamamalarında, mezhep farklılıkları yanında, yerli hanedanlar ve kabile reislerinin, *“merkeziyetçi Osmanlı idaresi yerine daha ziyade gevşek feodal bir karakter gösteren şahın idaresi”*ni tercih etmeleri de rol oynamıştır.⁵⁹

Bu ve benzeri durumlar, İran yönetiminin uygulamalarının, bir ölçüde Osmanlıların uygulamalarını etkilediğini göstermektedir. Yurtluk-ocaklık ve hükümet sancakların, Osmanlı-İran mücadelesinin yarattığı özel şartlardan doğduğunu söyleyebiliriz.⁶⁰

II. Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakların Tespiti İçin Kullanılan Kaynakların Tetkiki

Ocaklık sancakların bulundukları eyaletler ve bu eyaletlerdeki ocaklık sancakların tamamı ile ilgili elimizde bulunan düzenli kaynaklar; Kanunî

⁵⁸ M. Ali Ünal, “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbakir Eyaletine Tâbi Sancakların İdarî Statüleri”, **X. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 22-26 Eylül 1986) Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. V, TTK. IX. Dizi-Sayı 10, Ankara-1994, s. 2217’de 16 numaralı dipnot (Bundan böyle “Diyarbakir Eyaletine Tâbi Sancaklar”).

⁵⁹ Irak-ı Acem bölgesi için bkz. H. İnalcık, **Devlet-i ‘Aliyye**, s. 182.

⁶⁰ M. A. Ünal, “Diyarbakir Eyaletine Tâbi Sancaklar”, s. 2220.

Sultan Süleyman devrinde tertip edilen Kanunnâme-i Hümayun⁶¹, 1631-1632 tarihli sancak tevcih defteri⁶², Evliya Çelebi Seyahatnamesi⁶³, risaleler⁶⁴ ve

⁶¹ A. Akgündüz; **Osmanlı Kanunnâmeleri**, s.455 vd. A. Akgündüz, bu kanunnamenin elimizde beş nüshasının bulunduğunu; birincisinin, Saraybosna Memleket Müzesi Arşivi Kütüphanesi, No: 1311’de kayıtlı olduğunu, 1064/1653 yılında Sofyalı Ali Çavuş tarafından istinsah edildiğini ve Rızâ Muderizoviç (1937), Hamid Hadzıbegic (1947) ve Mithat Sertoğlu (1992) tarafından yayınlandığını; ikincisinin, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü, No: 3514’de kayıtlı olduğunu, 1064/1654 yılında istinsah edildiğini ve İlhan Şahin (1972) tarafından yayınlandığını; üçüncüsünün, Süleymaniye Kütüphanesi Antalya Tekelioğlu Bölümü, No: 806’da kayıtlı olduğunu (Akgündüz eserinde esas olarak bu nüshayı kullanmıştır); dördüncüsünün, Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesinde zikrettiği nüsha olduğunu (Akgündüz, eserinde bu nüshayı da ayrıca yayınlamıştır); beşincisinin, Süleymaniye Kütüphanesi, Yahya Tevfik Bölümü, No: 278’de kayıtlı bulunan, Avni Ömer Efendi’nin 1051/1641’de kaleme aldığı Kanun-ı Osmani Mefhum-ı Defter-i Hakani adlı risale olduğunu ve Uzunçarşılı tarafından Belleten’de (sayı 59, s. 381-399) yayınlandığını belirtmektedir.

⁶² Şerafettin Turan; “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimatı”, **Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı**, Ankara 1963, s.210-227 (Bundan böyle, “İdarî Taksimat”).

⁶³ Kanunnâme-i Hümayun’dan istinsah edilmiştir. A. Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri**, s. 528 vd.

⁶⁴ A. Akgündüz, Ayn Ali Efendi’nin Risalesinin (Bkz. Ayn-ı Ali Efendi; **Kavânîn-i Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Defter-i Dîvân**, Önsöz: M. Tayyib Gökbilgin, Enderun Yayınları, İstanbul 1979 (Bundan böyle, **Kavânîn-i Âl-i Osman**) ve Aynî Ali Efendi, **Kanunname-i Âl-i Osman: Osmanlı Devleti Arazi kanunları**, haz. Hadiye Tuncer, Tarım Bakanlığı Yayınları, Ankara-1962.), Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesinin (Bkz. Sofyalı Ali Çavuş; **Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi**, Haz. Midhat Sertoğlu, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul-1992.) ve Hezârfen Hüseyin Efendi’nin Telhîs’ül-Beyan adlı kanun mecmû’asında (Bkz. Hezarfen Hüseyin Efendi; **Telhîsü’l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân**, haz. Sevim İlğürel, TTK yay. II. Dizi-sayı 32, Ankara 1998.) yer alan konuyla alakalı hükümlerin, tamamen bu Kanunnâme’den iktibâs edildiğini ileri sürmektedir. Diğer önemli risaleler ise Koçi Bey; **Koçi Bey Risalesi**, Sad. Zuhuri Danışman, MEB Yayınları, İstanbul-1993 ve Cengiz Orhonlu; “Osmanlı Teşkilâtına Aid Küçük Bir Risâle ‘Risâle-i Tercüme’”, **TTK Belleten**, C. IV, S. 7-8, (1967), Ankara-1969, s. 39-47.

18.yüzyılın ilk yarısı ile ilgili sancak tevcih defterleridir.⁶⁵ Bu risalelerden en eskisi olan Ayn-ı Ali Efendi'nin yazdıklarını sonraki müellifler de çok az değişiklikle iktibas etmişlerdir. Bu durumda, Ayn-ı Ali Efendi'nin belirttiği yurtluk-ocaklık ve hükümet sancakların XVI. yy boyunca değişmediği zannedilmiştir ki, bu son derece hatalıdır.⁶⁶

Bu kaynakları incelediğimizde yurtluk-ocaklık sancakların bulunduğu eyaletlerin; Bosna, Anadolu, Diyarbekir, Van, Kars, Çıldır, Trabzon, Şam, Rakka, Bağdat, Tunus ve Şehr-i Zor eyaletleri olduğu görülmektedir. Hükümet sancakları ise Diyarbekir, Van ve Bağdat eyaletlerinde bulunmaktaydı. Biz çalışmamızda, Diyarbekir ve Van eyaletlerinde bulunan yurtluk-ocaklık ve hükümet sancakları inceleyeceğiz.

III. Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakların Özellikleri

Kanunnâme ve risâlelerde hükümet ve yurtluk-ocaklık sancakları için yapılan tarifler incelendiğinde ortaya çıkan özellikleri, birkaç başlık altında toplayabiliriz.

1. İdarî Yönden

Hükümet ve yurtluk-ocaklık sancakları fetih sırasında itaat eden ve hizmeti görülen eski hakimlerine, mahalli beylere veya ümerâyaya tevcih edilmiştir. Hükümet ve yurtluk-ocaklık sancaklarında, beyler azl ve nasb kabul etmezdi. Sancakbeyliği belli bir ailenin elindedir. Beyler öldüklerinde veya hizmette kusurları görüldüğünde, sancaklar vali arzı ile evlad ve akrabalarına

⁶⁵ O. Kılıç, "Ocaklık Sancakların", s. 261. Bkz. Orhan Kılıç, **18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı: Eyalet ve Sancak Tevcihatı**, Elazığ 1997 (Bundan böyle, **İdarî Taksimat**); Fahameddin Başar, **Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)**, TTK yay. II. Dizi-Sayı 35, Ankara 1997.

⁶⁶ M. A. Ünal, "Diyarbakir Eyaletine Tâbi Sancaklar", s. 2218.

verilir, aile dışından kimseye tevcih yapılmazdı.⁶⁷ Hakimler herhangi bir sebeple hükümetlerinden ayrıldıklarında, merkezin onayı ile yerlerine genellikle oğullarından birini vekil olarak bırakırlardı.⁶⁸

Bu sancaklar, ocaklık diye anılan ve yurtluk-ocaklık ve hükümet diye iki çeşidi bulunan bir nevi ırsî sancakbeylikleridir. Ocaklık terimi tevcihin şeklini göstermektedir. Hükümet sancaklar için önceleri “eyalet”, sonra “Hükümet”; yurtluk-ocaklık sancaklar için ise “liva” veya “sancak” tabirleri kullanılmıştır. Ancak her ikisi için de “ocaklık tarikiyle” tasarruf edildiği vurgulanmıştır.⁶⁹ Buna, 1631-1632 tarihli bir sancak tevcih defterinde geçen “*Hükümet-i Bitlis Ocaklık*”, “*Liva-i Bargiri Ocaklık*” gibi tanımlamalar örnek olarak gösterilebilir.⁷⁰

Hakimlere, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren az da olsa “paşa” rütbesi verildiği görülmektedir. Örneğin 1737 yılında Palu Hükümetinin İbrahim Paşa, Hoşab Hükümetinin Zeynel Paşa ve Genç Hükümetinin ise Mehmed Paşa idaresinde olduğu anlaşılmaktadır.⁷¹

2. Mali Yönden

Osmanlı imparatorluğu’nda bir kısım devlet gelirlerinin kendisine sadakatle hizmet edenlere devredildiği bilinmektedir. Timar sisteminin esasını da bu ilke oluşturmaktadır. Devlete sadakat gösteren ve hizmet eden bir kısım mahalli beylere eski ülkelerininin yönetiminin ve gelirlerinin, belirli şartlarla verilmesi de bu zihniyetin bir eseri olarak görülebilir. Çoğunluğu Doğu

⁶⁷ O. Kılıç, “Ocaklık Sancakların”, s. 260; M. Ali Ünal, “XVI. Yüzyılda Palu Hükûmeti”, **XI. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 5-9 Eylül 1990) Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. III, TTK IX. Dizi-Sa. 11, Ankara-1994, s.1073 (Bundan böyle, “Palu Hükûmeti”), s.1072.

⁶⁸ O. Kılıç, “Hakkâri Hükümeti” s. 708.

⁶⁹ O. Kılıç, “Ocaklık Sancakların”, s. 258-259.

⁷⁰ Ş. Turan, “İdarî Taksimat”, s. 201-232

⁷¹ O. Kılıç, “Hakkâri Hükümeti”, s. 708.

Anadolu’da yurtluk-ocaklık sistemi ile yönetilen sancak ve hükümetler bu tür idarî bölgelerdir.⁷²

Hükümet sancaklar **mülkiyet**, yurtluk-ocaklık sancaklar ise **arpalık** ve **sancak hâssı** yoluyla tevcih olunmuştur. Hükümet sancaklarda çıplak mülkiyet (rakabe) devletin elinde kalmaktadır. Mülkiyet, **devletin alması gereken vergi gelirine** münhasırdır. Dolayısı ile tam bir mülkiyet serbestîsi söz konusu değildir. Bunlar araziye satamaz, bağışlayamaz, vakfedemezdi. Mesela herhangi bir arazinin gelirini vakfetmek istedikleri zaman Divân-ı Hümâyundan ayrıca temlikname istenmesi gerekmektedir. Vakfedilen de sadece köy ve mezradan elde edilen vergi geliridir. Yoksa ürünün tamamı değildir.⁷³ Bu duruma, Cizre Hakimi Bedir Bey’in ülkesinde yaptırdığı imaret ve tekkeye eyalet dâhilindeki dört karyeyi vakf ederken izin istemesi, Şeref Han’ın da Bitlis’te inşa ettirdiği medreseye aynı şekilde Hizan Hakimi Hasan Bey’den satın aldığı bir köyü vakf etmek için ricada bulunması örnektir.⁷⁴

Hükümet sancaklarda; tahrir yapılmamakta, içlerinde timâr ve ze’amet bulunmamakta, sancak gelirinin tamamı hâkimlere ait bulunmaktadır.⁷⁵ Ancak

⁷² N. Göyünç, “Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında”, s. 277.

⁷³ M. A. Ünal, “Palu Hükûmeti”, s.1082-1083; M. Z. Pakalın, C. III, s. 639.

⁷⁴ Sırasıyla, BA, KK, no. 88, s. 419, 28.10.1577 tarihli hüküm ve BA, KK, no. 253, s. 7, 06.12.1592 tarihli hüküm. Bkz. N. Göyünç, “Yönetim ve Nüfus”, s. 84.

⁷⁵ O. Kılıç, “Ocaklık Sancakların”, s. 260. Hükümet sancak statüsünde bulunan Eğil’in sancakbeyine, kendi sancağı dışında, Harput sancağı gelirlerinden haslar tevcih edildiği görülmektedir. 1518 tahririnde Eğil Mirlivası Kasım Bey’in Ebutahir nahiyesi gelirlerinden 127.145 akçalık hassı olduğunu, yine 1566 tahririnde aynı nahiye gelirinden 96.750 akça hassı olduğunu M. A. Ünal kaydetmektedir. Bkz. M. Ali Ünal, **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)**, TTK. Yayınları, XIV. Dizi-Sayı 7, Ankara-1989, s. 178. Dikkat çekici bir başka örnek ise yine hükümet sancak statüsünde bulunan Bitlis’e aittir. I. Ahmed döneminde Bitlis’de tahrir yapıldığı, sancak gelirlerinin yaklaşık %60’ının timar ve zeamet sahiplerine tevcih edildiği,

sancakbeyileri her yıl merkez hazinesine belirli bir meblağı ödemek mecburiyetindedirler. Öte yandan hükümet sancaklarda sancak halkı avâriz, sürsat, nüzül vs. gibi divânî tekâlîfden muâf tutulmuştur. Oysa bu muâfiyet yurtluk-ocaklık sancaklara tanınmamıştır.⁷⁶ Hükümet sancaklara ilişkin olarak bu genel kaidenin dışına çıkılabildiğine bir örnek olmak üzere; IV. Murat'ın 1637-1638 Bağdat seferi sırasında, tahrir yapılmamış ve avarız hanesi tesbit edilmemiş olan hükümet sancaklardan, sürsat yükümlüğünün yerine getirilmesinin istenmiş olduğunu ifade edebiliriz.⁷⁷

Yurtluk-ocaklık sancaklarda ise tahrir yapılmaktadır. Sancakbeyi sadece kendisine tahsis edilen hasları tasarruf etmektedir. Bu sancaklarda padişaha ayrılan haslar ise merkez tarafından tahsil edilmektedir.⁷⁸ Sancakbeyinin hasları ve diğer haslar çıkdıktan sonra geri kalan gelirler timar ve zeâmet olarak tevcih edilmektedir. Fakat bu timar ve zeâmetler öncelikle sancakbeyinin soyundan kişilere ve adamlarına verilmektedir.⁷⁹

Yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklarda, sancakbeyleri devlet hazinesine ve o bölgede bulunan valilere, belli ölçüde yıllık bir vergi vermekte ve ayrıca gelenek haline gelmiş olan hediye verme yükümlülükleri

Sancakbeyi olan Şeref Han'a verilen hasların bir kısmının ise Muş sancağından karşılandığı görülmektedir. Bkz. O. Kılıç, **Van**, s. 138.

⁷⁶M. A. Ünal, "Palu Hükûmeti", s. 1072.

⁷⁷ Diyarbekir eyaletine bağlı sancakların tabi oldukları yükümlülükleri, Lütfi Güçer'den (Bkz. Lütfi Güçer, **XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler**, İ. Ü. İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul-1964) derleyen M. Bruinessen ve H. Boeschoten, Eğil, Palu ve Hazzo için sürsat yükümlüğü getirildiğini fakat Cezire ve Genç'in bu yükümlülükten de muaf tutulduğunu belirtmektedir. Bkz. Martin van Bruinessen, Hendrik Boeschoten, **Evliya Çelebi Diyarbekir'de**, İletişim Yayınları, İstanbul-2003, s. 52-54.

⁷⁸ M. A. Ünal, "Diyarbekir Eyaletine Tâbi Sancaklar", s. 2212.

⁷⁹ M. A. Ünal, "Palu Hükûmeti", s. 1072; O. Kılıç, "Ocaklık Sancakların", s. 260.

bulunmaktadır.⁸⁰ Merkeze ödenen verginin meblağını tam olarak tesbit edemiyoruz. Bu miktarın siyasi şartlara göre değiştiğini söyleyebiliriz. Bu husus beyliğin intikalinde birden fazla mirasçı olması durumunda rekabete yol açmakta ve merkez hazinesine en fazla meblağı ödemeyi taahhüd eden hakim olarak nasb edilebilmektedir.⁸¹ Örneğin, Hakkâri Hükümeti, 1596 yılında 100.000 filori altın vermesi karşılığında Zekariya Bey'in idaresine verilmiştir. Bir başka örnek ise Palu'ya ilişkindir. Diyarbekir Beylerbeyine gönderilen 1583 tarihli bir hükümde 100.000 filori vermesi şartıyla sabık Palu Beyi Ahmed Bey'in yeniden Palu Hakimi olarak atandığı görülmektedir. Bu ödemelerin yıllık olduğunu da belirtelim. Her iki Bey, ayrıca Berat resmi olarak 6.000 akçe ödemişlerdir. Bu meblağ, bütün hükümetler için aynıdır.⁸²

Diyarbekir Beylerbeyi Vezir Ömer Paşa'nın 1670-1671 yılı gelir-gider kayıtlarında, Eğil, Palu ve Hazzo'dan elde edilen gelirler de bulunmaktadır. Bu gelirlerin yarısının zeamet ve timar sahiplerinin ödediği tahvil akçasından, diğer yarısının da çeşitli rüsum ve harçlardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Beylerbeyinin ayrıca arpa, prinç, dokuma gibi bazı mallardan da vergi aldığı görülmektedir.⁸³ Bu sancakların hükümet sancak olmalarına rağmen içlerinde zeamet ve timar barındırmalarının temel kaidelerde zaman içinde meydana

⁸⁰ Mustafa Nuri Paşa, **Netâyic ül-vukuât**, C. III-IV, sadeleştiren Neşet Çağatay, TTK Yay. XXII. Dizi- Sa. 1, Ankara 1992, s. 135.

⁸¹ M. A. Ünal, "Palu Hükümeti", s. 1085.

⁸² O. Kılıç; "Hakkâri Hükümeti", s. 716-718.

⁸³ Ömer Paşa'nın Eğil Beyi'nden 1.350 akçe, Cezire Beyi Mir Mehmed'den 5.000 akçe, Palu Beyi'nden 2.000 akçe tahvil parası aldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Çermik, Eğil, Kulb ve Palu gibi ocaklık sancaklarda dahi cerime ve öşür toplandığı görülmektedir. Bkz. İ. Metin Kunt, **Bir Osmanlı Valisinin Yıllık Gelir-Gideri Diyarbekir, 1670-71**, B. Ü. Yayınları, İstanbul-1981, s. 20-21; M. Bruinessen, H. Boeschoten, **Evliya Çelebi Diyarbekir'de**, s. 58. Hazzo Beyi'nin, göçer aşiretlerin geçişinden elde ettiği gelir üzerinden, 3.000 kuruş rüsumu beylerbeyine ödediği anlaşılmaktadır.

gelen değişmelere, farklı uygulamalara örnek teşkil ettiğini söyleyebiliriz.⁸⁴ Devlet, gerekli gördüğünde; vergi borcunu ödemeyen veya herhangi bir sebeple “mîrîye zarar veren” yurtluk-ocaklık sancakların beylerini azledebilmektedir.⁸⁵

3. Askeri Yönden

Hükümet sancakların beyi, sefer zamanında, kendisine bağlı özel kuvvetler ve aşiret kuvvetleri ile sefere katılırdı. Bunların silah ve cephanelerini de kendisi temin etmekle yükümlüydü. Yurtluk-ocaklık sancakların beyi ise timar sahipleri ve zaimler ile bağlı bulundukları beylerbeyinin emri altında sefer hizmetini eda ederlerdi. Devlet, gerekli gördüğünde; sefere gelmemeyi mutâd hâle getiren, yurtluk-ocaklık sancakların sahiplerini azledebilmektedir.⁸⁶ Hakimlerin askeri yükümlülükleri yalnızca sefer zamanı maiyetleri ile birlikte beylerbeyinin emri altına girmekle sınırlı değildir. Kale yapımı ve tamiri, serhat muhafazası, geçici olarak kale muhafazası gibi durumlarda da maiyetlerindeki ırgat ve askerleri görevlendirmekle yükümlüydüler.⁸⁷

Risalelerdeki kayıtlar, bu sancakların merkeze karşı bir nevi muhtariyete sahip oldukları intibasını uyandırmaktadır ki, teorik olarak doğru olmakla birlikte uygulamada merkeze karşı sorumlulukları bakımından klasik sancaklardan pek farklı olmadıkları görülmektedir. En imtiyazlı görülen hükümet statüsündeki sancaklarda bile merkezin mali, adli ve askeri kontrolü söz konusudur. Devlet, hükümet sancak tasarruf edenlerden her yıl muayyen

⁸⁴ M. Bruinessen, Kanunname hükümlerine aykırı olarak hükümet sancaklarda bulunan zeamet ve timarların, yöreden kişilere verildiğini ileri sürmektedir. Bkz. M. Bruinessen, H. Boeschoten, **Evliya Çelebi Diyarbekir’de**, s. 56.

⁸⁵ M. A. Ünal, “Diyarbekir Eyaletine Tâbi Sancaklar”, s. 2212.

⁸⁶ O. Kılıç, “Ocaklık Sancakların”, s. 260; N. Göyünç, “Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında”, s. 271-272; M. A. Ünal, “Diyarbekir Eyaletine Tâbi Sancaklar”, s. 2212-2213.

⁸⁷ O. Kılıç, “Hakkâri Hükümeti”, s. 707.

bir vergi almakta, bu vergi ödenmediği veya geciktirildiği zaman “itaatsizlik” ve “miriye gadr eyleme” gerekçesi ile sancakbeyini değiştirmekte, devlete olan borcundan dolayı malına el konulmaktadır. Ayrıca bu sancaklara kadı tayin edilmekte, dolayısı ile sancakbeyinin halka zulüm etmesine de göz yumulmamaktadır. Bu konuda 1566 tarihli İcmal Tahrir defterine 1073/1663 tarihinde düşülen bir kayıt dikkat çekicidir. Bu kayda göre sancakbeyleri halka zulüm ettikleri için Sağman ve Mazgird sancakları kaldırılarak mukataa olarak başkalarına tevcih edilmiştir.⁸⁸ Bunun tersi de mümkündür. Yani, “klasik” Osmanlı sancaklarının siyasi gelişmelere bağlı olarak, kimi zaman imtiyazlı sancaklar haline dönüştürülebildiği görülmektedir. Meselâ, Çemişgezek sancağı 1580’lerde 4 ayrı sancak haline getirilerek “yurtluk-ocaklık” olarak tevcih edilmiştir. Kezâ Harput sancağı XVII. yüzyılın başlarında aslen İran ümerasından olan Murad Han Bey’e “kayd-ı hayat şartı ile” tevcih edilmiştir.⁸⁹ Yine onaltıncı yüzyılın ortalarında normal sancak olan bazı yerler onyedinci yüzyılda ocaklık sancağına dönüştürülmüştür. Mesela, Erzurum Beylerbeyliğinde Kızıuşan ve Küçük Ardahan, Diyarbekir’de Siirt, Van’da Bargiri ve Bosna’da Zaşesne bu gibi sancaklardır.⁹⁰

Kanunamelerdeki hükümet sancaklar tarifinde yer alan, “İçlerinde ümerâ’-i Osmâniyye’den ve kul tâifesinden hiç bir ferd yokdur”⁹¹ hükmünün dışına çıkıldığı görülmektedir. 1558’de çıkan Beyazid İsyanı’ndan sonra, âsi timar erbabına olan güvensizlik nedeniyle, Anadolu’nun her tarafına yasakçı yeniçeriler konulmuştur. Şehirlerde Altı Bölük Sipahileri ve Yeniçerilerin

⁸⁸ M. A. Ünal, “Diyarbakir Eyaletine Tâbi Sancaklar”, s. 2218-2220.

⁸⁹ M. A. Ünal, “Diyarbakir Eyaletine Tâbi Sancaklar”, s. 2212’de 5 numaralı dipnot.

⁹⁰ İ. M. Kunt, **Sancaktan Eyalete**, s. 37.

⁹¹ A. Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri**, s. 464.

oturmalarına izin verilmiştir.⁹² Kapıkullarından meydana gelen garnizonların bu tarihlerde hükümet sancaklara da yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Palu hükümetinde Altı Bölük Halkı'nın varlığı bilinmektedir.⁹³ Bitlis Hükümetinde de bir miktar ulûfeli kul taifesinin bulunduğunu, 1588 tarihinde Van beylerbeyine yazılan bir hükümden ve 1001/1592-1593 tarihli bir tahvil kaydından öğreniyoruz. Öte yandan belirtmek gerekir ki hükümetlerdeki timar tevcihi veya kul taifesi ile ilgili işlemler beylerbeyinin arzı ve merkezin onayı ile gerçekleştirilir. Hakimlerin doğrudan merkeze yaptıkları bu türden müracaatlar, bu gerekçe ile geri gönderilmiştir.⁹⁴

4. Adli Yönden

Bazı yazarlarca, yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklarda beylerin yargı yetkisine sahip oldukları, kaynak belirtilmeksizin, ileri sürülmüştür. Örneğin M. Z. Pakalın, yurtluk-ocaklık sahibinin "bazı şartlarla bir dereceye kadar bir kısım kazaî hakları da haiz" bulunduğunu ileri sürmektedir.⁹⁵ Yine B. Kodaman, Hükümet sancak tasarruf eden beylerin yargı (kaza) yetkilerine sahip olduklarını ileri sürerek, *"her ne kadar Osmanlı kadısının teorik olarak yetkisi bütün kazaî işleri kapsıyorsa da pratikte sancakbeyi(nin) de söz sahibi durumunda"* olduğunu ifade ediyor.⁹⁶

Bilindiği üzere, yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklara da diğer sancaklar gibi, kadı tayin edilmektedir. Kadı her türlü davaya bakmaya yetkilidir. Yani, yargı işleri tamamıyla Divan'ın yetkisi dâhilindedir. Böylece,

⁹² Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celâlî İsyânları**, Cem Yayınevi, İstanbul-1995, s. 89.

⁹³ M. Ali Ünal, **XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı**, TTK. Yayınları, XIV. Dizi-Sayı 18, Ankara-1999, s. 25-26. M. A. Ünal bu bilgiyi, Harput Şer'iyye Sicili No. 386, s. 361'de yer alan 19 Muharrem 1042/6 Ağustos 1632 tarihli hükme dayandırmaktadır.

⁹⁴ O. Kılıç; "Hakkâri Hükümeti", s. 706.

⁹⁵ M. Z. Pakalın, "Yurtluk-Ocaklık", C. III, 639.

⁹⁶ B. Kodaman, "Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdarî Durumu", s. 16.

Devlet atadığı kadı aracılığı ile kendi kontrolünü sağlayabilmiştir. Bey ancak, cürüm sabit olduktan sonra infaz işlemini yapabilir.⁹⁷ Kadıların beyler hakkındaki davalara dahi bakabildiğine ilişkin bir örneği Palu'dan verebiliriz. Palu Beyi Yusuf Bey'in vefatı ile birlikte, amcazadesi Süleyman Bey, Yusuf Bey'in zimmetinde hayli “mâl-ı mîrî” olduğunu bildirmiş ve Yusuf Bey'in akrabalarının elinde bulunan malların tahsili için Palu ve Harput kadılarına başvurmuştur. Ancak adı geçen kazaların kadıların davanın şer'le görülebilmesi için “hükm-i hümayûn” istemeleri üzerine, kendilerine 6 Zilhicce 989/12 Ocak 1582 tarihli bir hüküm gönderilmiştir.⁹⁸ Kadı aracılığı ile sancak dâhilindeki vakıflara da nezaret edildiğini belirtelim.⁹⁹

Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet sancakların belli başlı özelliklerini inceledikten sonra, şimdi bu nitelikte sancakların hangi merkezlerde bulunduğu ve zaman içerisinde nasıl bir seyir izlediğine bakabiliriz.

IV. Diyarbekir Eyaletinde Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar

Yurtluk-ocaklık ve hükümet sancakların özellikle Osmanlı-İran mücadelesinin bir neticesi olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da teşkil edildiğini daha önce ifade etmiştir. Bu sebeple, Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet sancakların en fazla sayıda görüldüğü eyalet, Diyarbekir eyaletidir. Bu eyalette, ihdas edildikleri tarihten XVIII. yüzyılın sonlarına kadar geçen zamanda tespit edebildiğimiz yurtluk-ocaklık ve hükümet sancakların listesi aşağıda, **Tablo-1**'de gösterilmiştir.

⁹⁷ M. A. Ünal, “Palu Hükûmeti”, s. 1086.

⁹⁸ M. A. Ünal, “Palu Hükûmeti”, s. 1073.

⁹⁹ N. Göyünç, “Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında”, s. 277.

Tablo-1
Diyarbakır Eyaletine Tâbi Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar
(İhdasından XVIII. yüzyılın sonuna kadar) ¹⁰⁰

1526-27 Tarihli İdarî Taksimat Defteri (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi D.5246)	1578-1588 (Kepeci 262)	XVII. Yy başları (Ayn-ı Ali Efendi'ye göre)	Kanuni Sultan Süleyman Devri (Kanunnâme-i Hümayûn)	1631-1632 (Cevdet Dâhiliye 6095)	1673-1702 (A. RSK. 1551, S. 32-37)	1735-1740 (A. RSK. 1572, S. 15-18)	1733-1785 (Diyarbakır Ş. S. : No. 310, s. 62-63; No. 360, s. 14; N0. 313, s. 174; No. 352, s. 25-30)
Eyâlet-i Sincar							
Eyâlet-i Siverek							
Eyâlet-i Çermik		Çermik (Y-O)	Çermik (Y-O)	Liva-i Çermik Ocaklık	Çermik Sancağı (Ocaklık)	Çermik Sancağı (Ocaklık)	
Eyâlet-i Çemişgezek							
Eyâlet-i Atak		Atak (Y- O)	Atak (Y-O)	Liva-i Atak (Tabî' Ekrad) Ocaklık			Atak (Y)
Eyâlet-i Eğil	Eyâlet-i Eğil	Eğil (H)	Hükümet-i Eğil	Hükümet-i Eğil (Tabî'i Ekrad) Ocaklık	Eğil Hükûmeti	Eğil Hükûmeti	Eğil (H)
Eyâlet-i Hısnıkeyfâ							
Eyâlet-i Cezire	Eyâlet-i Cezire	Cezire (H)	Hükümet-i Cezîre	Hükümet-i Cizre (Tabî'i Ekrad) Ocaklık	Cezire Hükûmeti	Cezire Hükûmeti	
Eyâlet-i Zırki	Eyâlet-i Zırki maa Kürdgân						
Eyâlet-i Palu	Eyâlet-i Palu	Palu (H)	Hükümet-i Palu	Hükümet-i Palu (Tabî'i Ekrad) Ocaklık	Palu Hükûmeti	Palu Hükûmeti	Palu (H)
Eyâlet-i Çapakçur		Çapakçur (Y-O)	Çapakçur (Y- O)	Liva-i Çapakçur (Tabî' Ekrad)			

¹⁰⁰ Tablonun hazırlanmasında başvurulmuş kaynaklar: 1526-1527 tarihi için, İ. M. Kunt,

Sancaktan Eyalette, s. 130-131; 1578-1588 tarihi için, aynı eser, s. 162-164; XVI. yüzyıl başları için, Ayn Ali Efendi, **Kavânîn-i Âl-i Osman**, s. 28-31; Kanuni Sultan Süleyman Devri için, A. Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri**, s. 529-553; 1631-1632 tarihi için, Ş. Turan, "İdarî Taksimat", s. 201-232; 1673-1702 ve 1735-1740 tarihleri için, O. Kılıç, **İdarî Taksimat**, s. 62; 1733-1785 tarihi için, İbrahim Yılmazçelik, **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır**, TTK yayınları, XIV. Dizi-Sayı 21, Ankara 1995, s. 128 (Bundan böyle, **Diyarbakır**).

				Ocaklık			
Eyâlet-i Bitlis							
Eyâlet-i Sason	Eyâlet-i Sason						
	Eyâlet-i Genç	Kih (Genç) (H)	Hükûmet-i Genç	Hükûmet-i Kih (Tabi'i Ekrad) Ocaklık	Genç Hükûmeti	Genç Hükûmeti	
Eyâlet-i Mir Zâhid							
Eyâlet-i İmadiye	Eyâlet-i İmadiye						
Eyâlet-i Hayzan							
Eyâlet-i Hayzo (Hizo)		Hoza (H)	Hükûmet-i Hazzo	Hükûmet-i Hazzo (Tabi'i Ekrad) Ocaklık	Hazzo Hükûmeti	Hazzo Hükûmeti	
	Eyâlet-i Mihrani	Mihrani (Y-O)	Mihrani (Y-O)	Liva-i Mihrani (Tabi' Ekrad) Ocaklık		Mihrani Sancağı (Ocaklık)	
	Eyâlet-i Kulb	Kulb (Y-O)	Kulb (Y-O)	Liva-i Kulb (Tabi' Ekrad) Ocaklık	Kulb Sancağı (Ocaklık)	Kulb Sancağı (Ocaklık)	
		Tercil (Y-O)	Tercil (Y-O)	Hükûmet-i Tercil (Tabi'i Ekrad) Ocaklık	Tercil Hükûmeti	Tercil Hükûmeti	Tercil (H)
		Pertek (Y-O)	Pertek (Y-O)	Liva-i Pertek (Tabi' Ekrad) Ocaklık	Pertek (Ocaklık-Hâss)		
	Eyâlet-i Kürdistan						
	Eyâlet-i Masyun ve nâhiye-i Tur tabi-i Cezire						
	Eyâlet-i Hancukuk tabi-i Genç						
	Eyâlet-i Hüsnru ?						
	Eyâlet-i Mir Nasir Zırki						
		Sağman (Y-O)	Sağman (Y-O)	Liva-i Sağman (Tabi' Diyarbekir) Ocaklık			
				Liva-i Mazgird (Tabi' Ekrad) Ocaklık			

				Liva-i Siird (Tabi' Ekrad) Ocaklık			
				Liva-i Görgil (Tabi' Ekrad) Ocaklık			
				Liva-i Ahâkis (Tabi' Ekrad) Ocaklık			
				Liva-i Meyâfârikin Ocaklık			Miyâfârikin (H)
				Liva-i Hamgerdan (Tabi' Ekrad) Ocaklık			
					Ağca Kale Sancağı (Ocaklık)		
					Dasini Sancağı (Ocaklık)		
							Savur (H)
							Hani (Y)
17	14	13	13	19	11	9	7

XVI. ve XVII. yüzyıllarda, Diyarbekir eyaletinin ihtiva ettiği sancakların listelerini derleyen M. A. Ünal'ın kullandığı 1518 Tarihli Tapu Tahrir Defteri (TD 64); 1520-21 Tarihli (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi D.9772) Bir İdarî Taksimat Defteri (Barkan 1953-54); 1523 Tarihli İcmâl Defteri (TD 998) 1568-1574 Maliye Ahkam Defteri (MAD 563) (Kunt 1978)'nde ocaklık sancak bulunmamaktadır. M. A. Ünal bu durumu, tahrir defterlerinde sadece timar sisteminin uygulandığı sancakların yer almasına bağlamaktadır. 1521 tarihli idarî taksimat defterinde ise düzenleyenin bilgi eksikliğine bağlanan, bariz hatalar bulunmaktadır. Dolayısı ile yurtluk-ocaklık ve hükümet sancakları takip için İdarî taksimat defterleri esas kaynağı teşkil etmektedir.¹⁰¹

¹⁰¹ M. A. Ünal, "Diyarbekir eyaletine Tâbi Sancaklar", s. 2215.

V. Van Eyaletinde Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar

Osmanlı-İran mücadelesinin yürütüldüğü sahalardan olan Van ve civarı da yurtluk-ocaklık ve hükümet sancakların ihdas edildiği bir diğer önemli eyalet konumundadır. Van ve civarı hakkında pek çok çalışması bulunan O. Kılıç; XVI. Yüzyılın ortalarından, XVIII. Yüzyılın ortalarına kadar olan dönemdeki Van eyaletine bağlı yurtluk-ocaklık ve hükümet sancakları tesbit etmiş bulunmaktadır (Tablo-2).

Tablo-2

Van Eyaleti'ne Bağlı Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar (İhdasından XVIII. yüzyılın ortalarına kadar) ¹⁰²

Sancağın Adı	1558-1576 (B. A. Maliyeden Müdevver 563, s.94-101)	1565 (B. A. Mühimme 6, s.47)	1575-1585 (B.A. Kepeci Ruus K.B. 262, s. 180-191)	1608-1609 (Ayn Ali Efendi)	1631-1632 (Ş. Turan)	1637 (B. A. Mühimme 87, s. 127)	1632-1641 (B. A. Kepeci Ruus(B) 266, s. 97-102)	1680-1702 (B.A.. A. RSK 1551, s.47-51)	1722-1730 (B. A. Kepeci Mukarrer Nr. 523; F. Başar)	1719-1740 (B.A. A. RSK 1572, s. 30-34)
Bitlis			H	H	H	H	H	H	H	H
Bradost	Y-O									
Bargiri	Y-O				Y-O		Y-O	Y-O	Y-O	Y-O
Hizan					H			H	H	H
Somay										Y-O
Hakkâri					H			H	H	H
Müküs					Y-O		Y-O			
Karkar								Y-O		
Şirvi					Y-O			Y-O		Y-O
Ablak					Y-O		Y-O			
Hoy						H				
Espayrid	Y-O				Y-O		Y-O	Y-O		

¹⁰² O. Kılıç, "Van Eyaletine Bağlı", s. 192-193.

Kotur		Y-O			Y-O		Y-O			
Mahmudi					H	H		H	H	H
Zeriki (Dererki)					Y-O			Y-O	Y-O	
Şitak					Y-O		Y-O			
Keşab					Y-O		Y-O			
Diyadin								Y-O		
Belican										Y-O
Abagay										Y-O
	3	1	1	1	13	3	8	10	6	9

VI. Diğer Eyaletlerdeki Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar

Yurtluk-ocaklık sancakların Osmanlı-İran mücadelesinin yürütüldüğü bölgenin dışında da bulunduğunu yukarıda belirtmiştik. Bosna eyaleti'nde bulunan Zaçesna sancağı ilgi çekici bir örnektir. O. Kılıç XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyılın ilk yarısına kadar olan dönemdeki yurtluk-ocaklık ve hükümet sancakları tesbit etmiş bulunmaktadır (Tablo-3).¹⁰³

Tablo-3

Diyarbakır ve Van Eyaletleri Hariç, Yurtluk-Ocaklık Sancaklar (İhdasından XVIII. yüzyılın ortalarına kadar)

eyalet	Sancak	Kanuni Dönemi	1631-1632	1673-1740
Ezurum	Kuzican		Y-O	
Çıldır	Pertegerek	Y-O	-	Y-O
	Livâne	Y-O	Y-O	Y-O
	Nısf_ı Livân	Y-O	-	
	Şavşad	Y-O	Y-O	Y-O
	Mâhcil	-	Y-O	Y-O
	Acre-i Ülyâ	-	Y-O	Y-O
	Acre-i Süflâ	-	Y-O	Y-O
	Emir Hoy	-	Y-O	Y-O

¹⁰³ O. Kılıç, "Ocaklık Sancakların", s. 262-263.

	Oltı ¹⁰⁴	-	-	Y-O
	Ardanuç	-	-	Y-O
	Astere	-	-	Y-O
	Poshov	-	-	Y-O
	Altun kale	-	-	Y-O
	Hartus	-	-	Y-O
	Astiha	-	-	Y-O
	Acara	-	Y-O	Y-O
	Mamervan	-	-	Y-O
	Ahalkelek	-	-	Y-O
Bağdad	İmadiye	H	H	H
	Ane	-	Y-O	-
	Cesân Bedre	-	-	Y-O
	Herîr (Şerhân)	-	-	H
	Beclan Mir Aşiret	-	-	Y-O
	Derne e Dertenk	-	-	Y-O
	Mendelcin	-	-	Y-O
	Mendemi Aşireti	-		Y-O
Bosna	Zaçesne	-	Y-O	-
Anadolu	Bolu	-	Y-O	-
Kars	Oltı	-	Y-O	-
	Zaruşâd	-	-	Y-O
	Geçvan	-	-	Y-O
	Ardahan-ı Küçük	-	-	Y-O
Şam	Gazze	-	Y-O	-
	Lacûn	-	Y-O	-
Rakka	Deyr-i Rahbe	-	Y-O	-
	Hâbûr	-	Y-O	-
	Cemâse	-	Y-O	-
	Ben-i Rabî'a	-	Y-O	-
Trabzon	Batum	-	-	Y-O
Şehr-i Zor	Hûdî	-	-	Y-O
	Zengene	-	-	Y-O
	Köy	-	-	Y-O
	Ça'an Gediği	-	-	Y-O
	Dulkıran	-	-	Y-O
Tunus	Vatan	-	-	Y-O

¹⁰⁴ 1631-1632'de Kars eyaletine bağlı ocaklık sancak olarak görünmektedir. Bkz. Ş. Turan, "İdarî Taksimat", s. 222.

Bu sancaklara ilave olarak: XVIII. yüzyıl başlarında Malazgirt ile Meciğirg sancaklarının yurtluk-ocaklık yolu ile tevcih olunduğu görülmektedir. Ayrıca, XVI. yüzyılın sonlarına doğru Lahza'ya bağlı Katif sancağının Basra Beylerbeyi Osman Paşa'nın arzı ile "*Hazret-i Abbas neslinden olup sahib-i aşiret Beşâret Bey'e ocaklık tarikiyle*" verildiği, hemen hemen aynı tarihlerde İmâdiye Hakimi'nin arzı ile Körkil sancağının "*bâ hatt-ı humâyûn*", Ahmet Bey'in ölümü üzerine oğlu İbrahim'e tevcih olunduğu görülmektedir. Şubat 1590 (Rebiülahir 998)'da Kastamonu sancağının Merhum Şemsi Paşaoğlu Mahmud Paşa'ya yine ocaklık tarikiyle verildiğini Selaniki bildirmektedir.¹⁰⁵ Kasım 1584'te Gürcistan hakimi Simon'un kardeşi Davud Han'a Osmanlıların tarafını tuttuğu için, vilayeti (kardeşi Simon'dan zapt ettiği yerler) ocaklık olarak verilip Maraş beylerbeyliği de uhdesine havale edildi. Davud Han ertesi sene Gürcistan'a iade edildi.¹⁰⁶ Ramazanoğullarının toprakları 1516'da ülkeye katılınca, Adana ocaklık olarak yine Ramazanoğullarına verilmiştir.¹⁰⁷

Ocaklık sancakların bazen birden fazla kişinin tasarrufunda olduğu da görülmektedir. Mesela Çıldır eyaletine bağlı Livâne sancağı ocaklık yoluyla 1/3 hissesi Ferhat Paşa'ya 2/3 hissesi de Sefet Paşa'nın oğluna olmak üzere iki kişiye tevcih edilmiştir. Bazı askeri zümrelerin maaşlarına karşılık olarak, bu zümrelere ocaklık yoluyla sancak tayin edildiğine de rastlanılmaktadır. Meselâ Kars eyaletine bağlı Oltı sancağı ocaklık tarikiyle Oltı kullarının mevâciblerine bağlanmıştır.¹⁰⁸

¹⁰⁵ N. Göyünç, "Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında", s. 272-273.

¹⁰⁶ Bekir Kütükoğlu, **Osmanlı-İran Siyâsî Münâsebetleri: I 1578-1590**, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul-1962, s. 139.

¹⁰⁷ Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i merkezîyet) Dair Genel Gözlemler", **Belleten**, C. XXXVIII, S. 152, (1974), s. 669.

¹⁰⁸ Ş. Turan, "İdarî Taksimat", s. 222-223.

Ocaklık suretiyle yönetim şekli, genelde sancaklarda görülmektedir. Ancak, Çıldır eyaleti 18. yüzyılın ilk yarısında ocaklık olarak yönetilmiştir.¹⁰⁹

VII. Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklarda Çözülme

Osmanlıların, ocaklık sancak statüsünü ihdas ettikleri bölgelerde, bir müddet bu statüleri değiştirmemesi, uzun dönemde hedeflerinin bu sancaklarda tam egemenlik kurmak olduğu gerçeğini gözardı etmemize sebep teşkil etmemelidir. Zira, *“Onaltıncı yüzyıl başlarında yarı bağımsız olarak Osmanlı çerçevesine giren Kürdistan beyliklerinden bazılarının bir-iki nesil sonra dirlik sisteminin işlediği normal Osmanlı sancağına dönüştüğü gözleniyor.”*¹¹⁰

Aziz Efendi adında bir Osmanlı devlet adamının, 1631 yılında kaleme aldığı ve Padişah’a sunduğu ıslahat teklifinde, ekrad ümerasının o zamanki durumu hakkında detaylı bilgilere yer verilmiştir.¹¹¹ Yavuz Sultan Selim Han zamanında hizmetlerine karşılık olarak, *“Ceng u cidâl-i Kızılbaş-i dalâlet-i iştîmâldan gayri tekalif kısmından bir nesne teklif olunmamak üzere”* yurtları kendilerinin idaresine verilmiştir. Daha sonra Sultan Süleyman Han da *“âyât-i beyyinâtı müştemil mülknâmeler ile ümerâ-i Ekrâdı taltîf ver hoş-dil, ve zılâl-i himâyetlerinde müstazil buyurmuşlardır.”* Aziz Efendi, o zamanlar, Kürdistan beylerinin, mahallinde elli altmış bin asker toplayarak seferlere katıldıkları halde; daha sonra, seferler Macaristan taraflarına yapılmaya başlandığında, Ekrad hakimlerinin, Beylerbeylerinin *“zulm u te’addilerinden”* perişan olduklarını ileri sürmüştür. Yavuz Sultan Selim Han ve Sultan Süleyman Han’ın verdikleri ahidnameler gereği *“azl u nasb”* ve *“yerleri ecnebiye verilmek”*

¹⁰⁹ O. Kılıç, *İdarî Taksimat*, s. 40.

¹¹⁰ İ. Metin Kunt, “Siyasi Tarih (1600-1789)”, *Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Devleti 1600-1908*, Yayın Yönetmeni Sina Akşin, Cem Yayınevi, 4. Basım, İstanbul-1995, s. 20.

¹¹¹ Rhoads Murphey, *Kanûn-Nâme-i Sultânî Li’Azîz Efendi*, Sources of Oriental Languages and Literatures 9, Turkish Sources VIII, Edited by Şinasi Tekin- Gönül Alpay Tekin, Harvard University, 1985, s. 33-38; M. Bruinessen, H. Boeschoten, *Evliya Çelebi Diyarbakir’de*, s. 54-55.

mümkün değilken; *“ahz u celb için”* beylerbeyiler, kimini *“mazul”* ve kimini sebepsiz yere *“katl edip”*, kimi de *“azl u nasb”* ve *“katl”* korkusundan vatanlarını terk etmiş olduklarından; yerlerini akrabalarına veya ahidnameye aykırı olarak *“ecnebîye”* vermişler ve herbirinden kırkar, ellışer ve altmışar bin kuruş aldıklarını ifade etmiştir. Bu paraları ödemeye gücü olmayanlar, borçlanmışlar ve bu sebeple, hepsi fakirleşmiştir. Aziz Efendi, bunun neticesi olarak, daha önce altmış bin asker ile sefere katılan *“hükkâm ve ümerâ-i Kürdistan”*’ın, Hüsrev Paşa’nın 1630 yılındaki *“Hemedan ve Dergüzin”* seferine altıyüz, yediyüz asker ile katıldıklarını belirtmektedir. Üstelik, Hüsrev Paşa, bir kaçının başını kesip, onları iyice etkisiz hale getirmiştir. Anlaşıldığı üzere, ocaklık sancakların tevcih usulünde sapmalar olmuş ve ocaklık suretiyle tevcih olunan sancak sayısı hızla azalmıştır. Bölgenin askeri olarak önemini nisbi olarak kaybetmesine paralel olarak da beylerbeyinin, sancakbeyleri üzerindeki otoritesi artmıştır. Aziz Efendi, bunların tekrar, seferlere kalabalık bir şekilde katılmaları için, *“Ekrâd hâkimleri”*’nden vefat eden olursa, yerlerinin, oğulları ve kardeşlerinden talipli olanlara, bizzat İstanbul’a geldiklerinde, padişah tarafından verilmesi gerektiğini belirtmiş; *“Ümerâ-i Ekrâdın”* beylerbeyi tarafından değiştirilmemesi, yeniçeri ve sipahi taifesinden kimsenin bunların yurtlarına girmemesi ve beylerbeyinin bunlardan aldığı *“mu’âmeleyi”* geri çevirmeleri istenmiştir. Aziz Efendi’nin tekliflerinin uygulamaya konulup, konulmadığını bilemiyoruz. Ancak görünen o ki, ocaklık sancakların sayısı azalmış ve önemlerini kaybetmiştir.

XVIII. yüzyılın başlarından itibaren merkezin bu tür sancaklar üzerindeki kontrolünün arttığını söyleyebiliriz. Artık bu dönemde, klasik sancaklarda olduğu gibi, sık sık tevcihata tabi tutulmakta ve görev süreleri yıllık olarak uzatılmaktadır. Örneğin, Hazzo hükümeti 1737-1740 yılları arasında altı ayrı hakim tarafından yönetilmiştir. Bunda başlıca sebep, ahalinin memnuniyetsizliği üzerine, görevden almalardır. Zira tevcih yapılırken

ahalinin korunması şartı getirilmektedir. Bazı tevcihler bölgedeki emin bir kişinin kefaletine dahi bağlanabilmiştir. Yine merkezin kontrolünü anlamamızı sağlayan bir başka uygulama da bey seçiminde, eyaletteki bütün ehl-i örf ve ehl-i şer mensupları ile valinin teklifinin dikkate alınması uygulamasıdır. Örneğin, Hoşab Hükümeti hakimi Zeynel Paşa'nın görevden ayrılması üzerine, Van eyaleti'ndeki bütün ehl-i örf ve ehl-i şer mensupları ile Van kadısının arzı ve Van Muhafızı Hacı İbrahim Paşa'nın kaimesi gereğince Abdurrahman Bey bu göreve tayin edilmiştir.¹¹²

¹¹² O. Kılıç; "Hakkâri Hükümeti", s. 707.

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİNDE TAŞRA İDARESİNİ ETKİLEYEN YENİLİKLER

I. Askeri Alandaki Düzenlemeler

1. Nizâm-ı Cedîd Ocağının Kurulması

Sultan III. Selim Yeniçeri Ocağının dışında bir askeri birlik oluşturulmasını uygun bulmuş, 1792 yılında **Nizâm-ı Cedîd Ocağı** kurulmuştur. Levent Çiftliğinde oluşturulan bu çekirdek birliğin mevcudu kısa sürede artırılmış, bunun üzerine Üsküdar'da Selimiye Kışlası yaptırılarak Nizâm-ı Cedîd birlikleri oluşturulmuştur. Tepkilerden çekinildiğinden bunlara Bostancı Tüfenkçisi Ocağı denilmiştir. Ocağın Kanunnamesi Levent Çiftliği Kanunnamesi adı ile 1794'te yayınlanmıştır.¹¹³ Anadolu ve Rumeli'nin muhtelif yerlerinde de birlikler oluşturulması Kanunnamede öngörülmüştür. Bu birlikler oluşturulurken, özellikle Anadolu ve Rumeli'de valilerin kapılarında besledikleri kapı halkı denilen askerin yetersiz kalmasından kaynaklanan boşluğu doldurmak amacı da güdülmüştür. Ayrıca, Timar sisteminin bozulması ve taşrada tımarlı sipahinin etkinliğinin kalmamış olması da böyle bir düzenlemeyi zorunlu kılmıştır.¹¹⁴ Anadolu'da Kütahya, Bolu, Sivas, Çankırı, Kastamonu, Amasya, Tokat ve Ankara sancaklarında Nizam-ı Cedid bölükleri

¹¹³ Musa Çadircı, "Osmanlı Ordusunda Yeni Düzenlemeler (1792- 1869)" **Tanzimat Sürecinde Türkiye: Askerlik**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2008, s. 90. İlk yayınlandığı yer, **Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler II**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1983, s. 85- 100 (Bundan böyle, "Yeni Düzenlemeler (1792-1869)").

¹¹⁴ Musa Çadircı, "Redif Askeri Teşkilatı" **Tanzimat Sürecinde Türkiye: Askerlik**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2008, s. 43. İlk yayınlandığı yer, **Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler I**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2000, s. 47- 57.

oluşturulmuş, kışlalar yaptırılmıştır.¹¹⁵ Ocağın giderlerini karşılamak üzere, 1793'te İrâd-ı Cedîd Hazinesi kurulmuştur. Timar ve zeamet gelirlerinden bu hazineye pay ayrılmış, sahipsiz olan ve boşalan timarlar bu hazineye devredilmiştir. 1806 yılına gelindiğinde sayıları 22.500'ü bulan Nizam-ı Cedid askerinin yaklaşık yarısı Anadolu ve Rumeli'de bulunuyordu. Nizam-ı Cedid Ortaları kısa sürede Anadolu'nun belli başlı şehirlerinde oluşturulmuş, iç güvenliğin sağlanmasında, vergi ve benzeri gelirlerin toplanmasında bu birliklerden yararlanılmıştır.¹¹⁶ Baş gösteren hoşnutsuzluklar ve Kabakçı Mustafa İsyanı neticesinde III. Selim tahttan indirilmiş ve 1807'de Ocak kapatılmıştır.

Alemdar Mustafa Paşa'nın sadrazam olması, II. Mahmut'un tahtta geçmesini takiben Nizam-ı Cedid birliklerine benzer şekilde **Sekbân-ı Cedîd** adı ile ayrı bir birlik oluşturulmuş, Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümü ile neticelenen isyan sonunda bu teşkilat da ortadan kalkmıştır.¹¹⁷

2. Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin ve Redif Askeri Teşkilatının Kurulması

Buraya kadar yapılan askeri ıslahatlarda Yeniçeri Ordusuna ya hiç dokunulmamış ya da bir kısım yeniçeriden özel birlikler oluşturulması yoluna gidilmiştir. Osmanlı Merkez Ordusunun temelini oluşturan Yeniçeri Ocağı 1826 yılında kaldırıldı. Yerine ise **Asakir-i Mansure-i Muhammediye** adıyla düzenli bir merkez ordusu kuruldu. Giderlerini karşılamak üzere ise Asakir-i Mansure Hazinesi oluşturuldu. Yeniçeri Ağası yerine, Seraskerlik makamı teşkil edilmiştir. Asakir-i Mansure-i Muhammediye Kanunnamesi 1826 Temmuzunda

¹¹⁵ Musa Çadircı, "Ankara Sancağında Nizâm-ı Cedîd Ortası'nın Teşkili ve Nizâm-ı Cedîd Askeri Kanunnamesi" **Tanzimat Sürecinde Türkiye: Askerlik**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2008, s. 11. İlk yayınlandığı yer, TTK **Belleten**, XXXV/141, Ankara 1972, s. 1- 13.

¹¹⁶ M. Çadircı, "Yeni Düzenlemeler (1792-1869)", s. 91-95.

¹¹⁷ M. Çadircı, "Yeni Düzenlemeler (1792-1869)", s. 97- 98.

yayınlanmıştır. Asakir-i Mansure; İstanbul'da kurulmuş, merkezi, düzenli ve sürekli bir ordu idi. Taşrada aynı nitelikte birlikler oluşturulamadı. Bu sırada valilerin kendi imkânları ile besledikleri ve genel olarak kapı halkı denilen askerlerle iç güvenliği sağlamak zordu. Bunların hem sayıları azdı hem de donanımları yetersizdi.¹¹⁸ Asakir-i Mansure ordusuna asker almada pratik yöntemlere müracaat ediliyordu. Buna göre, her eyaletten istenecek asker sayısı valiye bildiriliyor, eyalet valisi de bölgesinden rastgele asker kaydediyordu. Bu usul ile askere alma vatan hizmeti olmaktan çıkıp, halka eziyete dönüşüyordu.¹¹⁹

Askeri alanda yapılan ikinci önemli yenilik ise eyalet askerlerinin görevlerini üstlenecek olan **Redif Askeri Teşkilatı**'nın kurulmasıdır.¹²⁰ Nizam-ı Cedid'den sonra, eyalet merkezlerinde iç güvenliği sağlayacak yeterli asker de bulunmamakta idi.¹²¹ 1834'ten itibaren büyük şehirlerde tıpkı Nizam-ı Cedid Ortaları gibi Redif-i Asakir-i Mansure adı ile yeni bir ordu kurulmaya başlandı. 8 Temmuz 1834 tarihinde Redif Nizamnamesi yürürlüğe girdi. Redif Ordusu esasen "yedek ordu" olmakla birlikte, barışta iç güvenliğin sağlanması, hükümet emirlerinin de eksiksiz uygulanması için bu askerlerden yararlanılmıştır.¹²² Redif Nizamnamesine göre askere alınacak gençler kura ile tesbit edilecekti. Redif taburlarının giderlerini karşılamak üzere de Redif-i Mansure Hazinesi kuruldu. Anadolu'nun ve Rumeli'nin elverişli eyaletlerinde

¹¹⁸ Musa Çadırcı, "Yenileşme Sürecinde Osmanlı Ordusu" **Tanzimat Sürecinde Türkiye: Askerlik**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2008, s. 128- 129. İlk yayınlandığı yer, **Türkler**, C.13, Yeni Türkiye Yayını, Ankara 2002, s. 804- 811.

¹¹⁹ Ahmet Aksın; "Kura'-i Şer'iyye Usulü'nün Harput Eyaleti ve Çevresinde Uygulanması", **XIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler**, Ayrıbasım, Ankara-2002, s. 1788.

¹²⁰ Faruk Aydın, **Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları (1839- 1914)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994, s. 4 (Bundan böyle, **Askeralma Kanunları**).

¹²¹ M. Çadırcı, "Yeni Düzenlemeler (1792-1869)", s. 99.

¹²² M. Çadırcı, "Yeni Düzenlemeler (1792-1869)", s.100.

‘redif askeri’ yazıldı ve tertip edildi. M. Nuri Paşa, halkın heyecanını ve bu uğurdaki çabalarını artırmak üzere bu redif askerlerinin binbaşı, yarbay ve albay rütbesinde olan subaylarının, o bölgenin âyan ve ileri gelenlerinin oğullarından atanıp, bunlara asakir-i mansûrenin aylıklarının dörtte biri kadar aylık verilirdi bilgisini bize aktarmaktadır.¹²³

Araştırmamızın konusunu teşkil eden bölgede ise Van, Erzurum, Kars ve Çıldır eyaletlerinin nüfus sayımları henüz yapılmadığından, buraların ne kadar redif askeri çıkarabileceği, Esad ve Ahmet Paşa’dan sorulduktan sonra taburların oluşturulması kararlaştırıldı. Trabzon eyaleti de aynı durumda olduğundan, ilk önce bir muharrir gönderilerek Bahriye’ye tahsis olunan yerler belirlendikten sonra, geri kalanlardan redif askeri yazılması uygun bulundu.¹²⁴ Erzurum’da da henüz nüfus sayımı yapılmadığından taburların teşkili daha sonraya bırakılmıştı. Evâsıt-ı Şevval 1251/30 Ocak-8 Şubat 1836’da Redif Teşkilatının kurulması için Erzurum’a emir gönderilmiş, ancak kuruluşu 3 Mart 1837’de kesin olarak tamamlanmıştır.¹²⁵ Sivas ve Sivas’a bağlı Maden-i Hümayun kazalarında da redif teşkilatı hemen kurulmuştur. Vali Reşit Paşa’nın uygun görmesi ile Palu Hâkimi İsmail Bey miralay seçilmiştir. İsmail Bey’in teklifi üzerine de Çarsancağı voyvodası Osman Ağa Redif taburlarının kaymakamlığına, Harput âyanı reisi Degah-ı âlî kapucubaşlarından Süleyman Bey’in kardeşi Ömer Ağa ile Arapkir’in ileri gelenlerinden olup aynı zamanda voyvodalık yapmakta olan Osman Ağa ise binbaşı olmuşlardı.¹²⁶

¹²³ Mustafa Nuri Paşa, **Netayic ül-vukuat**, s. 297-298.

¹²⁴ Cahide Bolat, **Redif Akeri Teşkilatı (1834-1876)**, yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2000, s. 26.

¹²⁵ C. Bolat, **Redif Askeri Teşkilatı**, s. 28.

¹²⁶ Musa Çadırcı, “Anadolu’da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu” **Tanzimat Sürecinde Türkiye: Askerlik**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2008, s. 34. İlk yayınlandığı yer, DTCF

3. Redif-i Mansure Müşirliklerinin Teşkili

Sultan II. Mahmut 1836'da ileri gelen devlet yöneticileri ile yaptığı toplantılar sonunda yeni kararlar almıştır. Buna göre, dağınık olan Redif taburlarının bir elden yönetilmesi amacıyla redif teşkilatının kurulduğu sancaklar, belirli merkezlere bağlanmış, eyalet yönetimi yeni bir şekil almıştır. İlk etapta altı merkezde **Redif-i Mansure Müşirlikleri** (Müşir-i Redif-i Hassa ve Mansure) oluşturulmuştur. Bu merkezler; Hüdavendigâr, Konya, Ankara, Aydın, Edirne ve Erzurum idi. Erzurum Redif-i Mansure Müşirliği Erzurum, Van, Bayezit sancaklarından oluşturuldu. Esat Paşa Müşir oldu. Muş sancağı da Erzurum ferikliğine ilhak edildi. Çıldır ile Kars eyaletleri de Feriklik olarak Erzurum Müşirliğine bağlandı ve buraların mutasarrıfı Ahmet Paşa ferikliğe getirildi.¹²⁷ Müşirler hem redif taburlarının komutanı hem de vali idi. Bu düzenlemeler ile redif askeri taşra ordusu olma niteliğini pekiştirdi. Kalelerin ve boğazların korunması işi de onlara verildi. Karakollarda da görev aldılar.¹²⁸

1836'da ise Sivas müşirliği oluşturuldu ve Diyarbakır bu müşirliğe bağlandı. Daha sonra, 2 Şaban 1254/21 Ekim 1838 tarihinde Diyarbakır müşirliği kuruldu. Maden-i hümayûn emaneti, Diyarbakır ve Urfa eyaletleri Sivas müşirliğine bağlı iken, bu defa Diyarbakır müstakil müşirlik oldu.¹²⁹

II. Mahmut'un merkezi bir idare sistemini uygulamak için giriştiği ıslahatlara rağmen, adem-i merkeziyetçiliği temsil edenler (âyan, eşraf, derebeyler) yeni düzende kendilerine yeni iş olanakları bulmuşlar, Redif taburlarında askeri görevler alarak varlıklarını başka bir biçimde daha etkili

Tarih Araştırmaları Dergisi, VIII/XII, 14-23, Ankara 1975, s. 63- 75 (Bundan böyle, "Anadolu'da Redif").

¹²⁷ **Lütfi**, C. 4-5, s. 962; M. Çadırcı, "Anadolu'da Redif", s. 37- 38.

¹²⁸ M. Çadırcı "*taşra ordusu*" niteliğini önemsiyor ve Kütükoğlu'nun salt yedek ordusu tanımlamasına katılmıyor. Bkz. M. Çadırcı, "Redif Askeri Teşkilatı", s. 48.

¹²⁹ İ. Yılmazçelik, **Diyarbakır**, s. 135.

olarak sürdürmüşlerdir. Müşir olanlar her ne kadar merkeze bağlı ve başarılı kimseler ise de, teşkilatın feriklik ve daha alt kademelerinde görev alanlar, o bölgelerin sivrilmiş kimseleri olmuştur. Çoğu azledilmiş âyan ve voyvodalarla yerli mütegalibe, aşiret reisleri ve beyleri redif taburları subaylıklarına getirilmişlerdir. Bunlar alışık oldukları soygun düzenini asker masraflarını karşılamak adı altında zorluk çekmeden rahatlıkla yürütme olanağı bulmuşlardır.¹³⁰

4. Ordu Bölgelerinin ve Merkezlerinin Teşkili

1839'da yayınlanan Tanzimat Fermanı'nın askerlikle ilgili maddeleri gereği yapılan çalışmalar neticesinde alınan kararlar, 11 Şaban 1259/8 Eylül 1843 tarihinde törenle açıklandı. Buna göre Osmanlı toprakları beş **ordu** bölgesine ayrıldı. Bunlar; İstanbul'da Hassa Ordu-yu Hümayun Dairesi, yine İstanbul'da Dersaadet Ordu-yu Hümayun Dairesi, Önce Sivas'da kısa bir süre sonra Harput'da Anadolu Ordu-yu Hümayun Dairesi, Rumeli Ordu-yu Hümayun Dairesi ve Arabistan Ordu-yu Hümayun Dairesi'dir.¹³¹ Altıncı ordu ise 1848 yılında Bağdat merkez olmak üzere Irak ve Hicaz Ordu-yı Hümayunu adıyla kuruldu.¹³² 8 Eylül 1843 tarihli **Tensikat-ı Celile-i Askeriye'ye dair Hatt-ı Hümayun** ile askerlik süresi beş yıl olarak belirlendi. Muvazzaf asker sayısının azlığı nedeni ile redif askerinin de adeta muvazzaf gibi görev yaptığı, bu durumun bıkkınlığa sebep olduğu ve asker sayısının bir türlü tamamlanamadığı belirtilmiş ve mevcut redif askerler muvazzaf sayılmıştır. Muvazzaflıkta geçecek beş yıldan sonra, rediflik yedi yıl olarak tesbit edilmiştir.

¹³⁰ M. Çadırcı, "Anadolu'da Redif", s. 39.

¹³¹ **Lütfi**, C. 6-7-8, s. 1147; Musa Çadırcı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askere Almada Kura Usulüne Geçilmesi (1846 Tarihli Askerlik Kanunu)" **Tanzimat Sürecinde Türkiye: Askerlik**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2008, s. 66-67. İlk yayınlandığı yer, **Askeri Tarih Bülteni**, Yıl: 10, Sayı 18, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985, s. 59- 75 (Bundan böyle, "Kura Usulü").

¹³² M. Çadırcı, **Anadolu Kentleri**, s. 314.

Askere almada, ocak usulü yerine, kura usulüne geçilmesi öngörülmüş ise de nüfus sayımı yapılamadığından, kura usulü uygulanamadı. Diğer taraftan, subayların sivil görev almaması kararlaştırılmıştır. Ordunun Asakir-i Nizamiye diye adlandırılması uygun görülmüştür.¹³³ Çadırcı yapılan bu köklü değişiklikler ile redif birliklerinin artık yedek (ihtiyat) ordu konumuna girmiş olduğu görüşündedir. Ülkenin bütün bölgelerinde muvazzaf ordulara paralel olarak redif alayları oluşturuldu. 1848 yılına gelindiğinde başlıca redif birlikleri; Hassa Ordusu Redif Alayları, Desaadet Ordusu Redif Alayları, Rumeli Ordusu Redif Alayları, Anadolu Ordusu Redif Alayları'dır. Anadolu Ordusu Redif Alayları olarak Sivas, Tokat, Harput, Erzurum, Diyarbakır ve Kars'ta altı piyade alayı bulunmaktaydı.¹³⁴

5. Zaptiye Teşkilatının Teşkili

Tanzimat Fermanı'nda halkın can ve mal güvenliğinin korunması üzerinde önemle durulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda iç güvenlik, esas olarak eyalet askerleri eliyle sağlanıyordu. Özellikle XVII. yüzyıldan itibaren bu görev, eyalet ve sancak merkezlerinde garnizonlar oluşturan, yeniçeriler tarafından yerine getirildi. Yeniçeri Ocağının kaldırılması, ardından redif askerlerinden yararlanılmaya çalışılması da etkili sonuçlar vermedi. Öte yandan, sayıları azalmakla birlikte vali ve mutasarrıfların beslediği "kapı halkı" yine bu amaçla kullanılıyordu. Ancak, meseleye köklü bir çözüm getirme arayışları neticesinde, iç güvenliğin sağlanması amacı ile **Zaptiye Teşkilatı** kurulmuştur. M. Çadırcı, 18 Haziran 1844 tarihli İrade ile "Timarlı Sipahi" teşkilatının da ortadan kaldırıldığını ileri sürmektedir. Alınan kararlara göre bütün timar toprakları belirli kurallara göre Zaptiye Teşkilatı'na devrediliyordu. Buna göre, vali ve kaymakamlar idareleri altındaki

¹³³ M. Çadırcı, "Kura Usulü", s. 67; F. Aydın, **Askeralma Kanunları**, s. 10.

¹³⁴ M. Çadırcı, "Redif Askeri Teşkilatı", s. 50- 51.

bölgelerdeki timarlı sipahileri gelirleriyle birlikte tesbit edeceklerdi. Yıllık gelirleri, 500-1.000 kuruş arası olanları “piyade zaptiye neferi”, 1.000-2.000 kuruş olanları “süvari zaptiye eri” olarak görevlendireceklerdi. Şüphesiz, bu işlemler, zaman içerisinde, kademeli olarak gerçekleştirilmiştir. Bu arada, özellikle Erzurum, Kars, Çıldır, Van ve Trabzon gibi yörelerde bulunan timarlı sipahi miktarı, ihtiyaç duyulan zaptiye neferi sayısından fazla çıkmıştır. İhtiyaç fazlası timar sahiplerinin başka eyaletlerde görevlendirilmesi yeni güçlükler çıkaracağından, bunlardan topçu askeri, kale muhafızı olarak istihdamları yoluna gidilmiştir. Zaptiye erleri resmen asker sayılmakta idiler. Asıl görevleri ise iç güvenliği korumaktı. Suçluları mahkemeye götürüp getirme, vergi memurlarını korumak gibi görevleri de vardı.¹³⁵

Öte yandan, 1262/1845-1846 senesinde Zabtiye Müşirliği kuruldu. Daha önce, İstanbul muhafızlığı vazifesi, Seraskerlik sorumluluğu altındayken, bu vazife Zabtiye Müşirliğine devredilmiştir.¹³⁶ Daha sonra, 1267/1850-1851’de İhtisab Nezareti de ilga edilerek, Zabtiye Nezaretine ilhak edilmiştir.¹³⁷

6. Askere Almada Kura Usulüne Geçilmesi

1843’de yapılan düzenlemeler içinde askere almada **kura usulüne** geçilmesi öngörülmüş, ancak bunun ayrıntıları tesbit edilmemişti. 1846 yılı başlarında Dar-ı Şura-yı Askeri’de hazırlanan bir taslak, Meclis-i Vâlâ’da görüşülmüş ve padişahın onayı ile ilk kura kanunu olarak uygulamaya konulmuştur.¹³⁸ Kanunnamede, müslüman halktan askerlik çağında bulunanların her yıl kuraya katılarak hangilerinin adlarına kura isabet etmişse, asker olmanın kendileri için zorunlu olduğu hükmü yer almaktadır. Ayrıca

¹³⁵ M. Çadircı, **Anadolu Kentleri**, s. 317-319.

¹³⁶ **Lütfi**, C. 6-7-8, s. 1214.

¹³⁷ **Lütfi**, C. IX, s. 51.

¹³⁸ M. Çadircı, “Kura Usulü”, s. 69; F. Aydın, **Askeralma Kanunları**, s. 11.

ülkenin iç ve dış güvenliğini sağlamada müslüman halka büyük sorumluluk düştüğü, bunun aynı zamanda vatan borcu olduğu, ismine kura isabet edenlerin şer'an ve örfen asker olmak zorunda bulunduğu vurgulanmıştır. Askere alınacaklar, her ordu bölgesindeki kazaların nüfusuna göre belirlenecekti. Her kazaya isabet eden sayıda asker temini için, askerlik yaşındaki herkes kaza merkezinde toplanacak ve kura çekilecekti. Her ordu bölgesinde bulunan kazalar yer ve durumlarına göre gruplandırılarak birer kur'a dairesi oluşturulacaktı. Her kura dairesine alay eminlerinden veya daha büyük subaylardan biri, alay imamı, gerektiğinde müderris, kâtip ve tabip verilecekti. Ayrıca adlarına kura isabet edenlerin orduya katılmasını sağlamak için her kazaya bir subay veya çavuş gönderilecekti. Kura işi kazalarda kura meclislerine bırakılmıştır. Kura meclislerinde o kazanın zabiti, kura subayı, mümeyyiz, kâtip, kazanın hâkimi, müftüsü, o kazanın ileri gelen ulema ve seçkinleri olacaktı. Bir kazada, kaza müdürleri veya diğer kamu görevlileri, gerek kuradan önce gerekse sonra firar eden askeri evinde ya da başka bir yerde gizlerse görevlerinden alınacaklardı.¹³⁹ 1846 tarihli bu düzenlemeler, Hüseyin Avni Paşa'nın Seraskerliğe getirildiği, 1869 yılına kadar yürürlükte kaldı. Kura kanunu 1847 yılında uygulama aşamasına geçmişti. Kanun ülkede aynı anda uygulamaya sokulamadı. Örneğin Arabistan bölgesinde ilk kura uygulaması 1849 yılında yapılmıştı. Erzurum ve Sivas'ta ise Ekim 1850'de uygulanabildi. Ancak 1862 yılında kura usulü tüm ülkede uygulanmaya başlanmıştı.¹⁴⁰ Öte yandan uygulamada zorluklarla karşılaşmıştır. Örneğin, 1846 yılında eyalet haline getirilen Harput'ta kura usulü 1848 yılında uygulanmaya başlanmış, ancak Palu kazası ahalisi asker vermek istemeyince

¹³⁹ M. Çadırcı, "Kura Usulü", s. 70- 73; F. Ayın, **Askeralma Kanunları**, s. 13- 19.

¹⁴⁰ F. Ayın, **Askeralma Kanunları**, s. 21; A. Aksın; "Kura'-i Şer'iyye Usulü'nün Harput Eyaleti ve Çevresinde Uygulanması", s. 1791.

üzerlerine asker sevk edilmiş ve nihayet 1 Temmuz 1850’de itaat altına alınarak, Kura’i Şer’iye uygulanabilmiştir.¹⁴¹

Hüseyin Avni Paşa geniş çaplı askeri düzenlemeleri kapsayan bir nizamnameyi padişaha kabul ettirerek, 18 Ağustos 1869’da **Kuvve-i Umumiye-i Askeriye Nizamnamesi** adı ile yayınlattır.¹⁴² Buna göre ordu kuvvetleri, nizamiye, redif ve müstahfız olmak üzere üç kısma ayrıldı. Bu düzenlemeler doğrultusunda yeni bir kura kanunu, **Tensikat-ı Cedide-i Askeriyeye Tevfikan Tanzim Olunan Kura Kanunname-i Hümayun** adı ile 5 Zilhicce 1286/8 Mart 1870 tarihinde yayınlandı.¹⁴³

II. Timar Sistemine Son Verilmesi

Timarlı sipahilerin ordu içindeki önemi azaldıkça¹⁴⁴ ve nakde dayalı mali sıkıntılar arttığına sipahilere tahsis edilen gelirler merkezi hazineye aktarmaya gayret edildi. Sipahilere tahsis edilen gelirlerin nakdi olarak merkezi hazineye intikali için de dirlikler mukataa¹⁴⁵ haline dönüştürülmeye başlandı.

Timar gelirlerinin nakde çevrilerek hazineye aktarılması yönünde önemli bir uygulama 1715 yılında gerçekleştirilmiştir. Buna göre, sefere katılmayan veya kasten çağrılmayan sipahiler bedel ödemeye zorlanmışlardır. Bunun için Erzurum eyaleti’nde yapılan yoklamada; mevcut timarlardan 1.517’sinin köyleri harap olduğundan sipahileri tarafından terk edildiği anlaşılmıştır. Aynı eyalette bulunan 602 timarın sahibinin de kasıtlı olarak yoklamada bulunmadığı tesbit edilmiştir. Böylece toplam 2.119 timar defterden çıkarılmış

¹⁴¹ A. Aksın; “Kura’-i Şer’iyye Usulü’nün Harput Eyaleti ve Çevresinde Uygulanması”, s. 1794.

¹⁴² F. Aydın, **Askeralma Kanunları**, s. 23.

¹⁴³ F. Aydın, **Askeralma Kanunları**, s. 24-28.

¹⁴⁴ Bu yönde yapılan ilk tetkiklerden birisi için bkz. Mustafa Akdağ, “Timar Rejiminin Bozuluşu”, **DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. III, (Ankara-1945), s. 419-431.

¹⁴⁵ Mukataa hakkında bkz. Baki Çakır, **Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)**, Kitabevi Yayınları, İstanbul-2003.

ve ayrı bir mukataa teşkil etmek üzere devlet geliri haline sokulmuştur. Ayn Ali Efendinin bu eyalet için verdiği timar sayısının 5.279 olduğu düşünülürse timar defterinden çıkarılan timarların sayı olarak büyüklüğü daha iyi anlaşılabilir.¹⁴⁶ Daha sonraları, devlet, genellikle timar ve zeametlerin dirlik niteliğinin kalkmasını bekliyordu. Böylece timarları mukataa haline dönüştürerek, gelirlerinin merkeze aktarılması sağlanıyordu.¹⁴⁷

Önceleri, açık timarlar (mahlûl), cebelilerine yani mülazimlerine verilmemiş, hepsi mukataaya çevrilerek mîrî tarafından alınma usulü uygulanmıştır. Mevcut sipahilerden alaylar tertip edilmiş, bir müddet bu şekilde uygulandıktan sonra 1260/1844-1845 yılında zaptiye görevini yerine getirmeleri için (asakir-i zabtiye vezaifi) hükûmet dairelerine getirilmişlerdir. Nihayet, 1263/1846-1847 yılında, bütün timar sahipleri, yaşamları boyunca geçerli olmak üzere, timar bedellerinin yarısı ile emekli edilmişlerdir.¹⁴⁸

Halil Cin'e göre Timar sistemi ilk defa 1703 tarihinde Girit adasında ortadan kaldırılmış ve burada maaşlı memurluk düzenine geçilmiştir. Ülkenin diğer yerlerindeki timarlar ise, 1812 tarihinden itibaren mahlul oldukça verilmemeğe başlanmıştır. Nihayet, Gülhane Hattı Hümayunu ile tamamen ortadan kaldırılmıştır.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Ö. Lütfi Barkan, "Timar", **Türkiye'de Toprak Meselesi**, Gözlem Yayınları, İstanbul-1980, s. 865.

¹⁴⁷ Veli Aydın; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Timar Sistemi'nin Kaldırılması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara-1992, s. 43 (Bundan böyle, **Timar Sistemi'nin Kaldırılması**).

¹⁴⁸ M. Nuri Paşa, **Netâyic ül-vukuât**, C. III-IV, s. 299.

¹⁴⁹ Halil Cin; **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, Yenigün Matbaası, Ankara-1978, s. 110 (Bundan böyle, **Osmanlı Toprak Düzeni**).

III. Selim yürüttüğü askeri reformların finansmanında bu usulü kullandı. Örneğin İrad-ı Cedid Hazinesine gelir sağlamak için bu yola başvuruldu.¹⁵⁰ Özellikle II. Mahmut zamanında (1241/1825-1826) timarlı sipahiler gelişmekte olan Lağımcı ve Humbaracı ocaklarına ilhak edilmeye başlandı. Ülkedeki pek çok sancakta bu şekilde teşkilatlar oluşturuldu.¹⁵¹

II. Mahmut dönemi askeri reformlarından başta gelen Asakir-i Mansure ordusunun ve özellikle süvari sınıfının oluşturulmasında, timarlı sipahiler kullanılmıştır. Bunların timar ve zeametleri hazine adına Bab-ı Seraskeri tarafından zapt edilerek, Mansure Hazinesine bağlandı ve bunların sahiplerine dirliklerinin karşılığı olarak maaş bağlandı. Uygulamaya, Mansure ordusunun oluşturulduğu 1827 yılından itibaren başlandı.¹⁵²

Uygulamanın yaygınlaştırıldığını, bu çerçevede 25 Şubat 1247/29 Ocak 1832'de Erzurum'da bulunan timarlı sipahilerden sakat ve ihtiyar olanların emekli edilmesine, askerliğe elverişli olanların ise nefer ve zabitleriyle birlikte bir alay haline getirilmesine ve başlarına Mansureden maaşlı ve eğitilmiş bir miralayın atanmasına karar verildiği görülmektedir.¹⁵³ 1251/1835-1836 senesine ait bir başka tespitte de boşalan timar ve zeametlerin mansure hazinesi tarafından ihaleye verildiğini; bu çerçevede Erzurum Sancağı dâhilinde bulunan 50 adet timarın 1251/1835-1836 senesine mahsuben Erzurum Gümrükçüsü Haşim Bey'e emaneten ihale edildiğini görmekteyiz.¹⁵⁴ Timarlı Sipahilerin, Süvari Asakir-i Mansure birliklerine ilhakına, 1252/1836-1837

¹⁵⁰ V. Aydın, **Timar Sistemi'nin Kaldırılması**, s. 44.

¹⁵¹ V. Aydın, **Timar Sistemi'nin Kaldırılması**, s. 47.

¹⁵² **Lütfi**, C. 1, s. 190-191. Çadırcı da bu girişimin geniş kapsamlı olmadığını ve bu yüzden timar sisteminin II. Mahmut zamanında kaldırıldığının ileri sürülemeyeceğini ifade etmektedir. Bkz. M. Çadırcı, **Anadolu Kentleri**, s. 319'da 243 numaralı dipnot.

¹⁵³ V. Aydın, **Timar Sistemi'nin Kaldırılması**, s. 50.

¹⁵⁴ C. Küçük, **Tanzimat Devrinde Erzurum**, s. 112.

yılında Kars ve Diyarbakır livalarında başlandığı ve 1253/1837-1838 yılından itibaren de Şehr-i zor, Çıldır, Van ve Trablus livalarında yaygınlaştırıldığı görülmektedir.¹⁵⁵

Timarlı Sipahilerin, Redif Askeri Teşkilatının kuruluşu sırasında da görevlendirildiğini görmekteyiz. Bu konuda ilk uygulamanın 1251/1835-1836'da Bosna'da gerçekleştirildiği, sonradan Bağdat eyaletinde de Redif Timarlı Sipahi Süvari Asakir-i Mansure-i Şahane alaylarının teşkiline başlandığını görmekteyiz. Diğer eyaletlerde uygulandığına dair bir kayıt bulunmamaktadır.¹⁵⁶

Geçmişte iç güvenliğin sağlanmasında yaşanan zafiyetler, Tanzimat'ın uygulanması sırasında karşılaşılan güçlükler, ayaklanmalar ve nihayet, hükümetin otoritesinin ülke çapında yeniden tesisi için "umur-u zaptiye"ye önem verilmiştir. 1841'de yayınlanan bir İrade Zaptiye Teşkilatı, "zabitan" ve "neferat"dan bahsetmektedir.¹⁵⁷ Anlaşılan timarlı sipahilere kimi görevler verilirken gelirlerine dokunulmuyordu. Sipahi, mahallinde kendisine tahsis edilen geliri topluyordu. Buna karşılık yeni görevini ifa ediyordu. Bir sonraki adımda ise timar hazineye devrediliyor ve sipahiye –artık bu unvanını kaybediyor- bir miktar maaş bağlanıyor. Yani maaşını hazineden alıyordu.

Timar sisteminin kaldırılmasında uygulamaya konulan son yöntem ise bedel ödenmesi idi. Bunun ilk uygulaması 1831'de Suriye'de¹⁵⁸ yapılmış ise de bedel ödenmesi yönteminin, 1839'dan itibaren daha sistemli hale geldiği

¹⁵⁵ V. Aydın, **Timar Sistemi'nin Kaldırılması**, s. 50.

¹⁵⁶ V. Aydın, **Timar Sistemi'nin Kaldırılması**, s. 52-53.

¹⁵⁷ V. Aydın, **Timar Sistemi'nin Kaldırılması**, s. 54.

¹⁵⁸ V. Aydın, **Timar Sistemi'nin Kaldırılması**, s. 59.

görülmektedir. Timar ve zeameti hazineye devredilenlere, senet veriliyordu. 8 Mayıs 1842'den itibaren ödemeler bir düzene bağlandı.¹⁵⁹

Nihayet 7 Haziran 1844'de yayınlanan bir sadrazamlık tezkiresi ile timar sistemi resmen kaldırılarak timarlara el konulmuş, sipahiler gelirlerine göre zaptiye teşkilatında görevlendirilmiş, görev alamayanlara ise ellerindeki timarların gelirlerine göre timar bedeli ödenmeye başlanmıştır.¹⁶⁰ Bu ödeme, yılda iki taksitle, tasarruf sahiplerine ve varislerine ömür boyu yapılıyordu. Böylece ülkede istisnalar dışında timar sahibi kimse kalmamıştı.¹⁶¹ Timar sistemi, mukataat, mahtuat ve esham gibi bir çeşit gelir haline düşmüştü. Artık kimse bu istisnalar dışında elinde timar bulundurmuyordu. Bunun yerine timar ve zeamet beratı olanlar Maliye Hazinesinin Esham Muhasebesinde yılda iki taksit olmak üzere bedel alıyorlardı. Bu bedeller genellikle timar hâsılatının yarısı veya beşte biri oranında idi. Bedel ödenmesinin 1886 yılına kadar devam ettiği kayıtlardan anlaşılmaktadır.¹⁶² İncelediğimiz bölgeyle ilgili bir kayıta: Meclis-i Vâlâ'nın 3 Safer 1267/8 Aralık 1850 tarihli yazısı¹⁶³ ile *"Hakkâri eyaleti timarlusunun, timarları hâsılatının suret-i tesviyesi için eskiden takdim kılınmış olan mazbatalardan otuz üç parçasının iradesi zuhur etmediği ve ashabı dahi fakir oldukları için sızlanmalarına sebep olmamak için bunların gelecek sene (1268/1851-1852) tekaüdlüklerinin icrası"* uygun görülmüştür. Aynı belgede İşkodra Timarlısı hakkında yapılacak muamele izah edilirken, *"Tanzimatı Hayriyenin icrasında timarluların bir sene zabt ve idaresiyle hâsılatı zahire çıkarıldıktan sonra kezaik tekaüd olmaları"* gerektiği ifade edilmiştir. Yine aynı belgeden öğrendiğimize göre, *"Musul eyaletinin sabî ve Eşkinci timarlusunun 1265 (1848-1849) senesinden itibaren*

¹⁵⁹ V. Aydın, **Timar Sistemi'nin Kaldırılması**, s. 60.

¹⁶⁰ M. Çadircı, **Anadolu Kentleri**, s. 317-319.

¹⁶¹ V. Aydın, **Timar Sistemi'nin Kaldırılması**, s. 60.

¹⁶² V. Aydın, **Timar Sistemi'nin Kaldırılması**, s. 67-68.

¹⁶³ BA., İ. MVL., 221-7461.

tekaüdlüklerinin icrası, Yanya eyaleti timarlusunun 1267 (1850-1851) senesinden itibaren tekaüdlüklerinin icrası, Bağdat eyaletinde bu çeşit timarlu olmayıp, Şehr-i zor eyaletinde bulunanların dahi o havalinin malum olan uygunsuzluğu cihetiyle şimdilik tevki (?) sureti” uygun görülmüş ve hazinece gereğinin yapılması için Maliye Nazırına talimat verilmiştir.

III. İdarî ve Mali Alandaki Düzenlemeler

Tanzimat’ın getirdiği yeni yönetim yapısı içinde gelişen merkezcilik eğilimi, üstleri, aslarının iş ve işlemlerini denetlemeye zorluyordu. Bu durum, dikey denetimin faal biçimde uygulanmasına imkân vermiştir.¹⁶⁴ Tanzimat sonrası devlet teşkilatında görülen diğer bir gelişme, imparatorluğun ordu bölgelerine ayrılması ve bunların başına birer “müşir” atanması, böylece vilayet yönetiminin askeri yapıdan ayrılarak vilayet yöneticilerinin “mülki amir” durumuna gelmeleridir.¹⁶⁵

Her ne kadar, taşra düzenindeki bozulmanın önüne geçilmesi için merkezden yönetim esasına göre düzenleme yapılması öngörülmüş ise de bu **tedricen gelişen bir reform süreci** halinde yapılmıştır. Bu durum bürokrasinin genel eğilimini de yansıtmaktadır. Tanzimat reformlarının taşradaki uygulama ilkesi; eyaletlerdeki valilerin yetkilerinin sınırlandırılması ve merkez otoritesinin arttırılmasıdır. Böylece, eyalet idarecilerinin merkezin aylıklı memuru haline dönüştürülmesi ve merkeze bağımlılıklarının arttırılması amaçlanmıştır. Yönetime halkın önde gelenlerinin katılması sağlanarak da valilerin meşveretle iş görmeleri amaçlanmıştır.¹⁶⁶

¹⁶⁴ İ. Ortaylı, **İdare Tarihi**, s. 499.

¹⁶⁵ İ. Ortaylı, **İdare Tarihi**, s. 498.

¹⁶⁶ İ. Ortaylı, **İdare Tarihi**, s. 501.

1. Toprak Hukuku Alanındaki Gelişmeler

Toprak tasarrufu üzerinden alınan en önemli vergi, şüphesiz aşar idi. Aşarın nispeti İmparatorluğun muhtelif yörelerinde farklı uygulanmakta idi. Bu farklılık, bir ölçüde, toprağın imbat kudretinden ve sulamadan kaynaklanıyordu. Tanzimat Fermanı'yla bu nispet 1/10 gibi sabit bir miktarda donduruldu.¹⁶⁷

Öte yandan toprak tasarrufu ve bu tasarruf hakkının intikali hususlarında önemli değişiklikler yapılmıştır. Örneğin, 1261/1845 tarihli kanunname, üç sene boş bırakılan toprağın reaya elinden alınmasını öngörmüştür. 7 Cemaziyelulâ 1263/1846-1847 tebliği ise kızların da veraset hakkına sahip olacağını söylüyordu. H. Cin, anadan oğula veya kıza toprak geçebildiğine göre bu konuda şer'î hukuk, yani feraiz hükümlerinin kaldırılmış olduğu görüşündedir. Yine H. Cin, bu tebliğin en önemli hükmünün, tapu senetlerinin bundan böyle defterhaneden verilmesini öngören hükmü ile miri arazide intikal hakkını genişleten hükmü olduğunu ileri sürmüştür. Buna göre kız evlat da erkek evlat gibi babasının arazisinde intikal hakkı sahibi olmuştur. Bu değişiklik "usul-i mülkiye ve kaide-i hakkaniyete muvafık düşeceği" düşüncesiyle gerekli görülmüştür. Timar teşkilatının ortadan kaldırılmasından sonra, miri arazinin tefvizi ve tefvize dayanarak senet verme yetkisi mültezimlere verilmiştir. Bu usulün doğuracağı suistimaller göz önüne alınarak, bundan böyle senetlerin defterhaneden verilmesi usulü kabul edilmiştir. Öte yandan, eskiden babalarının arazisini tapu ile iktisap eden kız evlat, şimdi meccanen iktisap etmektedir. Bu tebliğden hemen sonra 14 Cemaziyelulâ 1263/30 Nisan 1847'de çıkarılan bir irade ile ananın tasarrufunda olan miri arazinin, babanın arazisinde olduğu gibi, erkek ve kız evlada meccanen intikal etmesi

¹⁶⁷ H. Cin, **Osmanlı Toprak Düzeni**, s. 16'da 15 Sefer 1256/18 Nisan 1840 tarihli ilmuhaberle bu uygulamaya geçildiğini belirtmektedir.

kararlaştırılmıştır. Bu tarihten önce, ananın arazisi erkek evlada bile tapu ile intikal etmekteydi.¹⁶⁸

5 Cemaziyelâhir 1263/21 Mayıs 1847 Tapu Nizamnamesi, şahsa, tasarrufu altındaki toprakların tapusunu veriyordu. Bu, toprağı fiilen tasarruf eden ayanların işine yaramıştır ve Tanzimat'ın onları bertaraf edemediğini göstermektedir.

1274/1857-1858 Ramazan Kararnamesi ise toprağa tasarruf hakkını arttırmakta ve tasarruf eden borcuna mukabil toprağını rehin yetkisini vermektedir. Borçlu, araziyi ferağ edebilir ve o miktar ödenmedikçe murisleri de geri alamaz. Böylece tefeciler topraklarını genişletip mütegalibe haline gelmektedirler. Yalnız alacaklı bu toprağı başkasına rehin veremez.

23 şevval 1274/6 Haziran 1858 Arazi Kanunname-i Hümayunu toprak düzenini değiştiriyordu. Bu kanunla mülkiyet hakkına oldukça yaklaşılmıştır. Esasen timar sistemi çok önceden lağvedildiğinden köylerde sipahilerin yerini denetimi zayıf olan memurlar almış, bunlarda gereken doğruluk ve ihtimamı gösteremediğinden toprak işgali, arazi kavgaları ve fiili gasp artmıştır.¹⁶⁹

2. İltizam Sisteminin Kaldırılması, Muhasıllar ve Muhasıllık Meclisleri

Tanzimat Fermanı'nda iltizam usulüne, bu usulün olumsuzluklarına önemle vurgu yapılmıştır. Bunu müteakiben, iltizam usulü Meclis-i Vâlâ'da enine boyuna ele alınmış ve iltizam usulünün kaldırılmasına karar verilmiştir. Vergilerin, devlet hazinesinin görevlendireceği kimseler ile halka zulüm ve teaddiye sebep olmadan, usulü dairesinde, muayyen bir nisbette tahsil edilmesine karar verildi.

¹⁶⁸ H. Cin, **Osmanlı Toprak Düzeni**, s. 17-18.

¹⁶⁹ İ. Ortaylı, **İdare Tarihi**, s. 446-447.

İ. Ortaylı, Tanzimat devrini, mali merkeziyetçilik istikametinde önemli teşebbüslerin yapıldığı bir tarihi dönem olarak tanımlamaktadır. Tanzimat'ın uygulamaya konulduğu eyaletlerde öncelikli olarak bir mal ve nüfus sayımının yapılması, esasında kaynakların tespiti için gerekli bir ön işlemdir. II. Mahmud döneminde başlanan kapsamlı nüfus ve arazi tahriri ve hayvan sayımı, modern merkeziyetçi bir mali sisteme geçiş için önemli bir adımdır. Maliye Nezaretinin kurulması ile de tek hazine uygulamasına geçilerek vâridat ve masârifat mümkün olduğunca bu tek hazinede toplanmaya çalışılmış, öte yandan, taşrada vergi tarh, tevzi ve cibâyetini tek elden kontrol etmek, yolsuzluk ve zulmü önlemek ve varidatı arttırmak gayesi güdülmüştür.¹⁷⁰ Kanunlara aykırı olarak toplanan her türlü cerimelerin kaldırılması da mali alanda önemli bir düzenlemeydi.¹⁷¹

İltizam usulü lağvedildiğinden ve vergi matrahlarının hemen yeniden tesbiti imkân dahilinde olmadığından ve taşrada bulunan mültezimlerin görevleri de bittiğinden, devletin gelirsiz kalmaması için bazı tedbirler alındı.¹⁷² Sancak ve kazalarda vergi tarh, tevzii ve toplanması işi ile muhassıllar görevlendirildiler. Muhassıllar, başkentten gönderilen olağanüstü yetkili görevlilerdi. Muhassıllarla birlikte mal, nüfus ve emlak katipleri görevlendirildi.¹⁷³ Muhassılların yanında halkın temsilcileri, ruhani reisler, askeri kumandanlar ve diğer yetkililerin oluşturduğu muhassıllık meclisleri oluşturuldu. Böylece, mahalli önde gelenlerle işbirliği yapma geleneği de

¹⁷⁰ İ. Ortaylı, **İdare Tarihi**, s. 475-477.

¹⁷¹ H. İnalcık, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, s. 7.

¹⁷² Talât Mümtaz Yaman, **Osmanlı İmparatorluğu Mülkî İdaresinde Avrupalılaşıma Hakkında "Bir Kalem Tecrübesi"**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul-1940, s. 97.

¹⁷³ Bu huslarla ilgili olarak valilere gönderilen ayrıntılı bir talimat için bkz. **Lütfi**, C. 6-7-8, s.

1084-1087 ve Reşat Kaynar, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, TTK yayınları, VII. Dizi-Sayı 19, Ankara- 1991, s. 226-234.

devam ettirilmiştir. Muhasıllar görev yerlerine vardıklarında nüfus ve emlak tahririne başlayacaklar, halktan alelhesap ve peşin olarak vergi tahsil edecek ve tahsil olunan vergileri hazineye yatıracaklardı.¹⁷⁴ Ancak muhassıllık denemesi bekleneni veremedi. Mal ve emlak sayımları yapılamadı, hazinenin gelirlerinde önemli miktarda azalma meydana geldi, özellikle aşar vergisinin tahsilinde kayıplar oldu, halkta genel bir hoşnutsuzluk baş gösterdi. Muhassıllık uygulamasının önemli bir özelliği, eyalette valilerin mali işlere karışmamasıydı. Muhasıllar, valiye bağlı olarak çalışmadıklarından, doğrudan Maliye Nezareti ile yazışabiliyorlardı.

3. Muhassılığın Kaldırılması ve İltizam Usulüne Dönüş

1842 yılı başlarında muhassıllık kurumu kaldırıldı ve vilâyette valilere yeniden mali yönetim sorumluluğu verildi. Ancak, valilerin yanına, sancak ve kasabalarda merkezi bürokrasiyi temsil eden defterdarlar ve mal müdürleri atanmaya başlandı. İltizam sistemine devam edildi. İdarenin belirli birimlerinin varidatı tahsil edip, gerekli cari harcamaları ve masarifi yapması ve zevâdin merkezi hazineye devredilmesi usulü benimsendi. Aslında her vilayet, varidatın yani aşar bedeli, ağnam resmi, bedel-i askeriye vesairenin toplandığı ve sonra idarenin ödeme ve masraflarının yapıldığı (zabtiye, maarif, nafia gibi giderlerin) bir birimdi.¹⁷⁵ Bu düzenlemeler eyalet idaresinde de köklü değişikliklere yol açtı. Eyalette vali güçlendirilirken, sancak yöneticisi olarak kaymakamlar atanması öngörüldü. Ayrıca kazalar idarî bir birim hüviyetine kavuştu ve buralara halktan müdür atanması usulü benimsendi.

¹⁷⁴ Muhasıllara verilen talimat için bkz. R. Kaynar, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, s. 234-245. Talimatın zeyilleri için, aynı eser, s. 248-258.

¹⁷⁵ İlber Ortaylı, **Tanzimatdan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği**, Hil Yayın, İstanbul-1985, s. 43; aynı yazarın, **İdare Tarihi**, s. 480-481; M. Çadırcı, **Anadolu Kentleri**, s. 208-212.

4. İdarî Alandaki Düzenlemeler ve Kaza İdari Biriminin Kurulması

Yukarıda genel hatları ile izah etmeye çalıştığımız muhassıllık kurumu, beklenen faydayı sağlamayınca, 1842 yılından itibaren **yeni düzenlemeye** gidildi. Muhassıllık kurumu kaldırıldı. Muhassıllık meclisleri ise ad değiştirerek varlıklarını sürdürdü.¹⁷⁶

M. Nuri Paşa, bu yeni düzenlemeleri genel hatları ile anlatırken, valilerin maiyetlerine birer defterdar ve her sancağa birer kaymakam ve kazalara halkın yetenekli ve namuslularından birer müdür atandığını ifade etmektedir. Bu müdürlere maaş tahsis olunmadı. Bunun yerine aylık karşılığı olarak ‘kapı altı’ adlı yeni bir gelir ile arazi ferağ ve intikal hâsılatı ve iki bin kuruştan aşağı olan mahlûllerin önden verilen taksitleri (muacceleleri) tahsis edildiğini belirtmektedir.¹⁷⁷

Kaza müdürlükleri oluşturulmadan önce de adli bir ünite olarak değerlendirebileceğimiz kaza birimi mevcuttu.¹⁷⁸ Örneğin muhassıllık teşkilatının kurulmasına karar verildiğinde, muhassıllar kaza bazında görevlendirildiler. Muhassıllık kaldırılınca da bunun devamı olarak kazalara müdürler görevlendirildiğini görüyoruz. Özetlersek; kaza teşkili yeni değil, yeni olan müdür görevlendirilmesidir.

Takvim-i Vekâî’de bu hususta detaylı bilgi mevcuttur (Bkz. EK 3/A ve EK 3/B).¹⁷⁹ Burada yeniliklerin gerekçesi ve niteliği etraflıca ortaya konulmaktadır. Buna göre, Tanzimat-ı Hayriyye ve Mülkiye gereğince, eyalet ve livalarda mülkiye ve maliye işleri, müşirler, defterdarlar ve sair zabtiye ve maliye

¹⁷⁶ Musa Çadircı, “Türkiye’de Kaza Yönetimi (1840-1876)”, **TTK Belleten**, C. LIII, S. 206, (1989), s. 237 (Bundan böyle, “Kaza Yönetimi”).

¹⁷⁷ M. Nuri Paşa, **Netâyic ül-vukuât**, C. III-IV, s. 293.

¹⁷⁸ M. Z. Pakalın, C. II, s. 223; Mustafa Akdağ, **Türkiye’nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi (1453-1559)**, C. 2, Cem Yayınevi, İstanbul-1995, s. 59-73.

¹⁷⁹ T. V., S. 238

memurları marifetiyle idare olunmaktadır. Asayişin sağlanmasına özen gösterilmesi, vergi hususunun da yoluna konulması, hazinenin gelirlerinin zamanında toplanması ve özellikle aşar hâsılatında meydana gelen kayıpların önüne geçilmesi, halledilmesi gereken önemli işler olarak ifade edilmiştir.

Muhassıllar ve bazı küçük sancak ve kaza zaptiye memurları tecrübesizlikleri ve yetersizlikleri sebebiyle hem maliye hem de mülkiye işlerini iyi idare edememişlerdir. Ayrıca, bu iki çeşit memur arasında meydana gelen ayrılıklar yüzünden, asıl amaç olan asayişin sağlanmasında başarılı olamamışlardır.

“Tanzimat-ı mülkiye ve adliye” prensibinin, iki maddeyi ihtiva ettiği, birincisinin devletin imarı ve tebaanın durumunun iyileştirilmesi, ikincisinin ise kanunlar gereğince ahalinin himaye ve korunması olduğu belirtilmiştir.

Aşarın toplanması meselesinde; tahsilatta çeşitli zorluklar meydana geldiği, hasat zamanı muhassıllar tarafından pek çok adam istihdam mecburiyetinde kalındığı ve bu sebeple onların ücretleri ve meydana gelen zayıat ve telefata hesap edildiğinde, devlete ait aşarın yarısı nispetinde olduğu ve ahalinin memuru beklerken mahsulünü kaldıramayarak boş yere vakit kaybettikleri ve bazı yerlerde yağmur sebebiyle zarar gördükleri ifade edilmiştir.

Tanzimat gereği, ahaliye eziyet edilmemesi ve adaletsizlik meydana gelmemesi ve devletin ve milletin daha fazla imarına sebep ve vesile olmak üzere kaza müdürlüklerinin kurulduğu belirtilmektedir. Buna göre, ülkenin her bir sancak ve kazasında hanedan ve vücuhtan muteber bir hayli zevat bulunmaktadır.¹⁸⁰ “Hubb-i vatan” (vatan sevgisi) gereği bunlar doğdukları memleketlerin saadetlerini herkesten ve özellikle dışardan gelecek memurdan

¹⁸⁰ Bu arada bazı ayanların taşra meclislerine aza olarak girip veya kaza müdürü olarak görev alıp, etkinliklerini devam ettirdiklerini görüyoruz. Vidin’deki örnekler için bkz. H. İnalcık, **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, s. 76.

daha çok arzu ve emel edeceklerdir. Bunlar, kendi kazaları ahalisinin erbab-ı iktidar ve hal ve tahammülünü ve içlerinden kudretsiz ve yardıma münasip bulunanlarını layıkıyla bilip ve müşir, defterdar ve memurlara bildireceklerdir. Bu sebeple memleketin ve ahalinin iyi idaresi için bunların mülkiye memurluğunda istihdamı, tebanın rahatını sağlayacak faydalı ve güzel işler yerine getirilmiş olacaktır. Açıklanan sebeplerle, adı geçenlerden **kaza müdürü** atanması, meclis-i âlide mütalaa ve tefekkür olunarak karar verilmiştir.

Buna göre, her bir eyaletin maliye işleri, mülkiye ve zabtiye hususlarıyla beraber o eyalet müşiri bulunan zata emaneten havale ve tefviz edilmiştir. Bunların maiyetlerine eskisi gibi birer defterdar tayini uygun görülmüştür. Ayrıca, sorumlulukları altında bulunan livaların başına ümera-yı askeriye ve sair bendegân-ı devlet-i âliyyeden, muhassiline bedel, kaymakamlar ikame edilmesi kararlaştırılmıştır. Her bir kazaya dahi eşref-i hanedandan birer **müdür** intihab ile o kazaların işlerinin onlar marifetiyle idare olunması uygun bulunmuştur. Bunların her hareketlerine müşirler, defterdarlar ve kaymakamlar tarafından gizli ve açık nezaret olunacağından, müdürler hiçbir suretle ahali ve memleket hakkında zararlı olacak ve kanunlara karşı gelecek hareketlerden sakınacaklardır.

Kaymakamlar ve **müdürler** yalnız idare-i umur (idarî işler) ile meşgul olacaktır. Aşar, mahallinde müzayede ile ahaliden ve yerliden isteklilerine maktuen ihale edilecektir. Böylece, maktuen aşar tahsilini üzerine alacak kişiler, o mahallin zabtiye ve örfiye işlerine mezun ve memur olmayacaktır. Bunların, ahali ve tebaya zulmetmeye cesaret etmemeleri için de müşir, kaymakam ve **kaza müdürleri** tarafından devamlı itina ve ihtimam gösterilmesi gerekecektir.

Ayrıca, muhassıllık meclislerinin devamı niteliğinde meclisler teşkili ile meselelerin müzakere edilmesi öngörülmüştür. Bu meclislerde, sancak ve kazalarda meydana gelecek bütün işleri görüşmek üzere, kaymakamlar, hakimler, **müdürler** ve o kazaların muteber vücûh ve hanedanı haftada iki üç

gün bir araya geleceklerdir. Reaya bulunan mahallerde lüzumuna göre rüesa-yı milletden lazım gelenlerin celbi sağlanacaktır. Meclislerde yapılacak müzakere, mütalaa ve karar eyalet müşirine bildirilecektir.

Takvim-i Vekayi’de bu şekilde detayları ile halka duyurulan yeni yönetim biçimi, 1842 yılı Mart’ından itibaren, Tanzimat’ın uygulandığı bütün eyaletlerde yürürlüğe konulmuştur. Müdürlere, başlangıçta **maaş** ödenmemesi düşünülmüşse de sonradan kazanın büyüklüğüne göre halk tarafından karşılanmak koşulu ile aylık bağlanması uygun bulunmuştur. Ayrıca büyük yerlerde, gerektiğinde, 200-300 kuruş aylıkla birer **kâtip** çalıştırmaları uygun görülmüştür. Müdürlerin yolsuzluk yapmamaları için bir önlem olarak “**kefalet usulü**”ne başvurulduğunu görüyoruz. Kaza müdürlerinin yöre ileri gelenlerince **seçilmeleri** kural olarak benimsenmiş ise de uygulamada sancak kaymakamlarının akrabalarını bu göreve getirdikleri sıklıkla görülmektedir. Ayrıca, yörede bu görevi yapabilecek nitelikte kimse bulunmazsa ya da halk doğrudan doğruya hükümetin kazalarına müdür **atamasını** dilerse, merkezden atama yapılabilirdi. Valiler gerektiğinde kaza müdürlerinin **görevlerine son verebilirlerdi**. Ancak, durumu gerekçeli olarak hükümete en kısa zamanda bildirmek zorunda idiler. Kaza müdürlerinin başta gelen **görevleri**, kazalarına bağlı köylerden aşar ve benzeri vergilerin zamanında toplanmasını sağlamak, halkın güvenlik içinde geçimlerini sağlamalarına yardımcı olmak ve Tanzimat’ın öngördüğü yeniliklerin uygulanmasını kolaylaştırmaktı. Müdürler, kazalarında oluşturacakları küçük meclisler vasıtasıyla, köylerden imam ve muhtarların hazırlayıp gönderecekleri vergi dağıtım cetvellerini inceleyerek, bir önceki yılın kayıtları ile karşılaştırıp, vergisi azalan veya artan köyler görürse nedenlerine bakıp yerinde olduğu anlaşılır ise onaylayacak ve kaymakamlara gönderecekti.¹⁸¹

¹⁸¹ M. Çadircı, “Kaza Yönetimi”, s. 238-240; M. Çadircı, **Anadolu Kentleri**, s. 240-248.

Çadırcı, kaza müdürlerinin başta gelen görevlerinin vergilerin toplanması olmasından yola çıkarak, onları birer yönetici olarak değil de kaza merkezlerinde sürekli oturan birer tahsildar olarak nitelemektedir. Buna göre, Tanzimat öncesi kimi yerleşim yerlerinde voyvodaların ve çoğu yerde de ayanların yaptıkları hizmetler, Tanzimat'la birlikte kaza müdürlerine devredilmiş görünmektedir.¹⁸²

Islahat Fermanı'nda da kaza idaresinde düzenlemeler yapılacağı ifade ediliyordu. İlk önemli düzenleme 22 Eylül 1858'de yayınlanan **“Vülât-ı İ'zâm ve mutasarrıfın-i kiram ile kaymakamların ve müdürlerin vezaifini şâmil talimat”** ile yapıldı. Burada da kaza yönetimi hakkında yukarıdaki açıklamalara benzer hükümlere yer verildiği görülmektedir. Müdürlerin idareci olarak yerlerini sağlamlaştırdıklarını söyleyebiliriz.¹⁸³

Kaza yönetimi ile ilgili hükümleri, 8 Kasım 1864 tarihli Tuna Vilâyeti Nizamnamesinde de görüyoruz. İlave olarak, Müdürün başkanlığında “İdare Meclisi” ve Hâkimin başkanlığında “Meclis-i Deavi” oluşturulmuştur. Şariat mahkemelerinin de devam ettiğini belirtmeliyiz. Böylece, yargı işleri, yönetimden tamamen ayrı bir meclise bırakılmıştır. Nihayet, 1867 Vilayet Nizamnamesi'yle, kaza müdürü yerine bu göreve hükümetçe atanan kimseye “kaymakam” unvanı verilmiş, sancak idaresi ise “mutasarrıf”a devredilmiştir. Bu değişiklikler, 22 Ocak 1871'de çıkarılan “İdare-i Umumiye-i Vilâyet Nizâmnamesi”nde de aynen benimsenmiştir.¹⁸⁴

¹⁸² M. Çadırcı, “Kaza Yönetimi”, s. 247.

¹⁸³ M. Çadırcı, “Kaza Yönetimi”, s. 249.

¹⁸⁴ M. Çadırcı, “Kaza Yönetimi”, s. 250-253.

İKİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT'IN EYALETLERDE UYGULANMASI VE İDARİ YAPIDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİKLİKLER

Tanzimat'ın ilanı ile getirilen yenilikler, ülkenin tamamında aynı anda uygulamaya konulmadı. Öncelikle, merkeze yakın eyaletlerde, yeni düzenlemeler yapıldı. Başta Edirne olmak üzere, Hüdavendigâr, Ankara, Aydın, İzmir, Konya ve Sivas eyaletlerinde mal-mülk sayımı yaptırılarak uygulamaya geçildi.¹⁸⁵ Daha sonra, kademeli olarak, diğer eyaletlerde uygulanmaya başlanmıştır.

I. Tanzimat'ın İlanı Sırasında Yurtluk- Ocaklık ve Hükümet Sancaklar

Yurtluk-ocaklık ve hükümet sancakların zaman içerisinde statülerinin değiştirildiği ve sayılarının azaldığını önceki bölümlerde incelemiş bulunuyoruz. Bu türden sancaklardan bazıları, Tanzimat'ın ilan edildiği tarihe kadar varlıklarını sürdürmüş görünüyor.

Öncelikle, Tanzimat'ın ilan edildiği tarihte, yurtluk-ocaklık ve hükümet sancak ihtiva eden eyaletleri saptamamız gerekmektedir. Konu hakkında klasik kaynaklardan başta geleni Fazıla Akbal'ın, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdarî Taksimat ve Nüfus" başlıklı makalesidir.¹⁸⁶ Yazar, kullandığı yazma defterlerde Diyarbekir, Erzurum, Şam, Trablusşam, Sayda, Halep, Rakka, Kars, Çıldır, Van, Cezayir-i Bahri Sefid eyâletlerinin liva ve

¹⁸⁵ M. Çadırcı, "Tanzimatın Uygulanması", s. 97.

¹⁸⁶ Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdarî Taksimat ve Nüfus", **TTK Belleten**, C. XV, S. 60, 1951, s. 617-628 (Bundan böyle "İdarî Taksimat ve Nüfus"). Bu makalede yazarın kullandığı kaynaklar şu şekilde belirtilmiştir: 1. Anadolu Vilayeti Taksimatı, No. 35 (bkz. EK 6/A, EK 6/B, EK 7/A, EK 7/B) ve Eyâlat Defteri, No. 9, (bkz. EK 4/A, EK 4/B, EK 5/A, EK 5/B) TTK Kütüphanesi, Yazmalar Kataloğu, 2. Anadolu ve Rumeli'de Mevcut Kaza ve Evliye ve Eyâletlerin Defteri, İ. Ü. Kütüphanesi, Defatir ve Cevadil Kataloğu, No. 8884, 3. Ahkam Defterleri, Başvekâlet Arşivi, İstanbul, 4. Tapu ve Kad. Umum Md. Arşivi, Ankara.

kazaları çok karışık olduğundan, her üç defterde aynı eyâlete ait liva olarak işaretlenenleri listesine aldığını ifade etmektedir. Şehr-i Zol, Musul, Bağdat ve Basra eyaletlerinin ise livaları hiç birinde tesbit edilememiştir. Fazıla Akbal'a göre, bu dönemde, Hükûmet ve Ocaklık Sancak İhtiva Eden eyaletler; Diyarbekir ve Van'dır. Diyarbekir'de Palu, Giyeh, Cizre, Eğil, Hazzo, Tercil ve Savur Hükûmet sancak olarak belirtilmiştir. Van'da ise Hakkâri, Bitlis, Hizan ve Hoşap (Mahmudi) Hükümet, Bargir ise Ocaklık sancak olarak belirtilmiştir.

Tuncer Baykara ise tarihi coğrafya alanında yaptığı önemli çalışmasında, F. Akbal'ın listesini aynen aktarırken, bazı hususlara açıklık getirmiştir.¹⁸⁷ Buna göre, F. Akbal'ın çalışması esas olarak, TTK yazmaları arasındaki 9 numaralı esere dayanmaktadır. İdarî Teşkilat kısmı, makalenin başlığında 1831 olarak gösterilmiş ise de esasen 11 Cemaziyelevvel 1236/14 Mart 1821 tarihlidir. İ. Yılmazçelik, Diyarbakır üzerine yapmış olduğu çalışmada, T. Baykara'yı tekrar etmiştir.¹⁸⁸ Bu kaynaklar karşılaştırıldıklarında; Baykara ve Yılmazçelik'in listesinde Akbal'a ilave olarak Hani ve Atak Yurtluk-Ocaklık olarak görülmektedir. Baykara'nın Kîh¹⁸⁹ olarak okuduğu sancağı, Akbal Giyeh olarak okumuştur (Tablo-4).

Tablo-4

Diyarbakir ve Van Eyaletlerinde Bulunan Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar (1821)

F. Akbal		T. Baykara/ İ. Yılmazçelik	
Eyalet	Sancak	Eyalet	Sancak
Van	Hakkâri (H)	Van	Hakkâri (H)

¹⁸⁷ Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara-1988, s. 116 (Bundan böyle, **Tarihi Coğrafya**).

¹⁸⁸ İ. Yılmazçelik, **Diyarbakır**, s. 133.

¹⁸⁹ İ. Yılmazçelik Gence olması gerektiği görüşündedir.

Van	Bitlis (H)	Van	Bitlis (H)
Van	Hizan (H)	Van	Hizan (H)
Van	Hoşap (Mahmudi) (H)	Van	Hoşap (Mahmudi) (H)
Van	Bargiri (Y)	Van	Bargiri (Y)
Diyarbakır	Palu (H)	Diyarbakır	Palu (H)
Diyarbakır	Giyeh (H)	Diyarbakır	Kîh (Gence) (H)
Diyarbakır	Cizre (H)	Diyarbakır	Cizre (H)
Diyarbakır	Eğil (H)	Diyarbakır	Eğil (H)
Diyarbakır	Hazzo (H)	Diyarbakır	Hazzo (H)
Diyarbakır	Tercil (H)	Diyarbakır	Tercil (H)
Diyarbakır	Savur (H)	Diyarbakır	Savur (H)
		Diyarbakır	Atak (Y)
		Diyarbakır	Hani (Y)

H: Hükümet, Y: Yurtluk-Ocaklık

İbrahim Yılmazçelik, Diyarbakır eyaletinin 1823 yılı itibariyle, ihtiva ettiği yurtluk-ocaklık ve hükümet sancakları, Diyarbakır Şeriye Sicillerine dayanarak şu şekilde vermektedir¹⁹⁰: Atak (Y), Palu (H), Cizre (H), Eğil (H), Hazzo (H), Tercil (H), Savur (H). Bu listede Hani normal sancak olarak yer alırken, Kîh sancağı yer almamaktadır.

Buraya kadar yaptığımız tespitler, her ne kadar, 1820'li yıllara ait ise de, Tanzimat'ın uygulamaya konulduğu tarihteki idarî yapıya ışık tutacağı muhakkaktır.

II. Sancaktan Kazaya Geçiş

Aslında XIX. Yüzyılın ilk yarısında ülkenin özellikle batısında büyük eyaletler parçalanmaya, hatta geniş alanlı sancaklar da bölünmeye başlamıştır. Ülkenin doğusunda ise tersi bir durum vardı: Zira daha XVI. yüzyılda çok

¹⁹⁰ İ. Yılmazçelik, **Diyarbakır**, s. 134.

küçük alanlar sancak itibar edilerek, çeşitli suretlerde tevcih edilmişti. Yılmaz Öztuna'ya göre de Osmanlı yönetimi, "gerçekte sancak değil kazâ, hatta nâhiye" olan yöreleri, mahalli beylere sancakbeyi unvanıyla vermiştir.¹⁹¹ T. Baykara XVI. yüzyıl tahrirlerindeki vergi birimlerini kullanarak bu durumu açık bir şekilde göstermiştir. Örneğin, bu dönemde Kulb livasında 200, Tercil'de 100, Atak'da 150 kadar vergi birimi bulunuyordu. Oysa Diyarbekir (Amid) livasının Şark nahiyesinde 155, Garp nahiyesinde 243 vergi birimi vardır. Araştırmamızın konusunu oluşturan Sancaklar da bu neviden sancaklardır ve ortalama bir nahiye büyüklüğündedir. Ülkede idarî teşkilatın yeniden oluşturulduğu, müşirliklerin ihdası (1836) ve kaza idarî birimlerinin teşkili (1842) gibi yenilikler neticesinde, bu küçük sancaklar başka sancaklarla birleşmişler ve neticede kaza ve nahiye gibi daha küçük idarî birimler seviyesine inmişlerdir.¹⁹²

Diyarbakır Müşirliğinin 2 Şaban 1254/21 Ekim 1838'de kurulması ile Diyarbakır eyaletinin idarî taksimatında önemli değişiklikler yapılmıştır. Konuya ilişkin esas olarak Diyarbakır Şeriye Sicillerini kullanan Yılmazçelik'in çalışması, konumuzu teşkil eden sancakların bu dönemde geçirdiği değişikliğe ışık tutmaktadır.

İlk olarak, 8 Aralık 1839 tarihli vilayet masraf defteri kayıtlarına göre, Eğil ve Cizre, Diyarbakır merkez sancağına bağlı görünmektedir. Bu sancak altı idarî yapının o tarih itibarıyla kaza merkezi (adli bir birim olarak) veya nahiye olarak değerlendirilmesi doğru olacaktır.¹⁹³ Bu defa, Diyarbakır eyaletinin, 1840 yılına ait idarî taksimatına baktığımızda Eğil, Savur, Atak, Hazro, Cizre, bu

¹⁹¹ Yılmaz Öztuna, **Devletler ve Hânedanlar: Türkiye (1074-1990)**, C. 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 505.

¹⁹² T. Baykara, **Tarihi Coğrafya**, s. 119-122.

¹⁹³ İ. Yılmazçelik, **Diyarbakır**, s. 135.

eyaletle bağı kazalar olarak yer almaktadır.¹⁹⁴ En son, yukarıda verdiğimiz 1823 yılı kayıtlarında Hazro ve Tercil ayrı sancaklar olarak görünmekteyken, 1840 ve sonraki kayıtlarda yalnızca Hazro yer almaktadır. Tercil'in Hazro ile birleştirildiğini 1273/1856-1857 devlet salnamesi kayıtlarında açıklıkla görmekteyiz. Burada, Diyarbekir livasına bağı kazalara arasında "*Hazru nâm-ı diğêr Tercil*" zikredilmektedir.

Diyarbekir Müşirliğinin 1838'de kurulması üzerine Maden-i Hümayun Emaneti'nin de bu müşirliğe bağılandığını yukarıda ifade etmiştik. Bölgenin idarî taksimatında farklı bir yapıyı ihtiva eden bu "*Emanet*" üzerinde durmak gerekmektedir. Keban ve Ergani madenleri, önceleri emanet usulü ile doğrudan darphane tarafından birer mukataa olarak yönetilmişken, XVIII. yüzyılın son çeyreğinde birleştirilerek Maden-i Hümayun Emaneti adında mali ve idarî bir birim oluşturulmuştur.¹⁹⁵ Eminler, pek çok yetki ile donatılmışlardı.¹⁹⁶ Diyarbekir Müşirlerinin ki aynı zamanda Diyarbekir eyaleti valisidirler, merkezi Harput olan bu emanetin, emini oldukları ve Amid paşa sancağı olmasına rağmen bazen Harput'ta ikamet ettiklerini görüyoruz. Bu Emanetin idarî taksimatına baktığımızda, Palu'nun kaza olarak Maden-i Hümayun'a bağı olduğunu görmekteyiz.¹⁹⁷

İdarî yapıda gerçekleştirilen bir diğêr önemli değışiklik, 1842 yılından itibaren kaza idarî biriminin oluşturulması ve başına kaza müdürü atanmasıdır. eyalet, sancak ve kaza şeklindeki bu yeni teşkilatlanmada sırasıyla vali,

¹⁹⁴ İ. Yılmazçelik, **Diyarbakır**, s. 136.

¹⁹⁵ Fahrettin Tızlak, "*Ma'adin-i Hümayun Emanetinin Osmanlı İdarî Düzenindeki Yeri (1775-1867)*", **XII. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 12-16 Eylül 1994) Kongreye Sunulan Bildiriler**, C.III, Ankara- 1999, s. 926.

¹⁹⁶ F. Tızlak, aynı makalede, "*...emanete bağı olan hükümetlere hakim atamalarında etkili...*" oldukları yazmakta ise de herhangi bir kaynak göstermemektedir, aynı makale, s. 930.

¹⁹⁷ İ. Yılmazçelik, **Diyarbakır**, s. 137. F. Tızlak, 1832 yılına ait bir belgeye dayanarak Palu ile birlikte Eğil'in de bu idareye bağı olduğunu göstermektedir. Bkz. F. Tızlak, aynı makale, s. 938.

kaymakam ve kaza müdürleri yöneticilik yapmışlardır. Ülke genelinde oluşturulan bu yeni teşkilat hakkında önceki bölümde genel bilgiler verilmişti. Bu tarih itibariyle, Tanzimat'ın henüz Diyarbakir ve Erzurum eyaletlerinde uygulanmaya başlanmadığı göz önüne alınırsa, 1845 yılına kadar geçen süre belirsizliğini korumaktadır. Kanaatimizce, bu dönemde sancak beyleri, fiili yönetici olarak otoritelerini devam ettirmişlerdir. 1845 yılında Tanzimat'ın bu eyaletlerde uygulanmaya başlanması ile birlikte kazalara, müdür atandığı ve maaş bağlandığını açıklıkla tespit edebiliyoruz. Detaylarını aşağıda vereceğimiz ve Diyarbakir eyaletine bağlı sancaklara kaymakam atamalarının yapıldığı bir iradede “...makarr-ı müşirîde ve müşâr ve mûmaileyhim maiyetlerinde istihdâmı lâzım gelen ...kazalar müdürlerine dahi mütehalifûn mikdar maaşlar tahsis olunmuş...”tur ifadesi yer almaktadır.¹⁹⁸ Tanzimat'ın gereği olarak Harput eyaleti dâhilindeki kazalara da müdürler tayin edilmiştir.¹⁹⁹

III. Tanzimat'ın Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancak İhtiva Eden Eyaletlerde İlanı

Tanzimat'ın ilanı sırasında ülkede yalnızca Diyarbakir ve Van²⁰⁰ eyaletlerinde yurtluk-ocaklık ve hükümet sancak tespit ettiğimize göre; Tanzimat'ın bu eyaletlerde uygulamaya konulmasını incelememiz gerekmektedir.

1. Tanzimat'ın Diyarbakir Eyaletinde Uygulanmaya Başlanması

Bilindiği gibi, Tanzimat'ın getirdiği yeni yönetim anlayışı ülke genelinde aynı anda uygulamaya konulmadı. Uygulamaya önce merkeze yakın eyaletlerden başlandı. Ardından, kademeli olarak, diğer eyaletlerde yeni

¹⁹⁸ BA., İ. DHL., 103-5179.

¹⁹⁹ Ahmet Aksın, **19. Yüzyılda Harput**, Ceren Ofset, Elazığ-1999, s. 65 (Bundan böyle, **Harput**).

²⁰⁰ Tanzimat'ın Erzurum'da yürürlüğe girdiği 1845 yılında Van, bu eyalete bağlı sancak statüsündedir.

uygulama alanına dâhil edildi. Diyarbekir eyaleti'nde Tanzimat'ın uygulanmaya başlanması da geç olmuştur. Bunda, eyaletin şartlarının, yeniliklerin uygulanmasına başlanmasına elverişli olmadığı düşüncesi etkili olmuştur.

Nihayet Takvim-i Vekayi'den öğrendiğimize göre, bir kısım eyaletlerle birlikte Diyarbekir eyaletinin ve Meadin-i Hümayun kazalarının²⁰¹ 1 Mart 1261/13 Mart 1845 tarihinden itibaren *“Tanzimat-ı Cedide tahtına idhal olunması”* uygun görülmüştür. Diyarbekir Müşiri Hüsrev Paşa'ya ma'-öşr 75.000 kuruş maaş tahsis edilirken, yeni yönetim anlayışına uygun olarak Diyarbekir'e *“maliye işlerinin idaresi için”* bir defterdar atanması gerekmiştir. Şam Valisi Ali Paşa'nın Divan Kâtibi hizmetinde bulunmuş rütbe-i saniye ricalinden Osman Bey Diyarbekir eyaleti Defterdarlığına atanmıştır.²⁰² Anadolu Ordu-yı Hümayunu Müşiri'nin Seraskerliğe gönderdiği bir yazıda; Diyarbekir eyaletinin Tanzimat dâhiline alınmasına dair emr-i alinin mahallinde duyurulduğunu ve ahalinin bunu sevinçle karşıladığını ifade etmektedir.²⁰³ Bu erken bir tespittir. Zaman içinde, uygulamada çeşitli zorluklar ortaya çıkacaktır. Diyarbekir eyaletinin Tanzimat dâhiline alınması sebebiyle, 13 Cemaziyelevvel 1261/20 Mayıs 1845 tarihinde, Dâhiliye Nezareti tarafından bu eyaletlerde bulunan livalara kaymakamlar atanmıştır. Aşağıdaki tabloda (**Tablo-5**) bu atamalara yer verilmiştir. Ayrıca kaymakamların maiyetlerinde istihdamı gereken kâtipler ile sandık ümerası ve kaza müdürlerine de 15 Mart 1261/28 Mart 1845 tarihinden itibaren değişik miktar maaş tahsis edilmiştir.²⁰⁴

²⁰¹ Maden-i Hümayun Emanetinin bu defa Sancak olarak teşkil edildiğini ve kaymakam atandığını görüyoruz.

²⁰²T. V., S. 281; **Lûtfî**, C. 6-7-8, s. 1187.

²⁰³ BA., İ. MSM., 69-1991.

²⁰⁴ BA., İ. DH., 103-5179.

Tablo-5
Diyarbakir Eyaletinde Bulunan Livalara Yapılan Kaymakam Atamaları
(13 Cemaziyelevvel 1261/20 Mayıs 1845)

Liva (Sancak)	Kaymakam	Açıklama
Diyarbakir Sancığı	Mîr-i mîran-ı kirâmdan Mustafa Paşa	12.500 kuruş maaş ile
Meâdîn-i Hümâyûn Sancığı	Rikâb-ı hümâyûn-ı şâhâne Kapucubaşlarından Salih Ağa	Tanzimat'dan evvel Maden-i Hümayun Müdürlüğünden dolayı tahsis olunmuş olan 15.000 kuruş maaşının, maiyetindeki katiplerinin maaşları da dâhil olmak üzere, eskisi gibi devamı ile
Behisni Sancığı	Rikâb-ı hümâyûn-ı şâhâne kapucubaşlarından Şakir Bey	Öşür hariç 8.000 kuruş maaş ile
Malatya Sancığı	Dergâh-ı âli kapucubaşlarından Hacı Hasan Ağa	Öşür hariç 8.000 kuruş maaş ile
Arapgir Sancığı	Hâcegândan Tefvik Efendi	Öşür hariç 8.000 kuruş maaş ile

Aynı yıl içerisinde Hüsrev Paşa'nın yerine Diyarbakir Müşirliğine atanan Palaslı İsmail Paşa azledilmiş ve yerine Bolu Mutasarrıfı mirimirandan İzzet Paşa rütbe-i vezaretle Diyarbakir Valisi olmuştur. Yeni baştan teşkil olunan Harput Mutasarrıflığına da İzmit Kaimmakamı Ömer Paşa, mirimiranlık rütbesi ile atanmıştır.²⁰⁵

2. Tanzimat'ın Erzurum Eyaletinde Uygulanmaya Başlanması

Tanzimatın ülkenin pek çok bölgesinde uygulamaya konulmasından sonra, Erzurum eyaleti de 1 Mart 1261/13 Mart 1845 tarihinden itibaren "*daire-i tanzimata idhal*" olunmuştur. Konuya ilişkin haberlerin yer aldığı Takvim-i Vekayi nüshasında bu durum, "*Tanzimat-ı Hayriye ve Nizamat-ı Hasene-i Mülkiyesinin semerat-ı nafia ve fevaid-i sabitesinden bazı müstesna bulunan mahaller*

²⁰⁵ Lûtfî, C. 6-7-8, s. 1202.

ahalisinin dahi hisseyab” olmaları şeklinde gerekçelendirilmiştir. Erzurum eyaleti, sahip olduğu konum itibariyle Tanzimat dâhiline alınmış ve *“icrayı icabatına”* başlanmış ise de eyaletin mülhakatından olan Van havalisi ahalisi Tanzimat’ın bazı detaylarını tam olarak anlayamamışlardır. Meclis-i Vâlâ’da durum görüşülmüş, Meclis üyelerinden Kamil Paşa, olayları incelemesi ve Tanzimat’ın asıl amacının halkın refah ve mutluluğunu sağlamak olduğunu anlatması için görevlendirilerek bölgeye gitmesi kararlaştırılmıştır.²⁰⁶ Lütfi, Tarihinde, Tanzimat gibi başlıca şeylerin icrasının o memleketin nüfuzlu ve hatırı sayılır kimselerinin desteğine bağlı olduğunu, Van’da ise bu gibi ileri gelenlerin yaptıkları dedikoduların eseri olarak, karşı hareket olduğu ve bu sebeple Kamil Paşa’nın gönderildiğini yazmaktadır.²⁰⁷

Yine Lütfi Tarihinden öğrendiğimize göre Diyarbekir Müşiri Hüsrev Paşa’ya öşür dâhil 75.000 kuruş maaş tahsis olmuşken, Erzurum’un konumundan dolayı fazla masrafı olacağından, öşür hariç 90.000 kuruş maaş tahsis olunmuştur. Bu arada, Erzurum Valisi Halil Kamili Paşa azledilerek, yerine Anadolu ordusu reis-i erkânı Ferik Sami Bekir Paşa rütbe-i sâmiyye-i vezâretle me’mûr olmuştur. İlaveten, *“îcâb eden usûl-i cedîde-i mâliyesinin tanzîm ve icrâsı için”* Erzurum’a Velipaşazade Selim Bey defterdar olarak görevlendirilmişlerdir.²⁰⁸ Aynı yıl içerisinde Vali Bekir Sami Paşa Konya’ya nakl olunurken, yerine Sayda eski valisi Esad Paşa Erzurum’a atanmıştır.²⁰⁹

²⁰⁶ T. V., S. 291; M. Çadircı, “Tanzimatın Uygulanması”, s. 100.

²⁰⁷ Lütfi, C. 6-7-8, s.1200.

²⁰⁸ T. V., S. 281; Lütfi, C. 6-7-8, s. 1187 ve s. 1190. Lütfi Efendi aynı yerde, Valilerin o zamanki (1845) maaşlarının çok gibi görünmesine rağmen; vilayetdeki müstahdem, katipler, divan efendisi, mektupçu, daire halkı ve umur-ı inzibatiye masrafları ile İstanbul’da kapı kethüdası, kapı çukadarı ve sarraf masraflarına karşılık kafi gelmediği bilgisini veriyor. M. Çadircı, “Tanzimatın Uygulanması”, s. 100’de görevleri, isimleri ve maaşları farklı vermiştir.

²⁰⁹ Lütfi, C. 6-7-8, s. 1201.

IV. İdarî Taksimatta Değişiklikler

Bu başlık altında, Tanzimat'ın İlanı sırasında, Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet sancak ihtiva eden Diyarbekir ve Van/Erzurum eyaletleri başta olmak üzere, bölgede tespit ettiğimiz, idarî taksimat değişikliklerini inceleyeceğiz.

1. Harput Mutasarrıflığının ve Müteakiben Harput Eyaletinin

Oluşturulması

Tanzimat'ın Diyarbekir eyaletinde uygulanmaya başlanmasını müteakiben, idarî taksimatta bir kısım değişiklikler olmuştur. Bunlardan en önemlisi Harput mutasarrıflığının teşkilidir.

Takvim-i Vekayî'nin 8 Zilkade 1261/8 Kasım 1845 tarihli sayısından, Diyarbekir Müşiri İsmail Paşa'nın azl ve tebdil edilerek, Gelibolu'da ikamete memur edildiğini öğreniyoruz. İsmail Paşa'nın *"ittihaz eylediği usûl ve meslek afkâr-ı âdile-i Devlet-i âliyyeye bir vecihle tevafuk etmemek hasebiyle"* azl edildiği ve *"şimdiye kadar umûr-i mevkûlesi bir vefk-i dilhah-ı âli yolunda tesviye ve rü'yet ve bitevfikihî taala icrasına teşebbüs kılman tensikat-ı mülkiyenin (Tanzimat'ın) matlub üzere vaz' ve te'sisi esbab-ı lazimesinin istihsaline kemaliyle itina ve bezl-i makderet edüp a'tâf-ı seniyyeye kesb-i liyakat eylemiş idüğüne binaen"* rütbe-i samiye-i vezaret ihsanıyla mir-i miran-ı kiramdan Bolu Mutasarrıfı İzzet Paşa'ya tevcih edilmesi dikkat çekicidir. Diyarbekir eyaleti Defterdarı Osman Bey de *"hareketi yolunda"* olmadığından azl edildi. Yerine ise *"ol havali ahalisine vukufu halat-ı malûmeden bulunduğundan"* Meclis-i Ziraat Azası İsmail Bey Diyarbekir Defterdarı olarak atandı.

Diyarbekir eyaletinde yapılan bu görev değişikliği ile birlikte, eyaletin idarî yapısında da değişikliklere gidilerek, büyüklüğü sebebiyle, Harput kazası ve Meadin-i Hümayun kazaları ve mülhakatı bu eyaletten ayrılarak, Harput mutasarrıflığı oluşturuldu (Kasım 1845). Harput Mutasarrıflığına ise İzmit Kaimmakamı mir-ül ümeradan Ömer Paşa, rütbe-i mutebere-i mir-i miranı ile

atandı. Harput ve Meadin kazaları Mal Müdürlüğüne de Anadolu Ordu-yı Hümayunu Muhasebecisi Hasan Tahsin Efendi atandı.²¹⁰

Bu tarihten bir müddet sonra 1 Nisan 1846 tarihinde Harput eyaleti oluşturulmuş ve valiliğine de Yakup Paşa tayin olmuştur.²¹¹ Sicil kayıtlarına göre Harput eyaleti, Harput merkez olmak üzere, **Palu**, Çemişgezek, Kemah, Kuykil, Gürcanis (Gercüş(?))²¹², Arapkir, Arguvan, Ayvalı, Ebutahir, Çüngüş, Çermik, **Eğil**, Siverek, Samsat, Hısn-ı Mansur (Adıyaman), Besni, Ergani, Şiro (Pötürge) kazalarını içerisine almaktadır.²¹³ Böylece Maden-i Hümayun Sancağı ile birlikte Palu ve Eğil kazaları, bu tarihte Harput eyaletine bağlanmış bulunmaktadır.

Aşağıdaki tabloda (**Tablo-6**) 1263/1846-1847 tarihli ilk Devlet Salnamesinde bölgenin idarî taksimatı ve yöneticilerinin adları verilmiştir.

Tablo-6
Erzurum, Diyarbekir, Harput ve Musul Eyaletleri (1263/1846-1847) ²¹⁴

Sıra No.	Eyalet/Liva	Zabtiye Memurları
I	Erzurum	Valisi Vezir İzzet Paşa
1	Çıldır	Kaymakamı Mir-ül ümera Ahmed Paşa
2	Kars	Kaymakamı Mir-ül ümera Sırrı Paşa
3	Beyazıd	Kaymakamı Mir-ül ümera Behlül Paşa
4	Van	Kaymakamı Hacegandan İzzet Efendi
5	Muş	Kaymakamı Kapucubaşı Kaşif Ağa
II	Diyarbakir	Valisi Vezir Hayreddin Paşa
III	Harput	Valisi Vezir Ali Paşa

²¹⁰ T. V., S. 293. Ayrıca bkz. Ahmet Aksın; "Tanzimat'ın Harput Eyaleti'nde Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler", **Belleten**, C. LXII, sayı 235, (Aralık 1998), s. 851.

²¹¹ A. Aksın, **Harput**, s.30. Ayrıca bkz. A. Aksın; "Tanzimat'ın Harput Eyaleti'nde Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler", s. 851.

²¹² Bugünkü Refahiye olmalı.

²¹³ İbrahim Yılmazçelik, "1840-1850 Yıllarında Harput", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 52, (Şubat 1988), İstanbul, s. 125.

²¹⁴ Devlet-i Aliyye Salnamesi, sene 1263.

1	Erbakır	Kaymakamı Kapucubaşı Hasan Beğ
2	Malatya	Kaymakamı Kapucubaşı Mehmed Ağa
3	Besni	Kaymakamı Kapucubaşı Ömer Beğ
IV	Musul	Valisi Müşir Esad Paşa

Yaklaşık 13 yıl sonra Harput eyaleti tekrar mutasarrıflığa dönüştürülmüştür. Harput Valisi Ali Rıza Paşa'ya yazılan 24 Cemaziyelevvel 1276/7 Aralık 1859 tarihli bir şukkada, bazı eyalet valiliklerinin mutasarrıflığa çevrileceğinden bahisle, Harput eyaletinin mutasarrıflık olarak Halep Hanedanından Yusuf Paşa'ya tevcih edildiği bildirilmiştir.²¹⁵

2. Kürdistan Eyaletinin Kurulması

Özellikle Cizre Mütesellimi Bedirhan Bey ve adamlarına karşı yürütülen askeri harekât neticesinde, *“bir müddetden beri mütegalibe ellerinde kalmış olan”* Kürdistan'ın *“ bu kerre yeni baştan feth ve teshiri (zapt etme)”* ile idarî taksimatta önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Takvim-i Vekayi'nin 5 Muharrem 1264/13 Aralık 1847 tarihli 360. sayısından öğrendiğimize göre; Diyarbekir eyaleti ile Van, Muş ve Hakkâri sancakları ve ayrıca Cizre ve Bühtan ve Mardin kazaları birleştirilerek Kürdistan eyaleti teşkil edildi. Valiliği ise Musul Valisi Esat Paşa'ya ihale edildi.

Şimdiye kadar Tanzimat-ı Hayriyye'den müstesna olarak idare edilmiş olan, ancak ahali eyaletin Tanzimat-ı Hayriye dâhil edilmesini arzu ettiğinden, Belgrad eski Muhafızı Vecihi Paşa, *“Tanzimatın tesisine ve düzenlemesine muktedir (bulunduğundan)”* Musul eyaletine vali olarak atanmıştır. Kürdistan eyaleti Defterdarlığına da Erzurum Defterdarı Tevfik

²¹⁵ BA., A. MKT. UM., 386-5.

Efendi atanmıştır. Bölgeyle ilgili atamalar aşağıdaki tabloda (**Tablo-7**) gösterilmiştir.²¹⁶

Tablo-7
Kürdistan Eyaletinin Kuruluşunu Müteakip Yapılan Atamalar
(5 Muharrem 1264/13 Aralık 1847)

Eyalet/Sancak	Vali/Kaymakam	Defterdar
Kürdistan	Musul Valisi Esat Paşa'ya	Erzurum Defterdarı Tevfik Efendi'ye, 20.000 kuruş maaş ile
Diyarbakir Sancağı	Diyarbakir Defterdarı Süleyman Paşa'ya, 17.500 kuruş maaş ile	
Van Sancağı	Ordu-yı Hümayun maiyetinde bulunan Mehmed Reşid Paşa'ya (uhdesine rütbe-i refia-i mir-i miranı ihsan buyurulan), 17.500 kuruş maaş ile	
Cizre ve Bühtan ve Mardin Kazaları Kaymakamlığı	Van Kaymakamı Mustafa Paşa'ya, 17.500 kuruş maaş ile	
Musul	Belgrad eski Muhafızı Vecihi Paşa'ya, 67.000 kuruş maaş ile	Harput Defterdarı Mehmet Efendi'ye, 20.000 kuruş maaş ile
Harput	Anadolu Ordu-yı Hümayun erkanından ve ferikan-ı kiramdan Sabri Paşa'ya (rütbe-i vâlâ-yı vezaret tevcih ve itasıyla)	Hacegan-ı Divan-ı Hümayundan Nazif Efendi, 10.000 kuruş maaş ile
Erzurum	Hamdi Paşa'ya	Halep eski Mal Müdürü Necip Bey'e

İdari taksimattaki değişiklikleri 1265/1848-1849 tarihli Devlet Salnamesinden takip etmek mümkündür (**Tablo-8**).

²¹⁶ T. V. , S. 360; Nazmi Sevgen, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, haz. Ş. K. Seferoğlu ve H. K. Türközü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara-1982, s. 109 (Bundan böyle, **Türk Beylikleri**).

Tablo-8
Erzurum, Kürdistan ve Harput Eyaletleri (1265/1848-1849) ²¹⁷

SıraNo.	Eyalet/Liva	Zabtiye Memurları
I	Erzurum	Valisi Vezir Hamdi Paşa
1	Çıldır	Kaymakamı Mirmiran Bican Paşa
2	Kars	Kaymakamı Miralay Sırrı Paşa
3	Beyazıd	Kaymakamı Mirmiran Behlül Paşa
II	Kürdistan	Valisi Müşir Esad Paşa
1	Van	Kaymakamı Mirmiran Mehmed Reşid Paşa
2	Muş	Kaymakamı Kapucubaşı Ahmed Ağa
3	Mardin	Kaymakamı Mirmiran Mustafa Paşa
4	Diyarbakir	Kaymakamı Mirmiran Vasıf Paşa
III	Harput	Valisi Vezir SabriPaşa
1	Maden	Emini Saniyeden Şakir Efendi
2	Erbakır	Kaymakamı Kapucubaşı Hasan Beğ
3	Malatya	Kaymakamı Kapucubaşı Mehmed Ağa
4	Behinsi	Kaymakamı İstablı Amire Payeli Hasan Beğ

3. Muş Sancağının İdarî Taksimattaki Yeri

İncelediğimiz dönemde, Muş sancağı ve ona bağlı kazların idarî bağlılığında değişiklikler yaşanmış, zaman içinde Diyarbakir ve Erzurum eyaletlerinden birine bağlanmıştır. Bu durumu Devlet Salnamelerinden takip edebiliyoruz. 1263/1846-1847’de Muş sancağının Erzurum eyaletine bağlı olduğu ve Kaymakamının da Kapucubaşı rütbeli Kaşif Ağa olduğu anlaşılmaktadır.²¹⁸ 1847’de Kürdistan eyaleti oluşturulurken, Muş sancağının da bu eyalete dâhil edildiğini görüyoruz. 1265/1848-1849’da Muş sancağının Kürdistan eyaletine bağlı bulunduğunu ve Kapucubaşı rütbeli Ahmed Ağa’nın kaymakam olduğunu görüyoruz.²¹⁹ Son olarak, 1271/1854-1855’de Muş sancağı Kürdistan eyaletine bağlı görünmekte ve kaymakamlığını ıstabl-ı amire payeli

²¹⁷ Devlet-i Aliyye Salnamesi, sene 1265.

²¹⁸ Devlet-i Aliyye Salnamesi, sene 1263.

²¹⁹ Devlet-i Aliyye Salnamesi, sene 1265.

Şerif Ağa yürütmektedir.²²⁰ Nihayet, 1272/1855-1856'da Muş sancağının tekrar Erzurum eyaletine bağlandığı anlaşılmaktadır. Bu defa kaymakamı, mirimiran rütbeli Emir Paşa olarak kaydedilmiştir.²²¹ 1273/1856-1857'de, Muş Sancağı dâhilinde, Muş merkez kazası, Bitlis kazası ve Bulanık nahiyesinin yer aldığını tesbit ediyoruz.²²²

4. Van Sancağının İdarî Taksimattaki Yeri

Van sancağı da tıpkı Muş sancağı gibi incelediğimiz dönem içinde Erzurum veya Diyarbekir/Kürdistan eyaletlerine bağlı görünmektedir. Bu durum 1849'da Hakkâri eyaletinin teşkili ve 1850 yılında Van sancağının da Hakkâri eyaletine bağlanmasına kadar devam etti. Yine Devlet Salnamelerini takip ettiğimizde; 1263/1846-1847'de Van sancağı Erzurum eyaletine bağlı görünmektedir. Kaymakamı ise Hâcegandan İzzet Efendidir.²²³ Kürdistan eyaletinin teşkili ile Van bu defa bu eyalete dâhil edilmiştir. Kaymakamı ise Mirimiran Mehmed Reşid Paşa'dır. 1266/1849-1850'de bu defa hem Van hem de Hakkâri Kürdistan eyaletine bağlı sancaklar olarak görünmektedir.²²⁴ Hakkâri eyaletinin kuruluşu gecikmeli olarak 1267/1850-1851 Devlet Salnamesinde görülmektedir. Van sancağı bu dönemde Hakkâri eyaletine bağlıdır.²²⁵ 1272/1855-1856'da, bu defa, Van eyalet merkezi, Hakkâri ise bu eyalete bağlı sancak konumundadır.²²⁶ Hakkâri eyaletinin teşkili aşağıda detaylı olarak incelenecektir.

²²⁰ Devlet-i Aliyye Salnamesi, sene 1271.

²²¹ Devlet-i Aliyye Salnamesi, sene 1272.

²²² Devlet-i Aliyye Salnamesi, sene 1273.

²²³ Devlet-i Aliyye Salnamesi, sene 1263.

²²⁴ Devlet-i Aliyye Salnamesi, sene 1266.

²²⁵ Devlet-i Aliyye Salnamesi, sene 1267.

²²⁶ Devlet-i Aliyye Salnamesi, sene 1272.

5. Tanzimat'ın Uygulanmasını Takiben Diyarbekir/Kürdistan, Harput ve Erzurum Eyaletlerinde Kaza Teşkilatlanması

Harput'un 1846 yılında eyalet merkezi haline getirildiğini yukarda ifade etmiştik. Harput'un eyalet haline getirilmesinden sonraki idarî taksimatına baktığımızda eyaletin; Harput Sancağı, Maden-i Hümayun Sancağı, Dersim Sancağı ve Behisni Sancağı'ndan oluştuğunu görüyoruz. Yılmazçelik'in 1260/1844-1845 ve 1264/1847-1848 tarihli Harput Şer'iyye Sicillerinde yaptığı araştırmaya göre **Harput eyaleti**; Harput merkez olmak üzere, **Palu**, Çemişgezek, Kemah, Kuykil, Gürcanis (Gercüş(?)), Arapkir, Arguvan, Ayvalı, Ebutahir, Çüngüş, Çermik, **Eğil**, Siverek, Samsat, Hısn-ı Mansur (Adıyaman), Besni, Ergani, Şiro (Pötürge) kazalarını içerisine almaktadır.²²⁷ Palu ve Eğil kazalarının, Maden-i Hümayun Sancağına bağlı olduğunu görüyoruz.²²⁸ 1273/1856-1857 tarihli Devlet Salnamesinde de Harput'un idarî taksimatında önemli bir değişikliğin olmadığı görülmektedir. Burada da Palu ve Eğil kazalarının, Maden-i Hümayun Sancağına bağlı olduğu görülmüyor.²²⁹

1847'de Kürdistan eyaleti oluşturulduktan sonra eyaletin, Diyarbekir, Mardin ve Siirt Livalarından meydana geldiğini ifade etmiştik. Yılmazçelik, 1848 tarihli vergi tevzii defterinden hareketle, bize eyaletin ihtiva ettiği kaza ve nahiyelerin listesini sunmaktadır.²³⁰ Liste incelendiğinde; Genç, Hazro (muhtemelen Tercil dâhil), Lice (muhtemelen Atak dâhil) ve Savur kazaları Diyarbekir'e bağlı görünmektedir. Yine 1264/1847-1848 tarihli Diyarbekir Livası Cizye Defteri kayıtlarında da yukarıda ismi geçen kazalar, Diyarbekir'e bağlı olduğu teyid edilmektedir.²³¹

²²⁷ İ. Yılmazçelik, "1840-1850 Yıllarında Harput", s. 125.

²²⁸ A. Aksın, **Harput**, s.30.

²²⁹ T. Baykara, **Tarihi Coğrafya**, s. 255-256; A. Aksın, **Harput**, s. 33.

²³⁰ İ. Yılmazçelik, **Diyarbakır**, s. 139.

²³¹ İ. Yılmazçelik, **Diyarbakır**, s. 140.

T. Baykara'nın yayınladığı 1273/1856-1857 yılı Devlet Salnamesine baktığımızda, yurtluk-ocaklık ve hükümet sancakların birer kaza olarak idarî taksimatta yer aldıklarını görüyoruz (**Tablo-9**).

Tablo-9
1273/1856-1857 Tarihli Devlet Salnamesine Göre Seçilmiş Kazalar²³²

Sıra no.	Eyalet	Sancak (Liva)	Kaza
1	Erzurum	Muş	Bitlis
2	Van	Hakkâri	Hakkâri
3	Van	Hakkâri	Mahmudi nâm-ı diğer Hoşab
4	Van	Van	Bargiri
5	Kürdistan	Mardin	Savur
6	Kürdistan	Diyarbakir	Kih
7	Kürdistan	Diyarbakir	Hazro nâm-ı diğer Tercil
8	Kürdistan	Diyarbakir	Lice mea Atak ve Telsime
9	Harput	Ma'adin	Eğil
10	Harput	Ma'adin	Palu

²³² T. Baykara, **Tarihi Coğrafya**, s. 252-257.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YURTLUK-OCAKLIK SİSTEMİNE SON VERİLMESİ

I. CİZRE

1. Bölgede Otoritenin Sağlanması İçin Yürütülen Askeri Harekâtlar

Merkezi otoriteyi sağlamak için, II. Mahmud'un ülkede derebeyleri ve ayanlar üzerinde yürüttüğü askeri harekâtlar büyük ölçüde başarılı oldu. Bu faaliyetler Rumeli'de ve Anadolu'da değişik bölgelerde icra edildi. Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki askeri faaliyetleri, bunun bir devamı olarak görmek mümkündür. Mehmet Ali Paşa'nın Anadolu içlerine doğru yürüttüğü askeri harekâta karşı, Osmanlı ordusunun bölgede bulunması, bir fırsat olarak değerlendirilmiş görünüyor.

Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa hadisesi, bölgede zayıf olan merkezi otoriteyi iyice azaltmıştır. Bu sırada bölgeyi gezen Layard, Mısır sınırının Urfa'nın doğusuna kadar uzandığını ve Sultan ile Mehmed Ali Paşa arasındaki savaşın henüz bitmediğini, aşiretlerin ise durumun karmaşasından yararlanarak, her yeri istila ettiklerini yazmaktadır.²³³

Bu çeşit hareketlerde bulunan Revandiz'li Mir Muhammed, 1814'te Soran Emirliğinin yöneticisi oldu. Revandiz, bu sırada eski güç ve zenginliğinden uzak durumdaydı. Sonraki yirmi yıl boyunca otoritesi altındaki bölgeyi genişleterek, bugünkü Kuzey Irak'ın büyük kısmını kontrol altına aldı. Onun bu şekilde güç kazanması, Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa'yı tedirgin etmiş ve 1248/1832-1833'te üzerine asker sevk edilerek, tecavüzleri önlenmiştir. Bu harekât, bölgede bağımsız hareket etme eğiliminde olan beylere dönük ilk ciddi müdahalelerden biridir. Neticede, Mir taltif edilip, paşalık rütbesi verilerek, bağlılığı temin edilmeye çalışıldı. Ancak Mir'in İbrahim Paşa'nın ordusuyla

²³³ Austen Henry Layard, *Ninova ve Kalıntıları: Kürdistan'ın Keldani Hristiyanları, Yezidiler ya da Şeytana Tapanların Ülkesine Bir Gezi Eski Asur'un Töre ve Sanatlarının Araştırılması*, Çev. Zafer Avşar, Avesta Yayınları, İstanbul 2000, s. 20 (Bundan böyle, *Ninova*).

irtibatlı olduğu öğrenilince, Mustafa Reşit Paşa, Revandiz üzerine, 1835 senesinde, harekât düzenlenmiştir. Bu harekâta, Musul Valisi İnce Bayraktar Muhammed Paşa ve Bağdat valisi Ali Rıza Paşa'da görev aldı. Esasen, zayıf ortamdan istifade ederek, merkezin otoritesinden iyice uzaklaşan Revandiz Beyi Muhammet (Mehmet) Paşa'nın, etraftaki köyler ve sancaklara saldırılar düzenleyerek, huzursuzluklar çıkarması da valileri rahatsız etmekteydi. Sonuçta Mir, Osmanlıya bağlılığını bildirerek, teslim oldu. İstanbul'a gönderilip Sultan tarafından kabul edildiği, ancak dönüş yolunda kayıplara karıştığı anlaşılmaktadır. Yerine kardeşi Resul Bey geçip, birkaç yıl boyunca idareyi elinde tuttu. Ancak, 1847'de Bağdat Valisi tarafından sürgüne gönderildi. Bundan sonra Revandiz'i merkezden gönderilen görevliler yönetmeye başladı.²³⁴

Bölgede önemli bir başka merkez ise İmadiye idi. İmadiye eskiden babadan oğula geçen beyler tarafından yönetilmiştir. Bunların kökenlerini Abbasilere dayandırdığı ve bu sebeple Kürtlerden dinsel anlamda büyük saygı gören feodal beyler olduğu ifade etmektedir. İmadiye'nin merkez olduğu ve Dohuk, Zaho, Akra gibi yerleşim yerlerini içine alan bölge, Bahdinan Emirliği olarak da adlandırılmıştır. Gücünü arttıran Revandiz Beyi Mir Muhammed Bey Akra Kalesi Beyi İsmail Bey ve İmadiye Bey'i Said Paşa'nın üzerine giderek bu bölgeyi de kontrolü altına almış ve beyleri bölgeden uzaklaştırmıştır. Said Paşa

²³⁴ **Lütfi**, C. 4-5, s. 743-744; Martin van Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, çev. Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 270. Bruinessen, 1847 yılını, Soran emirliğinin sonu olarak görmektedir. Bruinessen, esas olarak, Fraser, J. B., **Travels in Koordistan, Mesopotamia, etc.**, V. I, London-1840, s. 63-83'e dayanmaktadır. Revandizli Muhammed Paşa'nın yükselişi ve çöküşü hakkında ayrıntılar için bkz. Wadie Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi**, yay. haz. Nevzat Kırac, İletişim Yayınları, İstanbul-2009, s. 116-129 (Bundan sonra **Kürt Milliyetçiliği**). Revandiz'de Soran Emirliğine 1834'de son verildiği yönündeki görüş için bkz. Sinan Marufoğlu, **Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)**, Eren Yayıncılık, İstanbul-1998, s. 37 ve s. 66.

bir müddet sonra İmadiye'yi tekrar ele geçirdi ise de Mir Muhammed Paşa İmadiye'yi yeniden ele geçirdi.²³⁵ Osmanlıların Revandiz Beyi Mir Muhammed Paşa'yı etkisiz hale getirmesi üzerine, bu defa İsmail Paşa İmadiye'ye geri dönerek, idareyi ele geçirdi. Ancak bu durum da uzun sürmedi. Musul Valisi İnce Bayraktar Mehmed Paşa İmadiye üzerine askeri kuvvetle yürüyerek İsmail Paşa'yı yenmiş ve beylerin idaresine son vermiştir. Layard, İsmail Paşa'nın Bağdat'taki hapishaneye gönderildiğini ve 1845'de bu hapishanede bulunduğunu yazar.²³⁶

1845 Ağustosunda Tiyari Dağlarına ve burada yaşayan Hristiyan Keldanilerin mekânına doğru yolculuk yapan Layard, **İmediye** kalesinde Mütesellim Selim Ağa ile görüşmüştür. Layard'ın aktardığına göre, Selim Ağa azalan gelir ve ödenmemiş vergilerden, isyancı Kürtlerden şikâyet etmiştir. Selim Ağa, Anadolu'daki Zilleh (Zile?)'in yerlisidir ve orada Nüfus Emni olarak görev yaparken, Musul Valisi ile beraber buralara gelmiştir.²³⁷

Gezisi sırasında **Duhok**'a da uğrayan Layard, burasının eskiden önemli bir yerleşim yeri olduğunu, şimdi harabeye dönüştüğünü ifade etmektedir. Duhok kalesinin bir süre, ismini vermediği bir Kürt beyi tarafından, İncebayraktar Mehmed Paşa'ya karşı tutulduğunu; kale düştükten sonra buraya bir Türk görevlinin, mütesellim İsmail Bey'in, atandığını yazmaktadır.²³⁸

²³⁵ Bu olaylardan kısa bir süre sonra İmadiye'de bulunan Amerikalı misyoner Grant, 1.000 haneli şehirde, bu saldırılardan sonra 250 hanenin ayakta kaldığını söylemektedir. Aktaran, W. Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliği**, s. 125'de 53 numaralı dipnot.

²³⁶ A. H. Layard, **Ninova**, s. 123; W. Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliği**, s. 129-130. İmadiye'de Behdinan Emirliğinin 1839'da sona erdiği yönündeki görüş için bkz. S. Marufoğlu, **Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)**, s. 37 ve s. 66. Yazar 1850 yılında da Süleymaniye'de Baban Emirliğine son verildiğini ileri sürmektedir. Bkz. Aynı yer.

²³⁷ A. H. Layard, **Ninova**, s. 122.

²³⁸ A. H. Layard, **Ninova**, s. 165.

Mehmet Ali'nin kuvvetleri ile Osmanlı kuvvetleri arasındaki mücadele, birkaç safhayı içeren uzun bir dönemi kapsar. Bu süre zarfında Bölgede bulunan Osmanlı Kuvvetlerinin iki önemli harekâtı olmuştur. Bunlardan birincisi, Reşid Mehmed Paşa'nın 1251/1834-1835'te yürüttüğü harekâttır. Bu arada 1249/1833-1834 senesinde, Diyarbekir ve Rakka Valisi İshak Paşa görevden alınmış ve bu eyaletler Sivas Valisi Reşid Mehmed Paşa'ya ilhak kılınmıştır.²³⁹ Reşid Paşa, yukarıda izah edildiği üzere Revandiz Beyi Mir Muhammed üzerine başarılı bir harekât düzenlemiştir. Ayrıca, Diyarbekir havalisinde eşkiyalık yapan "taife-i Ekrâd"ın üzerine kuvvet göndererek, asayiş sağlamış ve Zerki beylerini aileleri ile birlikte bölgeden çıkararak İstanbul'a göndermiştir. Adı geçen beyler daha sonra Rumeli taraflarında ikamet ettirilmiştir.²⁴⁰

Reşid Mehmed Paşa Revandiz meselesinin sona ermesi üzerine geldiği Diyarbekir'de, 1836'da vefat etmiştir. Bunun üzerine Sivas eyaleti Müşirliği, Diyarbekir ve Rakka eyaletleri ve Maadin emaneti ile birlikte Hafız Paşa'ya

²³⁹ **Lütfi**, C. 4-5, s. 806. Reşid Mehmed Paşa (Mehmed Reşid Paşa), 4 Nisan 1829 tarihinde Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem olmuş ve Arnavutluk'un ıslahına memur edilmiştir. 1832 tarihinde Mısır üzerine serdar-ı Ekrem ve Mısır Valiliğine tayin edilmiştir. 1833'de sadareten azledilmiş ve Konya'ya dönmüştür. Aynı yıl Sivas ve 1834'de ilave olarak Diyarbekir Valiliğine getirilmiştir. Ekim 1836 tarihinde Diyarbekir'de vefat etmiştir. Bkz. İbrahim Yılmazçelik, "Osmanlı Hakimiyeti Süresince Diyarbekir Eyaleti Valileri (1516-1838)", **F. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 10, S. 1, Elazığ-2000, s. 266.

²⁴⁰ **Lütfi**, C. 4-5, s. 867. Moltke, Cezire/Cizre Kalesi'nin Reşit Paşa tarafından muhasara edilerek, zapt edildiğinden bahsetmektedir. Cizre Bey'i Bedirhan, teslim olmakla kalmamış, birlikte hareket ettiği (Fınıklı) Sait Bey'in kalesine yapılan harekâta da katılmıştır. Bu sebeple kendisine mükafat olarak redif miralaylığı rütbesi verilmiştir. Hafız Paşa'nın emri altında çalışan Prusyalı subay Moltke, hatıralarında bu hadiseleri gözlemlemiş biri olarak birinci elden bilgiler sunmaktadır. Bkz. Helmuth von Moltke, **Moltke'nin Türkiye Mektupları**, çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul-1999, s. 205 ve s. 220 (Bundan böyle, **Mektuplar**); W. Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliği**, s. 114-115.

verilmiştir.²⁴¹ Hafız Paşa 1837-1838’de bölgede ikinci önemli harekâtı yürüttü. Zira hâlâ o bölgenin kontrol altına alınamamış kısımları bulunmaktaydı.²⁴² Çerkez Hafız Paşa, Sincar Dağına düzenlediği harekât ile Yezidileri, Tel’afer üzerine yaptığı harekât ile “eşkiya-ı Ekrâd”ı bertaraf edilmiş, Akçadağ ve civarında eşkiya te’dîb edilmiştir. Hafız Paşa, daha önce Reşid Paşa’nın girmedikleri bölgelerden olan Garzan Dağı ve civarına da harekât düzenlemiştir.²⁴³ Hafız Paşa’nın bölgedeki Sait Bey Kalesi’ni ele geçirmek için yürüttüğü harekâta, Cizre Beyi Bedirhan Bey ikinci defa katılmıştır.²⁴⁴ Bölgede Reşid Mehmed Paşa ve Hafız Paşaların yapmış olduğu askeri harekâtlar neticesinde önemli başarılar elde edilmiş ise de henüz otorite tesis edilemeyen bölgeler bulunmaktaydı: Hakkâri bölgesi gibi. Aslında otorite tesis edilmiş görünen yerlerde daha sonra da sorunlar çıkmaya devam edecekti: Bedirhan Bey’in isyanı gibi. Aşağıda detaylı olarak ele alacağımız son harekât ile Bedirhan Bey’in isyanı bastırılmış ve bölgenin tamamı kontrol altına alınmıştır. Böylece bölgedeki hanedanların yönetimine son verilmiştir.

²⁴¹ **Lütfi**, C. 4-5, s. 891; H. Moltke, **Mektuplar**, s. 187. Hafız Mehmed Paşa, Çerkezdir. Kütahya Feriki iken, Kasım 1836’da vezirlikle Sivas ve Diyarbekir Valisi oldu. 1839 başlarında Mısır üzerine gönderilen orduya kumandan oldu. Nizip olayından sonra 1839’da Diyarbekir Valiliği uhdesinden alındı ve sadece Sivas Valisi olarak görev yaptı. Eylül 1839’da Erzurum Valisi olup, Şubat 1841’de azledilmiştir. Daha sonraki tarihlerde çeşitli valiliklerde ve askeri görevlerde bulundu. 1866 tarihinde vefat etti. Bkz. Mehmet Süreyya; **Sicil-i Osmanî: Osmanlı Ünlüleri**, C. 2, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 557.

²⁴² H. Moltke, bölgenin önde gelen reislerinin, “Reşit Paşa’nın yendiği” Revanduz Beyi, Hafız Paşa’nın ordusunun maiyetinde olan Bedirhan Bey, Sait Bey ve “Babiâli’nin paşalığa yükselttiği, fakat bağlılığı şüpheli olan” Akkâlî İsmail Bey olduğunu ifade ediyor. Bkz. H. Moltke, **Mektuplar**, s. 231.

²⁴³ **Lütfi**, C. 4-5, s. 911-912; H. Moltke, **Mektuplar**, s. 231-232; W. Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliği**, s. 115-116.

²⁴⁴ H. Moltke, **Mektuplar**, s. 251.

2. Cizre Sancağı

Yavuz Sultan Selim zamanında, Osmanlıların bölgede Safevilere karşı yürüttüğü mücadelede, Molla İdris bölgedeki beylerin Osmanlıların yanında yer almaları için faaliyetlerde bulunmuştur. Bu çerçevede merkezleri Cezire-i Ömeriye (Cizre) olan Bohti Beyleri'yle de anlaşmaya varmıştır.²⁴⁵ Bohti meliklerinden Cizre hakimi Bedir Bey, Bıyıklı Mehmet Paşa'nın Diyarbekir, Mardin civarını ele geçirdiği seferlere katılmış, Musul Kalesi'nin ele geçirilmesinde yararlılıkları görülmüştür.²⁴⁶

N. Sevgen, herhangi bir belgeye dayanmaksızın, devletin 1627 senesinde Cizre Beyliğine son vererek, bölgede devlet nüfuzunu ve asayişini temin ettiğini yazmaktadır.²⁴⁷ Y. Öztuna ise III. Şeref Bey'i sonuncu bey olarak ve 1596 senesini de ailenin sona erdiği yıl olarak ifade etmektedir.²⁴⁸

1830'dan sonraki bir tarihte yazıldığı tahmin edilen, TTK Yazmalar Katalogdaki 35 numaralı Anadolu Vilayeti Taksimatı Defterinde Cizre, Diyarbekir eyaletine bağlı hükûmet sancak olarak yer almaktadır.²⁴⁹ F. Akbal'ın 1831 tarihli sancak listesinde de aynı bilgi bulunmaktadır.²⁵⁰

²⁴⁵ Hoca Sadettin, **Tacü't-Tevarih**, s. 247.

²⁴⁶ Hoca Sadettin, **Tacü't-Tevarih**, C. IV, s. 262 ve s. 270. Şeref Han, Cezire beyi Şah Ali Bey'in, Bitlis Hükümdarı Emir Şeref aracılığı ile Yavuz Sultan Selim'e bağlılığını bildirmesi ile bölgede Osmanlı egemenliği başlamış olduğunu yazmaktadır. Şah Ali Bey'in oğlu Bedir Bey de Kanuni Sultan Süleyman zamanında bağlılığını muhafaza etti ve Sultanın hizmetinde savaşlara katıldı. Şeref Han, **Şerefname**, s. 147; N. Sevgen, **Türk Beylikleri**, s. 55.

²⁴⁷ N. Sevgen, **Türk Beylikleri**, s. 60.

²⁴⁸ Y. Öztuna, **Devletler ve Hanedanlar Türkiye (1074-1990)**, C. 2, s. 510.

²⁴⁹ **Anadolu Vilayeti Taksimatı Defteri**, TTK Kütüphanesi Yazma Eserler Katalogu, No. 35, varak 12-b.

²⁵⁰ F. Akbal, "İdarî Taksimat ve Nüfus", s. 622.

3. Bedirhan Bey'in İsyanı

Diyarbakir eyaletine bağlı olan Cizre sancağının hanedandan gelen son beyi, Bedirhan Bey'dir.²⁵¹ 1842 yılına kadar Osmanlıya sadık kalan Bedirhan Bey, yeni idarî reformlardan duyduğu rahatsızlık sonucu, 1846 yazında, Osmanlı devletine karşı ayaklanmıştır. Bölgede temel problem vergi vermemek ve askere gitmemek yönündeki alışkanlıklar idi. Redif Ordusu teşkil edildikten sonra bu bölgede redif alayları oluşturulamamıştı. Kura usulüne geçildiğinde, bu usul yine bu bölgelerde tatbik edilememişti. Askeri harekâtlar sonrasında kısmen asker toplandığı, redif askeri yazıldığı, kura usulünün tatbik edildiğine dair Moltke'nin tesbitleri var. Aynı zamanda Redif Ordusu Miralayı olan ve resmi yazışmalarda Cizre sancağı mütesellimi olarak adlandırılan Bedirhan Bey'in 1842 yılından itibaren giriştiği faaliyet ve harekât hakkında Nazmi Sevgen, arşiv vesikalarını kullanarak, önemli bilgiler vermektedir.²⁵² Musul valisi'nin bölgesinde etkili bir idare ortaya koyduğu ve bu sebeple mahallinde tepki topladığı anlaşıyor.²⁵³ Bedirhan Bey'in huzursuzluğunun temelinde de

²⁵¹ 1835'te bey olduğu tahmin edilmektedir. Bkz. Hakan Özoğlu, **Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği**, çev. N. Ö. Gündoğan ve A. Z. Gündoğan, Kitapyayınevi, İstanbul-2005, s. 93 (Bundan böyle, **Kürt Milliyetçiliği**). Bruinessen, daha erken bir tarihi, 1821'i, Bedirhan Bey'in başa geçtiği tarih olarak vermektedir. M. Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 273. M. Bruinessen ve H. Özoğlu, bazı kaynaklarda da kullanıldığı üzere, Cizre sancakbeyliğinden, Botan emirliği olarak bahsetmektedir (Botan bölgesi, esasen Cizre ve Zaho sancaklarından oluşan arazinin coğrafi adı olarak kullanılıyor.). Botan emirlerinin soyunun Halid bin Velid'e dayandığı veya bu hanedanın Yezidi olduğu yönündeki iddialar; Bedirhan Bey'in gerçek Emir olan Seyfeddin Şir adına hüküm sürüdüğü ve Emiri hapiste tuttuğu, Emir'in oğlu İzzeddin Şir ile aralarındaki problemler ve İzzeddin Şir'in Osmanlıların yanında yer aldığı yönündeki tartışmalar için bkz. W. Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliği**, s. 131-132.

²⁵² N. Sevgen, **Türk Beylikleri**, s. 61-134. BOA, Ayniyat Defteri, numara 609 tamamen Bedirhan Bey hadisesine ait belgelerden oluşmaktadır.

²⁵³ Bedirhan Bey, Diyarbakir Valisi'ne yazdığı 1841 tarihli bir mektupta, Musul Valisi Mehmet Paşa'nın, kendisini Zaho Mütesellimi gibi yok etmek isteğinden ve onun evlat ve ayâline

Musul Valisi'nin Cizre sancağının idarî yapısında değişiklik yapma arzusu yatmaktadır. Bu tarihlerde Cizre sancağının, Cizre kazası merkez olmak üzere, Midyat, Botan ve Hacı-Behram kazalarından meydana geldiği anlaşılmaktadır.²⁵⁴ Musul Valisi, Cizre sancağına bağlı kazalardan ve Bedirhan Bey'in ikamet yeri olan Cizre kazasının Musul'a bağlanmasını sağlamış görünmektedir. Bedirhan Bey, Cizre kazasının Musul'a bağlanmasından şikâyet ederek, Cizre sancağının eskisi gibi Diyarbekir eyaletine bağlı kalmasını istemektedir.²⁵⁵ Diyarbekir Valisi Müşir Vecihi Paşa ise Cizre kazasının tekrar Diyarbekir'e bağlanması için gelen talepleri İstanbul'a ilettiklerini, verilecek emre göre hareket edileceğini, şimdilik Cizre kazasının vergisinin Musul valiliğine teslimini, Bedirhan Bey'e yazdığı 15 Muharrem 1258/26 Şubat 1842 tarihli yazı ile bildirmiştir.²⁵⁶ Sadrazam Topal İzzet Mehmet Paşa'nın Padişah'a sunduğu, 22 Recep 1258/29 Ağustos 1842 tarihli bir arz tezkeresinde, Musul Valisi'nin, Cizre kazasının idare ve emniyetinin sağlanması ve eşkiya takımının tedip ve terbiyesi için geriye kalan nahiyelelerin de Musul'a bağlanması hususunda devamlı talepte bulunduğu bahsetmektedir.²⁵⁷

Bu arada, Bedirhan Bey, 1259/1843-1844 yılında Hakkâri bölgesindeki Nasturiler üzerine bir harekât düzenlemiştir. A. Layard, Tiyari ve Çal bölgesini 1845 yazında gezerken, 1843'te Bedirhan Bey'in bu bölgeye yaptığı harekâtın izlerini de detaylı bir şekilde anlatmaktadır.²⁵⁸ Bu ve takip eden gelişmeler

yaptığı gibi, kendisinin çoluk çocuğuna da eziyet edeceğinden korktuğunu ifade ediyor. N. Sevgen, **Türk Beylikleri**, s. 67.

²⁵⁴ Bedirhan Bey'in Diyarbekir Valisine gönderdiği 29 Muharrem 1258/12 Mart 1842 tarihli mektupta, bu kazaların idaresi altında olduğunu belirtiyor. N. Sevgen, **Türk Beylikleri**, s. 70.

²⁵⁵ N. Sevgen, **Türk Beylikleri**, s. 66-67.

²⁵⁶ N. Sevgen, **Türk Beylikleri**, s. 71.

²⁵⁷ N. Sevgen, **Türk Beylikleri**, s. 74.

²⁵⁸ A. H. Layard, **Ninova**, s. 126-142 ve 170-171. Bedirhan Bey'in Hakkâri sancağı dâhilindeki, Tiyari bölgesinde Nasturilere karşı askeri bir harekât yürütmesi; bölgenin hakimi olan Hakkâri

üzerine Bedirhan Bey'in üzerine asker sevkine karar verilmiştir. Babîâli'de, Bedirhan Bey'in kendisini hükümet-i müstakile heyetinde tuttuğu kanaatinin olduğu anlaşılmaktadır. Aslında Babîâli tarafından kendisine pek çok defa nasihatlerde bulunulmuştur. Hatta Kemal Paşa Musul'a gönderilmiş, Cizre'ye giderek gerekli nasihati bizzat Bedirhan Bey'in kendisine yapmıştır. Bütün bunlar Bedirhan Bey'in şımarıp şekavetini arttırmasına sebep olmuştur. 1263/1846-1847 senesinde, Anadolu Ordusu Müşiri Osman Paşa, nasihatle veya harb ile celbe görevli kılınmıştır. Osman Paşa yeterli kuvvet ile Cizre tarafına hareket etmiştir.²⁵⁹

Osman Paşa asker, top ve mühimmat ile Cizre tarafına vardığında Bedirhan Bey eğer af ve aman diler, teslim olursa, kendisi ve akraba ve müteallikatı canından ve malından emin olacağı teminatı verilmiştir. Ancak Bedirhan Bey, orduya saldırmış, başarılı olamamış ve geri çekilmiştir. İki gün sonra, tekrar Ferik Ömer Paşa'nın komutasındaki birliğe saldırmış, yenileceğini anlayınca Orak Kalesine kaçmıştır. Bu arada Ordu-yı Hümayundan ayrılan bir birlik ise Muş tarafında, Han Mahmut'u Botan Suyu kenarında yenmiştir. Han Mahmud Orak Kalesi istikametine kaçmış, adamları teslim olmuş ve dağılmıştır. Bedirhan Bey'in firar ettiği mahalle asker sevk edilmiştir. Bedirhan Bey'e, teslim olması için iki defa adam gönderilmiş, kendisi Orak Kalesine güvenerek teslim olmamıştır. Nihayet, kale muhasara edilmiş ve Bedirhan Bey aman dileyerek teslim olmuştur. Onu takiben Han Mahmut da aman dilemiş ve teslim olmuştur. İki birden İstanbul'a gönderilmiştir. Tasarruf ettikleri

beyinin, vergilerini ödemeyen Nasturilere karşı, ondan yardım istenmesi ile izah edilmektedir.

Bkz. M. Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 277. Bedirhan Bey'in Nasturilere saldırısı ve bunun nedenleri üzerine ayrıntılı bir inceleme için ise bkz. W. Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliği**, s. 138-149.

²⁵⁹ T. V., 343; **Lütfi**, C. 6-7-8, s. 1246. Lütfi Efendi, 1259/1843-1844 senesinde Kemal Efendi ile birlikte mümeyyiz ve Fârisî mütercimi olarak, Cizre'ye gitmiştir. Bkz. **Lütfi**, C. 6-7-8, s. 1143. Bu ziyaretler sırasında, Bedirhan Bey Türkçe bilmediğinden, kendisiyle Fârisî lisanı ile anlaşabilmışlerdir. Bkz. **Lütfi**, C. 6-7-8, s. 1247.

arazilere el konuldu ve buna karşılık olarak kendilerine maaş bağlandı.²⁶⁰ Bu sırada Bedirhan Bey'in istila ettiği Nasturi köylerini gezen ve Musul'da bulunan A. Layard da bu askeri harekâtı detaylı olarak anlatmaktadır.²⁶¹

Bedirhan Bey'in isyan hareketi, kimilerince milliyetçi bir ayaklanma olarak değerlendirilmiştir.²⁶² Olayların başlangıcını, Bedirhan Bey'in mütesellimi olduğu, Cizre sancağı dâhilindeki Nasturilerin vergilerinin toplanması oluşturmaktadır. Öte yandan, bu hareket, Tanzimat öncesinden başlayan ve Tanzimat ile sıkılaştıran, merkeziyetçilik uygulamalarına karşı bir tepki olarak da değerlendirilmelidir.²⁶³ Bu husus kendisini iki yönlü olarak göstermektedir. Birincisi, Bedirhan Bey'in kontrolü altındaki Cizre sancağının idarî bağıllığında ve idarî sınırlarında yapılan değişikliklerin, onun otoritesini zayıflatacağıdır. İkincisi, yurtluk-ocaklık suretiyle toprak tasarrufunun,

²⁶⁰ T. V., 343 ve 345; W. Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliği**, s. 150-151.

²⁶¹ A. H. Layard, **Ninova**, s. 171. A. H. Layard, yapılan anlaşma gereği, Bedirhan Bey'in sürgün edilmesi ve malını mülkünü istediği gibi kullanabileceği garantisinin verilmesini, komik bir ceza olarak nitelemekte, ancak sonuçta boyun eğmiş bir lider olduğundan tüm şartlara uyulduğunu ifade etmektedir.

²⁶² Buna ilişkin birkaç örnek için bkz. H. Özoğlu, **Kürt Milliyetçiliği**, dördüncü bölüme ait 11 numaralı dipnot, s. 175.

²⁶³ Bu yönde bir değerlendirme için bkz. H. Özoğlu, **Kürt Milliyetçiliği**, s. 94. Nazmi Sevgen'in çalışmasında yayınladığı pek çok belge de bu tespiti teyit etmektedir. H. Özoğlu, Bedirhan Bey'in ayaklanma öncesi, Osmanlıya bağlı, kendisine saygı duyulan birisi olduğundan hareketle, isyan bastırıldıktan sonra "ölüm cezasına çarptırılma"dığını ve "maaş bağlan"dığını ifade ediyor. Bunların sebeplerini açıklamıyor. Oysa Bedirhan Bey teslim olmadan önce "aman dilemiş"tir. "*Bedirhan Bey bâlâ-yı kal'adan rây ü emâna âğâz ve teskîn-i nâire-i harbi niyâz eylemesine mebnî kendisiyle iyâl ü evlâd ve müteallikatına rây ü emân verilmiş olduğundan iki nefer oğlu ve teba'a-i mahsusasıyla ordu-yı hümayyûna gelerek i'tirâf-ı cürm ü kusur ve kemâl-i hacâletle istid'a-yı afo u merhamet-i padişâh-ı merâhim-nüşûr eylemiş*"tir. Bkz. **Lütfi**, C. 6-7-8, s. 1248. Ayrıca, T. V., S. 345. Kendisine maaş bağlanmasının sebebi ise Hazine tarafından yurtluk-ocaklık statüsündeki arazisine el konulması ve buradan elde edilen gelirin belli bir nispetinin hesap edilerek kendisine ve çocuklarına ödenmesidir. Ayrıca, bkz. M. Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, s. 275.

Tanzimat'ın ilanı ile ref' ve ilga edilmesidir. Bu uygulama, bu surette toprak tasarruf eden hanedan mensuplarının menfaatlerine ters düşmekteydi.²⁶⁴

Bedirhan Bey'i tedip harekâtını müteakiben 28 Cemaziyelevvel 1263/14 Mayıs 1847 tarihinde Kürdistan eyaleti teşkil edilmiş ve Valiliğine Musul Valisi Esat Muhlis Paşa tayin edilmiştir. Yeni kurulan eyaletin, Diyarbekir eyaletiyle Van, Muş, Hakkâri sancaklarıyla Cizre, Bohtan ve Mardin kazalarından teşekkül etmesi uygun görülmüştür. Cizre, Bohtan ve Mardin kazaları birleştirilerek oluşturulan sancağın kaymakamlığına Van Kaymakamı Mustafa Paşa tayin edilmiştir ("Cizre Sancağı Kaymakamları" için bkz. **Tablo-10**).²⁶⁵

Cizre sancağının büyüklüğü yüzünden idaresinin zor olduğu düşünüldükçe, Musul sancağına bağlı Zaho kazası ve Muş sancağına bağlı Cerat kazasının da ilhakıyla, bölgenin üç kaymakamlığa ayrılması Anadolu Ordu-yı Hümayun Müşiri ve Kürdistan Valisi tarafından ortaklaşa teklif edilmiştir. Yeni teşkil olunacak Siirt Kaymakamlığına Kenan Paşa'nın, Zaho Kaymakamlığına Istabl-ı Amire Müdirliği payesi tevcihi ile Savur kazası hanedanından Kapucubaşı Hacı Abdullah Bey'in ve Mardin Kaymakamlığına ise merkezin uygun göreceği birisinin tayini hususu da bu teklifte yer almıştır. Teklif Meclis-i Valâ'da görüşülmüş ve 22 Cemaziyelahir 1268/13 Nisan 1852 tarihli yazıları ile zikrolunan kaymakamlıkların teşkili, "*Kürdistan eyaleti kazalarının te'yîd-i (kuvvetlendirme) ümerabaşı zımında (maksadıyla) ba'de mesafesine ve nezaket ve icabat-ı mevki'ıyyesine göre*", uygun görülmüştür. Masraflarda meydana gelecek olan artışın, mahallin vergilerine ilave edilerek halledilmesi öngörülmüştür. Siirt Kaymakamı Kenan Paşa'ya 7.500 kuruş maaş tahsis edilmiştir. Abdullah Bey'e rütbe tevcihine gerek görülmemiş ve kendisine 5.000 kuruş maaş tahsis

²⁶⁴ Benzer tepkiler Trabzon ve Çıldır gibi Kürt aşiretleriyle uzaktan yakından ilgisiz bölgelerde de görülmüştür. Bu durum, tepkilerin esasının beylerin gelirlerine müdahale olduğunu ortaya koymaktadır.

²⁶⁵ N. Sevgen, **Türk Beylikleri**, s. 105-110.

edilmiştir. Bu arada yakın zamanda Cizre Kaymakamlığına tayin olunan Derviş Efendiye 10.000 kuruş maaş bağlanmış olduğundan, aynı miktar maaş ile bu defa Mardin kaymakamlığına tayini uygun görülmüştür. Mardin kaza müdürü olan Ömer Hulusi Efendi bu durumda açıkta kalacağından, yine oralarda uygun bir miktar maaş ile kaza müdürü olarak görev verilmesinin uygun olacağı belirtilmiştir.²⁶⁶ Böylece Cizre, Zaho Kaymakamlığına bağlı bir kaza durumuna getirilmiştir.

Bir müddet sonra “Cizrenin nezaket-i mevki’iyyesi” nedeniyle, idarî taksimatta yeniden değişikliğe gidilmiştir. Bu defa Zaho ve Mardin sancakları tekrar birleştirilerek, Cizre sancağı yeniden teşkil edilmiştir. Cizre sancağı kaymakamlığına Muş Kaymakamı Osman Paşa’nın, 10.000 kuruş maaşla tayini; açıkta kalan Mardin Kaymakamı Şerif Ağa’nın ise Muş kaymakamlığına, 6.000 kuruş maaşla tayini; yine açıkta kalan Hüsnü Bey’in Trabzon eyaletine bağlı Ordu sancağı kaymakamlığına 5.880 kuruş maaşla tayini, Meclis-i Valâ tarafından uygun görülmüştür. Zaho kazası müdürlüğüne ise rikab-ı hümayun kapucubaşlarından Hüseyin Ağa 2.500 kuruş maaş ile tayin edilmiştir. Teklif 29 Rebiulahir 1270/29 Ocak 1854 tarihli padişah iradesi ile uygun bulunmuştur.²⁶⁷

Tablo-10
Cizre Sancağı Kaymakamları (1250-1251/1835- 1270/1853-1854)

Tarih	Kaymakam	Açıklama	Kaynak
1835(?)-1846	Bedirhan Bey	Hanedandan. Mütesellim. Redif Alay-ı Mansure Miralayı.	
10 Zilkâde 1262/ 30 Ekim 1846	Tayyar Paşa	Mutasarrıf olduğu İmadiye ve Mardin’in yanı sıra nahiyeleri ile birlikte Cizre Kazasının da verildiği.	A. DVN. MHM. 3-30
28 Cemaziyelevvel	Mustafa Paşa	Van kaymakamlığından tayin edilmiş. Bohtan ve Mardin	Mesail-i Mühime, 1310

²⁶⁶ BA., İ. MVL., 235-8214.

²⁶⁷ BA., İ. MVL., 295-11923.

1263/ 14 Mayıs 1847		kazaları Cizre sancağına bağlı.	
23 Cemâziyelevvel 1265/ 16 Nisan 1849	Muhammed	Memuriyet mahalline varmış.	HR. MKT. 25- 12
18 Muharrem 1265/ 14 Aralık 1848	Mesrur Ağa	İstabl-ı Amire Müdürlüğü payeli. Cizre kaymakamlığına tayin edilmiş.	A. TŞF. 6/A-28
29 Zilhicce 1265/ 15 Kasım 1849	Mesrur Ağa	Cizre Kaymakamı iken Kayseri Kaymakamı Selim Ağa ile yer değiştirmiş.	A. AMD. 14-6
29 Zilhicce 1265/ 15 Kasım 1849	Selim Ağa	Kayseri Kaymakamı iken Cizre Kaymakamı ile yer değiştirmiş.	A. AMD. 14-6
29 Muharrem 1268/ 24 Kasım 1851	Selim Ağa	Cizre Kaymakamı iken vefat etmiş.	A. MKT. MVL. 47- 53
29 Muharrem 1268/ 24 Kasım 1851	Derviş Efendi	Rütbe-i Saniye ashabından. Vefat eden Selim Ağa'nın yerine tayin edilmiş.	A. MKT. MVL. 47- 53
22 Cemaziyelahir 1268/13 Nisan 1852	Derviş Efendi	Cizre kaymakamı olarak tayin edilmişken, bir müddet sonra Cizre ve Zaho birleştirilerek Zaho kaymakamlığı teşkil edildiğinden, bu defa Mardin kaymakamlığına tayin edilmiş.	İ. MVL. 235-8214.
22 Cemaziyelahir 1268/13 Nisan 1852	Hacı Abdullah Bey	Savur kazası hanedanından olup Kapucubaşı rütbeli iken, İstabl-ı Amire Müdirliği payesi tevcihi ile. Cizre kazası Zaho sancağına bağlı.	İ. MVL. 235-8214.
29 Rebiulahir 1270/29 Ocak 1854	Osman Paşa	Diyarbakirli. Muş kaymakamlığından tayin edilmiş. Mardin kazası, Cizre sancağına bağlı.	İ. MVL. 295- 11923.

II. PALU VE EĞİL

1. Bölgenin Osmanlı Egemenliğine Girdiği Sırada Palu ve Eğil

Palu ve Eğil iki ayrı sancak olmakla birlikte, özellikle Tanzimat sonrası dönemde, mütemadiyen birlikte anılmışlardır. Bu bakış açısı, belki de

kaynağını, Nisanoğulları'nın aleyhine olarak egemenlik sahasını genişleten, Eğil Hükümdarı Emir Muhammed'in, Palu bölgesine oğlu Emir Timurtaş'ı yönetici olarak atamasından ileri gelmektedir.²⁶⁸ Eğil ve Palu beylerinin akrabalığı, bu birlikteliği açıklamaktadır.

Bölgede Osmanlı- Safevi mücadelesi sırasında Palu ve Eğil Beyleri Osmanlı'nın yanında yer aldılar. Eğil Beylerinden Kasım Bey, Şah İsmail 913/1508'de Diyarbakır'ı ele geçirdiği sırada, ona karşı durdu. Ancak, Eğil kalesi, Safeviler tarafından ele geçirildi. Nihayet, Kasım Bey, Çaldıran Savaşını müteakiben, Yavuz Sultan Selim'in desteği ile Eğil'i geri aldı.²⁶⁹

Aynı şekilde, Palu da Safevilerin kontrolündeyken Cemşid Bey, Yavuz Sultan Selim'in desteği ile Palu'yu geri aldı.²⁷⁰ Çaldıran seferine giderken Yavuz Sultan Selim'e itaatini bildiren Kara Cemşid Bey'e "temessük" verilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman, Irakıyın seferine çıkarken bölgedeki Ekrâd ümerasına "temliknameler" verilmiştir. Bunun Yavuz Sultan Selim zamanında verilen temliknâmelerin tecdid edilmesi şeklinde olduğu anlaşılmaktadır.²⁷¹ Cemşid Bey'e verilen temliknâmenin sonraki padişahlar tarafından yenilendiği anlaşılmaktadır.²⁷²

Palu Beyi'nin çocuklarına başka sancaklarda zeamet ve hatta sancakbeyliği tevcihi de yapılmıştır. Cemşid Bey'in oğullarından Hamza'ya

²⁶⁸ Emir Muhammed Çermik bölgesine diğer oğlu Emir Hüseyin'i getirmiştir. Emir Muhammed'in ölümünden sonra da bir diğer oğlu Emir İsa, Eğil'de egemen olmuştur Şeref Han, *Şerefname*, s. 206-207; Nusret Aydın, *Diyarbakır-Eğil Hükümdarları Tarihi*, Keskesor, İstanbul-2003, s. 60-61. N. Aydın, *Şerefname*'den aktarır.

²⁶⁹ Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih*, C. IV, s. 250; Şeref Han, *Şerefname*, s. 208.

²⁷⁰ Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih*, C. IV, s. 250; Şeref Han, *Şerefname*, s. 211.

²⁷¹ M. A. Ünal, "Palu Hükûmeti", s. 1075.

²⁷² Sultan I. Ahmed tarafından verilmiş olan Evâhir-i Receb 1020/Ekim başları 1611 tarihli temliknameye M. A. Ünal, Palu başlıklı eserinde yer vermektedir. M. A. Ünal, "Palu Hükûmeti", s. 1076.

40.000 akçalık zeâmet verilmiş; diğer oğlu Devletşah Bey ise Harput Sancağında Habusu köyünün gelirinden 40.000 akçalık zeâmet tasarruf etmekte olduğu görülmektedir. 29 Rebiülevvel 969/7 Aralık 1561 tarihli bir Ruznamçe kaydına göre, Devletşah 59.000 akça zeâmet tasarruf ederken vefat etmiş, oğullarından Yusuf ve Zülfikar'a zeâmetinden 20'şer bin akçalık kısmı kılıç zeâmet olarak tevcih edilmiştir. Devletşah'ın diğer oğlu Ahmed'in de yine Harput Sancağı'nda 20.000 akçalık zeâmet tasarruf etmekte olduğu görülmektedir. Cemşid Bey'in torunlarından Timurtaş Bey'in daha babası sağlığında 304.576 akçalık haslar ile Kiğı ve Harput sancakbeylikleri yaptığı anlaşılmaktadır.²⁷³ Palu Beyi'nin çocukları buralarda diğer Osmanlı ümerasından farklı bir durumda değillerdir.

2. Tanzimat'ın İlanı Sırasında Palu ve Eğil

TTK yazmalar Katalogunda 9 numara ile kayıtlı ve 11 Cemaziyelevvel 1236/14 Şubat 1821 tarihli, Eyâlât Defterinde Palu ma' Şure ve Eğil, Diyarbekir eyaletine bağlı görünmektedir. Palu için "*Kanunda kazadır.*" notu bulunurken, Eğil hakkında hiçbir açıklama yoktur.²⁷⁴ Aynı Katalogdaki 35 numaralı Anadolu Vilayeti Taksimatı Defterinde ise Palu ve Eğil Diyarbekir eyaletine bağlı Hükümet sancak olarak nitelendirilmiştir.²⁷⁵ F. Akbal'ın verdiği bilgi de bu yöndedir.²⁷⁶

1838'de bölgeyi dolaşan İngiltere'nin Erzurum konsolosu Brant'ın notlarından öğrendiğimize göre; Eğil Beyi Ergani Madeni idaresine tabidir ve elli köy kendisine bağlıdır. Brant, Eğil Beyi'nin, diğer Beylerin yaptıkları gibi hırsızlık yapmadığını ve bu nedenle, insanların daima sükûn içerisinde

²⁷³ M. A. Ünal, "Palu Hükûmeti", s. 1077-1078.

²⁷⁴ **Eyâlât Defteri**, TTK Kütüphanesi Yazma Eserler Katalogu, No. 9, Varak 77-a.

²⁷⁵ **Anadolu Vilayeti Taksimatı Defteri**, Varak 12-b.

²⁷⁶ F. Akbal, "İdari Taksimat ve Nüfus", s. 622.

olduğunu ifade etmektedir.²⁷⁷ Brant, Palu'ya da gitmiştir. Notlarında Palu Beyi'nden bahsetmekte, fakat daha fazla bilgi vermemektedir.²⁷⁸

Brant Palu'ya komşu olan Kiğı ve Çapakçur sancaklarından da bahsetmektedir. Buna göre; Kiğı sancağı Erzurum Valiliğine, Çapakçur bölgesi ise Diyarbekir Valiliğine bağlıdır. Çapakçur Beyi'nin Chevli'de (?) ikamet ettiğini ve altmış köye hakim olduğu aktarmaktadır. Bu köylerin çoğunluğunun küçük olduğunu, köylerde oturanların beş veya on aileden fazla olmadığını ifade etmektedir. Çapakçur Beyi'nin, güçlü komşuları olan Muş Paşası ve Kiğı Beyi tarafından, sıklıkla yağma edildiklerinden yakındığını aktarmaktadır.²⁷⁹

3. Yurtluk-Ocaklık Meselesi Hakkında İlk Düşünceler

Diyarbekir valisi ile defterdarı tarafından, Diyarbekir eyaleti ve Maadin-i Hümayun kazaları ahalisine, 1261/1845 senesi Mart ayından itibaren, vergilerin tahsisi ve sair hususlarda merkeze gönderilen layihanın bir bendinde; eyalete bağlı kazalardan **Palu** ve **Eğil**'in yurtluk ve ocaklık vechile bir takım ektrat uhdesinde olduğu ve pek çok köyü kapsadığından bahisle, "*Yurtluk ve Ocaklığı ref ve ilgâ ile hazine-i celileden zabt olunur ise*" aşar vergisinin, önceki düzenlemeye göre üç katına çıkabileceği; buna karşılık "*Yurtluk ve Ocaklık ahashına münasibi mikdar maaşlar tahsîsiyle içlerinden elverişli olanların müdür* nasb olunması lazım geleceği" beyan edilmiştir.

Meclis-i Vâlâ'da bu husus görüşülmüş ve bu gibi varidatın Erzurum eyaletinde de bulunduğu, ancak Erzurum'un sınırda olması sebebiyle müstesna tutulduğu zaman, bunun Palu ve Eğil kazaları ahalisince işitildiği takdirde dedikoduya sebep olacağı düşünüülerek, bu hususun Erzurum eyaletinde icrasının mümkün olup olmayacağı Erzurum Valisi'nden sorulmuştur.

²⁷⁷ James Brant, "Notes of a Journey throught a part of Kurdistan, in the Summer of 1838", JRGS, Volume X, London 1841, s. 364 (Bundan böyle, "Notes of a Journey").

²⁷⁸ J. Brant, "Notes of a Journey", s. 367.

²⁷⁹ J. Brant, "Notes of a Journey", s. 369-370.

Erzurum Valisi gönderdiği mütalaada; Erzurum eyaletinde bulunan yurtluk ve ocaklıklardan bir kısmının feshinin mümkün olduğu, bir kısmının ise konumu gereği ve hususiyetleri nedeniyle bu senelik feshinin uygun olmayacağı bildirilmiştir. Ayrıca bunların çoğunun varidat ve hâsılatlarının tam olarak bilinmediği, fesh ve ilga edildikleri takdirde ashabına ve idarelerinden dolayı tayini gerekecek olan memurlara tahsis olunacak maaş ve zorunlu harcamalardan dolayı, hazineye ne kadar gelir sağlanacağını bilinmediği beyan edilmiştir.

Meclis-i Vâlâ'da yapılan değerlendirme neticesinde; yurtluk ve ocaklıkların ekserisinin hâl ve zaman itibarıyla fesh ve ilgası uygun görülmemiş, Diyarbekir'de icra edildiği takdirde bu durum Erzurum'da bulunanlarca haber alındığında "*fesad ve ihtilâl*" sebep olacağı gibi bir eyalette yapılan uygulamanın diğer eyalette de yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Neticede Meclis-i Vâlâ tarafından, ancak Erzurum Valisince de işaret edildiği üzere Beyazid sancağı yurtluk ve ocaklığının feshi karşılığında maaş verdirilmek üzere mutasarrıfının "*taleb ve rızasıyla suret verilerek icabı*" yerine getirilebileceği belirtilmiştir. Erzurum'daki diğer yurtluklar ile Diyarbekir'dekilerin hepsinin birden fesh ve ilgasına başlamanın uygun bir zamana bağlı olduğu, oysa bu sene idarenin düzeltilmesi işine başlandığı, Anadolu Ordu-yu Hümayunu'nun bu hususta çalıştığı, yurtluk meselesinin gelecek sene ele alınmak üzere ertelenmesi uygun görülmüştür. Bu durum Erzurum ve Diyarbekir Valileri ile Maliye Nazırına 20 Cemaziyelahir 1261/26 Haziran 1845 tarihinde bildirilmiştir (bkz. EK 8/A, EK 8/B).²⁸⁰ Böylece yurtluk ve ocaklıkların kaldırılması işi ileri bir tarihe ertelenmiş oldu.

²⁸⁰ Ayniyat, 392, s. 145-147. Çadırcı, valinin teklifini uygulanmış gibi değerlendirmektedir. Bkz.

M. Çadırcı, **Anadolu Kentleri**, s. 193'te 37 numaralı dipnot.

4. Hanedanı Abdullah Bey'in Yurtluk ve Ocaklık İddiası

Abdullah Bey Palu Kazası hanedanından olup, aynı kazada müdürlük yapmıştır. Daha sonra Harput'un Behisni Sancağı Kaymakamı Ömer Bey'in vefatı üzerine, onun yerine atandığını 11 Rebiulevvel 1262/9 Mart 1846 tarihli bir belgeden öğreniyoruz.²⁸¹

Abdullah Bey'in Palu kazasında yurtluk ve ocaklık olarak tasarruf ettiği köy ve mezralarda, bey ile köylüler arasında 1848 yılında meydana gelen anlaşmazlıklar üzerine yapılan yazışmalar, bize konumuz açısından önemli bilgiler sunmaktadır.

Harput Valisi Sabri Paşa ve Defterdarının Meclis-i Vâlâ'ya gönderdikleri 26 Safer 1264/2 Şubat 1848 tarihli müşterek tahrirat, konuyu özetlemesi bakımından önemlidir. Rikab-ı Hümayun-ı Şahane Kapucubaşlarından ve Palu Kazası hanedanından Abdullah Bey, Palu'da yurtluk ve ocaklık vechile uhdesinde bulunan köy ve mezraların, (1262/1845-1846, 1263/1846-1847 ve 1264/1847-1848 senelerine ait olduğu iddia edilen) a'şar-ı bakayasını tahsil maksadıyla Harput Valisine müracaat etmiştir. Harput Valisi tarafından, Abdullah Bey'e bir parça buyuruldu (emirname) ile bir nefer mübaşir verilmiştir.²⁸² Bunun üzerine, Abdullah Bey, Palu'ya bağlı Vişin köyüne gitmiştir. Köy ahalisi zimmetlerini ödemeye muhalefet etmiş, Abdullah Bey toplamış olduğu altı yüz kişi ile ahaliye karşı kuvvet kullanmış, taraflardan birkaç kişi ölmüş ve yaralanmış, altmış beş kadar ev yakılmış, sahiplerinin malları ve eşyaları gasb ve yağma olunmuş ve ahali etrafa dağılmıştır.

²⁸¹ BA., A. TŞF., 1-68.

²⁸² Konuyla ilgili olarak Palu Kazası Meclisinin kararında "*karye-i mezkûr ba melikname-i hümayun*" ile Abdullah Beyin "*minel kadim taht-ı tasarrufunda*" olduğu ifade edilmektedir. Aynı karardan anlaşıldığına göre, Abdullah Bey, 1261/1845 senesinden itibaren "*Hısınmansur kaimmakamlığı memuriyetine ba emr-i ali memur kılınub iki sene müddet-i ikameti ve emr-i müşiri ve irade-i asafi üzere Bedirhan bey ve Dersim memuriyetlerinde*" bulunduğundan, bahse konu vergileri toplayamamıştır. BA., İ. MVL., 131-3491.

Olayların çıkması üzerine Abdullah Bey derhal celb edilmiş ve ahali yurtlarına iade edilmiş. Abdullah Bey muhakeme edilmek üzere hapsedilmiş.²⁸³ Harput Valisi, *Palu kazasında bu gibi yurtluk ve ocaklık sahibi olan ümeradan müdür tayin oluna geldiğini*, ancak bunların zulüm ve saldırılarından dolayı ahalinin şikâyetçi olduğunu beyan etmiştir. Bunun önünü kesmek için de ahalinin müracaatı üzerine Palu'da müdür bulunan Tahir Bey'in azli ile Harput hanedanından ve meclis azasından Keşşafzade Ahmet Ağanın 2.500 kuruş maaş ile müdür tayin edildiği bildirilmiştir.²⁸⁴ Vali, *Palu ümerasının uhdelerinde bulunan yurtluk ve ocaklıkları dâhilinde bulunan köyler ve mezraların diğerleri gibi, hazine-i celileden zabt ve ta'sir (onda birini alma) olunup hâsılatına göre bedel takdir olunarak yıllık olarak mutasarrıflarına i'tası takdirinde, ahalinin rahatı ile beraber hazine-i celilenin menfaati sağlanacağı görüşünü* iletmıştır. Vali ayrıca, Palu kazasının büyük ve ahalsinin ekrad ve aşayirden (aşiretlerden) ibaret olması nedeniyle, bir tabur asakir-i nizamiye-i şahanenin veyahut o kadar başıbozuk askerinin tertib ve ta'yînini istemiştir.

²⁸³ Abdullah Beyin Harput Valisine yazdığı bir dilekçede *"bunlar Devlet-i Aliyyeye itaat etmeyüb ve emval vergülerini vermeyüb ve bu kadar iş edüb keselerine kalur veyahud taraf-ı veli-n-niamiden rû-yi dil gösterilür ise yani bizim bundan böyle Paludan ba irade veli-n-niami aher mahalle naklimiz icab eder Zira toprağı gâvur dava ediyor öşrümüzü ekrad vermiyor"* ifadeleri dikkat çekicidir. BA., İ. MVL., 131-3491. Abdullah Bey'in kolayca celbedildiğine dikkat çekmek istiyorum.

²⁸⁴ Harput Valisinin bu teklifi Meclis-i Vâlâ tarafından uygun görülerek gereği için hazineye talimat verildiği zaman, *"mesarif ve varidat muhasebelerinden"* sorulduğunda *"Palu kazasının müdürlüğü mahallince kaza-i mezbur hanedanından Mehmet Bey'e bila maaş ihale kılındığı mukayyed bulunmuş"* ve *"Tahir Bey'in gerek buraca ve gerek mahallince müdür tayinine dair evrakı vürûduyla kaydı tesviye olunmamış"* olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine *"bu makule müdüranın azl ve tebdillerinin icabı takdirde keyfiyetlerin ba mazbata iş'arıyla iradesi istihsalinden sonra mahalline gidecek cevapnamesi üzere icray-ı iktizasına ibtidar ve azlinin istizanıyla dikkat geçmesinde mahzur olur ise derhal azl yerine birini vekil tayin ile keyfiyetin yine istizan olunması"* istenmiştir. Nitekim bunun üzerine Mehmet Beyin tebdiliyle yerine Keşşafzade Ahmet Ağanın tayini uygun görülmüştür. BA., C. DHL., 15450.

Meclis-i Vâlâ'da 26 Muharrem 1265/22 Aralık 1848 tarihinde yapılan müzakereler neticesinde, Valinin yazısına göre Abdullah Bey kabahatli görünmüş ise de Abdullah Bey'den gelen şukkada (küçük tezkere) kendisi hakkında ileri sürülen iddiaların iftira olduğu ileri sürülerek, inkârda bulunmuştur. İşin doğruluğunun anlaşılması için, İstanbul'dan bir memur gönderilmesi gerekiyor ise de mahallinde kötü niyet karışması ihtimali nedeniyle hasımların İstanbul'a celbi, Meclis-i Vâlâ'da muhakeme edilerek durumun anlaşılması daha adil olacağından, tarafların gönderilmesi işinin Vali'ye bildirilmesine karar verilmiştir. Ayrıca, zulüm ve saldırılarından dolayı **ümeradan müdür atanmasının uygun olmayacağı** ve 2.500 kuruş maaş ödenmesine karar verildiği valinin yazısından anlaşıldığına binaen, belirtilen miktarda maaş ile **bendegândan birinin** tayininin yerinde olacağı ifade edilmiştir. Palu kazası müdürlüğü için elverişli bendegândan Abdullah Efendi'nin memuriyeti uygun görülmüştür. Talep edilen miktar askerin tayin ve ikamesine lüzum görünmemiş, bununla birlikte bu konunun Anadolu Ordû-yu Hümayûnu Müşîri'nden sorulması ve gelecek cevaba göre icâbına bakılması kararlaştırılmıştır. Meclis müzakerelerinde yurtluk-ocaklık meselesi de görüşülmüş, *"o bölgede pek çok bu gibi yurtluk ve ocaklık olduğundan, tamamına bir nizam verilmesi mukaddema tasavvur olunmuş ise de icrâ-yı iktizâsı oraların asayişinin sağlanmasına bağlı olduğundan, bunun dahi diğerleri hakkında olunan düşüncenin icrasına kadar te'hîri"* uygun bulunmuştur (EK 11/A ve EK 11/B).²⁸⁵

Bu arada, Harput Valisi tarafından uygunsuzlukları nedeniyle Palu kazası meclis azasının değiştirilmesi yönündeki teklifi, Meclis-i Vâlâ tarafından yerinde görülmüş ve gereğinin yapılması için talimat verilmiştir.²⁸⁶

²⁸⁵ BA., İ. MVL., 131-3491.

²⁸⁶ BA., C. DHL., 15450. Aynı ilmühaberde *"taşra meclislerinin ibtiday-ı vaz' ve tesisinde suret-i tertib ve teşkiliyle azalığa intihab olunacak zevat ve kesan (adamlar, kişiler) bulunduğu mahal ahalisinin en akil ve erşedi (her hali daha iyi olan) ve afîf (temiz, namuslu) ve eslahı (salih, iyi) olup oldukça umûr-ı*

Netice itibariyle, Palu kazasında yurtluk ve ocaklık sahibi olan ümeradan müdür tayin edilegeldiğini görüyoruz. Ancak, Meclis-i Vâlâ'nın kararında bendegândan birinin tayininin yerinde olacağı ifade edilmiş ve Palu kazası müdürlüğü için bendegândan Abdullah Efendi'nin memuriyeti uygun görülmüştür. Böylece ümeranın kaza müdürlüğü yapmasının önüne geçilmiş ve ahali üzerindeki etkinlikleri azaltılmaya çalışılmıştır.

Diğer yandan, Harput Valisi, ümeranın yurtluk ve ocaklık olarak uhdelerinde bulunan köyler ve mezraların diğerleri gibi, hazine tarafından zabt edilerek, hâsılatına göre bedel takdir olunarak, yıllık olarak mutasarrıflarına i'tasını önermiştir. Meclis-i Vâlâ ise o bölgede pek çok bu gibi yurtluk ve ocaklık olduğunu, bunların tamamına bir nizam verilmesi daha önce düşünülmüş ise de bunun uygulanmasının oraların asayişinin sağlanmasına bağlı olduğundan, şimdilik ertelenmesi uygun görülmüştür.

Abdullah Bey ile Vişin köyü ahalisi arasındaki anlaşmazlığın çözümü için, Abdullah Bey ve Vişin köyünden iki kişi Meclis-i Vâlâ'ya getirtilerek, sorgulanmış ve neticede Abdullah Bey'in işlemiş olduğu suça karşılık süresiz Tekfurdağı'na (Tekirdağ) sürgün edilmesine 27 Cemaziyelevvel 1265/20 Nisan 1849 tarihli İrade ile karar verilmiştir.²⁸⁷ Ayrıca Harput Valisine 12 Cemaziyelahir 1265/5 Mayıs 1849 tarihinde yazı yazılarak, Abdullah Bey dışında, her iki taraftan öldürme ve yağma olaylarına karışan olup olmadığının araştırılarak, gereğinin yapılması istenmiştir.²⁸⁸

devlet ve ahval-i memlekete vakıf ve aşına" bulunmaları, "bir müddet berü usûl-i meclise tağyir (bozma)gelerek ve bazı ağrazı (garazlar) ber-takrib meclise sokulmuş ve bu cihetle mesalih-i cariyenin rü'yetine fesat karışmış olduğundan o misillü erbab-ı ağrazın meclislerden tardıyla müntehib ve mücerreb (sınanmış, makbul) olarak tayin olunacak aza dahi hiçbir vakitte tertib-i sabıkını tecavüz etmemek ve el halet ü hazihi aded-i mezkûreyi tecavüz etmiş meclis olduğu halde içlerinden hasbel liyaka en dûni ihrac ile muhafaza-i nizama dikkat" olunması tenbih edilmiştir.

²⁸⁷ BA., İ. MVL., 139-3859.

²⁸⁸ BA., A. MKT. MHM., 12-90.

Palu'da “*emval ve varidatın çoğunluğunun*” “*yurtluk ve ocaklık olarak yerli bazı ağalar (ağaların) ve şunun bunun elinde bulunması*” Tanzimatın getirmiş olduğu ilkelere ters düşmekteydi. Meselenin bir kez daha Meclisi Vâlâ'nın gündemine geldiğini görüyoruz. Meclis-i Vâlâ'nın 12 Rebûlâhir 1266/ 25 Şubat 1850 tarihli kararında²⁸⁹, Palu kazasının 1261/1845 senesinden itibaren “*dâhil-i daire-i Tanzimat*” olduğu ve Tanzimat-ı Hayriye usûlü gereğince, Palu kazasında ve mülhakatı bulunan mahallerdeki köyler ve mezralar a'şar ve rûsûmatının ağaların idaresinden ve teba'nın zulüm ve haksızlıktan kurtarılması gerektiği bir kez daha ifade edilmiştir. Palu kazasına geçen sene bendegândan Abdullah Efendinin Müdür olarak gönderilerek “*Tanzimatın tam olarak uygulanmasına teşebbüs edilmiş*” olduğu belirtilmiştir. Bu arada Palu kazası müdir-i sabık-ı olan (Hanedandan) Abdullah Bey sürgün olarak bulunduğu yerde evlat bırakmadan vefat etmiştir. Meclis-i Vâlâ, Abdullah Bey'in uhdesinde bulunan köyler ve mezraların, vefat tarihinden itibaren *hazine-i celileden zabt* edilmesini kararlaştırmıştır. Ayrıca, “*şimdiye kadar vuku bulmuş hâsılatı kimlerde kalmış ise açığa çıkarılması ve 1261(1845) senesine mahsuben mahallinde ve burada usûlüne uygun olarak ihalesi icra olunarak, geçmiş yıllar hâsılatının icab eden defteriyle, eski usul üzere ağalar tarafından i'ta olunub ahali ellerinde bulunan tapu senedât-ı ahz olunarak (alınarak), nizâmına uygun olarak bu defalık meccanen ve müceddeden (yeni baştan) Defterhâne-i Âmireden muteber senetler tanzim ve i'ta olunmak üzere buna dair defter-i müfredâtın (ayrıntı, döküm) gönderilmesi*” istenmiştir (EK 10/A ve EK 10/B). Bu kararda “*ümera ve ağalar tasarrufunda bulunan bu gibi yurtluk ve ocaklıkların sahiplerine münasibi vechile (uygun olarak) birer miktar **ma'âş tahsis**ıyla **hazine-i celileden zabtı***” istenmiştir ki bu çok önemlidir. Zira Diyarbekir Valisi ve Defterdarının 20 Cemâziyelâhir 1261/26 Haziran 1845 tarihli, “*Yurtluk ve Ocaklığı ref' ve ilgâ ile hazine-i celileden zabt*” teklifi ile Harput Valisi Sabri Paşa ve Defterdarının 26 Safer 1264/2 Şubat 1848 tarihli müşterek

²⁸⁹ BA., İ. MVL., 162-4721.

tahriratında dile getirdikleri “*Palu ümerasının uhdelerinde bulunan yurtluk ve ocaklıkları dâhilinde bulunan köyler ve mezraların diğerleri gibi, hazine-i celileden zabt*” edilmesi teklifleri uygulanmaya başlanmıştır.

Ayrıca, gizlendiği rivayet olunan hanelerin usûl-i yoklama icrasıyla meydana çıkarılması gerekli olduğundan, bunun icrasında sakınca olup olmadığının ve bu işlere teşebbüs esnasında fesata cesaret etmemeleri için mevcut ağalardan icâb edenlerin Desa’âdete gönderilmesi hususunda mülahazalarının Kürdistan Valisi ve Harput Valisinden istenmesine karar verilmiştir.

5. Kaza Müdürlerinin Usulsüz Vergi Taleplerinin Men Edilmesi

Öte yandan kaza müdürlüklerine yerli ümera yerine hariçten atamalar yapıldığı halde, yeni atanan kaza müdürlerinin bazen eski usulleri uygulamaya devam ettikleri de görülmektedir. Sadareten Harput Valisine yazılan 19 Muharrem 1268/14 Kasım 1851 tarihli yazıdan²⁹⁰ anlaşıldığına göre, Palu Kazası ve köylerinde bulunan ehl-i İslam ve reayadan usulsuz ve kanunsuz vergi talep edilmesi, kaza beyleri tarafından ortaklık iddiası ile hâsılâtın yarısına el konulması gibi bir takım hususların men’i hakkında önceden yazı gönderildiği halde, ahalinin yapmış olduğu şikâyetlerden, şimdiye kadar aksatmadan ödedikleri aşar-ı şer’iyyeden başka, bazı *kaza müdürleri*, kendileri için *arz bedeli* adıyla bir öşür daha ödenmek üzere devletçe karar verildiği ve bu ilave öşürü almaya teşebbüs etmek üzere oldukları, kaza müdürünün adamları tarafından ilan edilerek zihinleri karıştırmaya sebep olduklarından ve böyle bir karar var ise ahalinin büsbütün dağılık ve perişan olacağından, gereğinin yapılması istenmiştir. Müdürlerin bu işlemleri, ülkede tamamen kaldırılmış, reaya ve berâyânın huzuru ve rahatı istenmektedir. Bu hususta öteden beri gereken tenkit ve tembih yapıldığı halde, şer’an ve kanunen yasak olan bir hususun uygulanması pek büyük bir kabahat olacağı, buna cesaret edenlerin

²⁹⁰ BA., A. MKT. DV., 46-24.

cezalandırılmaları gerektiğinden, durumun araştırılması ve ileri sürülen şeylerin aslı var ise tamamen men edilmesi, buna cesaret edenlerin belirlenerek bildirilmesi istenmiştir.

6. Kaza Müdürlüklerine Hariçten Kimselerin Atanması Hususunda Gösterilen Dikkat

Kaza müdürlerinin işlemiş oldukları suçlar nedeniyle ağır cezalara çarptırıldıklarını, Eğil kazası müdürü olan Şahin Bey hakkındaki işlemlerden anlıyoruz. Şahin Bey'in kur'a-i şeriiyyede rüşvet aldığı, Diyarbekir Meclisinde yapılan muhakemesi sonucunda anlaşılmıştır. 1 Rebiulâhir 1266/14 Şubat 1850 tarihli emr-i âli ile iki sene müddetle sürgün cezasına çarptırılmıştır. Amasya'da sürgün cezasını çekmekte iken affedilmesi için müracaatta bulunmuştur. Bunun üzerine adı geçenin affında bir mahzur olup olmadığı, Harput Meclisinden sorulmuş. Gelen cevapta, affı ve Harput'da ikametinde ve daha sonra *kefile bağlanması ile hanesine gitmesinde* bir mahzur olmadığı beyan edilmiştir. Bu durum, Meclis-i Vâlâ tarafından da 28 Şaban 1267/28 Haziran 1851 tarihli karar²⁹¹ ile uygun görülmüştür. Şahin Bey'in yerli ümeradan olduğunu, affını müteakip Eğil'e gitmek istemesinden anlayabiliyoruz.

Harput dâhilindeki Eğil Kazası müdürlüğüne yapılan atamalar, bize önemli bilgiler vermektedir. Sadaretten çıkan 29 Zilkâde 1266/6 Ekim 1850 tarihli bir yazıdan²⁹², Eğil Kazasına Zeki Bey'in müdür nasbına irade-i seniyye çıktığını görüyoruz. Bu Zeki Bey'in hariçten olup olmadığını tesbit edemedik. Bey tabirinin kullanılması Eğil hanedanından olduğuna işaret sayılabilir. Bu arada kaza müdürü atamasının padişah iradesi ile yapılmış olması önemlidir. Zeki Bey kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Yerine, İsakçı kazası²⁹³ müdürü Nazif

²⁹¹ BA., İ. MVL., 214-7069.

²⁹² BA., A. AMD., 20-86.

²⁹³ Silistre'de.

Efendi'nin atandığını 5 Safer 1267/10 Aralık 1850 tarihli bir yazıdan anlıyoruz²⁹⁴. Burada, Eğil'e oldukça uzak bir coğrafyadan atama yapılmasına dikkat çekmek istiyoruz. Bu defa, Maden-i Hümâyün Kaymakamlığına bağlı Eğil kazası Müdürü Nazif Efendi'nin *istifasından* dolayı yerine Harput Valiliği tarafından *vekâleten* Harput kazası *hanedanından* Abidin Bey'in müdür tayin edildiğini, asaleten atanması isteği Vali tarafından Meclis-i Vâlâya yazılmış. Meclis, Eğil kazası müdürlüğe *bu taraftan* (merkezden) uygun birinin tayininin ahali hakkında hayırlı olacağına karar vermiştir. Bu nedenle aylık 1.500 kuruş maaş ile Paşa Limanı memur-u sabık-ı Osman Efendi'nin tayini uygun görülmüştür. Ayrıca, müdürün adaletsizliğe ve *Tanzimat-ı Hayriyeye aykırı hal ve hareketde bulunmaması* ve zimmetine emval-i mîrîyeden akçe geçirmemesi için Harput Valisi tarafından takip edilmesi 21 Cemaziyelevvel 1268/13 Mart 1852 tarihli yazı ile istenmiştir.²⁹⁵ Eğil kazasına hariçten birinin atanması hususundaki hassasiyetin sürdüğünü, *Paşa Limanı memur-u sabık-ı Osman Efendi'nin* tayin edilmesi ile görüyoruz. İlave olarak da gönderilen müdürün Tanzimat'a aykırı hal ve hareketlerde bulunmaması için vali tarafından denetlenmesinin istenmesi, bölgede yeni yönetim anlayışının sıkı bir şekilde uygulanması arzusundan kaynaklanmaktadır. Aynı tarihlerde Eğil Kazasının Müdürü Nazif Efendinin istifasından dolayı yerine vekâleten müdür tayin edilen Pirlepe kazası²⁹⁶ hanedanından Yusuf Ağa'nın 10 Nisan 1268/22 Nisan 1852 tarihinden itibaren asaleten atanması için izin teleb edilmiş ve Meclis-i Vâlâ tarafından uygun bulunmuştur. Pirlepe kazası ile Eğil kazası arasındaki mesafe dikkate değer uzaklıktadır. Bu atamada da usul olduğu üzere, atanan müdürün adaletsizliğe ve Tanzimat-ı Hayriyeye aykırı hal ve harekette bulunmaması ve zimmetine emval-i mîrîyeden akçe geçirmemesi için Harput valisi tarafından

²⁹⁴ BA., A. MKT. NZD., 20-43.

²⁹⁵ BA., A. MKT. MVL., 51-33.

²⁹⁶ Manastır sancağı dâhilinde.

takibi, 5 Zilkâde 1268/21 Ağustos 1852 tarihinde yazılan bir yazı ile talep edilmiştir.²⁹⁷ Ancak bu Yusuf Ağa'nın bir sebeple Eğil'e gitmediğini, yukarıda verdiğimiz 21 Cemaziyelevvel 1268/13 Mart 1852 tarihli yazı ve yine 21 Zilhicce 1268/6 Ekim 1852 tarihli bir başka belgeden Eğil'e Osman Efendi'nin tayin edildiğini teyid ediyoruz.²⁹⁸

Hemen aynı tarihlerde Kürdistan eyaletinde, Diyarbekir Sancağına bağlı kimi kazalara yapılan atamalarda, aynı hassasiyetin gösterilmediğini tesbit ediyoruz. Sadareten, Anadolu Ordu-yu Hümâyûnu Müşiri, Kürdistan Valisi ve Defterdarına yazılan 9 Cemaziyelevvel 1268/1 Mart 1852 tarihli yazıda²⁹⁹, *“Diyarbekir Sancağı kazalarından Savur ve Çapakçur kazaları müdürleri bulunan Abdullah ve Süleyman beğlerin, mahalli hanedandan olduklarından, memuriyetlerinde ibkaları müdürlükler hakkında bu defa kabul edilen usule aykırı ise de o havalideki bazı kazaların bir müddetcik daha mezkûr emvalden müstesna tutulması ile beraber zikrolunan kazalar müdürlerinin”* bir süre daha yerlerinde bırakılması uygun görülmüştür. Savur kazasına tayin olmuş olan Ömer Safvet Efendi'nin ise 1.000 kuruş maaş ile Türkmen ve Kihi nahiyeleriyle birleştirilerek müstakil kaza kabul edilen Behramki kazasına atanması uygun görülmüştür.

Aynı belgeden, Çapakçur kazasının, Kiğı ve Palu kazalarıyla birleştirilerek müstakil bir kaymakamlık kabul edilmesine uygun bir yer olduğunu, ancak şimdilik *“haliyle idaresi icab-ı halden”* bulunduğunu, Kürdistan Valisi ve Defterdarının müştereken yazdıkları yazı ile merkeze bildirdiklerini öğreniyoruz.

Savur ve Çapakçur kazalarına mahalli hanedandan müdür atanmasının şartların gereği ve istisnai olarak yapıldığını, aynı tarihlerde Palu Kazasına yapılan bir atama ile teyid edebiliyoruz. Meclis-i Vâlânın 2 Cemâziyelevvel

²⁹⁷ BA., A. MKT. MVL., 55-34.

²⁹⁸ BA., A. MKT. NZD., 59-45.

²⁹⁹ BA., A. MKT. MVL., 50-70.

1268/23 Şubat 1852 tarihli yazısında³⁰⁰ Harput eyaleti dâhilinde bulunan Palu Kazasının Müdürü Hasan Bey istifa ettiğinden yerine (önce Kiğılı kapucubaşı Mehmed Bey atanmış³⁰¹ ve sonra) bu kaza “*i’tinaya şâyân olub*”, müdürün “*buradan ta’yini iktizâ-yı nizamından olduğundan*” dolayı tahsis olunan 2.500 kuruş maaş ve “*emr-i kefâlet ve tahlifin icrâsıyla*” Malatya müdür-i sabıkı Hacegândan Fahri Bey’in Palu kazasına müdür tayin olunması uygun görülmüştür.

Artık kaza müdürleri mahalli hanedandan atanmamaktadır. Bu sebeple, ülkenin değişik bölgelerinde görev yapan idareciler karşımıza çıkmaktadır (Palu Kazası Müdürleri için bkz. **Tablo-11**). Meclis-i Vâlânın 14 Şevval 1269/21 Temmuz 1853 tarihli bir kararında,³⁰² Eğil kazası müdürü Osman Efendi’nin kötü idaresi nedeniyle azli ile yerine Gedikcik kazası³⁰³ eski Müdürü Ali Rıza Ağa’nın tahsisatı olan 1.500 kuruş maaş ile asaleten atanması uygun görülmüştür (“Eğil Kazası Müdürleri” için bkz. **Tablo-12**). Yine Palu kazası ahalisinin, öşür tahsilâtında ve kur’a-i şer’iyyede usulsüzlük yaptığı iddiası ile kaza müdürü İsmail Bey’in görevden alınması isteği üzerine, Meclisi Vâlânın 8 Zilhicce 1268/23 Eylül 1852 tarihli yazısı³⁰⁴ ile adı geçen hakkında gerekli tahkikatın yapılması istenmiştir. Ahalinin şikâyet dilekçesinde İsmail Bey’in babası Mehmed Bey’in de daha önce Kiğı kazası müdürlüğü yaptığı ve “*o tarafda fakir fukarayı soyup sovana döndürdüğü*” ifade edilmiştir.

Tablo-11

Palu Kazası Müdürleri (1262/1845-1846-1275/1858-1859)

Tarih	Kaza Müdürü	Açıklama	Belge
11 Rebiulevvel	Abdullah	Palu Hanedanından. Palu	A.TŞF., 1-68

³⁰⁰ BA., İ. MVL., 230-7973.

³⁰¹ BA., A. MKT. MVL., 50-87.

³⁰² BA., İ. MVL., 277-10809.

³⁰³ Sivas eyaletinde.

³⁰⁴ BA., İ. MVL., 247-8989.

1262/9 Mart 1846	Bey	Kazası Müdürü iken Besni kaymakamlığına atanmış.	
26 Safer 1264/2 Şubat 1848	Tahir Bey	Palu hanedanından. Müdürlükten azledilmiştir.	İ.MVL., 131-3491
26 Safer 1264/2 Şubat 1848	Keşşafzade Ahmet Ağa	Harput hanedanından ve Meclis azasından. Harput Valisi tarafından vekâleten atanmıştır.	İ.MVL., 131-3491
26 Muharrem 1265/22 Aralık 1848	Abdullah Efendi	Bendegandan. Meclis-i Vâlâ tarafından asaleten atanmıştır.	İ.MVL., 131-3491
2 Cemâziyelevvel 1268/ 23 Şubat 1852	Hasan Bey	Müdürlükten istifa etmiş.	İ.MVL., 230-7973
12 Cemâziyelevvel 1268/4 Mart 1852	Mehmed Bey	Kıgılı. Kapucubaşı rütbeli.	A.MKT.MVL. 50-87
2 Cemâziyelevvel 1268/ 23 Şubat 1852	Hacegândan Fahri Beğ	Malatya müdür-i sabıkı.	İ.MVL., 230-7973
26 Zilhicce 1268/ 11 Ekim 1852	İsmail Beğ	Ahalinin şikâyeti üzerine hakkında tahkikat yapılmış.	A.MKT.MVL., 57-53
7 Zilhicce 1270/ 31 Ağustos 1854	Ömer Beğ	Palu sabık müdürü. Konya dâhilinde bir müdürlüğe tayini istenmiş.	A.MKT.UM., 163-68
9 Şaban 1271/27 Nisan 1855	Abdulvahap Ağa	Palu kazası müdürü olarak atanmış.	A.MKT.UM. 192-91
29 Zilhicce 1272/ 31 Ağustos 1856	Tecelli Efendi	Palu kazası müdürlüğünden azledilmiş.	A.MKT.UM. 250-36
29 Zilhicce 1272/ 31 Ağustos 1856	Mehmed Ağa	Çorum eski müdürü. Palu kazası müdürü olarak atanmış.	A.MKT.UM. 250-36
1 Rebîulâhir 1273/ 29 Kasım 1856	Mustafa Efendi	Palu eski müdürü. Münasip bir işte istihdamı için Bolu kaymakamına	A.MKT. 261-92

		yazı yazılmış.	
2 Rebiulahir 1274/ 20 Kasım 1857	Lütfullah Efendi	Eskişehir eski müdürü. Palu kazası müdürü olarak atanmış.	A.MKT.MVL.91- 91
18 Cemaziyelahir 1275/ 23 Ocak 1859	Hasan Efendi	1273/1856 tarihinde Palu kazası müdürü olarak görev yapmış. Tokat'da ikamet ederken, ahali tarafından yeniden Palu'ya müdür olarak atanması talep edilmiş. Belgede, emirname-i sami yazıldığı notu mevcut.	A.DVN. 138-3

İleriki tarihlerde de kaza müdürlüklerine “yerliden” atama yapılmamasına özen gösterildiğini, 6 Rebîlevvel 1278/11 Eylül 1861 tarihli bir yazıdan anlayabiliyoruz. Buna göre, Eğil kazası müdürü Hüseyin Rıza Efendi'nin yerine Keşan kazası müdürü Tahir Bey tayin edilmiştir. Aynı yazıda, “daha önce vekil tayin edilenlerin yerliden olduklarından asaletlerinin icrasının uygun olmadığı” ifade edilmiştir.³⁰⁵

Tablo-12
Eğil Kazası Müdürleri (1266/1849-1850-1278/1861-1862)

Tarih	Kaza Müdürü	Açıklama	Belge
1 Rebiulâhir 1266/ 14 Şubat 1850	Şahin Bey	Eğil ümerasından. Rüşvet aldığından sürgün edilmiş.	İ.MVL. 214- 7069
29 Zilkâde 1266/ 6 Ekim 1850	Zeki Bey	Müdür olarak atanmış.	A.AMD.20-86
5 Safer 1267/ 10 Aralık 1850	Zeki Bey	Vefat etmiş.	A.MKT.NZD. 20-43
5 Safer 1267/ 10 Aralık 1850	Nazif Efendi	İsakçı Kazası (Silistre) Müdürlüğünden atanmış.	A.MKT.NZD. 20-43
21 Cemaziyelevvel 1268/ 13 Mart 1852	Nazif Efendi	İstifa etmiş.	A.MKT.MVL. 51-33
5 Zilkade 1268/21	Yusuf Ağa	Pirlipe kazası hanedanından.	A.MKT.MVL.

³⁰⁵ BA., A. MKT. MVL., 132-14.

Ağustos 1852		Müdür olarak atanmış ancak, Eğil'e gitmediğini tahmin ediyoruz.	55-34
21 Cemaziyelevvel 1268/ 13 Mart 1852	Osman Efendi	Paşalimanı (Arnavutluk, Avlonya veya Erdek, Balıkesir) eski memuru. Müdür olarak atanmış.	A.MKT.MVL. 51-33
14 Şevval 1269/ 21 Temmuz 1853	Osman Efendi	Kötü idaresi nedeniyle azledilmiş.	İ.MVL. 277-10809
14 Şevval 1269/ 21 Temmuz 1853	Ali Rıza Ağa	Gedikcik Kazası (Sivas) eski müdürü. Müdür olarak atanmış.	İ.MVL. 277-10809
1 Rebiulahir 1276/ 28 Ekim 1859	Hüseyin Rıza	Eğil kaza müdürü. Maddi zorluklar sebebiyle kaymakamlığa veya maaşı yüksek bir müdürlüğe tayin talep etmiş.	A.MKT.UM. 374-17
26 Cemaziyelevvel 1277/ 10 Aralık 1860	Hafız Mehmed Efendi	Eğil eski müdürü. Harput'da bir kaza müdürlüğüne tayini talep edilmiş.	A.MKT.UM. 441-23
6 Rebiulevvel 1278/ 11 Eylül 1861	Hüseyin Rıza	Azledilmiş.	A.MKT.MVL. 132-14
6 Rebiulevvel 1278/ 11 Eylül 1861	Tahir Bey	Keşan Kazası Müdürü iken Eğil'e atanmış.	A.MKT.MVL. 132-14

Öte yandan, Kaza müdürü olarak görev alamayan ümeraya, gerektiğinde yardımcı olunması hususunda vali ve kaza Müdürlerine verilen talimatlar ilginçtir. Örneğin Harput Valisine yazılan 22 Zilhicce 1268/7 Ekim 1852 tarihli bir yazıda³⁰⁶ Palu kazası hanedanından İbrahim Ağa'ya gereken yardımın gösterilmesi istenmiştir. Aynı şekilde, Harput Valisi ve Palu Kazası Müdürüne yazılan 14 Zilkade 1268/30 Ağustos 1852 tarihli bir yazıda³⁰⁷ Palu Kazası "*hanedanı-ı kadiminden*" Mehmet Yahya Bey'in, Dersaadet'te iken, o tarafa geleceğinden yardımcı olunması talebinde bulunduğu ifade edilmiştir. Vali'den, "*bu misillü vücûh ve hanedan-ı memleket haklarında himayede bulunulması*

³⁰⁶ BA., HR. MKT., 49-82.

³⁰⁷ BA., A. MKT. DV., 62-25.

gerektiğinden, adı geçenin oradaki işlerinde yardımcı olunması ve hürmet gösterilmesi” istenmiştir.

7. Yurtluk ve Ocaklıkların Feshi Sonrasında Uygulamada Ortaya

Çıkan Sorunlar

Palu ve Eğil kazalarında yurtluk ve ocaklıkların feshini müteakip, ümera, ağalar ve reaya arasında çeşitli anlaşmazlıklar baş göstermiştir. Şimdi bu anlaşmazlıkların mahiyeti ve hükümetin getirdiği çözümleri incelemeye geçebiliriz.

Palu ve Eğil kazalarında ümera, agavat ve reaya aralarında yurtluk ve ocaklıklardan dolayı çeşitli anlaşmazlıklar çıktığını ve Dersaadete intikal ettirildiği anlaşılmaktadır. Meclis-i Vâlâ’dan 27 Receb 1268/17 Mayıs 1852 tarihinde kaleme alınan bir iradenin³⁰⁸ tetkikinden; Palu ve Eğil kazaları ümerasıyla ağaları uhdelerinde olan yurtluk ve ocaklık arazinin hazine-i celile tarafından zabt edilerek idaresine başlanması sebebiyle, bunların tasarruf biçimleri ve bu kazaların köyleri arazisi için tapu ve senedât i’tası ve diğer teferruatların icrası hakkında Meclis-i Valâ’da görüşmeler yapıldığını anlıyoruz. Bu görüşmelerde önce, Maliye Nezaretinin takriri ve Meclis-i Muhasebenin tafsilatlı mazbatası ele alınmıştır. Neticede, Meclisi Vâlâ’dan kaleme alınan mazbatadan anlaşıldığına göre, ümera ve ağaların, maraba tabir edilen ortakçıları olan **re’âyanın**, ümera ve ağaların zulümlerinden bahisle sahip oldukları hakların kaldırılması ve Hazinece zabt edilen arazinin kendilerine verilmesi veyahut kendilerine başka yer gösterilmesi ricasında bulunmuş oldukları anlaşılmaktadır. **Ümera** ve **ağalar** ise saldırıların aslının olmadığı ve bahse konu arazinin **berât-ı şerîfe ile mülkiyet üzere** Devlet-i Âliyye’den atalarına ve kendilerine ihsan buyurulduğu ve oraları külliyyetli ma’aş tahsisine bağlı (mütevakkıf) bulunduğu iddiâsıyla vergi ve a’sârı edâ

³⁰⁸ BA., İ. MVL., 237-8388.

olunmak üzere bahsi geçen arazinin uhdelerinde bırakılması dileğinde bulunmuşlardır.

Re'âyanın yerleşik olduğu köylerde bulunan araziye bedelsiz istemeye ellerinde bir senet bulunmadığından, hakları görülmemiştir. Ümeranın tasarruf ve idarelerinin ise **hidemât-ı cihadiye mukâbilinde** (cihad hizmeti karşılığında) meşrût (şarta bağlı) olduğu ve bu ise yapılan askeri düzenlemelerin faydalı olması ile fesh ve terk edilmiştir. Bu ifade ile yurtluk ve ocaklıkların hazine tarafından zabt edilmesinin hukuki gerekçesi oldukça açık bir şekilde izah edilmiştir. Bu husus son derece önemlidir. Bu sebeple ümeranın iddiaları da yersiz kalmış olmakla beraber, Padişahın adalet ve şefkati gereğince re'âya tarafından şikâyet olunan zulum ve saldırıların men'i لازم geleceğine ve ağaların dahi refah ve asayişlerinin korunması gerektiği ileri sürülmüştür. Hem hazinenin zarardan korunması ve hem de bunların aileleri ile ve re'âyanın dahi hey'etiyle memnuniyetlerinin sağlanması maksadı ile (ba'de izin) izin verilen vergileriyle, a'şar-ı şer'iyye ve rüsûmat-ı mertebe, nizâmat ve usûl-i mevzûası gereğince te'diye ve îfa olunmak gerektiğine karar verilmiştir. Vakıf arazisi hakkında da tasarruf hakkının anlaşılacak evkaf nizamına göre gereğine bakılması istenmiştir.

Adı geçen **ümeranın** evkafdan başka mutasarrıflık dâ'iyyesinde bulundukları köylerin üçte biri ve bunların bazıları muhtelif ve müşterek olacağından bu takdirde dönüm hesabıyla dahi üçte birisi meccanen ve müceddeden (yeni baştan) tapu senedi ile uhdelerinde terk ve ibkâsı uygun görülmüştür. Elllerinde gerek beratlar ve gerek ümera senetleri olan **ağalar** arazisinin de bundan böyle mahlûlatı cânib-i mîrîye kalacağı cihetle, kıta'ât (arazi) dönüm itibariyle beşde biri için meccanen ve yeni baştan tapu senetleri ihsan edilmesi kararlaştırılmıştır. **Kalan arazinin ise** İslam ve re'âyadan çıkacak taliplerine fûruht (satış) olunmasının tesviye-i maslahata (işin bir neticeye bağlanması) esas ittihazı (sayma) istenmiştir. Ayrıca nüfus sayımı ve arazi

ölçümüne mecburiyet aşikâr olduğundan, bunların dahi daha önce yazıldığı şekilde gereğinin yapılması istenmiştir.

İlave olarak da vefat etmiş olan Abdullah Bey'in tasarruf ettiği sekiz adet köyün husus-ı ma'lûmesinin kardeşi Necib Bey'e intikal edeceği anlaşılmış ve kendisine Padişah tarafından merhamet edildiğinden, kabul edilecek esasa göre husus-ı mezkûreden ne miktar arazi verilmek icâb eder ise adı geçene yeni baştan ve bedelsiz olarak tapu senedi verilmesine karar verilmiştir.

Açıklanan hususların hazinece yerine getirilmesine ve defterhane-i âmireden ta'yini lazım gelen me'mûrun atanması ile maaş ve harcırahının tahsisi ve ödenmesinin adı geçen nezarete havalesine karar verilmiştir.

Bu hususta ayrıntılar içeren çok önemli bir diğer belge, 2 Ramazan 1268/20 Haziran 1852 tarihlidir ve Harput Valisi, Kürdistan Valisi ve Anadolu Ordu-yı Hümayunu Müşirine hitaben yazılmıştır. Bu belgede maaştan sarf-ı nazar edilerek, bir kısım köyleri tasarruf etmeleri hususunda, beylerin taleplerinin uygun görüldüğüne dair önemli bilgiler var. Palu kazasında bulunan yurtluk ve ocaklık kurasının 1266/1849-1850 senesi a'sar hâsılatı olan 550.000 kuruş, Eğil kazası kurasının dahi 183.000 kuruş olduğu belirtilmiştir. Bu hâsılattan, *"evlat ve ahfada intikal şartıyla maaş tahsisi"*, önceki kararlar gereği olduğu ifade edilmiştir. Ancak ümera, kendilerine tahsis olunacak maaşın *"emr-i idarelerine kâfi olmayacağı ve arazi-i merkumenin dahi kema-fis-sabık(eskisi gibi) uhdelinde ibkası uyamıyacağı cihetle a'sar ve vergisini tamamen canib-i miriye vermek üzere mutasarrıflık iddiasında bulundukları kuradan bazılarının ber-vech-i hasbî (karşılıksız) tapu senediyle ihale ve ihsan buyurulması"*nı talep etmişlerdir. Palu kazası eski Müdürü olup vefat etmiş olan Abdullah Bey'in 1265/1848-1849 senesinde zabt olunan köylerinden başka, el-haletü hâzihi (şimdi, bugün) ümera adına kayıtlı olan kuranın, evkaf köyleri dâhil, 88 adet olduğu; ağalar için tahsis olunan köylerin sayısının 36 olduğu; senetli ve senetsiz ahali üzerinde bulunan karyelerin de 157 adetten ibaret olduğu ifade edilmiştir.

Ağalardan bazılarının beratı var ise de mülkiyet suretinde olmadığı, geriye kalanların ise “*sefer ve hazarda ümera maiyetinde bulunmak*” karşılığında mezuniyetleri cihetiyle **ümera tarafından verilmiş olan senetler** ile araziyi tasarruf ettikleri anlaşılmıştır. Bundan dolayı, (ba’de izin) izin verilen vergileriyle, a’şar-ı şer’iyye ve rüsûmat-ı mertebe, nizâmat ve usûl-i mevzûası gereğince te’diye ve îfa olunub, tahsisi tasavvur olunan maaşa hacet kalmadığı ifade edilmiştir. Eğil Kazası ümerasının da bu esasa göre maaş tahsisinden sarf-ı nazarla isteklerinin yerine getirilmiş olacağı belirtilmiştir.³⁰⁹

Aradan bir müddet geçtikten sonra, yapılan şikâyetler üzerine, konu yeniden Meclis-i Vâlâ’da görüşülmüştür. Bu defa Padişahın da emri üzerine ağalar takımının haklarında bir miktar iyileştirme yapılmıştır. Mecl-i Vâlâ’nın 24 Zilkâde 1268/9 Eylül 1852 tarihli kararından³¹⁰ anladığımıza göre **ağalar** takımının, şimdiye kadar ziraat ettikleri köyler ve arazi ancak geçinmelerine yettiği halde, beşte bir hisse itibariyle dört parçası ellerinden alındığı ve bu durumda kendilerini idare edemeyeceklerinden bahisle, itirazda bulunmuşlardır.

Yapılan değerlendirmede ağaların elinde, ümerada olduğu gibi, itibar edilecek senet olmadığı, çoğu ağaların ümeranın izin ve senedi ile arazi tasarruf ettiği ifade edilmiştir. Padişah emri gereği ağaların da refahının korunması ve asayişinin sağlanması gerekli olduğundan ve “*kesret-i müte’allikat cihetiyle ümeradan pek de farkları olmayacağı*” açık olarak görüldüğünden, gerek ümera ve gerek ağalar arazisinden üçte birinin kendilerine terki ve ellerinde olan eski senetler alınarak, bedelsiz ve yeni baştan tapu senedi verilmesi uygun görülmüştür.

Daha önce ümera ve ağalar tarafından tasarruf edilen araziden artan kısmının üçte ikisinin ehl-i islama ve üçte birinin reayaya satılması düşünülmüş

³⁰⁹ BA., A. MKT. MVL., 53-68

³¹⁰ BA., İ. MVL., 245-8911.

ise de adı geçen reaya bu usule yanaşmamıştır. Bu defa, ümeraya ve ağalara tapu ile bedelsiz verilecek üçte bir araziden fazla kalacak üçte iki arazinin yarı yarıya adı geçen kaza İslam ve reayasından istekli olanlara uygun muaccele (peşinat) ve tapu senedi ile satılmasına karar verilmiştir.

Uygulamada sorunlar bitmemiştir. Harput Valisine yazılan 7 Muharrem 1270/10 Ekim 1853 tarihli bir yazıdan³¹¹ anlaşıldığına göre, geçmişteki muhakemeleri zamanında araziden onda bir öşür alınacağı bildirilmiştir. Oysa şimdi, Palu kazası **beylerinden** Ahmet, Mehmet, Hamdullah, Necip ve Tahir Beyler, tarla ve bağlar kendilerinin olduğu iddiası ile onda bir buçuk ve daha ziyade öşür istedikleri ileri sürülerek, şikâyet edilmişlerdir. Durum Meclis-i Vâlâ'da görüşülmüş ve dilekçelerinde belirtilen hususlar doğru ise bu durum adalete aykırı olduğundan men ve def'i gerektiği valiye bildirilmiştir.

Palu ve Eğil kazaları ahalisinin vergi yükümlülüklerini yerine getirmelerinde aksaklıklar yaşanması sık görülen hadiselerdendir. Harput Valisinin 27 Muharrem 1274/17 Eylül 1857 tarihli yazısından anlaşıldığına göre; Maden-i Hümayun Sancağına bağlı Palu ve Eğil kazaları, bir kısım ahalisi, birkaç senelik vergilerini ödemedikleri gibi, gönderilen memurlara karşı gelmişlerdir. Meadin-i Hümayun Kaymakamı Mehmet Alim Ağa'nın Harput Valisine yaptığı müracaat üzerine, adı geçen kazalara asker sevki uygun görülmüş ve Anadolu Ordu-yı Hümayunu erkanından ve Harput'ta bulunan Ferik Veli Paşa ve Kaymakam Mehmet Alim Ağa bir miktar asakir-i şahane ile kazalar ahalisini itaat altına almışlar ve 217.454 kuruş vergiyi tahsil etmişlerdir.³¹²

Öte yandan Palu ve Eğil kazaları ümerasının Yurtluk ve Ocaklık olarak uhdelerinde bulunan arazinin tahriri içinde gayret gösterilmiştir. Bu amaçla, Defterhâne-i Âmire katiplerinden Sıdık Efendi adında birisi görevlendirilmiştir.

³¹¹ BA., A. MKT. UM., 143-69.

³¹² BA., İ. DH., 391-25856.

Adı geçenin vefatı üzerine, tahrir işinin yardımcısı Şekip Efendi ile vücutdan birine ihalesi ile yaptırılması Meclis-i Vâlâ tarafından 4 Şaban 1270/2 Mayıs 1854 tarihinde kararlaştırılmış ve Harput Valisine durum bildirilmiştir.³¹³

Tahrir işinin bir türlü yapılamadığı veya tamamlanamadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Meclis-i Vâlâ'nın 12 Rebiulevvel 1274/31 Ekim 1857 tarihli bir kararında, Maâdin-i Hümayun Kaymakamlığı dâhilinde bulunan Palu ve Eğil kazası yurtluk ve ocaklık arazisinin tahririne me'mur olanların maaş ve masrafları olan 23.450 kuruş ve maiyetlerinde istihdam eylemiş oldukları beş nefer kâtiplere verilmiş olan 12.184 kuruşun da ilavesiyle hazinece mahsub edilmesi hususlarının Maliye Nezaretine havalesine karar verilmiştir.³¹⁴

8. Kaza Müdürlerinden ve Beylerden Şikâyetler ve Yeni Müdür

Atanması Talepleri

Ahalinin kaza müdürleri hakkında şikâyetleri devam etmiş gözükmetedir. Örneğin, Palu kazasında Aretcan köyünden kırk dört kişiye ait bir arzuhal, vekilleri Torosib ve Parok adlı şahıslar tarafından 18 Cemaziyelahir 1275/23 Ocak 1859 tarihinde Sadarete sunulmuştur. Dilekçede, Palu kazasında 1266/1849-1850 tarihinde yurtluk ve ocaklığın feshiyle Tanzimat-ı Hayriyye'nin kabul edildiği ve aşarın onda bir kile hesabıyla 1269/1852-1853'e kadar alındığı belirtilmiştir. İddia edildiğine göre, daha sonra "*muharebe hengâmı gelür münasebetiyle firsantı gânime tutub*" **sipahi beylerin** ahali-i İslam ve re'aya kulları celb ederek birer birer mahbus edüb onda iki buçuk kile a'şar cebren ve kahren almışlardır. Hatta geçmişe dönük olarak da Tanzimat üzere bırakılan bir buçuk kile a'şarı dahi hesap edip mükerreren aldıkları ileri sürülmüştür. Adı geçen beylerin adamları Aretcan köyünü basıp üç kişiyi öldürmüşler ve Tiftik köyündeki kiliseyi basıp, bir haneden yüz kese akçelik malı çalmış, Harput tarafından Karaçor Ağalarından birkaç kimseyi mahpus etmişlerdir. Ahali

³¹³ BA., İ. MVL., 305-12553.

³¹⁴ BA., İ. MVL., 380-16680.

bütün bu şikâyetlerini sıraladıktan sonra, bundan önce Palu kazasında Hacı Hasan Efendi adında bir müdürün gelip birkaç ay ikamet ettiği ve onun zamanında fukara istirahat ettiğinden, şimdi Tokat'da ikamet eden Hacı Hasan Efendi'nin yine müdür olarak atanmasını talep etmişlerdir. Dilekçe üzerindeki 27 Cemaziyelahir 1275/1 Şubat 1859 tarihli kayıttan, "emirnâme-i sâmi" yazıldığı anlaşılmaktadır.³¹⁵

Yine, Palu kazası Hristiyan ahalisinden Mehmet ve Yorgi tarafından yazılan, 3 Safer 1278/10 Ağustos 1861 tarihli arzuhalde, Harput sancağına tabi Palu kazası müdürünün Tanzimat-ı Hayriyye'nin hilafına harekette bulunduğu iddia edilmiştir. Palu kazasına tabi Havaf köyünde, Avak oğlu Tarus'un hanesine eşkiyalar gelip bir mikdar eşyalarını çaldıkları, birkaç kişiyi yaraladıkları ve firar etmiş olduklarını kaza müdürüne söyledikleri halde itibar etmeyerek, zevkiyle meşgul bulunduğu belirtilmiş. Durum valiye arzuhal ile bildirilmiş ise de müdür, paşanın eski kullarından olması nedeniyle red cevabı verilmiş olduğundan bu defa Sadarete müracaat ettikleri ifade edilmektedir. Bunun üzerine, Harput mutasarrıfı Veysi Paşa'ya yazılan 10 Cemaziyelevvel 1278/13 Kasım 1861 tarihli yazıda, meclis marifeti ile gerekli tahkikatın yapılması ve adı geçen müdürün memuriyet sıfatına aykırı hareketleri doğru ise değiştirilmesi için gereğinin yapılması ve eşkiyanın yakalanarak haklarında gerekli işlemlerin yapılması istenmiştir.³¹⁶

Yine Harput eyaleti dâhilinde bulunan Eğil kazasına bağlı Nerib köyünde bulunan ekrad eşkiyasından, Hani kasabasında yerleşik Ermeni milletinin malları ve kilisede bulunan eşyayı gasp ve yağma edenlerin yakalanarak, gasp edilmiş olan eşyaların geri alınması, mahkemelerinin yapılması, suçlarının derecesinin mazbata ile bildirilmesi mahalline yazılmıştır. Gelen cevaplar arasında, Kürdistan meclisinin mazbatası ilginç bilgiler ihtiva

³¹⁵ BA., A. DVN., 138-3.

³¹⁶ BA., A.MKT.UM., 516-17.

etmektedir. Kürdistan meclisinden bildirildiğine göre, Eğil kazası, Ergani Meadin-i Hümayunu'na bağlı ise de ahalisi uygunsuz takımındandır. Bunlar civar köylerin ahalisinin emval ve eşyasını gasb ve yağma gibi çeşitli uygunsuzluğa başlamışlardır. Ancak adı geçenlerin yakalanması için uygulanan tedbirlerin, mahalli hükümetin nüfuzu bulunmadığından bir türlü tesiri görülmemiştir. Bunların zabt ü rabtına Maden-i Hümayun kaymakamlarının gücü olmadığı ifade edilmiştir. Eğil kazasının islahı ve zikredilen madenin işlerinin yerine getirilmesi için, Eğil kazasının Maden-i Hümayun Sancağı'ndan ayrılarak, yakınlığından dolayı Kürdistan eyaletine ilhakı gerekli görülmüştür. Mazbata, Meclis-i Vâlâ'ya havale edilmiştir. Meclis-i Vâlâ, ilhak konusunun Kürdistan meclisince görüşülecek bir konu olmadığını belirtmiştir. Buralar Harput eyaleti dâhilinde bulunması nedeniyle, sorumluluğu Harput valisine ait olduğundan, gereken ıslahatın yapılarak, teb'anın asayişini sağlamak gerektiği belirtmiştir. Bu hususta devamlı çalışılması ve Eğil kazası ahalisinin uygunsuz hareketlerde bulunmaması için zabıta kuvvetlerinin oluşturularak, adı geçen yağmacıların ele geçirilerek muhakeme edilmeleri ve gasp edilen eşyanın geri alınması ve suçlarının derecesinin bildirilmesi hususları 28 Rebîulâhîr 1277/13 Kasım 1860 tarihli bir yazı ile Harput Mutasarrıfına bildirilmiştir.³¹⁷

9. Beylerin Bitmeyen Müdahaleleri

Geçen zamana rağmen beylerin arazi ve ahali üzerindeki haksız müdahalelerinin sonu gelmemiştir. Örneğin, Harput Mutasarrıfına yazılan 11 Rebîulâhîr 1278/16 Ekim 1861 tarihli bir yazıda, Palu kazası ahalisinin mahsullerinin ösrünü ödedikleri, tohumlar dahi kendilerine ait olduğu halde, Palu beylerinin müdahalelerinden şikâyet etmişler ve bu konuda Palu beylerinin savunmalarının kabul edilmemesi ve harmanlarının kaldırılmasına izin verilmesini istemişlerdir. Bunun üzerine, adı geçen kaza arazisi üzerindeki

³¹⁷ BA., A. MKT. UM., 435-99.

çekişmenin daha önce verilmiş karara göre halledilmesi ve beylerin aldığı şeylerin kadimden beri mi alındığının tahkik edilip bildirilmesi 17 Safer 1278/24 Ağustos 1861 tarihinde bir yazı ile Harput mutasarrıfına bildirilmiştir. Mutasarrıfın henüz cevabı gelmemiş ve adı geçen ahali bir kere daha arzuhal ile müracaat etmiş olduğundan, önceki yazının gereğinin yerine getirilerek sonucun bildirilmesi istenmiştir.³¹⁸

Hemen aynı tarihlerde Harput Mutasarrıfına yazılan bir başka yazıdan, ahali ile beyler arasındaki anlaşmazlık konusunda oldukça detaylı bilgilere ulaşabiliyoruz. Buna göre, Palu ve Eğil kazalarında bazı ümeranın yurtluk ve ocaklık olarak mutasarrıf oldukları arazinin usulüne uygun olarak önceden hazine tarafından zabtıyla üçte birinin kendilerine terki üçte ikisinin çiftçilere dağıtılması alınan karar gereği olduğu halde, mahallince çaresine bakılmamış ve bildirilen hükümler suistimâl edilmiştir. Arazinin bir kısmı yine beylere bırakılmış, onlar tarafından öşürden başka **onda bir buçuk icare-i zemim** adıyla hâsılat alınıp, eski usul üzere ahali hakkında meydana gelen yolsuzluk devam etmiştir. Üstelik mîrî tarafından satılan (ihale edilen) yerlerin şimdiye kadarki hâsılatı tamamen hazineye ulaşmamış ve çoğunlukla parası alınan yerlerin **tapu senetleri** verilmemiştir. Bütün bu hususlar için 1277 senesinde (15 Safer 1277/2 Eylül 1860) mahalline ve tapu memuruna resmi yazı gönderilmiş, henüz cevabı alınmamıştır. Öte yandan, daha sonra bu mesele için mahalline asakir-i şahane sevkiyle bizzat oralara gidilmesi hakkında mahallinden izin istenmiş, bu arazi meselesi için asker sevki uygun olmayacağından, **asker sevkinden** vazgeçilmesi uygun görülmüştür. Nihayet, daha önceki emir ve karara göre bu meselenin iyilikle halledilmesi çarelerinin aranması 6 Muharrem 1278/14 Temmuz 1861 tarihli bir yazı ile Harput Mutasarrıfına bildirilmiş ise de henüz cevabı gönderilmemiştir. Ahalinin Desaadetde bulunan vekilleri tarafından sunulan arzuhal ile mahallinden gelen dilekçede, adı geçen arazi

³¹⁸ BA., A. MKT. UM., 507-20.

hakkında verilen kararın henüz yerine getirilmediği ifade edilmiştir. Ümera yarıcılık sureti ile ziraat etmek istediklerinden, bizzat oraya giderek meselenin hal olunacağı, Harput Mutasarrıfı tarafından bildirilmiş olduğu halde, henüz gidilmediği anlaşıldığından gereğinin yapılması istenmiştir. Bu meselenin bir an önce çözülerek şikâyetlerin giderilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bir daha te'kîde hacet bırakmamak şartıyla bu arazi meselesinin evvelki yazılar ve verilen karara göre seri bir şekilde halledilmesi ile neticesinin bildirilmesi 12 Rebûlâhîr 1278/17 Ekim 1861 tarihli bir yazı ile Harput Mutasarrıfından bir kez daha istenmiştir.³¹⁹

III. MUŞ VE BİTLİS

1. Osmanlı Hâkimiyetinin İlk Döneminde Bitlis ve Muş

Osmanlıların bölgede hâkimiyet kurdukları tarihte bölgenin merkezi ve en önemli yerleşim birimi Bitlis'ti. Bitlis meliki Emir Şerafeddin, Yavuz Sultan Selim'in Tebriz seferine katılmış, buna karşılık atadan kalma yurdu olan Bitlis ve çevresi onun yönetimine bırakılmıştır.³²⁰ Bitlis'in idaresi zaman içinde bu aileden alınmış ise de nihayet, III. Murat zamanında, 1579'da, aynı zamanda Yavuz Sultan Selime tabi olan Şeref Han'ın torunu olan, Şeref Han'a ocaklık olarak verilmiştir.³²¹

Muş ise 1514 Çaldıran zaferinden sonra Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Muş, 1548'de Van eyaleti teşkil edilirken, bu eyalete bağlı bir sancak durumundadır. 1514-1548 arası idarî statüsü hakkında fazla bilgi bulunmayan Muş'un 1520'lerde Bitlis'e bağlı bir nahiye olduğu ileri sürülmektedir. Muş, Osmanlı ümerası tarafından yönetilen klasik sancak statüsünde iken; 1578'de

³¹⁹ BA., A. MKT. UM., 507-34.

³²⁰ Hoca Sadettin, *Tacü't-Tevarih*, C. IV, s. 248; O. Kılıç, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, s.14.

³²¹ Şeref Han, *Şerefname*, s. 521; Orhan Kılıç, "Muş Sancağı Dirlikleri, (1604-1605)", *F. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 9, S. 1, Elazığ-1999, s. 158.

başlayan Osmanlı-İran Savaşları sırasında Şeref Han'ın oğlu Ahmed Bey'e 1579'da 210.000 akçe ile tevcih olunmuştur. Bir müddet klasik sancak statüsünde Ahmet Bey'in sancakbeyliği altında idare edildiği anlaşılan Muş, daha sonra Bitlis hükümetine bağlanmıştır. Nitekim 1593'te bu defa Bitlis hükümetinden ayrılarak, tekrar klasik sancak olarak Canik Sancakbeyine tevcih edilmiştir. 1604'te Bitlis hakimi Şeref Han'ın tasarrufunda olduğu anlaşılmaktadır. Sonraki idarî taksimat listelerinde sancak olarak görünmeyen Muş; Bitlis'e bağlı nahiye konumunda olmalıdır. 1655'te bölgeyi ziyaret eden Evliya Çelebi de bu durumu teyit etmektedir.³²²

2. Tanzimat'ın İlanı Sırasında Bitlis ve Muş

TTK yazmalar Katalogunda 9 numara ile kayıtlı Eyâlât Defterinde Bitlis, Van eyaletine bağlı hükümet sancak niteliğindedir.³²³ Aynı Katalogdaki 35 numaralı Anadolu Vilayeti Taksimatı Defterinde ise Bitlis'e ilave olarak Hizan sancağı, bu eyalete bağlı Hükümet sancak olarak nitelendirilmiştir.³²⁴ Her iki defterde de Muş yoktur. F. Akbal'ın listesinde ise Muş (Liva), Bitlis (Hükûmet) ve Hizan (Hükûmet) Van eyaletine bağlı görünmektedir. Akbal, Muş için, T. V. Sene 1247, defa 2'yi kaynak gösteriyor.³²⁵

Tanzimat'ın ilanını takip eden döneme baktığımızda Muş Sancağı, 1847'de Kürdistan eyaleti kuruluncaya kadar, Erzurum eyaletine bağlı görünmektedir.

1838'de bölgeyi gezen İngiltere'nin Erzurum konsolosu Brant, Muş sancağı müselliminin Emin Paşa olduğunu yazar.³²⁶ Moltke de 1838'de, Muş

³²² O. Kılıç, "Muş Sancağı Dirlikleri, (1604-1605)", s. 158-160.

³²³ **Eyâlât Defteri**, Varak 77-b.

³²⁴ **Anadolu Vilayeti Taksimatı Defteri**, Varak 13-b.

³²⁵ F. Akbal, "İdari Taksimat ve Nüfus", s. 626.

³²⁶ J. Brant, "Notes of a Journey", s. 345. 1824 yılında Emin Paşa'nın Muş Beylerbeyi (mirimiran rütbesi kastedilmektedir) olduğuna ilişkin olarak bkz. M. Salih San; **Doğu Anadolu ve Muş'un**

tarafının Emin Paşa'nın kontrolünde olduğunu teyit etmektedir.³²⁷ Bölgenin Emin Paşa ve kardeşlerinin idaresi altında olduğu anlaşılmaktadır. Emin Paşa'nın kardeşlerinden Şerif Bey Bitlis'te, Murat Bey ise Hınıs'ta oturmakta ve bölgeyi idare etmektedir. Bölgeyi 1836'da gezen bir başka İngiliz olan Yarbay Shiel de Şerif Bey'den Bitlis Beyi olarak bahsetmektedir.³²⁸

Brant, Emin Paşa ailesinin bölgedeki hâkimiyetinin kurucusunun Alaaddin Bey olduğunu belirtir. Alaaddin Bey'in bölgedeki nüfuzunu ortadan kaldırmak için hareket eden hükümet kuvvetlerine başarıyla karşı koyduğundan bahseder. Alaaddin Paşa'nın kurucusu olduğunu ileri sürdüğü bu sancağın, bu ailenin üyeleri tarafından kısmen bağımsız bir şekilde yönetildiğini ifade eder.³²⁹

Aynı zamanda Emin Paşa'nın babası olan Muş sancağı mutasarrıfı Selim Paşa'nın 1242/1826-1827 senesinde isyan ettiğini ve isyanın bastırılması için Erzurum'dan, üzerine asker sevk edildiğini görüyoruz. Neticede, Selim Paşa yenilerek, aşiretler içine karışmıştır. Yerine ise o havali hanedanından olması sebebiyle Ahlat Beyi Şeyh Ahmet Bey, mirimiranlık rütbesi verilerek, tayin edilmiştir. Muş, Ahmed Bey'e tevcih olunduğunda, Selim Paşa uhdesinde bulunan malikane de kendisine verildi. Ahmet Bey'in ikamet ettiği evin alt katındaki cephanelikte meydana gelen bir patlama nedeniyle vefat etmesi neticesinde; yerine Alaaddin Paşa hanedanından olup, Erzurum'da oturan ve

İzahlı Kronolojik Tarihi, Özel Yükseliş Koleji Yayınları, Ankara-1966, s. 205 (Bundan böyle, **Doğu Anadolu ve Muş**).

³²⁷ H. Moltke, **Mektuplar**, s. 237.

³²⁸ J. Shiel, "Notes on a Journey from Tabriz, through Kurdistan, Via Van, Bitlis, Se'ert and Erbil, to Suleimaniyeh, in July and August, 1836", **JRGS**, Volume VIII, London 1838, s. 71 (Bundan böyle, "Notes on a Journey").

³²⁹ J. Brant, "Notes of a Journey", s. 348-350. Alâettin Paşa'nın 1794 tarihinde Muş Beylerbeyi (mirimiran rütbesi kastedilmektedir) olduğuna ilişkin olarak bkz. M. S. San; **Doğu Anadolu ve Muş**, s. 204.

aşiretler üzerinde itibar sahibi olan Mirza Paşazade Abdurrahman Bey, mirimiran rütbesi verilerek, tayin edilmiştir.³³⁰ Muş mutasarrıfı Selim Paşa'nın ne tarafta ele geçirilirse idamı yönündeki ferman gereği olarak, Erzurum Valisi Galip Paşa tarafından 1243/1827-1828 senesinde idam edilmiştir.³³¹ Brant, bu hadise olduğunda oğlu Emin'in 15 yaşında bir genç ve en küçük kardeşi Hurşit'in ise bir bebek olduğunu yazmaktadır.³³² Brant, Muş sancağının 1838'den önce, bir yıl kadar Hüseyin'in eline geçtiğini ancak, Emin tarafından tekrar geri alındığını, söylemektedir.³³³ Aslında, Muş sancağı mutasarrıflığının Emin Paşa ile Hüseyin Paşa arasında birkaç kez el değiştirdiği anlaşılmaktadır. Muş mutasarrıfı Emin Paşa'nın 1244/1828-1829'da azl edildiğini³³⁴, daha sonraları Diyarbakir'e firar ederek oradan topladığı adamlar ile 1249/1833-1834 senesinde Muş üzerine yürüdüğü, bu defa Muş mutasarrıfı Hüseyin Paşa'nın muharebe ederek, Emin Paşa'nın adamlarını dağıttığını görüyoruz.³³⁵ Netice olarak, 1838'de Muş mutasarrıfının Emin Paşa olduğu açıktır.

Bitlis'te de durum karışıktır. Bitlis beyleri, bölgelerinde daima güçlü olmuşlardır. Brant, bu beylerin, Emin Paşa'nın babası Selim Paşa tarafından itaat altına alındığını ve Bitlis'in Muş sancağına bağlandığını belirtmektedir.³³⁶ Netice olarak, 1838'de Bitlis ve civarındaki seksen köy Emin Bey'in kardeşi Şerif

³³⁰ **Lütfi**, C. 1, s. 178.

³³¹ **Lütfi**, C. 1, s. 212. Sicil-i Osmani'de, Selim Paşa'nın "*Muş tarafında nüfuzlu olduğundan mirimiranlık ile mutasarrıf oldu*"ğu ifade edilmekte ve idam edildiği tarih olarak da 1242/1826-1827 yer almaktadır. Bkz. **Sicil-i Osmani**, C. 5, s. 1492.

³³² J. Brant, "Notes of a Journey", s. 350.

³³³ J. Brant, "Notes of a Journey", s. 351.

³³⁴ Sicil-i Osmani, C. 2, s. 479.

³³⁵ **Lütfi**, C. 4-5, s. 784.

³³⁶ J. Brant, "Notes of a Journey", s. 380.

Bey'in yönetimi altındadır. Bu köylerin oluşturduğu bölge, Muş sancağının yaklaşık üçte birini oluşturmaktadır.³³⁷

Hafız Paşa'nın istifası üzerine 8 Zilhicce 1256/31 Ocak 1841 tarihli bir irade ile Halil Kamili Paşa, rütbe-i valâyı müşiri ile Erzurum Müşirliğine tayin edildi.³³⁸ Vali Halil Kamili Paşa, yapacağı tayinler hakkında Bab-ı Âliye gönderdiği bir yazıda; *"Muş sancağının fukara perver mütesellimler ile hüsnü idaresi hususuna irade-i seniyye-i hazret-i şahane müteallik buyurulmuş (olduğundan) ... ıstabl-ı amire müdürlüğü paye-i refiasıyla (öğünen) Erzurum hanedanından Abdullah Bey'in ... Muş sancağı mütesellimliğine tayin edilme(sinin)"* uygun bulunduğu bildirilmiştir. 23 Cemaziyelevvel 1257/13 Temmuz 1841'de çıkan irade ile tekliflerin tasdik edildiği anlaşılmaktadır.³³⁹

20 Rebîulâhir 1260/9 Mayıs 1844 tarihli bir belgeden³⁴⁰, Muş ümerasından olan ve yukarıda kendisinden bahsettiğimiz Emin Paşa'nın vefat ettiğini, Şerif Bey'in *"mahlul yurtluk ve ocaklık olan yirmi dört gedik"*in kendi oğullarına verilmesi için müracaatta bulunduğu anlaşılmaktadır. Şerif Bey bu isteğinde başarılı olamayınca, uygunsuz hareketlerde bulunmuş ve bu nedenle mütesellimlikten azledilmiştir. Şerif Bey'in yerine ise İstanbul'da bulunan Muşlu Hüseyin Paşa tayin edilmiştir.

3. Tanzimat'ın 1261/1845 Senesinde Erzurum'da Uygulanmaya Başlamasının Etkileri

Tanzimat'ın 1261/1845 senesinde Erzurum'da uygulanmaya başlanması ile Erzurum eyaletinin yeniden teşkil edildiğinden yukarıda bahsetmiştik. Muş sancağı yine Erzurum eyaletine bağlı görünmektedir. Bu yeni dönemde, sancak kaymakamlarını valiler seçecek ve belirli bir maaş bağlanacaktı. Kazalara da

³³⁷ J. Brant, "Notes of a Journey", s. 381.

³³⁸ C. Küçük, *Tanzimat Devrinde Erzurum*, s. 179.

³³⁹ C. Küçük, *Tanzimat Devrinde Erzurum*, s. 181.

³⁴⁰ BA., C. DH., 117-5810.

yerli ahaliden tayin edilecek müdürlerin maaşlarını kaza halkı ödeyecekti. Yerliden müdür bulunmaz ise dışarıdan da tayin yapılabilecekti.³⁴¹

Halil Kamili Paşa'nın istifası üzerine 29 Muharrem 1261/7 Şubat 1845 tarihinde Erzurum Valiliğine tayin edilen Sami Paşa'nın, 11 Cemaziyelevvel 1261/18 Mayıs 1845 tarihli, Maliye Nezaretine yazdığı ve Erzurum defterdarı Selim Bey hakkındaki şikâyetleri aktardığı bir yazıda; Şerif Bey'den eski Muş Kaymakamı olarak bahsedilmektedir. Aynı yazıdan, o tarihte Muş Kaymakamının ise Ahmet Kaşif Ağa olduğu anlaşılmaktadır. Defterdar Selim Bey hakkındaki şikâyetde, Şerif Bey'in, Erzurum'da bulunan kardeşi Hurşit Bey'i Kaymakam Ahmet Kaşif Ağa'ya kethüda tayin ettirmek için defterdara 15 bin kuruş vaat ettiği iddia edilmiştir.³⁴² 1263/1846-1847 tarihli Devlet Salnamesinde de Kapucubaşı Kaşif Ağa kaymakam olarak görülmektedir (Muş sancağı Kaymakamları için bkz. **Tablo-13**).³⁴³

Tablo-13
Muş Kaymakamları (1244/1828-1829-1270/1853-1854)

Tarih	Kaymakam	Açıklama	Belge
1244/1828-1829	Emin Paşa	Azledilmiş.	Sicil-i Osmanî, C. 2, s.479.
	Hüseyin Paşa		
1254/1838-1839	Emin Paşa	Muş mütesellimi olarak görünüyor.	Moltke. Brant.
23 Cemaziyelevvel 1257/13 Temmuz 1841	Abdullah Bey	Erzurum hanedanından. Muş sancağı mütesellimliğine atanmış.	Cevdet, Dâhiliye, 7714
20 Rebîulâhir 1260/9 Mayıs 1844	Şerif Bey	Hanedandan. Mütesellim. Azl edilmiş.	C. DH. 117-5810.
20 Rebîulâhir 1260/9 Mayıs 1844	Hüseyin Paşa	Hanedandan. Şerif Bey'in yerine atanmış.	C. DH. 117-5810.
1261/1845	Ahmet	Kapucubaşı payeli. Bu	İrade, Dâhiliye,

³⁴¹ C. Küçük, **Tanzimat Devrinde Erzurum**, s. 225.

³⁴² C. Küçük, **Tanzimat Devrinde Erzurum**, s. 228.

³⁴³ 1263 senesi Devlet Salnamesi.

1263/1846-1847	Kaşif Ağa	tarihler arasında Kaymakam olarak görünüyor.	5208. 1263 senesi Devlet salnamesi.
12 Cemaziyelevvel 1264/ 16 Nisan 1848	Hasan Paşa	Bu tarihte kaymakam olarak bulunduğunu tesbit edebiliyoruz.	İ.MVL. 119-2958
23 Şaban 1269/ 1 Haziran 1853	İshak Paşa	Kaymakam olarak atanmış.	A.MKT.UM. 136-65
	Mesrur Bey	İshak Paşa kısa bir süre sonra azledilmiş. Yerine Lofça eski Müdürü (Vidin eyaleti) atanmış.	A.TŞF. 15-36
9 Muharrem 1270/12 Ekim 1253	Osman Paşa	Muş kaymakamı olarak atanmış.	A. TŞF. 16-78
24 Rebiülahir 1270/ 24 Ocak 1854	Osman Paşa	Cizre, Ruha/Urfa ve Mardin Sancakları birleştirilerek, kaymakamlığına atanmıştır.	İ.MVL. 295-11923
14 Cemaziyelevvel 1270/12 Şubat 1254	Şeref Ağa	Osman Paşa'nın yerine kaymakam olarak atanmış.	A. TŞF. 17-19

Defterdar Selim Bey'in azli üzerine, 24 Cemaziyelevvel 1261/31 Mayıs 1845 tarihinde yerine atanan, Viranşehir Kaymakamı Tefik Efendi'nin 7 Receb 1261/12 Temmuz 1845 tarihli yazısında, Erzurum ve mülhakatında bulunan hazineye ait gelir kaynaklarının işletilişi hakkında detaylı bilgiler verilmektedir:

*"...Erzurum ihaleleri ben buraya gelmeden önce tesviye olunmuş ise de köy ihaleleri icra olunmayarak, bazı kazalar aşarının tımar tımar, mukataa mukataa müzayedesıyla ihalesi icra kılınmış ve Erzurum sancağı kazalarından 3 adet kaza ihalelerinin tesviyesi zımında Sırrı Paşa daha önce tayin olunmuş ise de henüz gelmemiş. Mülhak sancaklardan Van hariç, diğer sancakların ihaleleri ne şekilde yapıldığından bir haber alınamamış olup, **Muş sancağı** ihaleleri keyfiyetine dair bu defa gelen emirname-i sami-i nezaretpenahi mucibince, adı geçen ihalelerin müzayedeyle maktuan ihalesi mi uyabilir, yoksa emaneten idaresi mi münasibtir. Her nasıl olursa hemen vakit*

uzamıyarak iktizasının icrası hususu valiyle müştereken kaymakamları taraflarına yeniden yazıldı. Ve buralara itimat edilir dirayetli memurlar gönderildi. Erzurum ihaleleri taksitlerinden akçe tahsil olunmaya başlandı. Erzurum, **Muş**, Kars ve Çıldır eyaletlerinin geçen yılki vergilerinin mikdarına göre 1/3'i alelhesab olarak bundan önce tevzi olunmuş fakat Erzurum sancağı alelhesabından cüz'î şey kalmıştır. **Muş**, Çıldır ve Kars eyaletleri vergisinin alelhesabından ne miktar tahsilât vaki olmuş ve ne kadarı kalmış olduğu henüz öğrenilemedi. Bu vergi maddesinin böyle parça parça alelhesab olarak tevzi olunmaktan ise bervechi tadil sene-i sabık vergileri mikdarına nazaran herkesin hal ve tahammüllerine göre sülûsanî dahi tevzi olunması vali ile müzakere edilerek tensib kılınmış olduğundan ve şimdilik buraların mahsulâtı idrak etmekte bulunduğundan bütün vergileri tevzi edilerek istihsaline teşebbüs olunmuş ve Van hariç diğer sancaklar vergisinin de yazıldığı şekilde tevzii zımnında ihalelerin tesviyesi için gönderilecek memurlarla sancak kaymakamlarına yazıyla bildirilecek hemen vakit geçirilmeden külliyetli tahsilâtın icrasına başlanması emredilmiştir. Van sancağının ihtilâli dolayısıyla şimdiye kadar gerek alelhesab tevzii ve gerek ihaleler maddesi icra olunamayarak olduğu gibi kalmıştır. Bayezid sancağı ahalisinin vergi verdikleri mesbuk olmayarak (vesikalarla ispatlanmadığı için) yurtluk ve ocaklık vechile olduğundan fakat yıllık 80.000 kuruş miktarı masrafları olarak tevzii ve tahsil kılındığı cihetle bunun alelhesab keyfiyeti dahi 5-10 gün sonra icabı vechile tesviyesi bilicra iktisasi iş'ar ve ima kılınacaktır....".³⁴⁴

Tanzimat'ın Erzurum'da uygulanmasında özellikle Van tarafında meydana gelen olaylar üzerine Meclis-i Valâ azasından Kamil Paşa 17 Şaban 1261/21 Ağustos 1845 tarihinde Erzurum'a vararak gerekli çalışmalara başlamıştır.³⁴⁵ İstanbul'a dönüşünde de Meclis-i Valâ'ya geniş bir layiha sunmuştur. Bu layihada Muş ve civarı ile ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Kamil Paşa idarî durum hakkında bilgi verirken, Muş sancağında Tanzimat'ın

³⁴⁴ C. Küçük, **Tanzimat Devrinde Erzurum**, s. 233-234.

³⁴⁵ C. Küçük, **Tanzimat Devrinde Erzurum**, s. 238.

ilan edildiğini, sancakta bulunan ekrad taifesinden bir hayli ailenin yeni haneler inşa edilerek iskan edildiğini ve burada emniyet ve asayişin sağlandığını söylemektedir.³⁴⁶

Yine Kamil Paşa'nın takdim ettiği icmal defterinde, Muş sancağının Tanzimat gereği olan yeni mali sisteme göre 1261/1845 senesine mahsuben varidat (**Tablo 14**) ve masrafları (**Tablo 15**) belirtilmiştir.³⁴⁷

Tablo-14
Muş Sancağı Varidatı (1261/1845)

Varidat (kuruş)	Açıklama
893.100	Sene-i merkube mahsuben tavzi olunan vergi alelhesabı.
431.181	Maktuen ihale olunan varidat bedelatı: 196.587 Aşar, 235.494 Rusumu, 431.181 Toplam
200.000	Mürur tezakiri ve emaneten idare olunan varidat bedelatı.
254.810	Tahsil olunan gebran cizyesi.
1.599.191	Toplam

Tablo-15
Muş Sancağı Masrafları (1261/1845)

Masraf (her ay)(Kuruş)	Açıklama
5.400	Kaymakam maaşı.
2.700	Ketebe maaşı.
500	Sandık emini maaşı.
5.000	Kaza müdürleri maaşı.
75	... maaşı.
16.460	Zabtiye neferatının maaşı.
1.020	Müteferrik masraflar.
33.355	Toplam.
400.260	12 ayda.
11.460	1960 kuruştan kırserdarına 6 aylık maaş.
411.720	Muş sancağının yıllık masrafları.

³⁴⁶ C. Küçük, **Tanzimat Devrinde Erzurum**, s. 254.

³⁴⁷ C. Küçük, **Tanzimat Devrinde Erzurum**, s. 351-353.

Muş sancağının 1262/1845-1846 senesine ait varidat ve masraflarını ise bir başka belgeden takip etmek mümkündür. Buna göre, kaymakamlıkla idare olunan Muş sancağı varidatı 1.432.190 kuruş, masrafları ise 345.900 kuruştur.³⁴⁸

1264/1847-1848 senesinde Muş sancağı, Van sancağı ile birlikte Erzurum'dan ayrılarak yeni teşkil olunan Kürdistan eyaletine bağlandı. Ancak bu durum fazla uzun sürmedi. Muş sancağı daha sonra tekrar Erzurum eyaletine bağlanmıştır. Bu işlemin 23 Şaban 1269/1 Haziran 1853 tarihli bir yazı ile valiliklere bildirildiğini ve İshak Paşa'nın da kaymakam olarak atandığını görüyoruz.³⁴⁹ Ancak kısa bir süre sonra İshak Paşa'nın da azledilerek yerine, Lofça Müdürü³⁵⁰ Mesrur Bey kaymakam tayin edilmiştir.³⁵¹

4. Muş Sancağında Yurtluk ve Ocaklıkların Zabtı ve Hak Sahiplerine Maaş Bağlanması

Bedirhan Bey ve Han Mahmud'un üzerine yapılan askeri harekâtın devamı olarak, bölgede Hakkâri Müdürü Nurullah Bey ile Müküs (Bahçesaray) Kazası Müdürü Abdal Bey ve Muş (sabık) Kaymakamı Şerif Bey ve yakınları hakkında icra olunacak muamele Sadaret ile Kürdistan valisi ve Anadolu Ordusu Hümayun'u Müşiri arasında çeşitli yazışmalara konu olmuştur. Ordu Müşirinin, Şerif Bey'i kendi tarafına çekebilmek için yakınlarına bazı **müdürlükler verdiği** ve kendisine dokunmadığı anlaşılmaktadır. Ancak Sadaret, Şerif Bey'in "*Kürdistan asilerinin merkez-i istinadı olan Bedirhan ve Han Mahmud'un... uğradıkları felaketi görüp yine uslanmamış ve eski meslek ve tavırlarını terk etmemiş... Kürdistan'ın asayişinin devamına engel ve zararlı şahıslardan olduklarından*", "*yumuşak huylulukları ise Ordu-yı Hümayun'un diğer belalarının neticesini beklemek ile vakit kazanmak arzusundan ibaret olduğundan şüphe olmayıp,*

³⁴⁸ C. Küçük, **Tanzimat Devrinde Erzurum**, s. 356-357.

³⁴⁹ BA., A. MKT. UM., 136-65.

³⁵⁰ Vidin eyaleti'nde.

³⁵¹ BA., A. TŞF., 15-36.

hasılı bunların gelecekteki vaziyetlerinden bir vecihle emniyet caiz olmadığından” ahali ve fukara hakkında çeşitli zulüm ve adaletsizliği meydana olduğundan mahallinden uzaklaştırılabileceğini Kürdistan valisi ve Anadolu Ordu-yı Hümayunu Müşirine, 15 Şevval 1264/14 Eylül 1848 tarihli bir yazı ile bildirmiştir.³⁵² Bu arada Şerif Bey’in Mut kazası müdürlüğüne tayinin düşünüldüğü ancak “haksız tecavüzleri” sebebiyle bundan vazgeçildiğini, şimdilik Diyarbekir’de istihdamı hususu Kürdistan valisine yazılmıştır.³⁵³ Ardından 29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848 tarihli bir yazı ile de Şerif Bey’in ailesi ile birlikte bulundukları mahalden uzaklaştırılmalarını vali ve müşire kesin olarak bildirmiştir.³⁵⁴

Nitekim Muş Sancağı (sabık) Kaymakamı olan Mehmet Şerif Bey ve kardeşleri Murat ve Mehmet Hurşit Beylerin tasarruf ettikleri yurtluk ve ocaklık arazinin “*hazine tarafından idare*” edilmeye başlandığını ve adı geçenlerin Dersaadet’de ikamet ettirildiklerini görüyoruz.

Şerif Bey, Sadarete verdiği bir dilekçe ile 1265/1848-1849 senesi için bahse konu köyler hâsılatının yaklaşık 52.000 kuruş olarak beyan edildiğini, oysa 1266/1849-1850 senesinde 103.000 kuruşa ihale edildiğini ileri sürmüştür. Aradaki yaklaşık 51.000 kuruşun eksik hesaplandığını, kendi yakınlarından biri ve görevlendirilecek özel bir memurun Muş’a giderek konuyu açıklığa kavuşturmasını talep etmiştir. Sadaret tarafından konu 9 Şaban 1266/20 Haziran 1850 tarihinde yazılan yazılar ile Kürdistan Valisine, Anadolu Ordu-yı Hümayun’u Müşirine ve Maliye Nezareti’ne havale edilmiştir.³⁵⁵ Kürdistan Valisine yazılan 2 Zilkâde 1266/9 Eylül 1850 yazı ile meselenin tahkiki talebi

³⁵² BA., İ. MSM., 52-1343; BA., A. MKT. MHM., 6-80.

³⁵³ BA., A. MKT., 143-66.

³⁵⁴ BA., A. MKT., 160-52.

³⁵⁵ BA., A. MKT. MHM., 22-42.

yinelenmiştir.³⁵⁶ Bu arada Meclis-i Vâlâ'nın 8 Zilkade 1266/15 Eylül 1850 tarihli kararı ve Padişahın onayı ile şimdilik adı geçene 30.000 kuruş ödenmesi kararlaştırılmıştır.³⁵⁷ Nihayet 25 Rebiûlevvel 1267/28 Ocak 1851 tarihli Meclis-i Vâlâ kararı ile bu çeşit aşar bedelinin senesi senesine uymayacağından usul gereğince iki seneliğinin mukayesesi icab ettiğinden, kendisi de bu şekilde hesap edilmesine muvafakat ettiğinden, 1266/1849-1850 senesi ile 1265/1848-1849 senesi hâsılatı, onda bir masrafı çıktıktan sonra birleştirilip, mukayese usulü ile bir yıllığının bunlara **maaş tahsisine** karar verilmiştir (EK 12/A ve EK 12/B). Öte yandan Mehmet Şerif Bey ve kardeşleri aileleriyle Erzurum, Harput, Şam veya Sayda taraflarından birinde ikametlerine izin verilmesini istemişler ise de şimdilik Dersaadetde ikamet etmeleri uygun görülmüştür.³⁵⁸ Şerif Bey'e Muş'tan çıkarıldıktan sonra, uygun bir görev verilmesi konusunda bir irade olduğu anlaşıyor. Nitekim, 24 Rebîulâhîr 1270/24 Ocak 1854 tarihli bir belgeden Şerif Bey'in Selamlık Merasimi'nde Rikab-ı Hümayun hizmetinde istihdam olunması uygun görülmüştür.³⁵⁹

Yine Muş sancağında bulunan Seyfi ve Reşid isimli kimselerin yurtluk ve ocaklık vechile uhdesinde olup, 1267/1850-1851 senesinden itibaren hazine tarafından zabt olunan 'Ârak ve Sapne (Sanye) köylerinin, 1267/1850-1851, 1268/1851-1852 ve 1269/1852-1853 seneleri bedellerinin, bir yıllığa isabet eden miktarının "*şerayit-i muharrere*" ve "*emsâli vechile*" **maaş olarak adı geçenlere tahsisine**, Meclis-i Vâlâ'nın 20 Muharrem 1271/13 Ekim 1854 tarihli kararı³⁶⁰ ile karar verilmiştir. Karardan, meselenin Maliye Nezareti ve Meclis-i Muhasebede görüşüldüğü anlaşılmaktadır.

³⁵⁶ BA., A. MKT. UM., 30-89.

³⁵⁷ BA., İ. MVL., 181-5442.

³⁵⁸ BA., İ. MVL., 198-6184; BA., A. AMD., 29-16.

³⁵⁹ BA., A. MKT. NZD. 109-53.

³⁶⁰ BA., İ. MVL., 316-13303.

5. Bulanık ve Hizan Kazası

Muş sancağına bağlı Bulanık kazasının önceleri, Mirimirandan Muşlu Hüseyin Paşa'nın yurtluk ve ocaklık şeklinde ve beratlı olarak tasarrufunda olduğu, Tanzimat'ın ilanı ile hazinece el konulduğu anlaşılmaktadır. Adı geçen Hüseyin Paşa Dersaadete müracaat ederek buna karşılık kendisine bir şey verilmediğini ve usûl ve nizamına göre kendisine münasib mikdar **maaş tahsisi** isteğinde bulunmuştur. Konu Meclis-i Vâlâ'da görüşülmüş ve 5 Zilhicce 1273/ 27 Temmuz 1857 tarihli yazı ile Maliye Nezareti tarafından gereğinin yerine getirilmesi istenmiştir.³⁶¹

Kürdistan eyaletinde bulunan Muş sancağı dâhilindeki yüzden fazla köyü kapsayan Hizan kazasına yurtluk ocaklık olarak mutasarrıf olan Şerafeddin Bey'in **Hizan kazası sabık müdürü** olduğunu, Hakkâri meselesinde iyi hizmet ve sadakati görüldüğünden kendisine kapucubaşılık rütbesinin verildiğini; Şerafeddin Bey'in, kapıkethüdası Yusuf Cemil aracılığı ile yaptığı 18 Muharrem 1266/4 Aralık 1849 tarihli müracaatda³⁶², kendisinin diğer "*ağavat-ı ekrâda mukîs olmayıp padişahın koruma ve şevkatine münasip bulunduğu*", hizmet ve sadakatine mükâfat olarak, adı geçen rütbeye mahsûs bir kıt'a nişan ihsan buyurulmasını talep etmiştir.

Ancak bir müddet sonra, Kürdistan Valisi tarafından, Şerafeddin Bey'in bazı uygunsuz hareketleri tespit edilmiştir. Vali, Anadolu Ordu-yu Hümayun Müşiri ile müzakere ederek, Şerafeddin Bey'in ve ailesinin geçici olarak Erzurum'da ikametinin uygun olacağını merkeze bildirmiştir. Hizan kazası köylerinin a'shârının ise müzayede ederek, "*ma'lûmül mikdar bedel ile talibleri uhdelere ihale*" edildiği, merkeze bildirilmiştir. Müzayede miktarı 125.000 kuruş olmuştur. Usulüne uygun olarak, köyler gelirinin 1/3'ünün adı geçenlere tahsisi kararlaştırılmıştır. Bu meblağ yaklaşık 41.666 kuruşa tekabül etmektedir.

³⁶¹ BA., A. MKT. NZD., 230-65.

³⁶² BA., A. MKT. UM., 2-35.

Nitekim bunun üzerine Hizan kazası aşarının “*hazine tarafından zabt ve idaresiyle*” beraber, “1265(1845) senesi martından itibaren” kendisine aylık 2.000 kuruş ve kardeşleri Derviş ve Nurullah Beylere de 750’şer kuruştan 1.500 kuruş maaş tahsisi, Meclis-i Vâlâ tarafından kararlaştırılmış ve padişah tarafından onaylanmıştır. Tahsis edilen maaşların toplamı yıllık 42.000 kuruştur. Hizan kazası müdürlüğüne ise “*Degâh-ı Âlî Kapucubaşlarından ve erbab-ı liyakatdan*” Süleyman Ağa Haziran 1265/Haziran-Temmuz1849 senesi başından itibaren aylık 1.500 kuruş maaşla **Müdür nasb ve ta’yin** edilmiştir. Sadarettin, Kürdistan Valisine yazılan 15 Şaban 1266/26 Haziran 1850 tarihli yazıda; Şerafeddin Bey’in de Erzurum’da iskân edilmeye razı olduğu bildirilmektedir.³⁶³

6. Bitlis Kazası

Bu dönemde Kürdistan eyaletinde Muş sancağına tabi kaza olan Bitlis’in arşiv vesikalarından ilk tesbit edebildiğimiz müdürünün Hasan Efendi adında biri olduğunu görüyoruz. Bu şahsın hanedandan olup olmadığını tesbit edemedik. Ancak bu Hasan Efendi’nin “*sû-i hareketinden dolayı azliyle*” yerine, 23 Eylül 1268/5 Ekim 1852 tarihinden itibaren 1.500 kuruş maaşla vekâleten Hizan kazası Müdürü Süleyman Ağa valilikçe tayin edilmiştir. Bu Süleyman Ağa’nın “*Degâh-ı Âlî Kapucubaşlarından*” olduğunu ve Haziran 1265/Haziran-Temmuz 1849 senesi başından itibaren Hizan müdürü olarak atandığını yukarıda ifade etmiştik. Valilikçe, **Dersaadetten müdür gönderilmesi gerektiğinden**; asaleten atama yapılması için müracaat edilmiştir. Meclis-i Vâlâ’nın 6 Safer 1269/19 Kasım 1852 tarihli kararında³⁶⁴, her ne kadar Dersaadetten müdür atanması gerekli ise de Hizan kazası müdürü Süleyman Ağa’nın “*ehliyeti*” bildirildiğinden “*nizamına tevfikî icra-yı asaletiyle*” atanması uygun görülmüştür. Hizan kazasına müdür olarak da uygun birinin tayin

³⁶³ BA., İ. MVL., 381-16699.; BA., A. MKT. UM., 20-27.

³⁶⁴ BA., İ. MVL., 252-9314; BA., A. MKT. NZD., 67-58.

edilmesi Kürdistan Valisine bildirilmiştir. Diğer yandan azledilen eski müdür Hasan Efendi'nin de muhakeme edilerek sonucun bildirilmesi Yine Kürdistan Valisinden istenmiştir.

Bitlis kazası müdürü Süleyman Ağa'nın da bir müddet sonra azledilerek, yerine yine vekâleten Diyarbekir Meclis azasından Mustafa Ağa'nın, tahsis olunmuş olan 1.500 kuruş maaşla atandığını ve bu atamanın Meslis-i Vâlâ'nın 15 Cemaziyelahir 1270/15 Mart 1854 tarihli kararı³⁶⁵ ile asaleten atamaya çevrildiğini görüyoruz. Meclis-i Vâlâ'nın, genellikle valilerin vekâleten yaptıkları atamaları onayladığını görüyoruz. Meclis-i Vâlâ'nın Diyarbekir Meclis Azası Mustafa Ağa'nın ataması kararının Erzurum Valisine bildirilmesi, bu tarihte Muş sancağı ve Bitlis kazasının Kürdistan eyaletinden ayrılarak Erzurum eyaletine bağlandığına işaret etmektedir. Mustafa Ağa'dan sonra Ahmet Bey'in müdür olduğunu görüyoruz. Nitekim 3 Zilhicce 1271/17 Ağustos 1855 tarihli bir belgeden, Ahmet Bey'in daha önce görev yaptığı Tercan kazası hesaplarının gözden geçirilmesi istenmiştir.³⁶⁶ Ahmet Bey'in çok kısa görevde kaldığını, 18 safer 1272/30 Ekim 1855 tarihinde kötü idaresinden dolayı görevden alındığını görüyoruz.³⁶⁷ Ahmet Bey'in ardından tesbit edebildiğimiz kaza müdürü Rikab-ı Şahane Kapucubaşılığı payeli Bursalı Muhtar Bey'in, Mahmut Bey adında biri tarafından öldürüldüğünü 6 Zilhicce 1272/8 Ağustos 1856 tarihli bir belgeden öğreniyoruz.³⁶⁸ Daha sonra Muhtar Bey'in katili olan Mahmut Bey'in Dersaadete gönderilmesi istenmiştir. Muhtar Bey'in yerine de Behisni kazası eski müdürü Hacı Ahmed Bey tayin edilmiştir (Bitlis kazası müdürleri için bkz. **Tablo-16**).

³⁶⁵ BA., İ. MVL., 299-12209.

³⁶⁶ BA., A. M., 14-18.

³⁶⁷ BA., A. MKT. UM., 213-88.

³⁶⁸ BA., A. MKT. MVL., 81-20.

Tablo-16
Bitlis Kazası Müdürleri (1268/1851-1852-1278/1861-1862)

Tarih	Kaza Müdürü	Açıklama	Belge
23 Eylül 1268/ 5 Ekim1852	Hasan Efendi	Kötü hareketlerinden dolayı azledilmiş.	İ.MVL. 252-9314
23 Eylül 1268/ 5 Ekim1852	Süleyman Ağa	Hizan kazası müdürü iken, müdür olarak atanmış.	İ.MVL. 252-9314
15 Cemaziyelahir 1270/15 Mart 1854	Mustafa Ağa	Diyarbakir Meclis Azası iken müdür olarak atanmış.	İ.MVL. 299-12209
3 Zilhicce 1271/ 17 Ağustos 1855	Ahmet Bey	Tercan kazası müdürlüğünden buraya atanmış.	A.M. 14-18
18 Safer 1272/ 30 Ekim 1855	(Belgede isim yok ama Ahmet Bey olmalı, yerine ise Muhtar Bey'in atandığı anlaşıyor.)	Bitlis kazası müdürünün kötü idaresinden dolayı azli ve yerine müdür atanması.	A.MKT.UM. 213-33
6 Zilhicce 1272/ 8 Ağustos 1856	Muhtar Bey	Rikab-ı Şahane Kapucubaşılığı payeli. Bursalı. Müdürken öldürülmüş.	A.MKT.MVL. 81-20
6 Zilhicce 1272/ 8 Ağustos 1856	Hacı Ahmet Bey	Behisni kazası eski müdürü.	A.MKT.MVL. 81-20
23 Safer 1273/ 23 Ekim 1856	Ahmet Bey	Müdürlükten azledilmiş.	İ.MVL. 361-15804
23 Safer 1273/ 23 Ekim 1856	Mehmet Bey	Kaza müdürü olarak atanmış.	İ.MVL. 361-15804
22 Cemazyelevvel 1275/28 Aralık 1858	Ali Ağa	Adaletsizliği nedeniyle azledilmiş.	A.MKT.UM. 442-33
22 Cemazyelevvel 1275/28 Aralık 1858	İbrahim Bey	Ali Ağa'nın yerine atanmış.	A.MKT.UM. 442-33
25 Safer 1278/ 1	Halid	Azledilmiş.	A.MKT.MVL.

Eylül 1861	Efendi		131-58
25 Safer 1278/ 1 Eylül 1861	Mustafa Ağa	Akka Gümrüğü memuru.	A.MKT.MVL. 131-58
27 Zilkâde 1278/ 26 Mayıs 1862	(İsmi tesbit edilemedi. Muhtemelen Mustafa Ağa)	Bitlis'te bulunan Ermeni milleti piskoposu ile aralarında tartışma çıktığından, piskopos ile birlikte müdürlükten azledilmiş.	A.MKT.UM. 568-93

Bu arada, her ne kadar Bitlis hanedanından kaza müdürü atanmasına son verildiğini tesbit etmiş isek de Bitlis hanedanından Kûrûmzade Ahmet Ağa'nın, *"pek mahrum kalmış olmasıyla Van sancağı veyahud Erzurum kazalarından bir yer müdürlüğü ile kayırılması için Van Valisine ve Erzurum Valisine hitaben iki kıt'a emirname-i sami ihsan buyurulmasını"*, Bitlisli Şeyh Sa'di Efendi'nin 12 Şevval 1271/28 Haziran 1855 tarihli müracaatı ile talep ettiğini görüyoruz.³⁶⁹ Bunun üzerine, Van ve Erzurum Valilerine 13 Şevval 1271/29 Haziran 1855 tarihinde yazılan yazı ile *"bu gibilerin bir şekilde kayırılması şîrâr-ı fütüvvet iktizasından (cömertliğin işareti gereği) bulunmuş olmakla, liyakat ve ehliyetine göre oraca adı geçenine haline münasib bir hizmetde istihdamıyla (memnuniyetinin sağlanması) hususuna himmet buyurulması"* istenmiştir. Bu talebin yerine getirilip, getirilmediğini tesbit edemedik. Ancak hanedan mensuplarının öteden beri bulundukları mahaller dışında görevlendirilmelerinde bir sakınca görülmediği anlaşılmaktadır. Nitekim, 26 Zilkade 1273/18 Temmuz 1857 tarihli bir yazıda Bitlis hanedanından Ahmet Ağa'nın *"münasip bir hizmetle kayırılması"* istenmiştir.³⁷⁰ Bu kayırmanın 12 Muharrem 1277/31 Temmuz 1260 tarihinde gerçekleştiğini ve Mardin'in Ömerkan (Ömerli) ve Sürkeci (Sürgücü) kazaları

³⁶⁹ BA., A. MKT. UM., 199-45.

³⁷⁰ BA., A. MKT. MVL., 89-6.

ayrılarak Karşı Ali Ağa'nın Sürkeci ve bu Ahmed Ağa'nın Ömerkan'a müdür tayin edilerek gerçekleştirildiğini görüyoruz.³⁷¹

Bitlis kazasında bulunan “*ekrad taifesinin*” bazı köylerin ahalisine saldırılarda bulundukları şikâyetlerinin Dersaadete ulaşması üzerine, Erzurum Valisi tarafından tahkikat yapıldığını ve adı geçenlerin yakalanması için Muş livası (sancağı) kaymakamına emir verildiğini görüyoruz. Ayrıca, bu sırada Bitlis kazası müdürü bulunan Ahmet Bey’in değiştirilmesi gerekli görülmüş ve yerine, vekâleten görevlendirilen Mehmet Bey bu defa Meclis-i Vâlâ’nın 23 Safer 1273/23 Ekim 1856 tarihli kararı³⁷² ile asaleten atanmıştır. Bu arada yakalanacak şahıslardan muhakeme ile töhmet ve cinayeti tahakkuk edenlerin te’dîbine bakılmak üzere kabahatlerinin derecelerinin Dersaadete bildirilmesi istenmiştir.

Bitlis kazası Müdürlüğüne ilerleyen zaman içinde yine “*yerliden*” atama yapıldığı görülmektedir. Yerliden Ali Ağa’nın meydana gelen uygunsuzluğu ve adaletsizliği sebebiyle azl edildiği, yerine atanan İbrahim Bey ile devir ve teslim kaidelerine uymadan, önce Muş’a ve oradan da Erzurum’a gittiği anlaşılmaktadır. Ali Ağa’nın kaza ahalisinden zulmen almış olduğu iddia edilen 112.500 kuruşun geri alınması için gerekli tahkikatın yapılarak, doğru ise muhakeme edilmesi ve ahalinin hakkının adı geçenden tahsil edilerek ödenmesi 22 Cenazyelevvel 1275/28 Aralık 1858 tarihinde istenmiştir. Ancak bunun yapılamadığı, Erzurum Valisine yazılan 2 Cemaziyelahir 1277/16 Aralık 1860 tarihli yazıdan³⁷³ anlaşılmaktadır. Ali Ağa’nın yeniden müdür olmak istediği, bunun “*teb’anın huzurunu ortadan kaldıracağı*” ileri sürülerek, gerekli tahsilâtın yapılarak, adı geçen bölgeden uzaklaştırılması, tekiden Erzurum Valisine bildirilmiştir. Daha sona yine hariçten müdür atanmıştır. Nitekim 25

³⁷¹ BA., A. MKT. MVL., 118-72.

³⁷² BA., İ. MVL., 361-15804.

³⁷³ BA., A. MKT. UM., 442-33.

Safer 1278/1 Eylül 1861 tarihli bir yazıdan, Bitlis kazası müdürü olan Halid Efendi'nin azledildiği, yerine vekâleten atanan Akka³⁷⁴ Gümrüğü memuru Mustafa Ağa'nın bu defa asaleten atandığı anlaşılmaktadır.³⁷⁵

Bu arada ismini tesbit edemediğimiz bir müdürün Bitlis kazasında bulunan Ermeni milleti piskoposu ile aralarında tartışma çıktığı ve bunun İslam ve Hıristiyan ahali arasında hoşnutsuzluk meydana getirmemesi için, görevden alındığı anlaşılmaktadır. Piskoposun da azli ile yenisinin tayini Ermeni Patrikhanesinden istenmiş ve patrikhane bu isteği yerine getirmiştir. Bu gelişme, 27 Zilkâde 1278/26 Mayıs 1862 yazı ile Erzurum Valisine bildirilmiştir.³⁷⁶

IV. HAKKÂRİ

1. Bölgenin Osmanlı Egemenliğine Girdiği Sırada Hakkâri

Çölemerik merkezli bölgeye yapılan akınlara rağmen Müslümanlar, XI. yüzyıla kadar bu bölgede kesin hakimiyet kurulamamıştır. Büyük Selçuklu Devletinden başlamak üzere çeşitli devletlerin egemenliğinde kalan Hakkâri'de, Karakoyunlu (1349-1405), Timur (1387), Akkoyunlu (1468) ve Safevi dönemlerinde Hakkâri Beyleri, bu devletlerin egemenliklerini tanımak suretiyle, varlıklarını devam ettirmişlerdir. Hakkâri Beyliğinin başlangıcı olarak, bölgedeki aşiretlerin birleşerek, başlarına I. İzzeddin Şir'i getirdikleri 1360 yılı esas alınmaktadır.³⁷⁷

Kanuni Sultan Süleyman'ın 1548 tarihli ikinci İran seferi sonrasında, Van ve çevresi kesin olarak Osmanlı egemenliğine girmiştir. Van Beylerbeyliği, Anadolu Defterdârı İskender Paşa'ya tevcih edilmiştir.³⁷⁸ Bu sırada Hakkâri

³⁷⁴ Suriye'de.

³⁷⁵ BA., A. MKT. MVL., 131-58.

³⁷⁶ BA., A. MKT. UM., 568-93.

³⁷⁷ O. Kılıç; "Hakkâri Hükümeti", s. 710.

³⁷⁸ O. Kılıç, XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Van, s. 20.

bölgesine Seyyid Muhammed Bey hâkimdi. İskender Paşa, Seyyid Muhammed Bey'in öldürülmesi³⁷⁹ ve Osmanlılar lehine gösterdiği yararlılıklar nedeniyle, beyliğin Seyyid Muhammed Bey'in yeğeni olan Zeynel Bey'e verilmesi için ferman çıkartmıştır. Zeynel Bey, beyliği kırk yıl idare etmiştir. Sultan Murat Han, 993/1585'te, Vezir-i Azam Özdemiroğlu Osman Paşa'yı Azerbaycan'ın fethi için görevlendirdiğinde, Zeynel Bey de bu seferde görev almış ve bir çarpışmada ölmüştür. Yerine ise oğlu Zekeriya Bey geçmiştir.³⁸⁰ Hakkâri beyleri, bölgenin önemli bir diğer merkezi olan Elbak'ı (Başkale) da kontrolleri altında tutmuşlardır. Nitekim bu dönemde Zekeriya Bey'in kardeşi İbrahim Bey Elbak'ı idare etmektedir.

Hakkâri Beyliğinin yanı sıra, bölgedeki bir diğer önemli beylik ise Mahmudi Beyliğidir. Karakoyunlu Hükümdarı Kara Yusuf'un, Hoşab Kalesinin bulunduğu yerleşim birimi ve civarını, Şeyh Mahmut adında birine beylik olarak vermesi ile tarihte Mahmudiye/Mahmudi Beyliği olarak adlandırılan beylik meydana gelmiştir.³⁸¹ Osmanlıların bölgede hâkimiyet kurdukları tarihlerde Mahmudi Beyi olan Hasan Bey, Osmanlıların yanında yer aldı. Kanuni Sultan Süleyman tarafından Mahmudi Beyliği kendisine verildi. Van Beylerbeyi İskender Paşa'nın yürüttüğü askeri faaliyetlerde, yararlılıklar gösterdiği ve taltif edildiği anlaşılmaktadır.³⁸²

2. XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Hakkâri

Hakkâri'de, XIX. yüzyılın başlarını esas alırsak, sırasıyla Abdullah Han, daha sonra oğlu Kerim Han yönetici olarak görünmektedir.³⁸³ Kerim Han'dan

³⁷⁹ Şeref Han, Seyyid Muhammed Bey'in Şehzade Mustafa ile Şah Tahmasp arasında aracılık yaptığı için öldürüldüğü bilgisini vermektedir. Şeref Han, *Şerefname*, s. 119.

³⁸⁰ Şeref Han, *Şerefname*, s. 118-121. N. Sevgen, *Türk Beylikleri*, s. 142-148.

³⁸¹ Şeref Han, *Şerefname*, s. 335.

³⁸² Şeref Han, *Şerefname*, s. 342.

³⁸³ Ölümü, 1194/1780. Abdullah Han Bey, kardeşi Salih Bey'i Ablak/Elbak (Başkale) Emiri yapmıştır. Sonlanıncaya kadar da bu ailenin elinde kaldı. Dursun Alikılıç, *Abbâsî Devleti'nden*

sonra kardeşi Mustafa Han başa geçti. Mustafa Han'ın üç oğlundan Abdullah Bey, babası hayattayken vefat etti ve Nurullah isminde bir çocuk bıraktı. İkinci oğlu Muhammed Nasri Han ise babası Mustafa Han kırk beş sene görev yaptıktan sonra, onun sağlığında, yerine geçti. Bir müddet sonra Muhammed Nasri Han vefat edince, babası Mustafa Han tekrar görev aldı.³⁸⁴ Birkaç sene sonra Mustafa Han de vefat edince, torunları küçük olduğu için yerine kardeşi Emir Şerif Bey'in oğlu İshak Bey geçti. İshak Bey üç ay gibi kısa bir süre görev yaptıktan sonra, yerine Mustafa Han'ın torunlarından Nurullah Bey başa geçti. Diğer iki torunu ise Muhammed Nasri Han'ın oğulları olan, Süleyman Bey ve Ragıp Bey'di.³⁸⁵ Nurullah Bey'in göreve gelmesi, Süleyman Bey ile aralarının açılmasına yol açmıştır. Hatta Süleyman Bey bir ara İran tarafına geçmiştir.³⁸⁶ Hakkâri beylerinin bu döneme ait bilgileri **Tablo-17'**de yer almaktadır.

Tablo-17

Hakkâri Sancağı/Kazası Beyleri/Müdürleri (XIX. Yüzyılın ilk yarısı) ³⁸⁷

Beyin Adı	Görev Süresi	Tarih	Açıklamalar
Abdullah Han	?	?-1780	Ölümü: 1780
Kerim Han	4 yıl	1780-1784	Abdullah Han'ın oğlu.
Mustafa Han	45 yıl(?); 37 yıl olabilir(?)	1784- 1821	Abdullah Han'ın oğlu.
Muhammed Nasri Han	1 yıl	1821-1822	Ölümü: 1822. Mustafa Han'ın oğlu.
Mustafa Han (2. defa)	Birkaç yıl.	1822-1824(?)	
İshak Bey	Üç dört ay.	1824(?)-1825(?)	Abdullah Han'ın kardeşi olan Emir Şerif Bey'in oğlu.

Hakkâri Beyliği'ne İrisân Beyleri, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul-2006, s. 78 (Bundan böyle, **İrisân Beyleri**).

³⁸⁴ D. Alikılıç, Muhammed Nasri Han'ın vefat ettiği tarihi, mezar taşını okuyarak 1822 olarak tesbit etmiştir. Bkz. D. Alikılıç, **İrisân Beyleri**, s.86.

³⁸⁵ D. Alikılıç, **İrisân Beyleri**, s. 84-87. Muhammed Nasri Han'dan sonra "han" unvanının kullanılmadığına dikkat çekmek istiyorum. Muhammed Nasri Han'ın vefat tarihi 1822'dir.

³⁸⁶ D. Alikılıç, **İrisân Beyleri**, s. 91 ve s. 94.

³⁸⁷ D. Alikılıç, **İrisân Beyleri**, s. 78-94.

Nurullah Bey	23 yıl(?)	1825(?)- 1848	Mustafa Han'ın oğlu olan Abdullah Bey'in oğlu.
Süleyman Bey(?)	1 yıl(?)	1848(?)- 1849(?)	Muhammed Nasri Han'ın oğlu.

3. Hakkâri ve Civarının İdarî Taksimattaki Yeri

Hakkâri bölgesi, bu tarihte Erzurum Müşirliğine bağlı olan Van eyaleti'ne tabi'dir. Bölgede yurtluk-ocaklık ve hükümet sancak niteliğini tesbit edebildiğimiz en geç tarihli kaynak; TTK yazmalar Katalogunda 9 numara ile kayıtlı Eyâlât Defteri'dir. Bu yazmada Van eyaletinin idarî taksimatı şu şekildedir: 1. Van, 2. Adilceviz meâ Bitlis (Hükümettir), 3. Hizan, 4. Şirve (Livadır), 5. Esbaberd (Livadır), 6. Köyin (Livadır), 7. Zeriki (Livadır), 8. Kerkâr (Livadır), 9. Ağakas (Livadır), 10. Erciş (Livadır), 11. Bargiri (Ocaklıktır), 12. Hakkâri (Hükümettir), 13. Hoşab nam-ı diğer Mahmudi (Hükümettir), 14. Müküs (Livadır).³⁸⁸ Buna göre, Van eyaletinde, Hakkâri, Bitlis, Hoşap (Mahmudi) sancakları Hükümet, Bargiri sancağı ise ocaklık niteliğindedir.

Aynı katalogdaki 35 numaralı Anadolu Vilayeti Taksimatı Defteri'nde Van eyaletinin İdarî taksimatı ise şu şekildedir: 1. Van, 2. Adilceviz (Livadır), 3. Bitlis (Hükümettir), 4. Hizan (Hükümettir), 5. Şirve (Livadır), 6. Esbaberd (Livadır), 7. Köyin (Livadır), 8. Zeriki (Livadır), 9. Kerkar (Livadır), 10. Ağakis (Liva), 11. Erciş (Liva), 12. Bargiri (Ocaklık), 13. Hoşab nam-ı diğer Mahmudi, 14. Hakkâri (Hükümet), 15. Müküs (Livadır).³⁸⁹ Bu listede, öncekinden farklı olarak, Hoşap (Mahmudi) sancağı hakkında her hangi bir özel açıklamada bulunmazken, Hizan sancağı Hükümet sancak olarak nitelendirilmiştir.

³⁸⁸ TTK Yazmalar Katalogu, No. 9, **Eyâlât Defteri**, Varak 77/b. C. Küçük bu yazmanın yazılış tarihinin Tanzimat'dan sonra olduğu görüşündedir. Bkz. C. Küçük, **Tanzimat Devrinde Erzurum**, s. 104.

³⁸⁹ **Anadolu Vilayeti Taksimatı Defteri**, Varak 13-b. C. Küçük bu yazmanın 1830'dan sonraki bir tarihte yazılmış olduğu görüşündedir. Bkz. C. Küçük, **Tanzimat Devrinde Erzurum**, s. 103.

F. Akbal'ın listesinde Van eyaletindeki Ocaklık ve Hükümet sancaklar: 1. Bargiri (Ocaklık), 2. Hakkâri (Hükûmet), 3. Bitlis (Hükûmet), 4. Hizan (Hükûmet), 5. Hoşap nam-ı diğer Mahmudiye (Hükûmet).³⁹⁰

Bitlis ve Hizan sonraki dönemde Muş sancağına bağlı görüldüğünden, bir önceki bölümde incelendi.

1836'da bölgeyi gezen İngiliz Yarbay J. Shiel, İshak Paşa'nın Van Valisi olduğunu belirtmektedir. Ahlat, Erciş, Bargiri/Muradiye ve Elbak/Başkale'ın İshak Paşa'nın kontrolü altında olduğunu, fakat bu bölgenin batısında ve güneyinde yer alan bölgenin neredeyse tamamının Han Mahmud'un kontrolü altında olduğunu ifade etmektedir. Van'ın beş mil kadar güneyinde Khavasur (?) vadisinin bulunduğunu ve bu vadiye Han Mahmud tarafından el konulduğunu ifade etmektedir. Yine Shiel'in aktardığına göre, Khavasur'un güneyinde merkezi Hoşab olan Mahmudi bölgesi yer almaktadır ve Mahmudi bölgesi irsi olarak Han Mahmud'a aittir. Ayrıca Van ile Vastan/Vustan-Gevaş arasında Gevaş vadisinin uzandığını ve bu bölgenin merkezi Pasvakh'ın (?), şu anda Han Mahmud'un ikamet ettiği yer olduğunu ifade etmektedir.³⁹¹

Bu arada bölgede Müküs/Bahçesaray kazasının da önem kazandığı görülmektedir. Özellikle Han Mahmud'un yönetimi altında, bölgede etkinlikleri artmıştır.

1838'de bölgeyi gezen İngiltere'nin Erzurum Başkonsolosu Brant da Van Valisinin İshak Paşa olduğunu belirtmektedir. Bu dönemde bölgede etkinliği olan Han Mahmud hakkında da bize bilgiler vermektedir. Brant'ın aktardığına göre; Han Mahmud, Müküs bölgesinin bağımsız beyinin oğludur. Han Mahmud ve diğer kardeşleri, Van sancağına ait yüzü aşkın köyün üzerindeki

³⁹⁰ F. Akbal, "İdarî Taksimat ve Nüfus", s. 626.

³⁹¹ J. Shiel, "Notes on a Journey", s. 61-67. W. Jwaideh, Han Mahmud'un "*oldukça belirsiz bir konumdan stırılarak*", Van Gölü'nün güneyindeki bölgeyi uzun süre yönettiklerini ifade etmektedir. Bkz. W. Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliği**, s. 150'de 113 numaralı dipnot.

egemenliklerini, mücadele ile kendileri kazanmışlar. Onlar yağma için İran sınırı üzerine sıklıkla baskınlar düzenlemekte ve bu surette oralardan gelir elde etmektedir. Yine Brant'ın aktardığına göre, Han Mahmud ve kardeşleri, pek çok zorlu mevkiye/yere sahipler. Bunlardan en önemlisi Mahmudiye kalesidir ki orada Han Mahmud'un kardeşi Han Abdal oturmaktadır. Brant Mahmudiye kalesinin, onların egemenliğine geçeli yalnızca birkaç yıl olduğundan söz etmektedir. Brant da Han Mahmud'un Pashvansk (?) kalesinde oturduğunu ifade etmektedir.³⁹²

Nihayet, 1261/1845'te Tanzimat'ın Diyarbekir ve Erzurum eyaletlerinde de uygulanmaya başlanması, bölgeyi doğrudan etkilemiştir.³⁹³ Bu tarihte artık Van eyaletinden bahsetmek mümkün değildir. Erzurum Redif-i Mansure Müşirliği kurulduğu zaman müstakil eyaletler olan Van, Çıldır ve Kars eyaletleri de bu müşirliğin idaresi altına alınmış ve birer Ferik tayin edilerek idarelerine başlanmıştı. Muş sancağı da Erzurum'a yakın olduğu için Erzurum'a bağlı sancak haline getirilmişti. Tanzimat'ın Erzurum'da uygulanmaya başlaması ile Erzurum eyaletinin İdarî taksimatı şu şekilde düzenlendi: 1. Erzurum (Merkez Sancağı), 2. Çıldır Sancağı, 3. Kars Sancağı, 4. Bayezid Sancağı, 5. Muş Sancağı, 6. Van Sancağı.³⁹⁴ Görüldüğü üzere, Van, Kars ve Çıldır eyaletleri Erzurum eyaletine bağlı sancaklar haline getirildi.

Erzurum Valiliğine 29 Muharrem 1261/7 Şubat 1845 tarihinde Bekir Sami Paşa tayin edildi.³⁹⁵ Bu arada Erzurum eyaletinin durumu, Tanzimat'ın burada tatbiki hususunda tafsilatlı bir talimatname, Meclis-i Vâlâ tarafından hazırlanmış ve 25 Rebiulevvel 1261/3 Nisan 1845 tarihli Padişah iradesi ile Bekir

³⁹² J. Brant, "Notes of a Journey", s. 387-388.

³⁹³ T. V., S. 281.

³⁹⁴ 1263 tarihli Devlet Salnamesi.

³⁹⁵ C. Küçük, **Tanzimat Devrinde Erzurum**, s. 212.

Sami Paşa'ya verilmiştir (EK 9).³⁹⁶ Talimatnamenin 3. maddesi konumuzla ve bölgeyle yakından ilgilidir: *“eyalet-i merkumenin ekseri ahalisi Ekrad ve Aşayir ve bunların ötedenberi mizac-ı redaet-i imzaçları ise cümle indinde bedihi (aşağı, bayağı, adi) ve zahir olarak her hal ve zamanda ahali ve reayanın husulü refah ve rahatlariyle beraber imar-ı mülk kaziyesi (hüküm, karar) matlub (istek) ve mültezim-i Ali bulunduğunu ve bu makule kabail haklarında icrayı usul te'minine hem kendilerinin celb ve inkıyadlarını (boyun eğme) ve hem de asayiş-i memleketi mucib olacağı misillu tekdir (azarlamak) ve tevhişleri (korkutma) dahi bil'akis insilab-ı huzuru müstelzim (huzursuzluğa sebep) olacağına nazaran müşarunileyh muktezayı dirayet ve fetaneti (çabuk kavrayış) üzere aleddevam ahali-i meskûnenin huzur ve rahatını ve kabail-i merkumenin taraf-ı ahar'e meyl ettirilmiyerek (İran tarafına) Canib-i saltanat-ı seniyyeye celb ve istimalatlarını ve her hüsnü zabıalarını iktiza eder vesailin istikmaline (vesilelerin ikmal edilmesine) mübaderet (hemen girişme) yani kabail-i merkume bedeviyet suretiyle ekseri dağlarda ve şurada burada keştü gûzar etmekte olmasına ve hayır ve şerri fark etmez Subkümağaz makulesinden olmalarıyla haklarında İranlu tarafından bazı mertebe ifsadat ve tahrikât vukua gelmesi maznun (zannolunmuş) bulunmasına nazaran ol vechile tahrikât ve ifsadat vukua gelmemesine ve kendülere dahi ittibaa (tabi' olma) sebep verilmemesine gayret ve maazallahu taâlâ öyle bir halât zuhuru takdirinde mahallince tedabir-i hakimane ve usul-u ruyetmendane ile derhal önü kesdirilerek devam-ı hıfzı asayışe raiyyet ve memlekete itina ve dikkat ve önü kesdirilemeyüpte kuvve-i cebriye iraesine (göstermek) hacet mesa (çalışma, mesâi) eylediği halde derun-u mülkde o misillu hadise ve fesad vukuunda def' ve teskini hakkında icrası lâzım gelecek tedabir ve muamelât kanun-u muvakkat-ı Askerinin 15. bendinde tafsilen muharrer ve mezkûr vali-i müşarunileyh umuru askeriye ve ahkâmı kanuniyeye Arif zevat'tan bulunduğu vareste-i kayd-ı sutur olduğundan artık ol halde*

³⁹⁶ Talimatnamenin tamamı C. Küçük tarafından yayınlanmıştır. Bkz. C. Küçük, **Tanzimat**

iktizayı fatanet ve dirayetleri üzere icrayı tedabir-i mukteziye ile men' ve def'ine Sarf-ı mukadderret velhasıl ezher-i cihet mutebassirane hareket eyliye''.

Yeni idarî sistemde eyalet valilerinin yetkileri daraltılmıştı. Müşirlik teşkilatında mülki, mali ve askeri yetkiler tamamen müşire verilmişti. Tanzimat'ın Erzurum'da uygulanması bu durumu değiştirdi. Mali işler müstakil defterdara verildi. Askeri işler daha önce Anadolu Ordu-yı Hümayun Müşirliğine bırakılmıştı. Yalnız mülki görevleri kalan valiye belirli bir maaş bağlandı. Sancaklara tayin edilecek kaymakamların vali tarafından seçilmesi ve kaymakamlara da belirli bir maaş bağlanması esasları kabul edildi. Kazalara da yerli ahaliden tayin edilecek müdürlerin maaşlarını kaza halkı ödeyecekti. Yerliden müdür bulunmaz ise dışarıdan da tayin yapılabilecekti.³⁹⁷

Büyüklikleri itibariyle birer kaza ve hatta nahiye itibar olunabilecek olan, yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklar, sancak niteliklerini kaybetmişlerdir. Tanzimat'ın hükümlerinin uygulanmasının bir gereği olarak, artık kaza olarak teşkilatlanan bu yerlerde, hanedan mensuplarının, kaza müdürü olarak atandıklarını görüyoruz. Bu durum, kaza müdürlüklerine eşref-i hanedandan birer **müdür** intihab ile o kazaların işlerinin onlar marifetiyle idare olunması talimatına da uygundur.³⁹⁸

29 Zilhicce 1255/4 Mart 1840 tarihli bir belgeden, bu tarihte Zeynel Paşa'nın "Mahmudi Hakimi" olduğu anlaşılmaktadır.³⁹⁹

Tanzimat'ın bölgede uygulanmaya başlandığı dönemde, Nurullah Bey, Hakkâri Beyi olarak görev yapmaktaydı.⁴⁰⁰ Erzurum Müşirine yazılan 28

³⁹⁷ C. Küçük, **Tanzimat Devrinde Erzurum**, s. 225.

³⁹⁸ T. V., S. 268.

³⁹⁹ BA., C. BLD., 91-4512.

⁴⁰⁰ Hakkâri Beyliği, İrisân Beyliği olarak da adlandırılmıştır. Beyliğin merkezi Çölemerik kasabasıydı. İrisân ise Çölemerik'te bir yerleşim biriminin adıydı. D. Alikılıç, **İrisân Beyleri**, s. 44. D. Alikılıç, bu eserinde, esas olarak Muhammed Tayyar'ın İrisân Beylerinin Tarihçesi, (1333) adlı eserine dayanmaktadır. Hakkâri Beyliği konusunda klasik iki eser: N. Sevgen, **Türk**

Zilkâde 1260/9 Aralık 1844 tarihli bir yazıda⁴⁰¹ Nurullah Bey'den Hakkâri Aşireti Reisi olarak bahsedilmektedir. Nurullah Bey'in Urmiye eyaletinin bir kısmına tecavüz ettiği ve tedbir alınması istenmiştir. 5 Zilhicce 1263/14 Kasım 1847 tarihinde Osman Paşa'ya yazdığı ve elinin altında bulunan madenlerin miriye ait gelirlerini tahsil etmek üzere memur gönderilmesini istediği bir yazıda, Nurullah Bey Hakkâri Müdürü olarak görünmektedir.⁴⁰²

4. Uygulamaya Gösterilen Tepkiler

Tanzimat'ın Erzurum eyaletinde uygulanmasında zorluklarla karşılaşıldı. Bu zorlukların yaşandığı yerlerin başında ise Van, daha doğrusu Hakkâri geliyordu.⁴⁰³

Yeni sistemin uygulanmasında özellikle mali alanda çeşitli zorluklarla karşılaşıldı. Bunlardan en önemli güçlük, temettü vergisinin tesbiti sırasında ortaya çıktı. Esası anlaşılamayan bu sistem tepki ile karşılandı. Halk temettü yazımına giden memurlara ya doğru cevap vermiyor yahut güçlükler çıkarıyordu. Temettü vergisinin esasını II. Mahmut zamanında ihdas edilen İhtisab resmi oluşturuyordu. İhtisab resmi Tanzimat'ın ilan edildiği dönemde, 16 Cemaziyelevvel 1255/28 Temmuz 1839'da kaldırıldı. 19 Zilkade 1255/24 Ocak 1840'da herkesin emlak, arazi ve hayvanları ile esnafla tüccarın senelik kazançlarına birer kıymet takdir olunmak suretiyle ve binde hesabıyla tarh ve tevzi edilmesi kararlaştırılmıştı.⁴⁰⁴ Yazım işini Erzurum defterdarı Selim Sırrı Bey yönetiyordu. Selim Bey hakkındaki bazı şikâyetler üzerine görevden

Beylikleri, s. 137-177. Şeref Han, **Şerefname**, s.107-124 (başlangıcından 1597 yılına kadar geçen süreyi kapsar).

⁴⁰¹ BA., A. MKT., 18-80.

⁴⁰² BA., A. M., 4-40.

⁴⁰³ T. V., S. 291.

⁴⁰⁴ C. Küçük, **Tanzimat Devrinde Erzurum**, s. 226-227.

alınmış, yerine Viranşehir Kaymakamı Tevfik Efendi 24 Cemaziyelevvel 1261/31 Mayıs 1845 tarihinde çıkan bir irade ile atanmıştır.⁴⁰⁵

Tanzimat'ın mali alanda getirdiği yeniliklere karşı ilk tepki Van'dan geldi. Bu bölgenin timar, zeamet ve mukataat eshabı ve yurtluk-ocaklık erbabı, kendilerine belirli bir miktar hâsılat verileceği bildirilince rahatsızlık duymuşlardır. Geçimlerini ve hanedanlıklarını bu sistem üzerine kurmuş olduklarından ve başka gelirleri olmadığı, üstelik devlete olan borçlarının bir hayli yüksek olması nedeniyle kendilerine belirli bir miktar hâsılat verilmesini kabul etmeleri halinde, bunun ileride durumlarının perişan olmasına sebep olacağını ileri sürerek karşı çıktılar. Van'da baş gösteren isyana, bölgeyi nüfuzları altına almış olan, bazı hanedanlar öncülük ediyordu. Bunların başında Han Mahmud bulunuyordu. Erzurum Valisi Bekir Sami Paşa Van'da çıkan karışıklıkları bastırmak için harekete geçerek, önce eyalet meclisinden iki azayı Van'a gönderdi. Sonuç alamayınca, Van'a altı tabur nizami askeri sevk edildi. Bu arada defterdar Tevfik Efendi'nin önerisi ile konuyla ilgili bazı kişiler eyalet meclisine çağrılarak, bilgilendirildi. Buna göre, babalarından veya kardeşlerinden intikal eden timarların, gelecek sene hazinece tesviye olunmak üzere, bu seneye mahsus olmak üzere emaneten idare edileceği ve öşür masrafı dışındaki bütün gelirlerin sahiplerine bırakılacağı, öte yandan, erbabı istihkaktan olanların timarlarının hâsılatlarından belirli bir miktarın sahiplerine ödeneceği ifade edildi. Bu suretle mesele bir miktar yatıştırılmış oldu.⁴⁰⁶

Tanzimat'ın uygulanmasından doğan karışıklıkları yerinde tetkik etmek ve tedbir almak maksadıyla, Meclis-i Vâlâ azasından Kamil Paşa'nın Erzurum'a gönderildiğinden önceki bölümlerde bahsetmiştir. Kamil Paşa, 17 Şaban 1261/21 Ağustos 1845 tarihinde Erzurum'a varmıştır.⁴⁰⁷ Kamil Paşa bizzat Van'a

⁴⁰⁵ C. Küçük, **Tanzimat Devrinde Erzurum**, s. 229.

⁴⁰⁶ C. Küçük, **Tanzimat Devrinde Erzurum**, s. 230-231.

⁴⁰⁷ C. Küçük, **Tanzimat Devrinde Erzurum**, s. 238.

giderek, Van yakınlarında bir köyde Han Mahmud ve Van ileri gelenleri ile bizzat görüştü. Bunlar Tanzimat'ın uygulanmasının aleyhlerine olacağı endişesiyle karşı çıktıklarını ifade etmişlerdir. Kamil Paşa, Tanzimat'ın esaslarını ve getirdiği faydaları anlatmış ve vergiler konusunda endişelerini giderecek sözler söyleyerek, halkın kuşkularını kısmen dağıtmayı başardı.⁴⁰⁸ Bu arada Vali Sami Paşa'nın tecrübesiz olduğu gerekçesi ile Konya valiliğine nakline ve Esat Paşa'nın ikinci defa Erzurum valiliğine tayinine 18 Ramazan 1261/20 Eylül 1845 tarihinde çıkan irade ile karar verilmiştir.⁴⁰⁹ Esat Paşa'ya verilen talimatnamenin 2. maddesinde; mülhak sancakların kaymakamlarının tayini işi bir türlü yoluna konulamadığından burada adaletli bir idare kurulamadığı, kaymakamların bazen yerlisinden birine, bazen hariçten başkasına ihale edildiğinden, asıl amaç olan hüsnü idare-i mülkiye ile ahalinin refah ve saadetinin temininin bir türlü sağlanamamış olduğu ifade edilmektedir. Bu durumun düzeltilmesi için kaymakamların kimlerden tayin ve ibkası daha uygun olursa ona göre gereğinin yapılması istenmiştir.⁴¹⁰

Bu arada Van ahalisi bir mazbata düzenleyerek Meclis-i Vâlâ'ya göndermiştir. Mazbatada; ahalinin Tanzimat'ın getirdiği yeni esasları anlamadığı ve yanlış aksettirildiği için karışıklıklar çıktığı, bir kısım menfaatçilerin tahriki ile halkın isyan ettiğini ileri sürülmüş ve nihayet Kamil Paşa'nın Van'a gelerek, isyanın elebaşları ile görüştüğünü ve onlara Tanzimat'ın nimetlerini anlattığı ve böylece Van'da sükûnetin sağlandığını ifade etmişlerdir. Ayrıca, Van'dan 1261/1845 senesi için alelhesab olarak 200.000 kuruş vergi tevzi ve tahsiline karar verildiğini, oysa isyan yüzünden halkın sefaletе düştüğü ileri sürerek, bu 200.000 kuruş vergi tahsil edilecek olursa karışıklıkların yeniden başlamasına sebep olacağı iddia ederek, verginin biraz

⁴⁰⁸ C. Küçük, **Tanzimat Devrinde Erzurum**, s. 241.

⁴⁰⁹ C. Küçük, **Tanzimat Devrinde Erzurum**, s. 241.

⁴¹⁰ C. Küçük, **Tanzimat Devrinde Erzurum**, s. 243.

daha azaltılmasını istiyorlardı. Ayrıca, Van Kalesine asker yerleştirilmesinin mahzurlu olacağını ve bundan da vazgeçilmesini istiyorlardı. Vali Esat Paşa, defterdarla birlikte kaleme aldığı 29 Zilkade 1261/29 Kasım 1845 tarihli bir yazıda, isyan sebebiyle Van'dan hiçbir gelir sağlanamadığından yakınmaktadır.⁴¹¹

İstanbul'a dönen Kamil Paşa, Meclis-i Vâlâ'ya bir layiha sunmuştur. Kamil Paşa'nın bu Layihasında çok önemli bilgiler bulunmaktadır. Kamil Paşa sunduğu layiha'da; daha önce meydana gelen fesat ve ihtilalden dolayı Van'a gidip gelen aşiret beyleri ile yakınlarında bulunan ekradın ve Van'da elebaşı olanların istihdam eyledikleri bir hayli adamın masraflarının Van ve civarında oturan reayadan tevzi ve istihsal edildiğini belirtmektedir. Aşiret beylerinin buradaki köylerin ahalisini korkutmak suretiyle kendi taraflarına çektiklerini de ifade etmektedir.

Kamil Paşa bizzat Van'a giderek Han Mahmud gibi isyanın elebaşları ile görüştüğünü ve kendilerini ikna ederek, Van'da asayiş sağladığını söylemektedir. Öte yandan, halkının, yanlış anlamadan dolayı isyana sebep olanların affını istediğini, ancak bu elebaşların bu şekilde bırakılması halinde ilerde de doğru durmayacaklarını ve Bedirhan Bey ile birlikte savaşacaklarını, doğacak masrafları da halktan çıkaracağını tahmin etmektedir.

Kamil Paşa halkın özellikle yurtluk-ocaklık ve timarların miriye geçmesinden son derece endişe ettiklerini belirtmektedir. Erzurum Valisi Esat Paşa'nın bu durumda Tanzimat'ın Van'da tatbikinin bir müddet ertelenmesi görüşünde olduğunu, ancak kendisinin bu görüşe katılmadığını ifade etmektedir. Halkın Tanzimat'ın nimetlerini gördükçe kendilerini istismar eden birkaç menfaatçinin peşine düşmeyecek, bu gibilerin alışageldikleri zorla para tedariki imkânsız olacaktır.

⁴¹¹ C. Küçük, **Tanzimat Devrinde Erzurum**, s. 246-247.

Kamil Paşa'ya göre öncelikle yapılması gereken, bu gibi reislerin bulundukları yerden çıkartılmasıdır. Musul Valisinin Bedirhan Bey üzerine sevk edilmesi, Bedirhan Bey'in bir bahaneyle İstanbul'a çağrılıp, yerine başka birinin tayin edilmesinin uygun olacağını ifade etmektedir. Han Mahmud ve diğerlerinin de Esat Paşa tarafından toplanarak İstanbul'a, oradan da Rumeli'ye sürülmesi gerektiğini söylemektedir. Vergi mevzusunda da bu sene alelhesab olarak 200.000 kuruş olarak tevzi edilen miktarın biraz düşürülmesinin yerinde olacağını beyan etmektedir.⁴¹²

Kamil Paşa'nın layihası Meclis-i Vâlâ'da görüşülmüş ve alınan kararlar 8 Muharrem 1262/6 Ocak 1846 tarihinde Padişah tarafından onaylanmıştır. Buna göre; Kamil Paşa'nın layihasında ileri sürdüğü teklifler uygun bulunmuş, Van asilerinden Han Mahmud ve kardeşlerinin yakalanarak Erzurum'a getirilmesi için Esat Paşa'nın hazinedarını Van'a göndermesi memnuniyetle karşılanmış, Van'da Tanzimat'ın tatbiki için bir miktar nizamiye askeri sevk edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁴¹³

Bu arada Kamil Paşa Erzurum eyaletinin gelir ve giderlerini gösteren bir icmal defterini de Meclis-i Vâlâ'ya sunmuştur.⁴¹⁴ Kamil Paşa aynı defterde, Van sancağının 1260/1844-1845 senesi gelirinin de bir dökümünü vermektedir (Tablo-18):

Tablo-18
Van Sancağı Varidat ve Tevziat Miktarı (1260/1844-1845)⁴¹⁵

Varidat (kuruş)	Açıklama
544.150	Geçen 60 senesine mahsuben bedelen ihale olunan varidatın Kamil Paşa tarafından verilen defterde yazılı olan bedeli.
165.000	Mahmud Han'ın maktu. Alınmamış.

⁴¹² C. Küçük, *Tanzimat Devrinde Erzurum*, s. 252-253.

⁴¹³ C. Küçük, *Tanzimat Devrinde Erzurum*, s. 254.

⁴¹⁴ C. Küçük, *Tanzimat Devrinde Erzurum*, s. 350-356.

⁴¹⁵ "Meblağı malumeden 3 yük bu kadar kuruş alınmakta olmağla" şerhi verilmiştir.

260.880	Gebran cizyesi malı. Alınmamış.
75.000	Haydaranlı ve Keskanlı Aşiretlerinin Kışlakiye resimleri. Alınmamış.
750	Dühan Gümrüğü merbutatından enfiye maktu. Alınmamış.
1.045.780	Toplam.
314	Adilcevaz kazasının miri malı.
530.880	Mahhalinde gelen mahza defterine göre tevzi olunmuş olan mürettebatı hazine-i celile ve Temettuat-ı müşiri ve memleket masarifi bulunan.
1.576.974	Toplam.

Burada Han Mahmud'un taahhüdü altındaki vergileri ödemediğine dikkat çekmek istiyorum. Esasen pek çok gelirin de tahsil edilmemiş olduğu görülmektedir.

Bu defterden, Van sancağının 1261/1845 senesine ait varidat ve masrafları hesabını öğrenmek mümkündür. Buna göre Van sancağının Tanzimat'ın gereği olan yeni mali sisteme göre 1261/1845 senesine mahsuben bütün varidat ve masrafları miktarı **Tablo-19 ve Tablo-20'**de gösterilmiştir.

Tablo-19
Tahmini Olarak Van Sancağı Varidatı (1261/1845)⁴¹⁶

Varidat (kuruş)	Açıklama
421.620,5	Henüz ihalesi lazım gelen Aşar ve Rüsümü varidat bedelatı.
200.000,0	Sene-i merkume mahsuben tevzi olunacak vergi alelhesab.
32.263,0	Müruru tezakiri ve emaneten idare olunan bazı varidatın tahmini olarak yıllık hesapları.
141.880,0	Tahsil olunan Gebran Cizyesi.
165.000,0	Mahmud Han ve Abdal Han Maktuları.
960.763,5	Toplam

⁴¹⁶ "Bu 9 yük bu kadar bin kuruş varidattan Van eyaletinin hali hazır durumuna göre, ahalisi vergi alelhesabı olarak 2 yük kuruşun ödenmesine taahhüt edilmiş ise de geriye kalan diğer varidat ta henüz tesviye olunmadığından bundan böyle tesviyesi zamanında icabı icra kılınacak olmakla" şerhi verilmiştir.

Tablo-20
Van Sancağı Masrafları (1261/1845)⁴¹⁷

Masraf (aylık) (kuruş)	Açıklama
9.000	Kaymakam maaşı.
3.100	Ketebe maaşı.
400	Sandık emini maaşı.
2.250	Kaza müdürleri maaşı.
2.750	 Maaşı.
10.000	Zabtiye neferatı maaşı.
527	...maaşı.
1.913	Müteferrik masraflar.
29.940	Toplam. Van sancağının bir aylık masrafı.
359.286	Toplam. Van sancağının yıllık masrafı.
1.200	Muvakkaten istihdam olunan cizye memurları maaşı.
360.486	Toplam. Van sancağının bir yıllık masrafı.

Bu gelir ve giderlerin kağıt üstünde kaldığı anlaşılmaktadır. Yeni sistemin uygulanması Erzurum eyaletinin gelirlerinin bir hayli azalmasına sebep olmuş görünmektedir. Tanzimat'ın tatbik edildiği 1261/1845 senesinde açık yaklaşık 4.891 kese iken, 1262/1845-1846 senesinde bu açık yaklaşık 12.677 keseye çıkmıştır. Bunun üzerine Erzurum'un en önemli gelir kaynakları olan Erzurum ve tevabii emtia gümrüğü mukataatı, aşar resmi ve diğer bütün gelirler 1263/1846-1847 senesinden itibaren yeniden ihale ile iltizama verilmeye başlandı. Böylece Tanzimat'tan önceki duruma geri dönmüş oldu.⁴¹⁸

Erzurum şehrinde meydana gelen bazı olaylar ve İran ile yaşanan diplomatik kriz nedeniyle 10 Ramazan 1262/1 Eylül 1846 tarihinde Esat Paşa azl edilerek Sivas valiliğine, bir müddettir Erzurum tarafında bulunan Bahri Paşa ise vezir rütbesi ile Erzurum Valiğine tayin edilmiştir.⁴¹⁹ Bahri Paşa'nın

⁴¹⁷ "Van sancağı masrafları da eski kaymakam Sırrı Paşa marifetiyle tesviye olunmuş ise de eyalet-i merkumenin halihazır durumuna nazaran henüz icabı icra olunmadığı" şerhi verilmiş.

⁴¹⁸ C. Küçük, **Tanzimat Devrinde Erzurum**, s. 359.

⁴¹⁹ C. Küçük, **Tanzimat Devrinde Erzurum**, s. 285.

Erzurum valiliği üç ay sürdü. Bahri Paşa'nın vefatı nedeniyle, Erzurum Valiliğine Ahmet İzzet Paşa atandı (**Tablo-21**).

Tablo-21
Erzurum Eyaleti (1263/1846-1847)⁴²⁰

Sıra No.	Eyalet/Liva	Zabtiye Memurları
I	Erzurum	Valisi Vezir İzzet Paşa
1	Çıldır	Kaymakamı Mir-ül ümera Ahmed Paşa
2	Kars	Kaymakamı Mir-ül ümera Sırrı Paşa
3	Beyazıd	Kaymakamı Mir-ül ümera Behlül Paşa
4	Van	Kaymakamı Hacegandan İzzet Efendi
5	Muş	Kaymakamı Kapucubaşı Kaşif Ağa

Öte yandan, Van'da Han Mahmud'un başlattığı ihtilal birkaç seneden beri halkı tasallut altında bulundurmaya devam ediyordu. Halkı zulüm ve taaddi altında bulunduran Han Mahmud bir türlü itaat altına alınamıyordu. Bölgede merkezi otoritenin sağlanması ancak asker ile mümkün görünüyordu. Ancak mali zorluklar, bölgede yeterli miktarda asker istihdamını engelliyordu. Mevcut askerlerin yerli halktan olması da güçlük teşkil ediyordu. Anadolu Ordu-yı Hümayunu kurmay başkanı İsmail Paşa'nın 4 tabur ilave askerle Erzurum'a gelmesi ile asayiş kısmen sağlanabildi.⁴²¹

Bedirhan Bey'in Nasturilere karşı yürüttüğü harekâta, Müküs Beyi Han Mahmud ve Hakkâri kazası müdürü Nurullah Bey de katılmıştır. Yıllık vergilerini ödemedikleri gerekçesi ile üzerlerine gidilen Nasturilerin yaşadığı Tiyari ve Diz nahiyeleri⁴²² ve bağlı köyleri Hakkâri bölgesindeydi. Bölgede, Cizre mütesellimi Bedirhan Bey'in başlattığı isyan hareketinde de bu beraberlik devam etti. İsyân hareketi Anadolu Ordu-yı Hümayun Müşirliği tarafından

⁴²⁰ Devlet-i Aliyye Salnamesi, sene 1263.

⁴²¹ C. Küçük, **Tanzimat Devrinde Erzurum**, s. 297-300.

⁴²² Nahiye olduklarını, 1849 yılına ait bir belgeden teyid edebiliyoruz. Bkz. BA., İ. MVL., 138-3806.

bastırıldı. Takvim-i Vekâyi'nin 16 Şaban 1263/30 Temmuz 1847 tarihli sayısından⁴²³, Bedirhan Bey ve Han Mahmud'un İstanbul'a gönderildiğini öğreniyoruz. Bu arada Nurullah Bey önce Hakkâri'ye çekilmiş, ardından Müşir Osman Paşa'nın çağrısı üzerine Erzurum'a gitmiştir. Oradan tekrar Van'a dönmüştür.

Anadolu Ordu-yı Hümayun Müşiri Osman Paşa'nın Bedirhan Bey ve Han Mahmud üzerine yürüttüğü harekât sonrasında, idarî taksimat'ta da değişiklikler meydana gelmiştir. Bu çerçevede, 5 Muharrem 1264/13 Aralık 1847 tarihinde Van sancağı ile Muş sancağı Erzurum eyaletinden ayrılarak Kürdistan eyaletine bağlanmıştır.

5. Hakkâri Müdürü Nurullah Bey'in Sonu

Kürdistan Valisi Esat Muhlis Paşa'nın Dâhiliye Nezaretine gönderdiği 11 Şevval 1264/10 Eylül 1848 tarihli yazıda; Hakkâri Müdürü olan Nurullah Bey'in celbi için Hakkâri'ye adamlar gönderdiğini, ancak hayatından endişe eden Nurullah Bey'in oğullarını gönderdiğini ve vergilerin ödenmesi için aşiret reisleri ile görüşüp, icabını yapacağını bildirmiştir. Vali, Nurullah Bey'e güvenilemeyeceğini ve değiştirilmesinin elzem olduğunu, ancak şu ara gaile çıkmaması için, zimmetinde olan devlet malı ve cizye parasını yatırması ve bundan sonra kanuna uygun hareket etmesi halinde yerinde bırakılmasının gerektiği bildirilmiştir.⁴²⁴ Kürdistan Valisinin hemen aynı tarihlerde merkeze yazdığı bir yazıda, Müküs kazası müdürü Abdal Bey'in "*taaddiyat-ı vakıası*"ndan bahsetmesi, Han Mahmud'un yakalanmasından sonra Müküs kazası müdürlüğünü bu Abdal Bey'in yürüttüğünü ve onun da saldırılarda bulunduğunu göstermektedir.⁴²⁵ Nitekim Kürdistan valisinin 8 Ramazan 1264/8 Ağustos 1848 tarihli bir yazısında, Abdal Bey'den Müküs kasabası eski müdürü

⁴²³ T. V., S. 345.

⁴²⁴ N. Sevgen, **Türk Beylikleri**, s. 159.

⁴²⁵ Belge 16 Şaban 1264/18 Temmuz 1848 tarihli. BA., İ. MSM., 52-1338.

ve şakî olarak bahsedilmekte ve amcazadesi başkanlığındaki hareket sebebiyle Abdal Bey'in de cezalandırılması, bazı ufak tefek kalelerin yıkılması talep edilmiştir.⁴²⁶

Nurullah Bey'in durumu hakkında Sadaretten Kürdistan Valisi ve Anadolu Ordu-yı Hümayunu Müşirine yazılan 15 Şevval 1264/14 Eylül 1848 tarihli bir yazıdan⁴²⁷ hükümetin Nurullah Bey hakkındaki kanaatini öğrenebiliyoruz. Buna göre, Nurullah Bey'in kötü mizacı ve şimdiye kadar görülmüş ve denenmiş olan hal ve hareketi ve özellikle İran Şahı'na olan yakınlığı sebebiyle sınır gibi hassas bölgede bulundurulmasının sakıncalı olacağına hükmedilmiştir. Ayrıca, Kürdistan asilerinin esas dayanağı olan Bedirhan ve Han Mahmud'un uğradıkları felaketi görüp yine uslanmamış ve eski meslek ve tavırlarını terk etmemiş olduklarından, Kürdistan'ın asayişinin devamına engel ve zararlı şahıslardan olduğu ifade edilmektedir. Anadolu Ordu-yı Hümayunu Müşiri ve Kürdistan Valisinin merkeze gönderdikleri yazılarda Hakkâri Beyi Nurullah Bey ile birlikte Müküs kazası müdürü Abdal Bey'in de o havaliden aileleri ile birlikte tard ve tediplerinin uygun olacağı bildirilmiştir.⁴²⁸ Hükümet bu tedbiri uygun bularak, gereği için Kürdistan Valisine ve Anadolu Ordu-yı Hümayun Müşirine emir vermiştir.⁴²⁹ Abdal Bey'in İran tarafına kaçtığı anlaşıyor.⁴³⁰

Daha sonra Nurullah Bey'in üzerine birkaç tabur asker sevk edilmiştir. Osmanlı askeri Başkale üzerinden Çölemerik'e ulaşmış ve kontrolü altına almıştır. Nurullah Bey ise Çölemerik'ten kaçarak, Gevar üzerinden Berdasor Kalesine gitti. Bu karışıklık döneminde Süleyman Bey'in başta olduğu ve

⁴²⁶ BA., A. MKT., 143-28.

⁴²⁷ BA., A. MKT. MHM., 6-80.

⁴²⁸ BA., İ. MSM., 52-1343.

⁴²⁹ BA., A. MKT., 160-52.

⁴³⁰ BA., İ. MSM., 52-1345.

Osmanlı askerini iyi karşıladığı anlaşıyor.⁴³¹ Nihayet, uzun uğraşlar ve muhabere neticesinde Nurullah Bey, Nehri Şeyhi Seyyid Tâhâ'ya sığınmış ve onun arabuluculuğu ile 1849'da teslim olmuştur.⁴³²

Nurullah Bey, önce İstanbul'a gönderilmiş, Zaptiye Nezaretinde tutuklu kalmış, yargılanmış ve ailesiyle birlikte Girit'e sürgün edilmelerine, Hakkâri'deki emval ve emlakinin satılarak, maaş tahsisine karar verilmiştir.⁴³³ Girit'e 16 Receb 1265/7 Haziran 1849'da sevk edilen Nurullah Bey, 1277/1860-1861'de burada vefat etmiştir. Çölemerik'te kalan Süleyman Bey ise Başkale'ye Müşir Osman Paşa'nın yanına götürüldü. Orada muhakeme edilerek, Erzurum'a sevkine karar verildi. Kısa bir süre sonra, Erzurum'da vefat etti.⁴³⁴ Artık Hakkâri'de farklı bir döneme giriliyordu.

6. Hakkâri Eyaletinin Teşkili ve Tanzimat'ın Hakkâri Eyaletinde Uygulanması

Hakkâri ve İmadiye sancaklarıyla Mahmudi kazası Kürdistan ve Musul eyaletlerinden ayrılarak, 1849 Başlarında Hakkâri eyaleti oluşturulmuştur. Hakkâri eyaleti Valiliğine 5 Cemâziyelâhir 1265/28 Nisan 1849 tarihinde Tırhala eski Mutasarrıfı Ziya Paşa atanmış⁴³⁵ ise de Vidin'e gönderilmesi icap ettiğinden, Hakkâri'ye gidememiştir. Açıkta kalan yeni eyalete, Hakkâri taraflarının ıslahı memuriyetiyle o tarafta bulunan Ferik İzzet Paşa geçici olarak memur oldu. Gerek görülen yerlere Asakir-i Şahane yerleştirilmiş ve bunlara kumanda etmesi, zaptiye işlerine itina ve dikkat etmesi istenmiştir. İzzet

⁴³¹ N. Sevgen, **Türk Beylikleri**, s. 159-160.

⁴³² N. Sevgen, **Türk Beylikleri**, s.170'de 3 Cemaziyelevvel 1265/27 Mart 1849 tarihini vermektedir. **Lütfi**, C. 6-7-8, s. 1269; D. Alikılıç, **İrisan Beyleri**, s. 93-94.

⁴³³ BA., A. MKT. MHM., 13-54. Belge 6 Receb 1265/28 Mayıs 1849 tarihlidir.

⁴³⁴ D. Alikılıç, **İrisan Beyleri**, s. 95-97.

⁴³⁵ BA., A. MKT. MHM., 12-85.

Paşa'nın maiyetinde bir küçük meclis teşkil ve tertip olunmuş⁴³⁶ ve maliye işleri için de bir mal müdürü atanması için Maliye Nezareti'ne 20 Safer 1265/15 Ocak 1849 tarihinde yazı yazılmıştır.⁴³⁷ Hakkâri eyaleti Mal Müdürlüğüne, Kürdistan Başkatibi Mustafa Efendi, Rütbe-i Rabia nişanı verilerek atandı.⁴³⁸ Bu arada İzzet Paşa'ya vezirlik rütbesi verilerek, Valiliğe asaleten atandı (Hakkâri eyaleti Valileri için bkz. **Tablo-22**).⁴³⁹

Tablo-22
Hakkâri Eyaleti Valileri (1265/1848-1849-1276/1859-1860)

Tarih	Vali	Açıklama	Belge
20 Safer 1265/ 15 Ocak 1849	İzzet Paşa	Anadolu Ordu-yı Hümayun Feriklerinden. Daha sonra Vezir.	A.DVN.MHM. 7-40
27 Zilhicce 1266/ 3 Kasım 1850	Mehmet Reşit Paşa	Van kaymakamı iken, İzzet Paşa'nın Şam Valiliğine atanması üzerine, eyalet Valisi oldu.	A.MKT.NZD. 13-84; A.TŞF. 8-59
1271/1854-1855	Mehmet Reşit Paşa	Hakkâri valiliğinden, Harput valiliğine atanmış.	Lütfi, C. IX, s.112.
1271/1854-1855	Ziya Paşa	Harput valiliğinden, Hakkâri valiliğine atanmış.	Lütfi, C. IX, s.112.
29 Ramazan 1272/ 03 Haziran 1856	Ziya Paşa	Azledilmiş.	İ.MMS. 7-288
29 Ramazan 1272/ 03 Haziran 1856	Tosun Paşa	Ziya paşanın yerine atanmış.	İ.MMS. 7-288
20 Zilkade 1272/ 23 Temmuz 1856	Tosun Paşa	İstifa etmiş.	İ.MMS. 7-296
20 Zilkade 1272/ 23 Temmuz 1856	İsmail Paşa	Kars Mutasarrıflığından Hakkâri Valiliğine atanmış.	İ.MMS. 7-296
6 Rebiülahir 1274/ 24 Kasım 1857	İsmail Paşa	Bu tarihte Vali bulunduğunu tesbit	İ.MVL. 383-16752

⁴³⁶ Yaklaşık iki yıl sonra, 11 Şaban 1267/11 Haziran 1851 tarihinde Meclis-i Kebir (Büyük Meclis) teşkil edilmiştir. BA., A. MKT. UM., 63-17.

⁴³⁷ BA., İ. MVL., 138-1265; BA., A. MKT. MHM., 12-45; Lütfi, C. 6-7-8, s. 1269.

⁴³⁸ BA., A. MKT. MHM., 12-82; BA., A. AMD., 14-16.

⁴³⁹ 29 Cemâziyelâhir 1265/22 Mayıs 1849 tarihli nişan-ı hümayun. BA., A. DVN. MHM., 7-40.

		edebiliyoruz.	
24 Cemaziyelevvel 1276/ 7 Aralık 1859	İsmail Paşa	Hakkâri eyaletinin Mutasarrıflığa çevrilmesi sebebiyle azli.	A.MKT.UM. 386-5

Hakkâri eyaletinin merkezini oluşturan Hakkâri sancağının ihtiva ettiği nahiye ve köyler ve bunların vergileri hakkında tanzim edilen bir cetvel, bize bu dönem hakkında önemli bilgiler vermektedir.⁴⁴⁰ Bu nedenle aşağıya nakledilmiştir (Tablo-23).

Tablo-23
Hakkâri Sancağı (1265/1848-1849)

Sıra No.	Kaza ve Nahiyelerin isimleri	Kaymakam ve Müdürlerin isimleri	Köylerin Sayısı	Kaza ve Nahiye ve köylerin vergilerinin miktarı
1	Çölemerik Kazası	Kaymakam	30	17.500
2	Elbak Kazası	Müdür	110	17.500
3	Kefse Nahiyesi	Müdür	33	10.000
4	Renha Nişin A'la	Müdür Hasan Ağa ve Keleş Nezir	93	17.500
5	Deyri	Müdür Rüstem Bey	36	12.500
6	Dostki	Müdür Reyş	21	6.500
7	Çilo Brüzgi	Melik Mendo	6	6.000
8	Çilo Küçük	Melik Ödeş	11	9000
9	Besaz	Melik Hoşaba	6	7.500
10	Harnuşi-i Süfla	Şeyh Ömer	5	10.000
11	Tehuyi	Melik Rence	8	10.000
12	Çal	Evliya Beğ	6	3.000
13	Renha Nişin Jirsi	Melik Şahin	6	1.500
14	Tayari-i Bala	Melik	12	10.000
15	Tayari-i Süfla	Melik Hoşaba	13	15.000
16	Vensüto	Etni	5	4.000
17	Dal/Tal	Sulaka	7	3.500
18	Selhar	Seko/Soko	13	4.000
19	Lidin	Feşo	21	7.500

⁴⁴⁰ BA., İ. MVL., 138-3806.

20	Nahiye-i Şebab	Hacı Ağa	29	17.500
21	Nahiye-i Hacan Menda	Ömer Ağa	37	15.000
22	Nahiye-i Diz	Şahin	13	3.500
23	Doksan	Şeyh Can	11	3.500
24	Harnuşi-i Gerçiri	Abdurrahman Ağa	0	32.500
<i>Esas olarak Hakkâri toprağından iken bu sene Van tarafından idare olunmakta ise de ne taraftan idare olunacağı meçhul olan kaza ve nahiyeler.</i>				
25	Kaza-i Vestan	Şakir Ağa	32	0
26	Kaza-i Şatak	Müdür Timur	60	0
27	Kaza-i Müküs	Müdür	0	0
28	Nahiye-i Nurdus	Müdür Timur	50	0
Toplam			532	244.500
<i>İhtilaflı olup, İran'ın elinde bulunan kaza ve köyler.</i>				
29	Nahiye-i Kotor		30	
30	Nahiye-i Hudut		12	
31	Nahiye-i Dirge/Deyrge		15	
32	Nahiye-i Cari		47	
33	Nahiye-i Somayı		102	
34	Nahiye-i Berahus/Yerahus		50	
Toplam			256	

Hakkâri eyaleti teşkil edildikten bir müddet sonra, gelirlerinin, masraflarına yetmediğini, şundan bundan borç alınarak bir hayli borç biriktiğini görüyoruz. Bunun üzerine, Meclis-i Vâlâ'nın 27 Zilhicce 1266/3 Kasım 1850 tarihli kararı⁴⁴¹ ile bu defa Van sancağı da Hakkâri eyaletine dâhil edilmiştir. Bu arada, Hakkâri eyaleti Valisi İzzet Paşa, vefat eden Vali Said Paşa'nın yerine, Şam Valiliğine atandığından⁴⁴², yerine Van Kaymakamı Mehmet Reşit Paşa tayin edilmiştir.⁴⁴³ Hakkâri eyaletinin yer aldığı ilk salname, 1267/1850-1851 tarihli dir. Salnamedeki bilgiler aşağıda **Tablo 24'**de yer

⁴⁴¹ BA., İ. MVL., 186-5633.

⁴⁴² BA., A. AMD., 27-47.

⁴⁴³ BA., A. MKT. NZD., 13-84; BA., A. TŞF., 8-59.

almaktadır. Meclis-i Vâlâ'dan Anadolu Ordu-yı Hümayun Müşürî, Kürdistan Valisi ve Hakkâri Valisine yazılan bir yazı ile *“oraların iyi idaresi ile adı geçen borçların ödenmesine ve halledilmesine çalışılmasına”, “yine başka taraflardan borç almaya ihtiyaç hissederse Kürdistan eyaleti emvalinden yardım isteyerek halline bakılması”* istenmiştir.

Mecis-i Vâlâ'da yapılan görüşmeler neticesinde yazılan 05 Cemaziyelevvel 1267/08 Mart 1851 tarihli iradede⁴⁴⁴, Hakkâri Valisinin Van ve Hakkâri'de kaymakam “ikame eylemesine” karar verilmiştir (Kürdistan ve Hakkâri eyaletleri için bkz. **Tablo-24** ve Hakkâri sancağı kaymakamları için bkz. **Tablo-25**).

Tablo-24
Kürdistan ve Hakkâri Eyaletleri (1267/1850-1851) ⁴⁴⁵

Sıra No.	Eyalet/Liva	Zabtiye Memurları
I	Kürdistan	Valisi Müşir Esad Paşa
1	Dersim	Kaymakamı İbrahim Beğ
2	Diyarbakir	Kaymakamı Mirmiran Ahmed Paşa
3	Muş	(Boş)
II	Hakkâri	Valisi Vezir Reşid Paşa, Kaymakamı Mirmiran Kemal Paşa
1	Van	Kaymakamı (Boş)
2	Mardin	Kaymakamı (Boş)
3	Cezire	Kaymakamı Selim Ağa

Tablo-25
Hakkâri Sancağı Kaymakamları (1266/1849-1850-1280/1863-1864)

Tarih	Kaymakam	Açıklama	Belge
29 Zilhicce 1266/5 Kasım 1850 1267/1850-1851	Mirmiran Kemal Paşa	Bozcaada Kaymakamı iken Mir-i miranlık rütbesi verilerek atanmış. Hakkâri Valisine, Hakkâri ve Van'da Kaymakam ikame etmesine izin verildikten sonra.	A. TŞF. 8-59. 1267 senesi Devlet salnamesi.
06	Kamil Paşa	Bu tarihte kaymakam	A. AMD.

⁴⁴⁴ BA., İ. MVL., 202-6420.

⁴⁴⁵ Devlet-i Aliyye Salnamesi, sene 1267.

Cemaziyelevvel 1269/ 15 Şubat 1853		bulunduğunu tespit edebiliyoruz.	42-24
17 Ramazan 1272/ 22 Mayıs 1856	Mustafa Paşa	Kaymakamlık görevinde iken vefat etmiş.	İ.MMS. 7-280
17 Ramazan 1272/ 22 Mayıs 1856	Ömer Faiz Paşa	Kaymakam olarak atanmış. (görevine başlamadığı anlaşılıyor)	İ.MMS. 7-280
26 Zilhicce 1272/ 28 Ağustos 1856	Hacı Ahmet Paşa	Lazistan Mutasarrıfı iken Hakkâri Kaymakamlığına atanmış.	A.TŞF. 24-20
8 Şevval 1277/ 19 Nisan 1861	Kenan Paşa	Hakkâri kaymakamlığından Siirt kaymakamlığına atanmış.	İ.MVL. 447-19914
8 Şevval 1277/ 19 Nisan 1861	Nazım paşa	Siirt kaymakamlığından Hakkâri kaymakamlığına atanmış.	İ.MVL. 447-19914
12 Safer 1280/ 29 Temmuz 1863	Nazım Paşa	Azledilmiş.	İ.MVL. 488-22129
12 Safer 1280/ 29 Temmuz 1863	Abdullah Paşa	Nazım Paşa'nın yerine atanmış.	İ.MVL. 488-22129

Hakkâri eyaletinin teşkili ile iyice küçülen Musul eyaletinin idarî yapısında da değişiklikler yapılmıştır. Sadaret'in 23 Cemaziyelahir 1267/25 Nisan 1851 tarihli bir yazısından⁴⁴⁶, Musul Valisi Mazhar Paşa'nın Erzurum Valiliğine atandığını ve Musul eyaletinin Mutasarrıflığa çevrildiğini öğreniyoruz. Musul Mutasarrıflığı, 27 Receb 1267/26 Mayıs 1851 tarihinde bu defa Hakkâri'ye dâhil edilmiştir.⁴⁴⁷ Ancak bu durumun uzun sürmediğini, 11 Rabiülevvel 1268/4 Ocak 1852 tarihli bir yazıda⁴⁴⁸, Musul'un Hakkâri'den ayrılarak Şehr-i Zor'a bağlanması talebinden tahmin edebiliyoruz. 3 Şaban 1268/23 Mayıs 1852 tarihli bir belgede de Musul eyaletinin mali, mülki ve idarî

⁴⁴⁶ BA., A. MKT. NZD., 33-4.

⁴⁴⁷ BA., A. DVN., 68-84.

⁴⁴⁸ BA., A. MKT. MVL., 49-21.

işlerinde doğu kısmının Hakkâri Valiliğine, batı kısmının da Bağdat Valiliğine ihalesinin uygun bulunduğu anlaşılmaktadır.⁴⁴⁹

Hakkâri eyaletinin idarî taksimatında yaşanan önemli bir gelişme ise Hakkâri eyaleti oluşturulurken Van sancağından ayrılarak, Hakkâri sancağına bağlanan Mahmudi kazasının, eskisi gibi Van sancağına bağlanmasıdır. Meclis-i Vâlâ'nın 8 Zilkade 1270/2 Ağustos 1854 tarihli yazısında⁴⁵⁰, bu hususta gerekenin yapılması Hakkâri Valiliğinden istenmiştir.

Sadarettin Hakkâri Valisine yazılan 9 Şevval 1265/28 Ağustos 1849 tarihli bir yazıda, Hakkâri eyaleti'nin "*feth-i cedit*" (yeni fethedilmiş yer) hükmünde olduğu ve mütegalibe ellerinden kurtarılmış olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle, başka eyaletlerde icra olunan usulün Hakkâri'de de "*def'aten tamamiyle icrasında*" bazı zorluklar olduğu belirtilmiş ve "*usul-i tanzimiyenin*" zamanın ve yerin icabına uygun olarak azar azar uygulamaya konulmasında sakınca olmayacağı bildirilmiş ve ahalinin emniyet ve asayişinin sağlanmasına dikkat ve özen gösterilmesi istenmiştir.⁴⁵¹

Hakkâri eyaletine bağlı kaza ve nahiyelerde bulunan "*malikane*" ve "*evkaf*" köyleri aşarıyla rüsumu varidatı hakkında ne şekilde işlem yapılacağı önce Maliye Nezareti ile Anadolu Ordu-yı Hümayunu Müşiri ve Hakkâri Valisi Paşalar arasında değerlendirilmiştir. Vali ve Müşirin Maliye Nezaretine verdiği bilgilerden, adı geçen kaza ve köylerin "*Yurtluk ve Ocaklık suretiyle Hakkâri Beylerinin zabt ve tasarruflarında*" olduğunu, bunların çoğunun "*agavat ve saireye tevcih ve fûruht*" (satış) olunduğunu, onların dahi "*malikane suretiyle mutasarrıf*" olduklarını iddia ettiklerini, oysa bu çeşit malikane ve evkaf köylerinin eskisi gibi sahipleri taraflarından idaresi ahaliye çeşitli zulüm ve düşmanlık ile neticeleneceğinden, "*ticaret hakkında yürürlükte olan nizama göre*", "*bedellerinin*

⁴⁴⁹ BA., A. MKT. UM., 99-100.

⁴⁵⁰ BA., İ. MVL., 314-13164.

⁴⁵¹ Ayniyat, 415, s. 7.

sahiplerine verilmesiyle kifayed ettirilmek üzere", tamamının ihalesinin icra edilmesinin uygun görüldüğünü öğreniyoruz. İlave olarak, **malikâne mutasarrıflarının bedellerin peşin verilmesine razı olacakları** bildirilmiştir. Bunu müteakiben adı geçen köylerin a'şarıyla, rüsumu varidatının, 1265/1848-1849 senesine mahsuben, nizamına göre müzayede edilerek, tesbit edilen bedelleriyle, taliplilerinin adları bir deftere kaydedilerek Maliye Nezaretine yollanmıştır.

Defterlerin incelenmesinden, adı geçen varidatın kararlaştırılmış bedelinin toplam 385.100 kuruş olduğu, bunun 51.500 kuruşluk kısmının 1264/1847-1848 senesine mahsuben ihale olunan bazı mahaller a'şarının ve 333.600 kuruşunun ise 1265/1848-1849 senesine müceddeden (yeni baştan) ihale kılınan mahaller aşarıyla rüsumu varidatın sene-i mezkure bedelatı bulunmuş olduğu anlaşılmıştır. Meclis-i Vâlâ konuyu görüşmüş ve Maliye Nezareti'ne yazılmış olan 16 Zilkâde 1265/3 Ekim 1849 tarihli yazıda⁴⁵², Hakkâri eyaleti varidat-ı öşriyye ve rusumiyyesinin 1265/1848-1849 senesine mahsuben taliplerine maktuan (götürü olarak, toptan) ihalesi uygun bulunmuştur. İlave olarak da bu varidat dâhilinde yurtluk ve ocaklık vechile sahiplerinin uhdelerinde olan ve medrese ve saireye bağlanmış olan köyler ve mezraların mikdar-ı bedelât ve hâsılatının ve mevcut senetlerinin asıl suretlerinin mahallinden gönderilmesi, senetleri olmayanların durumlarının sağlıklı bir şekilde ve süratle yazılı olarak bildirilmesi talep edilmiştir. İlginç bir husus olarak da *"oraları henüz zapt olunmuş ve itaat altına alınmış nazik mahallerden olduğundan, bu maktuiyet maddesinin cümlelerin hoşnutluklarıyla icrası"* tavsiye edilmiştir.

Bir başka belgeden⁴⁵³ de Hakkâri eyaletinin 1265/1848-1849 senesine mahsuben ihalesi icra kılınan malikane ve evkaf kurası aşarına dâhil olup,

⁴⁵² BA., İ. MVL., 151-4305.

⁴⁵³ BA., İ. MVL., 284-11195.

yurtluk ve ocaklık suretiyle adı geçen eyaletin eyalet ümerası uhdelerinde bulunan kuranın 1265/1848-1849 senesine mahsuben bedel-i maktû'larının 76.050 kuruş olduğunu öğreniyoruz (**Tablo-26**). Bunun 25.144,5 kuruşu vakıf karyeler bedelatı olarak adı geçen ümeranın inşa ve ihya etmiş oldukları cami', mescit, medrese ve diğer hayır işlerine şart koşulmuş bulunmaktadır. Bundan böyle eskisi gibi yürürlükteki şartlar icra olunmak üzere müderris, imamlar, hatipler ve diğer hizmetlilere berat-ı şerife verilmek için isim ve şöhretleriyle zikrolunan 1265/1848-1849 senesi bedeli olan 25.000 kûsur kuruştan eskiden beri aldıkları meblağın ayrıntılarını bildiren mazbatasının mahallinden istenmesine karar verilmiştir. Kalan 50.905,5 kuruşun aylığa isabet eden 4.400 kûsur kuruşun, Hakkâri eyaletiyle Girit ceridesi emvalinden kayd-ı hayat şartıyla ilgililerine tahsisine karar verilmiştir.

Tablo-26
Tanzimatın Uygulanmasını Müteakip Hakkâri Sancağında Yurtluk ve Ocaklık Suretiyle Ümeranın Uhdesinde Bulunan Köylerin Gelirinin Dağılımı (1265/1848-1849)

Gelir (kuruş)	Açıklama
333.600,0	1265 senesi <i>Hakkâri sancağı</i> Aşar ve Rûsumu varidatı
76.050,0	1265 senesi <i>yurtluk ve ocaklık</i> suretiyle ümeranın tasarrufunda bulunan köylerin bedel-i maktusu
50.905,5	1265 senesi yurtluk ve ocaklık suretiyle ümeranın tasarrufunda bulunan köylerin <i>malikane kurası</i> geliri
25.144,5	1265 senesi yurtluk ve ocaklık suretiyle ümeranın tasarrufunda bulunan köylerin <i>evkaf kurası</i> geliri
4.242,1	(50.905,5/12= 4.242,1 kuruş) Hakkâri eyaletiyle Girit ceridesi emvalinden kayd-ı hayat şartıyla ilgililere tahsis edilen <i>maaş miktarı</i> . Belgede 4.400 kûsur kuruş olarak ifade edilmiştir.

Bundan yaklaşık bir yıl sonra, Hakkâri eyaletindeki timarlılar hakkında icra olunacak muamele Meclis-i Vâlâ'da görüşülmüştür. Meclis-i Vâlâ'nın 3 Safer 1267/8 Aralık 1850 tarihli yazısı⁴⁵⁴ ile "*Hakkâri eyaleti timarlusunun, timarları*

⁴⁵⁴ BA., İ. MVL., 221-7461.

hâsılatının suret-i tesviyesi için eskiden takdim kılınmış olan mazbatalardan otuz üç parçasının iradesi zuhur etmediği ve ashabı dahi fakir oldukları için sızlanmalarına sebep olmamak için bunların gelecek sene (1268/1851-1852) tekaüdlüklerinin icrası” uygun görülmüştür.

Hakkâri sancağının “*umûr-u zabtiye ve tahsiliyesinde*” görevli zabtiye neferlerinin sayılarının yetersiz olduğunun ileri sürülmesi üzerine konu Meclis-i Vâlâ’da görüşülmüştür. Meclis-i Vâlâ’nın, 9 Rebiulevvel 1269/21 Aralık 1852 tarihli yazısından⁴⁵⁵ öğrendiğimize göre; Hakkâri sancağına bağlı İmadiye kazasının büyük olması ve nazik durumu sebebiyle, geçici olarak altmış nefer muvazzaf piyade askerin tertip ve istihdamına ihtiyaç olduğu anlaşılmıştır. O bölgenin “*zabitaca ehemmiyet-i mevki’iyyesi*” olduğundan, Maliye Nezaretince maaş ve diğer masrafların karşılanması teklif edilmiş ve Padişah tarafından da uygun görülmüştür.

Diğer yandan, Hakkâri eyaleti dâhilinde bulunan mahallerde tapu usulünün icrası için, merkezden memur görevlendirilmesi istenmiştir. Meclis-i Vâlâ’da yapılan değerlendirmeler sonunda, Tercan kazası arazisi için daha önce gönderilmiş olan Defterhane-i Amire kâtiplerinden Feyzi Efendinin, görevini tamamlayarak Erzurum’a gittiği ve orada defter tanzim etmekte olduğu belirtilmiştir. Feyzi Efendi’nin defteri merkeze gönderdikten sonra, Hakkâri’ye gidip orada zikrolunan nizamı icra eylemesinin uygun olacağına 17 Cemaziyelahir 1269/28 Mart 1853 tarihinde⁴⁵⁶ karar verilmiştir. Bu iş için Feyzi Efendi’ye 2.000 kuruş maaş tahsis edilmesi de uygun görülmüştür.

Van ve Hakkâri bölgesinin 1265/1848-1849 senesinde “*daire-i Tanzimat’a idhaliyle*”, yerli ümeranın uhdelerinde bulunan yurtluk ve ocaklık kurasının mîrî tarafından zabt ile kendilerine maaş tahsis kılındığı yukarıda bir örnekle açıklanmıştı. Daha sonraları da yurtluk ve ocaklık suretiyle mutasarrıf oldukları

⁴⁵⁵ BA., İ. MVL., 257-9595.

⁴⁵⁶ BA., İ. MVL., 267-10178.

köylerin gelirlerine karşılık, kendilerine maaş bağlanması talebi ile müracaat eden yerli hanedan mensuplarının, bu yöndeki taleplerinin de incelenerek bir neticeye bağlanmış olduğunu görüyoruz. Örneğin, Hakkâri Sancağı Çölemerik Kazasında bulunan ve hazinece zapt olunan Kütranis (?), Ekvanis (?) ve Sevit (?) karyeleri “*bedeli mutasarrıfları*” olan Mirza, Ömer, İbrahim ve Abdullah Efendiler o tarihte başka yerde bulunmalarından dolayı kendilerine maaş tahsis olunmamış olduğundan bahisle, maaş bağlanması için müracaatta bulunmuşlardır. Yapılan tahkikat neticesinde, adı geçen köylerin, bunların uhdelelerinde bulunduğu ve 1265/1848-1849 ve 1266/1849-1850 senelerine mahsuben 8.147 kuruş bedel ile ihale kılındığı anlaşılmıştır. Emsal ve nizamı gereği zikredilen bedel ikiye bölünerek, bir yıllığına isabet eden miktarın aylara taksimiyle, 1265/1848-1849 senesinden itibaren her ay makbuz ile mahalli mal sandığından adı geçenlere verilmek ve evlat ve kardeşlerine kalmak şartıyla **maaş tahsis edilmiştir.**⁴⁵⁷ Gereği için de Meclis-i Vâlâ’nın 19 Rebiülevvel 1274/7 Kasım 1857 tarihli yazısı⁴⁵⁸ ile durum, Maliye Nazırı’na iletilmiştir.

Vereceğimiz bir diğer örnek de Van sancağı Bargiri (Muradiye) kazasına aittir. “*Yurtluk ve ocaklık suretiyle mülkname-i hümayun ile Bahaeddin Bey adında bir şahsın uhdesine tevcih olunmuş olan Bargiri has*” 1248/1832-1833 senesine kadar adı geçen sülalesi tarafından idare olunmuştur. Bahse konu Has, tespit edemediğimiz bir sebeple sonradan 10.000 kuruş bedel ile Vanlı Fazıl Bey’e tevcih edilmiş ve 1256/1840-1841 tarihinde mîrî tarafından zabt olunmuştur. Bahaeddin Bey sülalesinden olan, Bayram, Süleyman, Hızır, Mustafa ve Mahmut Beyler, mağdur ve fakir bir halde olduklarını ileri sürerek müracaatta bulunmuşlardır. Konu Meclis-i Vâlâ’da görüşülmüş ve 10.000 kuruş bedelin aylara bölünerek adı geçenlere tahsisiyle lazım gelen beratların çıkarılmasına karar verilmiştir. Ayrıca adı geçen *hassın* zabt edildiği zamana gelinceye kadar

⁴⁵⁷ $8.147/2 = 4.073,5$ kuruş. $4.073,5/12 = 339,5$ kuruş.

⁴⁵⁸ BA., İ. MVL., 381-16699.

hâsılât ve bedelatı kimler tarafından alınmış veya ne tarafta kalmış ise tahkikiyle merkeze bildirilmesi için, Van ve Hakkâri Valisi Paşa'ya 27 Şevval 1274/10 Haziran 1858 tarihli bir yazı⁴⁵⁹ ile talimat verilmiştir. Burada bizim için önemli olan husus, “Yurtluk ve ocaklık suretiyle mülkname-i hümayun ile tevcih olunmuş olan” bir gelirin 1248/1832-1833 tarihinde bir başkasına tevcih edilmiş olması ve nihayet 1256/1840-1841 yılında “mîrî tarafından zabt” edilmiş olmasıdır. Yurtluk ve ocaklık nizamına zaman içerisinde, lüzum görüldükçe, tedricen son verildiği açık olarak anlaşılmaktadır. Bir bölgenin Tanzimat dâhiline alınması ile de artık geride kalan yurtluk ve ocaklık nizamının sona erdirildiğini görüyoruz.

Yine Hakkâri Beylerinden Müftizade Malata'nın oğulları Mirza ve Ömer ile biraderi İbrahim ve amcazadesi Abdullah Efendi'nin, Hakkâri sancağında yurtluk ve ocaklık vechile uhdelerinde olup 1265/1848-1849 senesinden itibaren mîrî tarafından zabt edilen köylerin iki yıllık bedelatının 8.147 kuruş olduğundan, “*emsali vechile ikiye bölünerek maaşa tahvil ile tahsis*” kılınmıştır. Sonradan yapılan incelemede, iki yılın bedelinin 5.408 kuruş olduğu anlaşılmıştır. Bunun da ikiye bölünerek, yıllık 2.704 kuruştan “*nizamı gereğince onda bir hesabıyla masarif-i ta'şîriyyesi (onda bir) olan 271,5 kuruş düşülerek*”, geriye kalan 2.433,5 kuruşun nizam ve emsali vechile 1265/1848-1849 senesinden itibaren adı geçenlere maaş tahsisine karar verilmiştir. Fazladan ödenen miktarın tahsili için de Meclis-i Vâlâ'nın 6 Safer 1274/26 Eylül 1857 tarihli yazısı⁴⁶⁰ ile durum mahalline bildirilmiştir.

Meclis-i Vâlâ'nın bir kararında da Mahmudi Beyleri'nden müteveffa Evliya Paşa'ya “*bâ mülknâme-i hümayun yurtluk ve ocaklık suretiyle tevcih olup, sonradan mîrî tarafından zabt ve idare olunan Mahmudi kazasının ebâ 'an cedd (babadan, atalardan) tasarrufları altında olduğu*” ve “*müteveffa Evliya Paşa'ya makbul*

⁴⁵⁹ BA., İ. MVL., 395-17214.

⁴⁶⁰ BA., İ. MVL., 396-17259.

hizmetlerine mükafat olarak Padişah tarafından ihsan buyurulduğu” anlaşılmış ise de *“inkilâb-ı zaman cihetiyle bu çeşit yurtluk ve ocaklıklar tabi’atıyla fesh edilmiş olup”*, Evliya Paşa’nın evlatlarına tevcihi uygun olmayacağı ifade edilmektedir. Mahmudi Beyleri’nin *“ebâ ‘an cedd nân-pâreleri”* (geçime yarayan iş, memurluk) olduğu tasdik edilen köylerin, iki senelik hâsılatı olan 100.000 kuruşun yıllık olan 50.000 kuruştan 2.400 kuruşun maaş olarak tahsis olunmasına karar verilmiştir. Gereğinin yapılması için de Maliye Nezareti’ne 6 Zilkade 1274/18 Haziran 1858 tarihli bir yazı yazılmıştır.⁴⁶¹ Benzer şekilde, aynı yıl, Mehmet Said Bey adında birinin, yurtluk-ocaklık olarak tasarrufunda bulunan ve hazinece zapt edilen Hakkâri’nin Mahmudi kazasındaki köylerin bedellerinin maaş olarak kendisine ödenmesini talep etmiştir.⁴⁶²

Hakkâri eski müdürü Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşlarından Nurullah Bey’in, Girit’e gönderildikten sonra, yaptığı bir müracaatta, Hakkâri sancağında Başkale adlı köy ile civarında bulunan yirmi beş kadar köyde yurtluk ve ocaklık suretiyle kendisiyle ailesi uhdelerinde bulunan emlakın hâsılat ve varidatına erişemediklerinden bahisle, tahsili hususunu talep etmiştir. Sadaretten, Van Mutasarrıfına yazılan 11 Cemaziyelevvel 1277/25 Kasım 1860 tarihli yazıda, Meclisçe etraflıca gerekli tahkikatın yapılarak, ortaya çıkacak duruma göre gereğinin yapılması istenmiştir.⁴⁶³ Mesele halledilmemiş olacak ki bu defa Müteveffa Nurullah Beyzade İbrahim ve Abdullah Beylerin müracaatı üzerine Van Mutasarrıfına tekiden 15 Cemaziyelevvel 1278/18 Kasım 1861 tarihinde yeniden yazı yazılmıştır.⁴⁶⁴ Maliye Nezareti’ne yazılan yazı ile de konunun incelenmesi istenmiştir.⁴⁶⁵

⁴⁶¹ BA., İ. MVL., 398-17339.

⁴⁶² BA., A. AMD., 83-93.

⁴⁶³ BA., A. MKT. DV., 176-22.

⁴⁶⁴ BA., A. MKT. UM., 517-77.

⁴⁶⁵ BA., A. MKT. NZD., 380-81.

Yine Tanzimat-ı Hayriyye'nin başlangıcında zabt ile sahiplerine maaşlar tahsis kılınmış olan bazı köyler emsalinden olarak, Hakkâri sancağı dâhilinde yurtluk suretiyle Selim Bey'in atadan dededen uhdesinde ve 1263/1846-1847 senesi sonuna kadar tasarrufu altında olduğu halde zabt olunmuş olan beş adet köye karşılık bir şey verilmemiş olduğu anlaşılmıştır. Bunun üzerine, nizamı gereğince, adı geçen köylerin 1265/1848-1849 senesi bedeli olan 9.000 kûsur kuruşun *"gayri ez mesârif-i ta'sîriyye ve zammı ma'adasının"* aylara bölünerek maaş olarak adı geçene tahsis ve i'tasına, Meclis-i Vâlâ tarafından 2 Zilkade 1278/1 Mayıs 1862 tarihinde karar verilmiştir.⁴⁶⁶

Bölgede merkezin otoritesinin tesisi için, yerel hanedan mensuplarının, beylerin ve ağaların sürgün edildiği görülmektedir. Bu çerçevede, Gevar kazası (Yüksekova) ağalarından Hırnaneli Mehmed Ağa, Mirza Ağa ve Nazar Ağa hakkında ne yönde işlem yapılması gerektiği, Meclis-i Vâlâ tarafından önce Hakkâri Valisi, Kürdistan Valisi ve Ordu Müşirinden sorulmuş ve onlardan gelen teklifler doğrultusunda *"adı geçenlerin oralardan kat-ı 'alaka ettirilmesi ez her cihet hayırlı bulunacağından ve adı geçen şahısların mevcut emvalleri bundan sonra bulunacakları mahalde ta'yin ve idarelerine yeterli olmayacağı anlaşıldığından, ailelerinin evvelbaharda, kendilerinin şimdiden Kürdistandan çıkarılarak Girid'e i'zam ve orada iskan kılınmak ve geçimlerine kafi maaş tahsisıyla"* geçimlerinin sağlanması uygun görülmüş ve 4 Safer 1266/20 Aralık 1849 tarihli yazı⁴⁶⁷ ile adı geçenlerin Dersaadet'e gönderilmesi istenmiştir. Daha sonra, 21 Receb 1266/2 Haziran 1850 tarihli bir belgeden, Gevar kazası ağalarının, aileleriyle birlikte Rodos Adası'na gönderilmelerinin kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır. Aynı yazıda, Dersaadet'e gelen, Müküslü Abdal Bey'in daha önce Girit'e

⁴⁶⁶ BA., İ. MVL., 464-20980.

⁴⁶⁷ BA., İ. MVL., 157-4513.

gönderilmesine karar verilmiş ise de bu defa Gevar kazası ağaları ile birlikte Rodos'a gönderilmesi istenmiştir.⁴⁶⁸

7. Hakkâri Eyaletine/Sancağına Bağlı Kaza Müdürlüklerine Yapılan Atamalar

Mahmudi kazası Müdürü İsa Bey'in yerine eski maaşı ile Fevzi Bey'in tayin edilmesi Hakkâri Valisi tarafından istenmiş, bu atama Meclis-i Vâlâ tarafından 4 Rebiulevvel 1266/18 Ocak 1850 tarihli bir yazı⁴⁶⁹ ile uygun bulunmuştur. Fevzi Bey'in usulüne göre kefile bağlanması istenmiş, 1.500 kuruş olan maaşının 1265/1848-1849 senesi Eylül ayından itibaren tahsis edildiği bildirilmiştir. Öte yandan Meclis-i Vâlâ'da alınan kararda, Müdürün "*o havali henüz usul-i mültezime-i adliye tahtına girmiş olmasıyla*", ahalinin rahatının sağlanması için "*hükümlerin uygulanmasına bizzat himmet eylemesi*" istenmiştir.

Yine Hakkâri sancağında bulunan Çölemerik (Hakkâri) kazası Müdürü Ali Ağa'nın Gevar (Yüksekova) kazası Müdürlüğüne, Gevar kazası Müdürü Derviş Bey'in de Çölemerik kazası Müdürlüğüne, eski maaşlarıyla becayiş etmeleri, Meclis-i Vâlâ'nın 8 Muharrem 1269/ 22 Ekim 1852 tarihli yazısı⁴⁷⁰ ile uygun bulunmuştur.

Van sancağı dâhilinde bulunan Gevaş kazası Müdürü Reşid Ağa'nın istifası ve Bargiri nahiyesi Müdürü Tahir Efendi'nin yerlerine atama yapılmıştır. Gevaş kazasına 1269/1852-1853 senesi Ağustos'un 15. gününden itibaren eski maaşı olan 1.000 kuruş ile hanedandan Feyzullah Efendi ve Bargiri nahiyesine de 400 kuruş aylık ile Süleyman Ağa vekâleten tayin edilmiştir. Bunların asaletleri mahallinden talep edilmiş ve Meclis-i Vâlâ'nın 10 Rebiulahir 1270/10 Ocak 1854 tarihli yazısı⁴⁷¹ ile bu talep uygun bulunmuştur.

⁴⁶⁸ BA., A. AMD., 18-97.

⁴⁶⁹ BA., İ. MVL., 159-4608.

⁴⁷⁰ BA., İ. MVL., 250-9155.

⁴⁷¹ BA., İ. MVL., 294-11855.

Hakkâri eyaleti dâhilindeki bazı kazaların müdürlüklerine yapılan toplu bir atamayı Meclis-i Vâlâ'nın 23 Sefer 1272/4 Kasım 1855 tarihli yazısından⁴⁷² öğreniyoruz. Buna göre, Hakkâri eyaleti dâhilinde bulunan Beytüşşebab, Çal (Çukurca), Tiyari, Gevar (Yüksekova), Çölemerik ve Elbak (Başkale) kazaları müdürlerinin istifalarından dolayı, Beytüşşebab kazasına Hasan Ağa, Çal ve Tiyari kazasına Mehmed Ağa, Gevar kazasına Ali Ağa, Çölemerik kazasına Osman Efendi ve Elbak kazasına Mehmet Beğ, tahsis olunmuş olan maaşlarıyla müdür tayin olunmuşlar.

Bir müddet sonra, Van ve Hakkâri sancaklarında bulunan Mahmudi, Erciş ve Gevaş kazaları müdürleri değiştirilmiştir. Yerlerine ise Mahmudi kazasına Ömer Ağa'nın, Erciş kazasına Ali Ağa'nın ve Gevaş kazasına bir başka Ali Ağa'nın müdür tayin olunmasına Meclis-i Vâlâ'nın 10 Şevval 1272/14 Haziran 1856 tarihli yazısı⁴⁷³ ile karar verilmiştir.

Hakkâri sancağına bağlı Beytüşşebab kazasında bulunan Artuş Aşiretinin rahatsız edici hareketleri üzerine asker sevkiyle tedib ve terbiye edilmeleri hakkında Hakkâri livasından, Van ve Hakkâri Valisi İsmail Paşa'ya gelen talepler üzerine, bunların gairesizce asayişlerinin sağlanması için Van ve Hakkâri eyaleti Mal Müdürü Besim Efendi ile azadan Derviş Bey memur olarak adı geçen aşirete gönderilmiştir. Bunların yaptıkları tahkikata göre, adı geçen aşiretin karışıklığı, Hakkâri Kaymakamı Paşa'nın, Beytüşşebab kaza Müdürü bulunan Ahmet Ağa'yı kabahatsiz yere azliyle, yerine Bekir Ağa'yı vekâleten tayin etmesi ve Bekir Ağa'nın dahi aşiret ile uyuşmayıp, bir takım yanlış hareketlerde bulunmasından ve sonradan kaymakam tarafından ilgisiz davranılmasından ve korkutmasından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine Vali İsmail Paşa tarafından, bu aşiretin uygun olmayan hareketlerinin müdürleri olan Bekir Ağa'nın kötü idaresinden meydana gelmiş olduğu

⁴⁷² BA., İ. MVL., 343-14830.

⁴⁷³ BA., İ. MVL., 356-15545.

anlaşıldığından, adı geçenin müdürlüğünün devamı uygun olmayacağından, azliyle yerine Norduz kazası Müdürü Darbaz Ağa'nın vekâleten tayin olduğu Meclis-i Vâlâ'ya bildirilmiştir. Meclis-i Vâlâ'nın 6 Rebiülahir 1274/24 Kasım 1857 tarihli yazısı⁴⁷⁴ ile 1.250 kuruş maaş ile Darbaz Ağa'nın asalaten atandığını valiye bildirmiştir.

Hakkâri sancağı dâhilinde bulunan Gevar (Yüksekova) kazası müdürlüğüne Van ve Hakkâri eyaleti Valisi tarafından vekâleten tayin olunmuş olan Karahisar-ı Şarki hanedanından İbrahim Bey'in asaleten tayini hususu 5 Cemaziyelevvel 1274/22 Aralık 1857 tarihinde merkeze yazılmış ise de henüz bir cevap gelmediğinden, eyalet Meclisinin 5 Rebiulevvel 1275/13 Ekim 1858 tarihli mazbatası ile durum yeniden merkeze bildirilmiştir. Bunun üzerine, memuriyet tarihinden itibaren tahsis olunmuş olan 1.500 kuruş maaş ile asaleten atanması, Meclis-i Vâlâ'nın 23 Cemaziyelevvel 1275/29 Aralık 1858 tarihli yazısı⁴⁷⁵ ile uygun görülmüştür (Kaza Müdürleri için bkz. **Tablo-27**).

Tablo-27

Hakkâri Eyaletine Bağlı Kaza Müdürleri (1266/1849-1850-1275/1858-1859)

Kaza	Tarih	Kaza Müdürü	Açıklama	Belge
Mahmudi	4 Rebiulevvel 1266/ 18 Ocak 1850	İsa Bey	Azledilmiş.	İ.MVL. 159-4608
Mahmudi	4 Rebiulevvel 1266/ 18 Ocak 1850	Fevzi Bey	İsa Bey'in yerine atanmış.	İ.MVL. 159-4608
Mahmudi	10 Şevval 1272/ 14 Haziran 1856	Ömer Ağa	Müdür olarak atanmış.	İ.MVL. 356-15545
Çölemerik	8 Muharrem 1269/ 22 Ekim 1852	Ali Ağa	Gevar Kazası Müdürlüğüne atanmış.	İ.MVL. 250-9155
Çölemerik	8 Muharrem 1269/ 22 Ekim	Derviş Bey	Gevar Kazası Müdürü.	İ.MVL. 250-9155

⁴⁷⁴ BA., İ. MVL., 383-16752.

⁴⁷⁵ BA., İ. MVL., 410-17864.

	1852			
Çölemerik	23 Sefer 1272/ 4 Kasım 1855	Osman Efendi	Kaza Müdürü olarak atanmış.	İ.MVL. 343-14830
Gevâr/ Yüksekova	8 Muharrem 1269/ 22 Ekim 1852	Derviş Bey	Çölemerik Kazası Müdürlüğüne atanmış.	İ.MVL. 250-9155
Gevâr/ Yüksekova	8 Muharrem 1269/ 22 Ekim 1852	Ali Ağa	Çölemerik Kazası Müdürü.	İ.MVL. 250-9155
Gevâr/ Yüksekova	23 Sefer 1272/ 4 Kasım 1855	Ali Ağa	Müdür olarak atanmış.	İ.MVL. 343-14830
Gevâr/ Yüksekova	5 Cemaziyelevvel 1274/ 22 Aralık 1857	İbrahim Bey	Karahisar-ı Şarki hanedanından.	İ.MVL. 410-17864
Gevaş	10 Rebiulahir 1270/ 10 Ocak 1854	Reşit Ağa	Kaza müdürlüğünden istifa etmiş.	İ.MVL. 294-11855
Gevaş	10 Rebiulahir 1270/ 10 Ocak 1854	Feyzullah Efendi	Kaza müdürü olarak atanmış.	İ.MVL. 294-11855
Gevaş	10 Şevval 1272/ 14 Haziran 1856	Ali Ağa	Müdür olarak atanmış.	İ.MVL. 356-15545
Beytüşşebab	23 Sefer 1272/ 4 Kasım 1855	Hasan Ağa	Müdür olarak atanmış.	İ.MVL. 343-14830
Beytüşşebab		Ahmet Ağa	Hakkâri Kaymakamı tarafından sebepsiz yere görevinden alınmış.	İ.MVL. 383-16752
Beytüşşebab		Bekir Ağa	Yine Hakkâri Kaymakamı tarafından Ahmet Ağa'nın yerine vekâleten atanmış.	İ.MVL. 383-16752
Beytüşşebab	6 Rebiülahir 1274/ 24 Kasım 1857	Darbaz Ağa	Norduz ⁴⁷⁶ Kazası Müdürü. Bekir Ağa'nın yerine Vali tarafından vekâleten	İ.MVL. 383-16752

⁴⁷⁶ Yalınca/ Dimköy: Şatak, Gürpınar

			atanmış, daha sonra Meclis-i Vâlâ tarafından asaleti tasdik edilmiş.	
Çal/ Çukurca ve Tiyari	23 Sefer 1272/ 4 Kasım 1855	Mehmet Ağa	Müdür olarak atanmış.	İ.MVL. 343-14830
Elbak/ Başkale	23 Sefer 1272/ 4 Kasım 1855	Mehmet Beğ	Müdür olarak atanmış.	İ.MVL.343- 14830
Erciş	10 Şevval 1272/ 14 Haziran 1856	Ali Ağa	Müdür olarak atanmış.	İ.MVL. 356-15545
Norduz Kazası	06 Rebiülahir 1274/ 24 Kasım 1857	Darbaz Ağa	Norduz Kazası Müdürü iken Beytüşşebab kazası Müdürlüğüne atanmış.	İ.MVL. 383-16752
Şemdinan/ Şemdinli	06 Rebiülevvel 1275/ 14 Ekim 1858	Hüseyin Bey	Müdür olarak atanmış.	İ.MVL. 405-17593

8. Hakkâri Eyaletinin Mutasarrıflığa Çevrilmesi ve Sair İdarî

Düzenlemeler

Sadaretten Hakkâri Valisi İsmail Paşa'ya yazılan 24 Cemaziyelevvel 1276/7 Aralık 1859 tarihli bir yazıdan⁴⁷⁷, bazı eyalet valiliklerinin mutasarrıflığa çevrildiğini, bu çerçevede Hakkâri vilayetinin de mutasarrıflığa çevrilerek, mîr-i mîran-ı kirâmdan Resul Paşa'nın mutasarrıf olarak tayin edildiği bildirilmiştir (Hakkâri Mutasarrıfları için bkz. **Tablo-28**).

Bu arada, Hakkâri Kaymakamı Kenan Paşa'nın ahali ile iyi geçinemediği ve bu durumun devamı uygun olmayacağından “*kabahatsiz olarak azli*”ne karar verilmiştir. Ancak, Kenan Paşa'nın açıkta bırakılması da usule uygun olmayacağından ve kendisi oralara vakıf olduğundan Siirt Kaymakamlığına ve Siirt Kaymakamı Nazım Paşa'nın Hakkâri Kaymakamlığına, tahsis olunmuş

⁴⁷⁷ BA., A. MKT. UM., 386-5.

maaşlarıyla değiştirilmesine, Meclis-i Vâlâ'nın 8 Şevval 1277/19 Nisan 1861 tarihli yazısı⁴⁷⁸ ile karar verilmiştir.

Tablo-28
Hakkâri Mutasarrıfları (1276/1859-1860-1279/1862-1863)

Tarih	Mutasarrıf	Açıklama	Belge
24 Cemaziyelevvel 1276/ 7 Aralık 1859	Resul Paşa	Mîr-i mîran-ı kirâmdan. Mutasarrıf olarak atanmış.	A.MKT.UM. 386-5
9 Rebiülevvel 1279/ 4 Eylül 1862	Resul Paşa	Azledilmiş.	İ.MMS. 25-1100
9 Rebiülevvel 1279/ 4 Eylül 1862	Veysi Paşa	Harput Mutasarrıflığından, Hakkâri Mutasarrıflığına atanmış.	İ.MMS. 25-1100

Van ve Hakkâri Mutasarrıfı Resul Paşa, uzun sayılabilecek bir müddet görev yaptıktan sonra, *"su-i hâl ve idaresine dair"* Anadolu Ordu-yu Hümayunu Müşiri ve Erzurum Valisi Paşalar tarafından Meclis-i Vâlâ'ya ortak bir tahrirat sunulmuştur. Öte yandan, Ermeni Patrikhanesi Meclisinden de bu durumu teyid eden bir mazbata Meclis-i Vâlâ'ya havele edilmiştir. Meclis-i Vâlâ'dan, Resul Paşa'nın *"memuriyeti caiz ve münasib olmayacağından azliyle yerine ehil ve erbab birinin"* atanması hususunu ihtiva eden mazbata, Encümen-i Mahsus toplantısında müzakere edilmiş ve Resul Paşa'nın azline karar verilmiştir. Yerine ise Van ve Hakkâri bölgesi nazik ve önemli yerlerden olduğundan, *"Kürdistan havalisince vukuflu ve dirayetli kullardan olarak"* Harput Mutasarrıfı Veysi Paşa atanmıştır. Bu durumda boşalacak olan Harput Mutasarrıflığına da eski Halep Valisi Leskofçalı⁴⁷⁹ Kara İsmail Paşa'nın atanması uygun görülmüştür. Resul Paşa'nın 20.000 kuruşluk maaşından, 5.000 kuruşun zatına mahsus olduğu ve memuriyet maaşının 15.000 kuruştan ibaret olduğunu aynı belgeden öğreniyoruz. Nitekim Resul Paşa'nın maaşı zatisiyle Dersaadetden başka dilediği yerde ikamet etmesine karar verilmiştir. Öte yandan bu miktar

⁴⁷⁸ BA., İ. MVL., 447-19914.

⁴⁷⁹ Leskowitz- Tırnovi-Vidin- Bulgaristan.

maaş Hakkâri'de mutasarrıf idaresine yeterli olmayacağından dolayı, 15.000 kuruşa Şeyh-ül Haremlik maaşından tasarruf edilen 2.500 kuruş ilave edilerek, adı geçen mutasarrıflığın 17.500 kuruş maaş ile Veysi Paşa'ya tevcihine karar verilmiştir. Alınan kararlar Meclis-i Vâlâ'nın 9 Rebiülevvel 1279/4 Eylül 1862 tarihli yazısı⁴⁸⁰ ile ilgili yerlere ulaştırılmıştır.

Aynı tarihlerde, Musul sancağına tabi Zibar kazası⁴⁸¹ mülhakatından Şirvani ve Beradost nahiyelerinin *"Musul'a uzaklığı nedeniyle, zabt ü rabtına hakkıyla bakılamıyarak, adı geçen nahiyelerin reisleri bulunan Hasan Bey tarafından bir takım kötü hareket ve ahalinin haklarına saldırı gösterilmekte olduğundan"* ve ayrıca Revandiz, Kürdi ve Herki nahiyelerinin de Hakkâri sancağına bağlanması faydalı olacağından dolayı 1279/1862-1863 senesi Martından itibaren Hakkâri'ye ilhakına Meclis-i Vâlâ'nın 12 Rebiülevvel 1279/7 Eylül 1862 tarihli yazısı⁴⁸² ile kararlaştırılmıştır. Bu husus gereği için Bağdat Valisine bildirilmiştir.

⁴⁸⁰ BA., İ. MMS., 25-1100.

⁴⁸¹ Akra-Musul-Irak.

⁴⁸² İ. MVL. 473-21410.

SONUÇ

Tanzimat'ın tesis etmeye çalıştığı modern merkezîyetçi devlet anlayışına ters düşen idarî yapı ve usullere, tedricen son verilmiştir. Bu yapılardan biri de yurtluk-ocaklık ve hükümet sancak statüsü ve yurtluk-ocaklık suretiyle arazi tasarruf edilmesidir.

Yurtluk-ocaklık ve hükümet sancak niteliklerini tespit edebildiğimiz en geç tarihli kaynaklara göre 1831'de Diyarbekir eyaleti'nde; Palu, Giyeh, Cizre, Eğil, Hazzo, Tercil ve Savur hükümet sancak; Van eyaleti'nde ise Hakkâri, Bitlis, Hizan ve Hoşap (Mahmudi) hükümet, Bargiri yurtluk-ocaklık sancaktır.

Tanzimat dönemine gelinceye kadar, yurtluk-ocaklık sancak statüsünün, kademeli olarak sona erdiği anlaşılmaktadır. Elimizdeki sancak listelerinde en son yurtluk-ocaklık sancak statüsünü tesbit edebildiğimiz Bargiri sancağı, 1832-1833 tarihinde yurtluk-ocaklık suretiyle mülknâme-i hümayun ile uhdesine tevcih edilmiş olan Bahaeddin Bey'den alınarak, bir başkasına tevcih edilmiş ve 1840-1841 tarihinde mîrî tarafından zabt edilmiştir. Demek ki 1840-1841 tarihi itibarıyla ülkede yurtluk-ocaklık suretiyle tevcih edilmiş sancak kalmamıştır.

Bu döneme kadar varlıklarını sürdüren bir kısım hükümet sancakların ise, II. Mahmut 'la başlayan modern merkezîyetçi devlet anlayışının bir gereği olarak askeri ve idari yönden kontrol altına alınması için çaba harcanmıştır.

Mısır meselesi nedeniyle bölgede bulunan Osmanlı ordusu, sorunlu yerlere askeri harekâtlar düzenleyerek, hâkimiyetin tam olarak tesisine çalışmıştır. İlk olarak 1832-1833'de Revandız üzerine, ardından 1834-1835'de eşkiyalık yapan Ekrad taifesi üzerine, 1837-1838'de Sincar Dağına, Akçadağ ve civarına, Garzan Dağı ve civarına, 1846'da Cizre Mutesellimi Bedirhan Bey, Mahmudi Hakimi Han Mahmud ve Hakkari Müdürü Nurullah Bey'in üzerine askeri harekâtlar düzenmiştir.

Hükümet sancak tevcih edilen beylerin bir kısmı merkezileşmeye askeri olarak karşı çıkmıştır. Esasen bu neviden pek çok sancak sorunsuz bir şekilde,

bu çeşit farklı idari usullerden, olağan yapıya geçirilmiştir. Eğil, Palu, Bitlis gibi bir kısım hükümet sancaklarda bu kontrol bir askeri müdahaleyi gerektirmeden sağlanırken; Cizre, Hakkâri, Mahmudi gibi bir kısım hükümet sancaklarda ise ciddi askeri harekâtları müteakiben sağlanmıştır. Bunda, bu sancakların İran sınırında yer almalarının kendilerine çeşitli imkânlar sağlaması etkili olmuştur. Örneğin Han Mahmud'ın İran ile olan münasebetleri, hükümet tarafından devamlı takip edilmiştir. Nurullah Bey ise üzerine asker sevk edilince bir müddet İran içlerine kaçarak saklanmıştır.

Askeri olarak karşı koyan beylerin bu tarz hareketleri, ülkenin değişik bölgelerinde de görüldüğü üzere, asker ve vergi vermeme, buna karşılık ahaliden değişik adlar altında pek çok gelir temin etme faaliyetlerinin sona ereceğini görmelerinden kaynaklanmaktadır. Bunları Kürt isyanı olarak görmek, o dönem için anlamsızdır. Nitekim beyler, ahaliden örneğin aşar bedeli olarak öngörülen onda birden daha fazla vergi toplamaktaydılar.

Tanzimat'ın öngördüğü düzenlemelerin eyaletlerde kademeli olarak uygulamaya konulduğu bilinmektedir. Bu düzenlemeler, 1845 yılından itibaren Diyarbekir ve Erzurum eyaletlerinde uygulanmaya başlandı. Müteakiben, 1847'de Harput ve Kürdistan eyaleti, 1849'da Hakkâri eyaleti teşkili edildi.

Tanzimat'ın bölgede geç uygulanmasının temelinde, merkezi idarenin askeri, idari ve mali hâkimiyetinin tam olarak sağlanamamış olması yatmaktadır. Esasen, özellikle ücra bölgeler hemen tamamıyla merkezin askeri kontrolünden uzak kalmıştır.

Yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklar gerçekte sancak değil kaza, hatta nahiye büyüklüğündedir. Müşirliklerin ihdası (1836), kaza idarî biriminin oluşturulması (1842) gibi yenilikler neticesinde, bu küçük sancaklar başka sancaklarla birleştirilmiş ve kaza, nahiye gibi daha küçük idarî birimler seviyesine inmiştir.

1842’de kaza müdürlükleri oluşturulurken, mahallinde önde gelen kimselerden müdür atanmasının faydalı olacağı ifade edilmiştir. Nitekim hükümet sancakların beylerinin de bu çerçevede kaza müdürü olarak görevlendirildiği görülmektedir. Ancak Tanzimat’ın bu bölgelerde uygulanmaya başlaması ile buralara dışardan müdür atanmasının yerinde olacağı sonucuna varılmıştır.

Hükümet sancaklarda ümeranın toprak tasarrufu yurtluk-ocaklık suretiyle tasarruf olarak değerlendirilmiştir. Beylerin “Mülkname-i Hümayun” ile bu arazileri tasarruf ettikleri iddiası, sonucu değiştirmemiştir. Demek ki hükümet sancak statusü idarî, bu nevi sancak beylerinin toprak tasarrufu ise malî bir konu olarak değerlendirilmiştir.

Yurtluk-ocaklık suretiyle toprak tasarrufunun sona ermesinin hukuki gerekçesi, bu ümeranın tasarruf ve idarelerinin cihad hizmeti karşılığı olduğu, oysa yapılan yeni askeri düzenlemelerin faydalı olması ile bu usulün fesh ve terk edilmiş olması oluşturmıştır. Bu husus son derece önemlidir.

Yurtluk-ocaklık suretiyle tasarruf edilen arazinin son iki yıllık gelirinin ortalaması alınarak, hak sahiplerine maaş olarak ödeniyordu. Kendilerine bağlanan bu maaş, bir idari görevin karşılığı değil, tasarruf ettikleri araziden elde ettikleri gelirin karşılığıdır.

Nihayet, idarî yönden, yurtluk-ocaklık suretiyle tevcih edilen sancak sayısı zaman içerisinde azalarak, 1840-1841 tarihi itibarıyla sona ermiştir. Bir kısım hükümet sancakları ise varlıklarını Tanzimat’ın ilan edildiği döneme kadar sürdürmüşler ise de esasen coğrafi olarak küçük olan bu sancakların yerine kaza idarî birimi oluşturulmuştur. Başlangıçta yerli beyler bu kazalara müdür olarak atanmış, daha sonra bu uygulamadan vazgeçilerek, hariçten müdür atanarak, beylerin idaresine son verilmiştir.

Mali yönden ise yurtluk-ocaklık suretiyle tasarruf edilen arazi hazine tarafından zabt edilerek, hak sahiplerine gelirlerine karşılık olmak üzere maaş

bağlanması yoluna gidilmiştir. Yurtluk-ocaklık suretiyle arazi tasarruf edilmesine, prensip olarak, Tanzimat'ın 1839'da ilanı ile son verildiği halde, bu çeşit arazilerin çok olduğu Erzurum ve Diyarbekir eyaletlerinde Tanzimat hükümleri 1845 yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Bu eyaletlerdeki askerî, idarî ve malî sorunlar nedeniyle, bu kaidenin uygulanması zaman almıştır.

KAYNAKLAR

I. ARŞİV KAYNAKLARI

A. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

1. Belge Tasnifleri

a. Bâb-ı Alî Belgeleri

aa. Bâb-ı Alî Sadaret Dairesi Kalemlerine Ait Belgeler

aa1. Hâzine-i Evrak Müdürlüğü-İrâdeler

i. 1255-1309 Yılları İrâdeleri

Dâhiliye (İ. DH.): 103-5179; 391-25856.

Meclis-i Vâlâ (İ. MVL.): 119-2958; 131-3491; 138-3806; 139-3859; 151-4305;

157-4513; 159-4608; 162-4721; 181-5442; 186-5633; 198-6184; 202-

6420; 214-7069; 221-7461; 230-7973; 235-8214; 237-8388; 245-8911;

247-8989; 250-9155; 252-9314; 257-9595; 267-10178; 277-10809; 284-

11195; 294-11855; 295-11923; 299-12209; 305-12553; 314-13164; 316-

13303; 343-14830; 356-15545; 361-15804; 380-16680; 381-16699; 383-

16752; 395-17214; 396-17259; 398-17339; 405-17593; 410-17864; 447-

19914; 464-20980; 473-21410; 488-22129.

Meclis-i Mahsûs (İ. MMS.): 7-280; 7-288; 7-296; 25-1100.

ii. Mesâil-i Mühimme İrâdeleri

Mesâil-i Mühimme İrâdesi (İ. MSM.): 52-1338; 52-1343; 52-1345; 69-1991.

aa2. Sadaret Divân (Beylikçi) Kalemi Belgeleri (A. DVN.): 68-84; 138-3.

i. Sadaret Divan-ı Hümayun Mühime Kalemi Belgeleri (A. DVN. MHM.): 3-30; 7-40.

aa3. Sadaret Mektubî Kalemi Belgeleri (**A. MKT.**): 18-80; 143-28; 143-66;

160-52; 261-92.

i. Mühime Kalemi (Odası) Belgeleri (**A. MKT. MHM.**): 6-80; 12-45; 12-82;

12-85; 12-90; 13-54; 22-42.

ii. Umum Vilayet Yazışmalarına Ait Belgeler (**A. MKT. UM.**): 2-35; 20-27;

30-89; 63-17; 99-100; 136-65; 143-69; 163-68; 192-91; 199-45; 213-33;

213-88; 250-36; 386-5; 435-99; 441-23; 442-33; 507-20; 507-34; 516-17;

517-77; 568-93.

iii. Nezaret ve Devâir Yazışmalarına Ait Belgeler (**A. MKT. NZD.**): 13-84;

20-43; 33-4; 52-93; 59-45; 67-58; 109-53; 230-65; 380-81.

iv. Meclis-i Vâlâ Yazışmalarına Ait Belgeler (**A. MKT. MVL.**): 47-53; 49-

21; 50-70; 50-87; 51-33; 53-68; 55-34; 57-53; 81-20; 89-6; 91-91; 118-

72; 131-58; 132-14.

v. Deâvi Yazışmalarına Ait Belgeler (**A. MKT. DV.**): 46-24; 62-25; 176-22.

aa4. Sadaret Âmedî Kalemi Belgeleri (**A. AMD.**): 14-6; 14-16; 18-97; 20-86;

27-47; 29-16; 42-24; 83-93.

aa5. Sadaret Teşrifat Kalemi Belgeleri (**A. TŞF.**): 1-68; 6/A-28; 8-59; 15-36;

16-78; 17-19; 24-20.

aa6. Sadaret Müteferrik Belgeler (**A. M.**): 4-40; 14-18.

b. Nezaretler, Vilayet-Müfettişlikler (Taşra Arşivleri) ve Büyük Dairelere
Ait Belgeler

ba. Nezaretler

ba1. Hariciye Nezareti Belgeleri

i. Mektubî Kalemî Belgeleri (**HR. MKT.**): 25-12; 49-82.

c. Diğer Belge Tasnifleri

ca. Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri

Dahiliye (**C. DHL.**): 117-5810.

Belediye (**C. BLD.**): 91-4512.

2. Defter tasnifleri

a. Bâb-ı Âlî Defterleri

aa. Bâb-ı Âlî Sadaret Dairesi Kalemlerine Ait Defterler

aa1. Sadaret Mektubî Kalemî Defterleri

i. **595 Numaralı “BEO Ayniyat Defterleri Kataloğu”ndaki Ayniyat Defterleri, Defter Numarası: 392; 415.**

B. TTK KÜTÜPHANESİ YAZMA ESERLER KATALOGU

No. 9, Eyâlât Defteri.

No. 35, Anadolu Vilayeti Taksimatı.

II. GAZETELER VE SALNAMELER

a. Takvim-i Vekayi, I. Tertip, Def’a: 238; 268; 281; 291; 293; 343; 345; 360.

b. Salnâmeler

1263 Tarihli Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Dersaadet, 1263.

1265 Tarihli Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Dersaadet, 1265.

1266 Tarihli Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Dersaadet, 1266.

1267 Tarihli Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Dersaadet, 1267.

1269 Tarihli Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Dersaadet, 1269.

1270 Tarihli Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Dersaadet, 1270.

1271 Tarihli Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Dersaadet, 1271.

1272 Tarihli Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Dersaadet, 1272.

1273 Tarihli Salnâme-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, Dersaadet, 1273.

1286 Tarihli Diyarbekir Vilayet Salnamesi, Diyarbekir, 1286.

1288 Tarihli Erzurum Vilayet Salnamesi, Erzurum, 1288.

III. BAŞVURU ESERLERİ VE BİYOGRAFİLER

SÜREYYA, Mehmet; **Sicil-i Osmanî: Osmanlı Ünlüleri**, C. 2, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

PAKALIN, Mehmet Zeki; **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I-III, Milli Eğitim bakanlığı Yayını, İstanbul, 1993.

IV. SÖZLÜKLER VE KILAVUZLAR

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Katalogları Rehberi, (Hazırlayanlar:

Mustafa KÜÇÜK, Mustafa BAYRAK, Hacı Haldun ŞAHİN, Osman KURT, Mehmet ASİL), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 1995.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi; (Hazırlayanlar: Yusuf İhsan

GENÇ, Abdülmecid MUTAF, Mustafa KÜÇÜK, Sinan SATAR, İbrahim KARACA), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, İstanbul-2000.

DEVELLİOĞLU, Ferit; **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat**,

Ankara, Aydın Kitabevi, İstanbul-2000.

Şemsettin Sami; **Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul, 1317.

SEZEN Tahir; **Osmanlı Yer Adları**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Yayınları, Ankara-2006.

YEĞİN, Abdullah, A. Badıllı, H. İsmail, İ. Çalım; **Osmanlıca- Türkçe**

Ansiklopedik Büyük Lûgat, Sebat Basım Yayım, İstanbul-2006.

V. KLASİK KAYNAKLAR

1. Vekayinâmeler

Ahmed Lûtfî Efendi; **Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, C. 1-8,

Yeni Yazıya Aktaran Yücel Demirel, Tarih Vakfı- Yapı Kredi

Yayınları, İstanbul 1999.

-----; **Vak'a-nüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi**, C. IX, Yayına

Hazırlayan M. Münir Aktepe, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları,

İstanbul-1984.

Hoca Sadettin Efendi, **Tacü't-Tevarih**, C. IV, haz. İsmat Parmaksızoğlu,

T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 4. baskı, Ankara 1999.

Şeref Han; **Şerefname**, çev. M. Emin Bozarslan, Hasat Yayınları,

İstanbul-1990.

2. Seyahatnâmeler

BRANT, James; "Notes of a Journey throught a part of Kurdistan, in the

Summer of 1838", **JRGS**, Volume X, London 1841.

FRASER, J. B. ; Travels in Koordistan, Mesopotamia, etc., V. I, London-

1840.

LAYARD, Austen Henry; **Ninova ve Kalıntıları: Kürdistan'ın Keldani**

Hristiyanları, Yezidiler ya da Şeytana Tapanların Ülkesine Bir

Gezi Eski Asur'un Töre ve Sanatlarının Araştırılması, Çev. Zafer

Avşar, Avesta Yayınları, İstanbul 2000.

SHIEL, J. ; “Notes on a Journey from Tabriz, throught Kurdistan, Via Van, Bitlis, Se’ert and Erbil, to Suleimaniyeh, in July and August, 1836”, **JRGS**, Volume VIII, London 1838.

3. Risâleler

Ayn-ı Ali Efendi; **Kavânîni Âl-i Osman der Hülâsa-i Mezâmin-i Dîvân**,

Önsöz: M. Tayyib Gökbilgin, Enderun Yayınları, İstanbul 1979.

-----; **Kanunname-i Âl-i Osman: Osmanlı Devleti Arazî**

Kanunları, Haz. Hadiye Tuncer, Tarım Bakanlığı Yayınları, Ankara-1962.

Hezarfen Hüseyin Efendi; **Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân**,

Haz. Sevim İlğürel, TTK yay. II. Dizi-Sayı 32, Ankara-1998.

Koçi Bey; **Koçi Bey Risalesi**, Sadeleştiren Zuhuri Danışman, MEB

Yayınları, İstanbul-1993.

MURPHEY, Rhoads; **Kanûn-Nâme-i Sultânî Li’Azîz Efendi**, Sources of

Oriental Languages and Literatures 9, Turkish Sources VIII, Edited

by Şinasi Tekin-Gönül Alpay Tekin, Harvard University, 1985.

Sofyalı Ali Çavuş; **Sofyalı Ali Çavuş Kanunnâmesi**, Haz. Midhat

Sertoğlu, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1992.

VI. ARAŞTIRMALAR

ABADAN, Yavuz; “Tanzimat Fermanının Tahlili”, **Tanzimat I**, Maarif

Matbaası, İstanbul-1940, s. 31-58.

AKBAL, Fazıla; “1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdarî

Taksimât ve Nüfus", **Belleten**, C. XV, S. 60, (1951), s. 617-628.

AKDAĞ, Mustafa; "Timar Rejiminin Bozuluşu", **DTCF Tarih**

Araştırmaları Dergisi, C. III, (Ankara-1945), s. 419-431.

-----; **Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi (1453-1559)**, C. 2,

Cem Yayınevi, İstanbul-1995.

-----; **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celâf**

İsyanları, Cem Yayınevi, İstanbul-1995.

AKGÜNDÜZ, Ahmed; **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**

4. Kitap Kanunî Devri Kanunnâmeleri I. Kısım Merkezî ve

Umumî Kanunnâmeler, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1992.

AKSIN, Ahmet; **19. Yüzyılda Harput**, Ceren Ofset, Elazığ 1999.

-----; "Tanzimat'ın Harput Eyaleti'nde Uygulanması ve

Karşılaşılan Güçlükler", **TTK Belleten**, C. LXII, Sayı 235, (Aralık

1998), Ankara-1999, s. 851-861.

-----; "Kura'-i Şer'iyeye Usulü'nün Harput Eyaleti ve

Çevresinde Uygulanması", **XIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye**

Sunulan Bildiriler, Ayırbasım, Ankara-2002, s. 1788-1795.

AKYILDIZ, Ali; **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında**

Reform, Eren Yayıncılık, İstanbul-1993.

ALİKILIÇ, Dursun; **Abbâsî Devleti'nden Hakkâri Beyliği'ne İrisân**

Beyleri, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul-2006.

AYDIN, H. Veli; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Timar Sistemi'nin**

Kaldırılması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara-1992.

AYDIN, Nusret; **Diyarbakır-Eğil Hükümdarları Tarihi**, Keskesor,
İstanbul-2003.

AYIN, Faruk; **Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askeralma
Kanunları (1839- 1914)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994.

BARKAN, Ö. Lütfi; **XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda
Zirai Ekonominin Hukuki ve Malî Esasları I: Kanunlar**, İ. Ü.
Edebiyat Fakültesi yayını, İstanbul 1943.

-----; "Timar", **Türkiye'de Toprak Meselesi**, Gözlem Yayınları,
İstanbul-1980, s. 805-872.

-----; "Osmanlı Devrinde Akkoyunlu Hükümdarı Uzun
Hasan Bey'e Ait Kanunlar", **Türkiye'de Toprak Meselesi**, Gözlem
Yayınları, İstanbul 1980, s. 548-549.

BAŞAR, Fahmeddin; **Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)**, TTK yay.
II. Dizi-Sayı 35, Ankara 1997.

BAYKARA, Tuncer; **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I**, Türk
Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara-1988.

BERKES, Niyazi; **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yayına Hazırlayan: Ahmet
Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul-2002.

BRUİNESSEN, Martin van; **Ağa, Şeyh, Devlet**, çev. Banu Yalkut, İletişim
Yayınları, İstanbul 2004.

BRUİNESSEN, Martin van, Hendrik Boeschoten; **Evliya Çelebi
Diyarbakır'de**, İletişim Yayınları, İstanbul-2003.

BOLAT, Cahide; **Redif Akeri Teşkilatı (1843-1876)**, Yayınlanmamış

Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Ankara 2000.

CİN, Halil; **Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması**, Kültür

Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978.

ÇADIRCI, Musa; “Ankara Sancağında Nizâm-ı Cedîd Ortası’nın Teşkili

ve Nizâm-ı Cedîd Askeri Kanunnamesi” **Tanzimat Sürecinde**

Türkiye: Askerlik, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2008. (İlk

yayınlandığı yer, TTK **Belleten**, XXXV/141, Ankara 1972, s. 1-13.)

-----; “Anadolu’da Redif Askeri Teşkilatının Kuruluşu”

Tanzimat Sürecinde Türkiye: Askerlik, İmge Kitabevi Yayınları,

Ankara 2008. (İlk yayınlandığı yer, DTCTF **Tarih Araştırmaları**

Dergisi, VIII/XII, 14-23, Ankara 1975, s. 63-75.)

-----; “Tanzimat Döneminde Osmanlı Ülke Yönetimi (1839-

1876)”, **IX. Türk Tarih Kondresi (Ankara: 21-25 Eylül 1981)**,

Kongreye Sunulan Bildiriler, C. II, TTK. Yayınları IX. Dizi-Sayı 9,

Ankara-1988, s. 1153-1161.

-----; “Osmanlı Ordusunda Yeni Düzenlemeler (1792- 1869)”

Tanzimat Sürecinde Türkiye: Askerlik, İmge Kitabevi Yayınları,

Ankara 2008. (İlk yayınlandığı yer, **Birinci Askeri Tarih Semineri**

Bildiriler II, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1983, s. 85-100.)

-----; “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ülke Yönetimi”, **TCTA**, C.

I, İletişim Yayınevi, İstanbul-1985, s. 210-230.

- ; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askere Almada Kura Usulüne Geçilmesi (1846 Tarihli Askerlik Kanunu)" **Tanzimat Sürecinde Türkiye: Askerlik**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2008. (İlk yayınlandığı yer, **Askeri Tarih Bülteni**, Yıl: 10, Sayı 18, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985, s. 59- 75.)
- ; "Tanzimat Döneminde Türkiye'de Yönetim (1839-1856)", **Belleten**, C. LI, S. 203, Ankara-1988, s. 601-626.
- ; "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", **TTK Belleten**, C. LIII, S. 206, (1989), s.237-257.
- ; "Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840-1856)", **Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler**, (Ankara:13-14 Mart 1985), TTK Yay. VII..Dizi-Sa.89, Ankara, 1994.
- ; "Tanzimat'ın Karadeniz Bölgesinde Uygulanması", **Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri, (Samsun: 13-17 Ekim 1986)**, O. Ü. Eğitim Fakültesi, Samsun-1988, s. 191-198.
- ; "Tanzimat'ın Uygulanmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler", **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, (Ankara: 31 Ekim-3 Kasım 1989)**, TTK Yayınları, XXVI. Dizi-Sayı 5, Ankara-1994, s. 295-299.
- ; **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, TTK Yayınları, VII. Dizi-Sa. 124, Ankara 1997.
- ; "Tanzimat", **Osmanlı**, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 183-198.

-----; “Redif Askeri Teşkilatı” **Tanzimat Sürecinde Türkiye:**

Askerlik, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2008. (İlk yayınlandığı yer, **Yedinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler I**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2000, s. 47- 57.)

-----; “Yenileşme Sürecinde Osmanlı Ordusu” **Tanzimat**

Sürecinde Türkiye: Askerlik, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2008. (İlk yayınlandığı yer, **Türkler**, c.13, Yeni Türkiye Yayını, Ankara 2002, s. 804- 811.)

-----; “Tanzimat’tan Sonra Merkez-Yerel Yönetim İlişkileri”,

Tanzimat Sürecinde Türkiye: Ülke Yönetimi, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2007, s. 304. İlk yayınlandığı yer; **Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildirileri**, TODAİE, Ankara 2002, s. 23- 27.

ÇAKIR, Baki; **Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)**, Kitabevi Yayınları, İstanbul-2003.

DENY, J.; “Sancak”, **İA.**, C. X, s.186-189.

GÖYÜNÇ, Nejat; “Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında”, **Prof. Dr.**

Bekir Kütükoğlu’na Armağan, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul-1991, s. 269-277.

-----; “XVI. Yüzyılda Doğu ve Güney-Doğu Anadolu’da

Yönetim ve Nüfus”, **Türk Kültürü**, S. 370, (1994), s. 77-86.

GÜÇER, Lütfi; **XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda**

Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İ. Ü. İktisat

Fakültesi Yayınları, İstanbul-1964.

GÜL, Muammer; “Tarihi ve Coğrafi Bakış Açısından Kürdistan Kavramının Ortadoğu’daki Yeri (Ortaçağlardan Osmanlı Hakimiyetine Kadar)”, **Birinci Orta Doğu Semineri (Kavramlar Kaynaklar ve Metodoloji) (Elazığ, 29-31 Mayıs 2003) Bildiriler**, F. Ü. Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ-2004, s. 87-97.

HALAÇOĞLU, Yusuf; “Osmanlı Belgelerine Göre Türk-Etrâk, Kürd-Ekrâd Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Belleten**, C. LX, S. 227, (Ankara-1996), s. 139-146.

İNALCIK, Halil; “Eyâlet”, **EI**, II, s. 721-724.

-----; **Tanzimat ve Bulgar Meselesi**, Eren Yayıncılık, İstanbul-1992.

-----; **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

-----; **Devlet-i ‘Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul-2009.

-----; “Senedi İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayûnu”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi** içinde, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 343-359.

-----; “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi** içinde, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 361-424.

-----; "Osmanlı Fetih Yöntemleri", çev. Hamdi Can Tuncer,

Cogito: Osmanlılar Özel Sayısı, Sayı 19, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, (Yaz 1999), s. 115-135.

Jwaideh, Wadie; **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi**, yay. haz. Nevzat Kırac, İletişim Yayınları, İstanbul-2009, s. 116-129.

KAYNAR, Reşat; **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, TTK yayınları, VII. Dizi-Sayı 19, Ankara- 1991.

KILIÇ, Orhan; **XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)**, Van Belediye Başkanlığı, Ankara-1997.

-----; **18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı**, Ceren Matbaacılık, Elazığ, 1997.

-----; "Muş Sancağı Dirlikleri, (1604-1605)", **F. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 9, sayı: 1, (Elazığ 1999), ss.155-178.

-----; "Ocaklık Sancakların Osmanlı Hukukunda ve İdarî Tatbikattaki Yeri", **F. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 11, S.1, (2001), Elazığ, s. 257-274.

-----; "Van Eyaleti'nde Bağlı Sancaklar ve İdarî Statüleri (1558-1740)" **Osmanlı Araştırmaları**, C.XXI, İstanbul 2001, s.189-210.

-----; "Klasik Dönem Osmanlı İdarî Sisteminde Hükümet Sancaklar: Hakkâri Hükümeti Örneği", **XIV. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 9-13 Eylül 2002) Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. II/I, s.

703-719.

-----; "Ocaklık", **TDVİA.**, C. 33, İstanbul-2007, s. 317-318.

KODAMAN, Bayram; "Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdârî Durumu", **O. Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 1, (Samsun-1986), s. 3-20.

KUNT, İ. Metin; **Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978.

-----; **Bir Osmanlı Valisinin Yıllık Gelir-Gideri Diyarbekir, 1670-71**, B. Ü. Yayınları, İstanbul-1981.

-----; "Siyasi Tarih (1600-1789)", **Türkiye Tarihi 3: Osmanlı Devleti 1600-1908**, Yayın Yönetmeni Sina Akşin, Cem Yayınevi, 4. Basım, İstanbul-1995.

KÜÇÜK, Cevdet; **Tanzimat Devrinde Erzurum**, Yayınlanmamış Doktora Tezi İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul 1975.

KÜTÜKOĞLU, Bekir; **Osmanlı-İran Siyâsî Münâsebetleri: I 1578-1590**, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul-1962.

MARUFOĞLU, Sinan; **Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)**, Eren Yayıncılık, İstanbul-1998.

MOLTKE, Helmuth von; **Moltke'nin Türkiye Mektupları**, çev. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, 3. Basım, İstanbul-1999.

Mustafa Nuri Paşa; **Netayic Ül-Vukuat**, C. III-IV, Sadeleştiren Neşet Çağatay, TTK Yayınları XXII. Dizi-Sa.1, Ankara 1992.

ONGUNSU, A. H. ; “Tanzimat ve Amillerine Umumî Bir Bakış”,

Tanzimat I, Maarif Matbaası, İstanbul-1940, s. 1-12.

ORHONLU, Cengiz; “Osmanlı Teşkilâtına Aid Küçük Bir Risâle ‘Risâle-i

Tercüme’”, **TTK Belgeler**, C. IV, Sayı 7-8, (1967), Ankara-1969, ss.

39-47.

-----; **Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbend Teşkilâtı**, Eren

Yayıncılık, İstanbul-1990.

ORTAYLI, İlber; **Tanzimatdan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği**,

Hil Yayın, İstanbul-1985.

-----; “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Yerel

Yönetimler”, **TCTA**, C. I, s. 231-244.

-----; **Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat,

Ankara-2007.

ÖZOĞLU, Hakan; **Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği**, çev. N. Ö.

Gündoğan ve A. Z. Gündoğan, Kitapyayınevi, İstanbul-2005.

ÖZTUNA, Yılmaz; **Devletler ve Hanedanlar Türkiye (1074-1990)**, C. 2,

Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara-1989.

SAN, M. Salih; **Doğu Anadolu ve Muş’un İzahlı Kronolojik Tarihi**,

Özel Yükseliş Koleji Yayınları, Ankara-1966.

SARIOĞLAN, E. Esin; **Tanzimat’ın Trabzon’da uygulanması (1839-**

1856), KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek

Lisans tezi, Trabzon-1996.

SEVGİN, Nazmi; **Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Türk Beylikleri**,

haz. Ş. K. Seferoğlu ve H. K. Türközü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara-1982.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet; **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)**, TTK Yayınları VII. Dizi-Sayı 149, Ankara-1999.

TIZLAK, Fahrettin; "Ma'adin-i Hümayun Emanetinin Osmanlı İdarî Düzenindeki Yeri (1775-1867)", **XII. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 12-16 Eylül 1994) Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. III, TTK IX. Dizi-Sa.12, Ankara-1999, s. 925-939.

TURAN, Şerafettin; "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İdarî Taksimatı", **Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı**, Ankara, 1963, s. 210-227.

UZUN, Ahmet; **Tanzimat ve Sosyal Direnişler: Niş İsyanı Üzerine Ayrıntılı Bir İnceleme (1841)**, Eren Yayıncılık, İstanbul-2002.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Osmanlı Tarihi**, C. III, 2. Kısım, TTK. Yayınları, XIII. Dizi-Sayı 16, Ankara-1995.

-----; **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**, TTK. Yayınları, VIII. Dizi-Sayı 15, Ankara-1988.

-----; **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, TTK. Yayınları, VIII. Dizi-Sayı 16, Ankara-1988.

ÜNAL, Mehmet Ali; **XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)**, TTK. Yayınları, XIV. Dizi-Sayı 7, Ankara-1989.

-----; "XVI. Yüzyılda Palu Hükûmeti", **XI. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 5-9 Eylül 1990) Kongreye Sunulan Bildiriler**,

C. III, TTK IX. Dizi-Sa. 11, Ankara-1994, s.1071-1096.

-----; "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbekir Eyaletine Tâbi sancakların İdarî Statüleri", **X. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 22-26 Eylül 1986) Kongreye Sunulan Bildiriler**, C. V, TTK. IX. Dizi-Sayı 10, Ankara-1994.

-----; **XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı**, TTK. Yayınları, XIV. Dizi-Sayı 18, Ankara-1999.

YAMAN, Talât Mümtaz, **Osmanlı İmparatorluğu Mülkî İdaresinde Avrupalılaşıma Hakkında "Bir Kalem tecrübesi"**, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul-1940.

YILMAZÇELİK, İbrahim; "1840-1850 Yıllarında Harput", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 52, (Şubat 1988), İstanbul, s. 123-142.

-----; **XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)**, TTK Yayınları, XIV. Dizi-Sa.21, Ankara 1995.

-----; "Diyarbekir Eyaletinin Yeniden Teşkilatlanması (1848-1864)", **Osmanlı**, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara-1999, s. 221-237.

-----; "Osmanlı Hakimiyeti Süresince Diyarbekir Eyaleti Valileri (1516-1838)", **F. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 10, sayı: 1, Elazığ-2000, s. 233-287.

YÜCEL, Yaşar; "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", **Belleten**, C. XXXVIII, S. 152, (1974), s. 657-708.

EKLER**EK 1: DİYARBAKIR VİLAYET SALNAMESİ 1286/1869****EK 2: ERZURUM VİLAYET SALNAMESİ 1288/1871****EK 3/A: KAZA MÜDÜRLÜKLERİ HAKKINDA****EK 3/B: KAZA MÜDÜRLÜKLERİ HAKKINDA****EK 4/A: TTK Yazma Eserler Katalogu, No. 9, Eyâlât Defteri, varak 76/b-77/a. Diyarbakir, Musul, Şehr-i Zor, Bağdad, Rakka Eyaletleri.****EK 4/B: TTK Yazma Eserler Katalogu, No. 9, Eyâlât Defteri, varak 76/b-77/a. Diyarbakir Eyaleti (Transkrib).****EK 5/A: TTK Yazma Eserler Katalogu, No. 9, Eyâlât Defteri, varak 77/b-78/a. Van, Kars ve Erzurum Eyaletleri.****EK 5/B: TTK Yazma Eserler Katalogu, No. 9, Eyâlât Defteri, varak 77/b-78/a. Van, Kars ve Erzurum Eyaletleri (Transkrib).****EK 6/A: TTK Yazma Eserler Katalogu, No. 35, Anadolu Vilayeti Taksimatı, varak 12/b. Diyarbakir ve Erzurum Eyaletleri.****EK 6/B: TTK Yazma Eserler Katalogu, No. 35, Anadolu Vilayeti Taksimatı, varak 12/b. Diyarbakir ve Erzurum Eyaletleri (Transkrib).****EK 7/A: TTK Yazma Eserler Katalogu, No. 35, Anadolu Vilayeti Taksimatı, varak 13/b. Van Eyaleti.****EK 7/B: TTK Yazma Eserler Katalogu, No. 35, Anadolu Vilayeti Taksimatı, varak 13/b. Van Eyaleti (Transkrib).****EK 8/A: “Yurtluk ve Ocaklığı ref’ ve ilgâ ile hazine-i celileden zabt” Olunması Hakkında Diyarbakir Valisi ve Defterdarının Teklifi Hakkında Sadareten Gönderilen Cevabi Yazı.****EK 8/B: “Yurtluk ve Ocaklığı ref’ ve ilgâ ile hazine-i celileden zabt” Olunması Hakkında Diyarbakir Valisi ve Defterdarının Teklifi Hakkında Sadareten Gönderilen Cevabi Yazı.**

**EK 9: Tanzimat'ın 1261/1845 Yılından İtibaren Erzurum'da Nasıl
Uygulanacağını Bildiren Talimat**

**EK 10/A: Palu Hanedanından Abdullah Bey'in Yurtluk-Ocaklık Olarak
Tasarruf Ettiği Arazilerin Hazine Tarafından Zabtı ve Kendisine
Maaş Bağlanması Hakkında İrade.**

**EK 10/B: Palu Hanedanından Abdullah Bey'in Yurtluk-Ocaklık Olarak
Tasarruf Ettiği Arazilerin Hazine Tarafından Zabtı ve Kendisine
Maaş Bağlanması Hakkında İrade. (Transkribi)**

**EK 11/A: Palu Kazası Müdürü Hanedandan Tahir Bey'in Azli İle
Bendegândan Abdullah Efendi'nin Tayinin Uygun
Görüldüğüne Dair İrade.**

**EK 11/B: Palu Kazası Müdürü Hanedandan Tahir Bey'in Azli İle
Bendegândan Abdullah Efendi'nin Tayinin Uygun
Görüldüğüne Dair İrade (Transkribi).**

**EK 12/A: Muşlu Şerif Bey İle Kardeşlerinin Yurtluk ve Ocaklık Vechile
Uhdelerinde Bulunan Emlak Bedeline Karşılık Maaş Tahsisi
Hakkında İrade.**

**EK 12/B: Muşlu Şerif Bey İle Kardeşlerinin Yurtluk ve Ocaklık Vechile
Uhdelerinde Bulunan Emlak Bedeline Karşılık Maaş Tahsisi
Hakkında İrade.**

**HARİTA: OSMANLI DEVLETİ HARİTASI (Doğu ve Güneydoğu
Anadolu Kısmı) 1267/1851**

EK 1: DİYARBAKIR VİLAYETİ İDARİ TAKSİMATI (1286/1869)

- s. 38 **Vilayet-i Diyarbekir:** Valisi Müşir İsmail Hakkı Paşa
- 43 **1. Liva-i Diyarbekir:** Mutasarrıfı Mir-i Miran Ali Paşa
- 46 **1. Kaza-i Diyarbekir**
Mülhak Nahiyeler: 1.Behramki 2.Şark 3.Garb
- 47 **2. Kaza-i Siverek:** Kaymakamı Mir-ül Ümera Behram Paşa
Mülhak Nahiyeler: 1.Karakeçi Müdürü Kapucubaşı Eyyub Beg
2.Bucak Müdürü Muhammed Beg
- 48 **3. Kaza-i Lice:** Kaymakamı Kapucubaşı Ali Hamid Efendi
Mülhak Nahiyeler: 1.Hani Müdürü Rüstem Efendi 2.Piçar/Piçer
Müdürü Hacı Mustafa Beg 3. Zıktı/Zekti Müdürü Mehmed Ali Beg
- 49 **4. Kaza-i Silvan:** Kaymakamı Mehmed Beg
Mülhak Nahiyeler: 1.Hazro Müdürü İzzet Ağa 2.Hani/Hayan
Müdürü Mustafa Ağa 3.Kulb Müdürü Mustafa Efendi
- 50 **5. Kaza-i Resûlayn:** Kaymakamı Rikab Kapucubaşlarından
Yakub Beg
Mülhak Nahiyeler: 1.Derik Müdürü Cemal Efendi 2.Viranşehir
Müdürü Kapucubaşı Mahmud Ağa 3.Milli Müdürü Şeyhmuz Ağa
4.Kiki-i Çirkan/Çerkan Müdürü Eyyub Ağa 5.Kiki-i Halcan/Hılcan
Müdürü Muhammed Ağa 6.Dekori/Dikori Müdürü Hüseyin Ağa
- 51 **2. Liva-i Ma'murâtül-aziz:** Mutasarrıf Rumeli Beylerbeyi Payelilerinden
İsmail Paşa
- 54 **1. Kaza-i Ma'den-i Ergani:** Kaymakam Rikab Kapucubaşlarından
Hasan Beg
Mülhak Nahiyeler: 1.Ergani Müdürü Nuri Beg 2.Çermik Müdürü
Abid Beg 3.Çüngüş Müdürü Abdullah Beg
- 55 **2. Kaza-i Palu:** Kaymakamı Avniye Miralaylarından Abbas Beg

- Mülhak Nahiyeler: 1.Eğil Müdürü Reşid Ağa, Katibi Fevzi Efendi
2.Capakçur Müdürü Rifat Efendi, Katibi İsmail Efendi 3.Karabegân
Müdürü Ragıb Beg
- 56 **3. Kaza-i Ma'den-i Keban:** Kaymakamı Abdullah Beg
Mülhak Nahiyeler: 1.Eğil Müdürü Ahmed Efendi 2.Arabkir Müdürü
Davud Efendi 3.Arguvan Müdürü Hacegândan Lütfullah Efendi
4.Çemişgezek Müdürü Ali Efendi
- 57 **4. Kaza-i Malatya:** Kaymakamı İstabl-ı Amire Müdürlüğü
Payelerinden Halil Efendi
Mülhak Nahiyeler: 1.Akçadağ Müdürü Asaf Ağa 2.Hekimhanı
Müdürü Ahmet Rifat Efendi
- 58 **5. Kaza-i Hısn-ı Mansur:** Kaymakamı Kapucubaşı Necib Beg
Mülhak Nahiyeler: 1.Behisni Müdürü Mustafa Lütfi Efendi
2.Samsad Müdürü Molla Münci Ağa
- 59 **6. Kaza-i Kahta:** Kaymakamı Rikab Kapucubaşılarından Hasan
Ağa
Mülhak Nahiyeler: 1.Gerger Müdürü Genç Ağa 2.Şiro Müdürü Bekir
Ağa 3.Zirukân Müdürü Hüseyin Beg
- 60 **3. Liva-i Siird:** Mutasarrıf Rumeli Beylerbeyi Payelilerinden Kenan Paşa
- 62 **1. Kaza-i Eruh:** Kaymakamı Sadık Efendi
Mülhak Nahiyeler: 1.Dergül Müdürü Rabiadan Şevki Efendi
2.Pervari Müdürü Abdullah Efendi
- 63 **2. Kaza-i Garzan:** Kaymakamı İstabl-ı Amire Müdürlüğü
Payelilerinden Abdulfettah Beg
Mülhak Nahiyeler: 1.Sason Müdürü Kapucubaşı Hamid Beg
2.Beşiri Müdürü Ahmed Beg 3.Rıdvan Müdürü Yusuf Beg
- 64 **3. Kaza-i Şirvan:** Kaymakamı Saliseden Abdulfettah Efendi

Mülhak Nahiyeler: 1.Hizan Müdürü Süleyman Efendi

2.Zerki/Zeriki Müdürü Yusuf Cemil Efendi

65 **4. Liva-i Mardin:** Mutasarrıf Mir-ül Ümera Tayyar Paşa

68 **1. Kaza-i Mardin:** Mülkiyesi Mutasarrıflık idaresinde olmakla
Kaymakamı yoktur.

Mülhak Nahiyeler: 1.Has Hümayun, kezalik liva idaresindedir.

2.Hamse Müdürü Ahmed Ağa 3.Nusaybin Müdürü Halil Ağa

69 **2. Kaza-i Cizre:** Asakir-i Şahane tekaüd Miralaylarından
Halil/Celil Beg

Mülhak Nahiyeler: Hacı Behram Müdürü Ali Ağa

70 **3. Kaza-i Midyat:** Kaymakamı Hacı Şeyh Ağa

Mülhak Nahiyeler: 1Zaz.Müdürü Yusuf Efendi 2.Savur Müdürü
Fettah Beg

Kaynak: Diyarbakır Vilayet Salnamesi 1286/1869

EK 2: ERZURUM VİLAYETİ İDARİ TAKSİMATI (1288/1871)

- s. 42 **Erzurum Vilayeti:** Dördüncü Orduyu Hümayunu Müşiri ve Erzurum Vilayeti Valisi Müşir Mustafa Paşa
- 50 **1. Erzurum Sancağı:** Mutasarrıf-ı Liva Hilmi Paşa Mir-i miran
- 52 **1. Pasin Ülya Kazası:** Kaymakamı Yakup Efendi Kapucubaşı
Nevahi-i Mülhakası: Pasin Süfla Nahiyesi Müdürü Selim Efendi
- 53 **2. İsbir Kazası:** Kaymakamı Ali Efendi
Nevahi-i Mülhakası: Tortum ve Keskim Nahiyeleri Müdürü Derviş Beg
- 54 **3. Bayburd Kazası:** Kaymakamı Salih Beg Miralay
- 55 **4. Tercan Kazası:** Kaymakamı Vekili Feyzi Ağa
- 56 **5. Kiğı Kazası:** Kaymakamı Dede Beg Kapucubaşı
- 57 **6. Hınıs Kazası:** Kaymakamı Şevket Beg
- 58 **2. Van Sancağı:** Mutasarrıf Münib Paşa Mir-i miran
Bizzat Mutasarrıflıktan idare olunan Nevahi:
Abagay(?) Nahiyesi Müdürü Ali Ağa Kapucubaşı
Şoylu/Şevili Nahiyesi Müdürü Müdürü Mustafa Ağa
- 60 **1. Elbak Kazası:** Kaymakamı Mehmed Raşid Efendi
Nevahi-i Mülhakası:
Kotur Nahiyesi Müdürü Ahmed Ağa Kapucubaşı, Katib Ömer Efendi
Hartuş/Hertuş Aşiret Ağası Adurrahman Ağa
Şakak/Şekak Aşireti Müdürü Ömer Ağa
- 61 **2. Çölemerik Kazası:** Kaymakamı Kamil Efendi
Nevahi-i Mülhakası:
Beyt-üş-şebab Nahiyesi Müdürü Ali Ağa, Katibi Yusuf Efendi
Hal Nahiyesi Müdürü Ahmed Efendi, Katibi Sadi Efendi
Beyt-üş-şebab Hartuş/Hertuş Aşireti Ağası Şaban Ağa

- 62 **3. Gevar Kazası:** Kaymakamı Hurşid Beg
 Nevahi-i Mülhakası:
 Şemdinan Nahiyesi Müdürü Reşid Beg, Katibi Şakir Efendi
 Oramar Nahiyesi Müdürü Hüseyin Ağa
 Humaro Kal'ası Muhafızı Timur Beg
 Kürdi/Gürdi Aşireti Ağası Yahya Beg
- 63 **4. Mahmudi Kazası:** Kaymakamı Numan Ağa Hâcegândan
 Nevahi-i Mülhakası:
 Hoşab Müdürü Osman Ağa, Katibi Abdullah Efendi
 Takuri/Tokuri Aşireti Müdürü Sadun Ağa
 Mekuri/Makveri Aşireti Müdürü Timur Ağa
 Milan Aşireti Müdürü Mehmed Ali Ağa
 Şemsiki Aşireti Müdürü Derbar Ağa
 Yezidi Aşireti Müdürü Canko Ağa
- 64 **5. Erciş Kazası:** Kaymakamı Hasan Beg Kapucubaşı
 Nevahi-i Mülhakası:
 Bargiri Nahiyesi Müdürü İbrahim Beg, Katibi Mustafa Efendi
 Loylu/Levili Aşireti Müdürü Mustafa Ağa
 Erciş Haydaranlı Aşireti Müdürü Mustafa Ağa
- 65 **6. Adilcevaz Kazası:** Kaymakamı Mehmed Ağa
- 66 **7. Müküs Kazası:** Kaymakamı Mustafa Nafiz Efendi Kapucubaşı
- 67 **8. Gevaş Kazası:** Kaymakamı Ali Efendi Salise
 Nevahi-i Mülhakası:
 Karçıkan Nahiyesi Müdürü Rüstem Ağa, Katibi Osman Efendi
- 68 **9. Şatak Kazası:** Kaymakamı Kadri Beg
 Nevahi-i Mülhakası:
 Norduz Nahiyesi Müdürü Ziver Ağa, Katibi Hurşid Efendi
- 69 **3. Kars Sancağı:** Mutasarrıfı Osman Beg İstabl-ı Amire

- 70 Bizzat Mutasarrıflıktan idare olunan Nevahi:
Zilan Aşireti Kaymakamı Ahmed Ağa Kapucubaşı
Kaskanlı Aşireti Kaymakamı Musa Beg
Cemadanlı Aşireti Kaymakamı Maksud Ağa Kapucubaşı
- 71 **1. Soragel Kazası:** Kaymakamı Selim Beg
- 72 **2. Zaruşad Kazası:** Kaymakamı Hasan Beg
Nevahi-i Mülhakası:
Akbaba Nahiyesi Müdürü Muhyeddin Ağa, Mal Müdürü Garib Efendi
- 73 **3. Kağızman Kazası:** Kaymakamı Said Efendi
- 74 **4. Muş Sancağı:** Mutasarrıf Ahmed Rüşdi Beg Mütemayiz
- 75 Bizzat Mutasarrıflıktan idare olunan Nevahi:
Beysor/Yeksor Nahiyesi Müdürü Osman Ağa, Muavini Vartan Ağa,
Katibi Mehmed Efendi
Handeris Nahiyesi Müdürü Süleyman Ağa, Muavini Tatyos Ağa,
Katibi İbrahim Efendi
- 76 **1. Bitlis Kazası:** Kaymakamı Ragıb Efendi Kapucubaşı
Nevahi-i Mülhakası:
Mutki Nahiyesi Müdürü Emrullah Ağa, Mal Katibi Kasım Efendi
- 77 **2. Bulanık Kazası:** Kaymakamı Hacı Mehmed Efendi
Nevahi-i Mülhakası:
Malazgirt Nahiyesi Müdürü Sufi Ağa, Mal Katibi Hüseyin Efendi
- 78 **3. Varto Kazası:** Kaymakamı Süleyman Beg
- 79 **4. Ahlat Kazası:** Kaymakamı Hacı Ali Efendi
Nevahi-i Mülhakası:
Çukur Nahiyesi Müdürü Yusuf Ağa, Mal Katibi İbrahim Efendi
- 80 **5. Huyut Kazası:** Kaymakamı Abdurrahman Ağa
- 81 **5. Çıldır Sancağı:** Mutasarrıf-ı Liva Süleyman Beg İstabl-ı Amire

- 82 Bizzat Mutasarrıflıktan idare olunan Nevahi:
Namrevan Nahiyesi Müdürü Ni'met Beg, Katibi Ni'met Efendi
- 83 **1. Ardahan Kazası:** Kaymakamı Derviş Beg Kapucubaşı
Nevahi-i Mülhakası:
Poshof Müdürü Şakir Beg, Katibi Dursun Efendi
Çıldır Müdürü Naim Beg, Katibi Hurşit Efendi
Göle Müdürü Rıza Beg, Katibi Efendi
- 84 **2. Ardanuc Kazası:** Kaymakam Ali Ağa
Nevahi-i Mülhakası:
Penek Nahiyesi Müdürü Osman Beg, Katibi Hasan Efendi
Bardız Müdürü Necib Beg, Katibi Ali Efendi
- 85 **6. Bayezid Sancağı:** Mutasarrıfı Ali Rıza Efendi Üla Sınıf-ı Sanisi
- 86 Bizzat Mutasarrıflıktan idare olunan Nevahi:
İdmanlu/Armanlu Aşireti Müdürü Ağa
Celali Aşireti Müdürü Ateş Ağa
- 87 **1. Diyadin Kazası:** Kaymakamı Hasan Şeyhi Beg
- 88 **2. Karakilise Kazası:** Kaymakamı Abdülaziz Efendi
- 89 **3. Eleşkird Kazası:** Kaymakamı Ömer Beg
- 90 **4. Antab Kazası:** Kaymakamı Ahmed Ağa
- 91 **7. Erzincan Sancağı:** Mutasarrıf Şefik Beg Mütemayiz
- 92 Bizzat Mutasarrıflıktan idare olunan Nevahi:
Gercanis Nahiyesi Müdürü Hacı Ahmed Ağa, Katibi Halil Efendi
- 93 **1. Kemah Kazası:** Kaymakamı Adil Beg Kapucubaşı
- 94 **2. Kuzucan Kazası:** Kaymakamı Hüseyin Rıza Beg İstabl-ı Amire
- 95 **3. Ovacık Kazası:** Kaymakamı Kahraman Ağa Kapucubaşı
- 96 **4. Mazgirt Kazası:** Kaymakamı Gülabi Ağa Kapucubaşı
- 97 **5. Kuruçay Kazası:** Kaymakam Burhan Efendi

Kaynak: Erzurum Vilayet Salnamesi 1288/1871

EK 3/A: KAZA MÜDÜRLÜKLERİ HAKKINDA

ملوکانه زری سایه رأفتویه ملکدار یلرند. هر طرفک اصول استراحت داتمه زری قضیه خبریه سندن عبارت و طرفین دخی تبعه دولت علیه لردن اوله رق هیچ برینک دوچار قهر و ستم و مبتلای کدر و الم و الماسی بقایت ملتزم ایدوی جله عتدنه رسیده رتبه پداهت یولنش اولد یغندن کال مرحمت و شفقت سنیه حضرت شهر باری اقتضا سنجه دولتلو سر عسکر باشا حضرت نری دفع قبل و قال واختلاله وحوالی مرقومهده امتیت مفلو به واداره عادلہ مرغوبه بی استخصاله بالاستقلال تعیین واعزام یورلمشیدی مشار الیه حضرت نرینک یوکره وارد اولان تحریراتی مفادینیه نظرا سایه رأفتویه جناب جهانداریده اختلال مذکور کمالا متدفع و زائل و ذکر اولنان درزیلر و عار و تیر ییخته امتیت قویه و لازم حاصل اوله رق مشار الیه حضرت نری مقتضای کال مهام آشنایی و وفادانت و وفور حجت و درایتلری اوزره حوالی مرقومهک تأسیس اصول لازمه واداره عادلہ سیله مشغول یولنش و میر جیل یولنان میر بشیر القاسم اداره امور مرقومده اوله مامق و انشای اختلاف و اختلالده واجبات مأموره سنی برینه کتوره مامک حبسیله مأموریت امارتدن عزل و اخراج و یو طرفه ارسال اولنش و جیل درزک بروقی مطلوب حسن اداره سی ختمشده امرای عسکر یه دن معیت سر عسکر یلریده یولنان عز نلولا و عر باشایی استقلال مأموریتی و درزی و خر سنبان طاقسه سنک طلب و رضای اقتضا سنجه در آن میر جیل نصب یلش اولد یغنه و بحمدہ تعالی نمره موفقیته حضرت بادشاهی ایلہ ممالک محروسه الممالک شاهانهک هر طرفی کال اسایش اوزره اولوب حوالی مرقومه دخی یو صورته اثار اختلالدن وارسته اولش ایدو کتیه بنا فریضه ذمت عبودیت اولد یغنی و جهله دعوات بالخیر حضرت شهر باری مرقوم بارگاه جناب رب مستعان و کیفیت هرکس معلوی اولمق ایچون یو محلهده ایراد و بیان قلمشدر

فالدیر میهری ییهوده وقت غالب ایتیک و بعض موقعه کوره بشور و یاغش ظهور یله خسار کورمک منلو شیلر دخی وقوعه کلدیکی اشکار اوله رق حاصلی صعوبات و تلفات ماده سی درجه تعدادی انشیش ایدو کتیه بنا بر موج تنظیمات عدلیه و یرمنطوق قوانین مؤسسه زنتار و زنتار اهل تبعه دولت علیه حق لرنده اثار رنجش و تعدی واقع اولماق و اعزام ملک و ملت یه بر قانندی سبب و وسیله اولمق و ممالک محروسه شاهانهک هر برنجیاق و قضاستنه معتبران خاندان و وجوددن سایه شاهانهک خلی ذوات یولوب یولر بر عهده قضای حب وطن البتہ یولند قلدی و طوغد قلدی ملک شلرینک سعادت حالتی جله دن و خصوصیه خارجدن کله جک مأموردن زیاده آرزو و الم ایدرک سیمه وجوه موی الیهم کند و قضای اهاب سنک ارباب اقتدار و حال و تحمیل و ایچلرندن بی قدرت و شایان اعانه یولنا نلری لایقیه یلوب و مشیران و دفترداران و مأمورین طرفلرینه ییلدربوب و جهله حسن اداره مملکت و اهالی ایچون یولرک استخدای معصومیت ملکیه و استراحت تبعه سلطنت سنیه بی ایجاب ایدر بعض فوائد و محسناتی دخی مؤدی اوله یغندن اقتضاستنه کوره موی الیهمدن مدبر قضا نصب اولمق اوزره استخصال حسن جارمی مجالس عالیده بالدفعات مطالعه و تفکر اولنه رق اولیایده اتفاق آرا ایلہ و یریلان قرار و جهله هر بر ایتک امور مالیه سی خصوصات ملکیه و ضبطیه سیله بر ایل اول ایتک مشیری یولنان ذات امانه حواله و تقویض و معیتلرینه کال کان پر دفتردار تعیین یله حاوی اولد یغنی الویهک کر سبلرینه امرای عسکر یه و سایریندن کال دولت علیه دن محصلینه بدل قائم قلملر اقامه و هر بر قضایه دخی اشراف خاندانن پر مدبر انتخاب ایلہ مفلو به مشروحه ایجابنجه اول قضا ل امورینک انحراف قلدیله اداره اولنسی و انشوبودیرلر دخی حق لرنده درکار اولان امتیت و اعتماد و تشکر اهر حالده رضای معذلت ارتضای عالی و جهله حرکت و و طولرینک معصومیت و هم شهر یلرینک سایه دولت علیهده حصول رفاه و راحتلرینه ایلا و نهارا ترک حضور و سخی بی قصور ایلہ کندولری دارینده مسئولیت عظیمیه دن محافظه و وقایه کالیه صرف اعتنا و دقت و هر بر حال و حرکتلرینه مشیران حضراتی و دفترداران قائم قلملر طرفندن ختی و جلی نظارت اولنه یغندن انلردخی هیچ بر صورته اهالی و مملکت حقنده مضر اوله جتی قوانین عدلیه طوقه جتی حالته جیسارندن زیاده اتقا و بیاعدت ایلری و اشوبو قائم قلملر و مدبرین بالکر اداره امور ایلہ مشغول اولمق و تلفات واقعهک اوکی کدرلک اوزره هر برنجیاق و قضاده کال مقاطع مالک غمایش محصولاته توفیقا و الی الی و الی یدی سدرلی حاصلاتنه قیاسا فقط اعشار شرعیه سنک محفلرینه بالزایده اهالیلرین و یلردن طالبلرینه مقطوعا احواله سی صورتی لفظ و معناستنه موافق اوله رق کال کان اوند بر عسر الختی و چونکه مقطوعا اعشار تحصیلنی در عهده ایدر جک کسان اولملک امور ضبطیه و عرفیه سنه مآذون و مأمور اوله میه جتی و الی انشی ساده تعشیردن عبارت اوله جتی ایلجندن یولک ختمشده اهالی و تبعه یه قطعاً و قاطبیه برکونه تعدی یه جرأت و جسارت ایدر مامستنه مشیران و قائم قلملر و قضای مدبریزی طرفلرندن علی الدوام اعتنا و اهتمام قلمنق شرطلرله جائز یولنسی و هر برنجیاق باشلرینه و قضا زده و قوعوبله جتی کافه مصالح و مواد قائم قلملر و حکام و مدبرین و اول قضا لک معتبران و جوه و شاندانی ییلریده هفته ده ایکی اوج کون مجلس ترتیبی و رعایا یولنان محفلرده دخی اقتضاستنه کوره رؤسای ملتدن لازم کلنلرک جایی ایلہ مذاکره و مطالعه و قرار ماده مشربالت طرفنه اشعار و افاده ایلہ حسن رؤیت و تسویه اولنسی و کمرک رسوماتی سارمه مقبس اولوب نعرفه سی موجبجه استخصال اولنور و اردادن و صید ماهی رسومی دخی کتیه به برکونه تعدی بی منزلت اولورشی اولد یغنی و تنظیماتدن برودخی مقطوعا احواله اونه کلدیکی بدیهیالندن اولد یغنه بنا یولرک و یولرله مائل اولنلرک دخی سایر اشاری و اردات کی بالزایده طالب اولنلر احواله سی برده مشیران حضراتی عهده اداره لرینه احواله یوریلان ایالاتک نیک و بد احوالده طرف اشرف حضرت شاهانه دن

جملهک معلوی اولد یغنی اوزره بتوفیقه تعالی وضع و تأسیس یولنش اولان تنظیمات خبریه و ملکیه اقتضاستنه ممالک محروسه شاهانهک کال ایالات والویهک امور ملکیه و مالیه سی مشیران و دفترداران و سایر ضبطیه و مالیه مأمورین معرفتیه اداره اولنمقده و مطلوب عالی اولان انضباط احوال ملکیهک لایقیه استخصالنه اعتنا قلمقده و ویرکو خصوصیتی دخی برسنه دنیرو تسویه و تعدیل یله یولنه قلمقده اولد یغنی منلو واردات خزینة جللیلهک دخی و قتیله سابقا و استکمال اولنسی و خصوصیه اعشار حاصلاتنه و قوعوبلان تلفات اوکی کدرلری اقدم اموردن یولنش ایدر ذکر اولنان مال مأمورین و مأمورین سارمه یعنی محصلین و بعض کوچک جنجاق و قضا ل ضبطیه مأمورین بدایت مأموریت و نقضاتی و قوق و معلومانلری جهتیه هم حسن اداره امور مالیه و ملکیه بی یولنه قویه مامش و همده اشوبو ایکی نوع مأمورین ییلریده بعض مبادیت دخی ظهوره کلدی اصل مطلوب عالی اولان آسایش احوال ملک و تبعه قضیه سنی لایقیه و جوده کتوره مامش اولد قلدیله و بر بزم تعالی و قدس حضرت نری عر و اقبال و شوکت و شان و اجلال و عظمت ملوکانه بی مزداد و سایه معذتویه جناب شاهانه بی الی الی بسایان مفارق عباد و بلاد یورسون همشه اقدم افکار مرحمت آثار حضرت تاجداری اعمار ممالک و احبای تبعه قضیه سلسله سنه مصر و ف اوله رق تنظیمات ملکیه و عدلیه دخی ایکی ماده ملتزم دخی متضمن اولوب یولک اولکی صورتی اعمار ملک و رفیه احوال تبعه دولت علیه و ایکی صورتی دخی قوانین موضوعه عدلیه ایجابنجه حسن حایت و صیانت صنوف اهالی ممالک محروسه نیات خبریه سندن عبارت یولند یغنه و اعشار ماده سی امر مشروع اوله رق هرکس نادیه سنده ممنون و منکر اولد یغنی حالده امر تحصیلده دولو تکلفات رونما اولوب شوبله که وقت حصاده محصلین طرفلرندن یک چوق ادم استخدا نه مجبوریت درکار و یو جهتیه انلرک اجر تلمری و اللرنده و قوعوبلان ضایعات و تلفات حساب اولنسه دولته عائد اعشارلک نصنی درج لرنده اولد یغنی بدیدار و اهالیجه دخی تمشیر مأموریتنه انتظاما محصولاتی

EK 3/B: KAZA MÜDÜRLÜKLERİ HAKKINDA

“Cümlenin malumu olduğu üzere bitevîkîhî Taala vaz’ ve te’sis buyurulmuş olan Tanzimat-ı Hayriye ve mülkiye iktizasınca Memelik-i mahruse-i şahanede kâin eyalat ve elviyenin umûr-ı mülkiye ve maliyesi Mûşıran ve Defderderan ve sair zaptiye ve maliye memurları marifetiyle idare olunmakta ve matlub-ı âli olan inzibat-ı ahval-i mülkiyenin layıkıyla İstihsaline itina kılınmakta ve vergi hususu dahi bir seneden beri tesviye ve tadil birle yoluna konulmakta olduğu misüllü varidat-ı hazine-i celilenin vaktiyle istifa ve istikmal olunması ve hususiyle a’şar-ı hâsılatında vuku bulan telefatin önü kestirilmesi akadem-i umurdan bulunmuş ise de zikr olunan mal memurları ve memurin-i saire yani muhassilin ve bazı küçük sancak ve kazalar zaptiye memurları bidayet-i memuriyet ve noksanî-i vukûf ve malumatları cihetiyle hem hüsn-i idare-i umûr-ı maliye ve mülkiyeyi yoluna koyamamış ve hem de iş bu iki nev-i memurîn beynlerinde bazı mübayenet dahi zuhura gelerek asıl matlup-ı âli olan asayiş-i ahval-i mülk ve tebea kaziyesini layıkıyla vücuda getirememiş olduklarına ve rabbimiz teale vetekaddes hazretleri ömür ve ikbal ve şevket ve şan ve iclal ve uzmet-i mülükâneyi müzdat ve saye-i ma’deletvaye-i cenap-ı şahaneyi ilel ebet sayeban-ı mefarık ibat ve bilad buyursun hemişe akdem efkar-ı merhamet-i asar hazret-i tacdari imar-ı memalik ve ihya-yı tebea kaziyeyi müsellemesine masruf olarak Tanzimat-ı mülkiye ve adliye dahi iki madde-i mültezimeyi mütezammın olup bunun evvelki sureti imar-ı mülk ve terfiye ahval-i tebea-i devleti aliyye ve ikinci sureti dahi kavanin-i muvzua-i adliye icabınca hüsn-i himayet ve siyanet sınıf-ı ahali-i memalik-i mahruse niyyat-ı hayriyesinden ibaret bulunduğu ve a’şar maddesi emr-i meşru olarak herkes tediyesinde memnun ve müteşekkik olduğu halde emir tahsilinde türlü tekellüfat rû-nema olup şöyleki vakt-ı hasatta muhassilin taraflarından pekçok adam istihdamına mecburiyet denkâr ve bu cihetle anların ücretleri ve ellerinde vuku bulan zayıat ve telefât hesap olursa devlete ait âşarın nısfı

dereceleride olduğu bedidar ve ahalice dahi ta'sir memurine intizaren mahsulünü kaldıramayarak beyhude vakit gaib etmek ve bazı mevkiine göre yağmur ve yağış zuhuruyla hasar görmek misillü şeyler dahi vukua geldiği âşikar olarak hasılı suûbat ve telefاتمaddesi derece-ı ta'dadı eşmeş idüne binden ber muccep-i tanzimat-ı adliye ve bermatuk-ı kavanin-ı müessese zinhar ve zinhar ahali ve tebea-i devleti aliyye haklarında asar-ı renciş ve taaddivaki olmamak ve î'marı mülk ve millete birkat dahi sebep ve vesile olmak ve memalik-i mahruse-i şahanenin herbir sancak ve kazasında muteberan-ı hanedan ve vücuhdan saye-i şahanede hayli zevat bulunup bunlar ber mukteza-yı hubb-i vatan elbette bulundukları ve doğdukları memleketlerinin saadet halini cümleden ve hususiyle hariçten gelecek memurdan ziyade arzu ve emel ederek sima vûcuh nûma ileyhim kendi kazaları ahalisinin erbab-ı iktidar ve hal ve tahammülünü ve içlerinden bî-kudret ve şayan-ı iane bulunanlarını layıkıyla bilüp ve müşiran defterdaran ve memurin taraflarına bildirüp bu cihetle hüsn-i idare-i memleket ve ahali için bunların istihdamı ma'muriyet-i mülkiye ve istirahat tebea-i saltanat-ı seniyyeyi icab eder bazı fevaid ve muhassenatı dahi müedda olacağından iktizasına göre muma ileyhimden müdür-i kaza nasp olunmak üzere istihsal-ı hüsn çaresi mecalis-i âlide bid-defaat müteala ve tefekkür olunarak olbabda ittifak-i ârâ ile verilen karar vechiyle herbir eyaletin umur-ı maliyesi husûsat-ı mükliye ve zaptiyesiyle beraber oleyaletin müşiri bulunan zata emaneten havale ve tefviz ve maiyetlerine kemakân birer defterdar tayin-i birle havi olduğu elviyenin kürsülerine ümera-yı askeriye ve sair bendegân-ı devlet-i aliyyeden muhassiline bedel kaim makamları ikame ve herbir kazaya dahi eşraf-ı hanedandan birer müdür intihap ile mütealaa-i meşruha icabınca ol kazalar umurunun onlar marifeleriyle idare olunması ve iş bu müdürler dahi haklarında derkâr olan emniyet ve itimada teşekküren her halde rıza-yı ma'delet irtiza-yı âli vecihle hareket ve vatanlarının mamuriyet ve

hemşehrilerinin saye-i devlet-i aliyyede husûl-i refah ve rahatlarına leylen ve neharen terk-i huzur ve sâ'y-i bikusur ile kendilerine dareynde mesuliyet azimeden muhafaza ve vikayeye kemaliyle sarf-ı itina ve dikkat ve herbir hal ve hareketlerine münşiran hazeratı ve defdedaran ve kaimmakamlar tarafından hafî ve celî nezaret olunacağından onlar dahi hiçbir suretle ahali ve memleket hakkında muzır olacak ve kavanin-i adliyyeye dokunacak halata cesaredden ziyade ittika ve mübaadet eylemeleri ve ş bu kaimmakamlar ve müdürler yalnız idare-i umur ile meşgul olmak ve telefât-ı vakıanın önü kestirilmek üzere herbir sancak ve kazada kâin muklataatın nümayiş-i mahsulata tevfiikan ve elli altı ve elli yedi seneleri hâsılatına gıyasen fakat aşar-ı şeriiyesinin mahallerinde bil-müzayede ahaliden ve yerliden taliplarine maktuan ihalesi sureti lafız ve manasına muvafık olarak kemakân onda bir öşür alınmak ve çünkü maktuan a'şar tahsili deruhte edecek kesan olmahallin umur-ı zaptiye ve örfiyesine mezen ve memur olamayacağı ve anın işi sade ta'sirden ibaret olacağı ecilden bunun zımnında ahali ve tebeaya katan katibeten bir güne teaddiye cür'et ve cesaret edememesine münşiran ve kaimmakamlar ve kaza müdürleri taraflarından ale-d-devam itina ve ihtimam kılınmak şartlarıyla caiz bulunması ve herbir sancak başlarında ve kazalarda vuku bulacak kâffe-i mesalîh ve mevadd kaimmakamlar ve hükkam ve müdürler ve ol kazaların mü'tebeberan-ı vûcûh ve hanedanı beynlerinde haftada iki üç gün meclis tertibi ve reaya bulunan mahallerde dahi iktizasina göre rüca-yı milletten lazım gelenlerin celbi ile müzakere ve müteala ve karar-ı madde müşir-i eyelet tarafına işar ve ifade ile hüsn-i rü'yet ve tesviye olunması ve gümrük rüsûmatı saire mekîs olmayup tarifesi mucebince istihsal olunur varidatdan ve sayd-ı mahi rûsûmu dahi kimesneye bir güne teaddiyyi müstelzim olur şey olmadığı ve tanzimattan beri dahi maktûan ihale oluna geldiği bedihiyyaddan olduğuna binaen bunların ve bunlara mümasil olanların dahi sair aşarı varidat gibi bil-müzayede talip olanlara ihalesi ve birde müşiran hazeratı uhde-i idarelerine ihale

buyrulan eyalatın vik ve bed ahvalinde taraf-ı eşref hazret-i şahaneden mesul olacakları cihetle umur ve maslahatlarında ve istihdam-ı memurinde müstekıl bir-re'y olup şu kadar ki matlub-ı âlî cenabı-bı hilafet penahi yed-i müeyyed mûlûkâneye vedia-i hazreti rabbül âlemin olma ahali ve tebea-i Devlet-i Aliye haklarında şer-i şerifin hilafı ve Tanzimat-ı Hayriyye icrasından bu ana değin vaz' olunan kavanin-i adliyye münafi bir güne muammelat-ı gadriye ve zulmiye vukûa gelmesi emr-i ehemminin hüsn-i istihsalinden ibaret bulunmak münasbetiyle mûşiran-ı mûşarûn ileyhim hazeratı dahi her hal ve hareketlerinde Şeriat-ı Ahemediyyeye kemaliye tevessül i'tisamve tıbak-ı matlub medelet-i mashub cenab-ı hilafetpenahi üzere ifa-yı hüsn-i memuriyet ve hizmetlerine gerek zaten ve gerek maiyeti memurlarıyla müttehiden mezd-i itina ve ihtimam eylemleri hususat-ı muharrenin olvecihle icra-yı iktizalarına emir ve irade-i ma'delet ifade-i cenab-ı şehriyarîmüteallık şerefsudûr buyurularak olbabda mübarek Hatt-ı Hümayun-ı şevketmaktun hazret-i hilafetpenahi sudûr buyrulmuş ve mucebince herbir eyelet mûsiri hazretlerine başka başka evamir-i şerife ve talimat-ı seniyye gönderilmiş olmağla keyfiyet herkesin malumu olmak ve muvazebati fariza-i uhde-i tabiyyet olan deavat tezayüd-i ömür ve ikbal ve şevket-i Mûlûkâneye teşekküren bir kat dahi müdavemet ve dikkat olunmak üzere nüseh-i takvim-i vekayia dahi derale tab' ve temsil kılınmıştır."

Kaynak: Takvim-i Vakai Sayı: 238, (3 Muharrem 1258/14 Şubat 1842)

EK 4/B: Diyarbekir Eyaleti (Transkrib).**Eyalet-i Diyarbekir:**

1. Amid	2. Hani	3. Çapakçur	4. Birecik (Livadır)	5. Mardin
6. Kih (?)	7. Tercil ma' Mehrani	8. Esferid (Livadır)	9. Çermik	10. Ergani
11. Çüngüş	12. Atak	13. Hısnıkeyf (Livadır)	14. Musul Atik ve Cedid	15. Harburt (Livadır)
16. Sincar (Livadır)	17. Çemişgezek (Keban Madeni)	18. Sağman (Çarsancak)	19. Pertek (Çarcancak)	20. Savur
21. Hoyran ma' Mazgird	22. Kulp	23. Palu ma' Şure	24. Egil	25. Palu ma' Şure (Kanunda kazadır)

Kaynak: TTK Yazma Eserler Katalogu, No. 9, Eyâlât Defteri, Varak 76/b-77/a.

EK 5/B: Van, Kars ve Erzurum Eyaletleri (Transkrib).**Eyalet-i Van:**

1. Van	2. Adilcevaz ma' Bitlis (Hükümettir)	3. Hizan	4. Şirve (Livadır)	5. Esbaber (Livadır)
6. Köyin (Livadır)	7. Zeriki (Livadır)	8. Kerdkâr (Livadır)	9. Ağakis (Livadır)	10. Erciş (Livadır)
11. Bargiri (Ocaklıdır)	12. Hakkâri (Hükümettir)	13. Hoşab nam-ı diğer Mahmudi (Hükümettir)	14. Müküs (Livadır)	

Eyalet-i Erzurum:

1. Erzurum	2. Şiran	3. Kemah	4. Kuruçay	5. Erzincan (Livadır)
6. İsbir	7. Tercan	8. Hınıs (Livadır)	9. Kelkit (Livadır)	10. Bayburd
11. Malazgird (Livadır)	12. Tortum (Livadır)	13. Hayroca (?)	14. Gümüşhane	15. Kiğı
16. Pasin	17. Mecingerd	18. Kercaniş		

Kaynak: TTK Yazma Eserler Katalogu, No. 9, Eyâlât Defteri, Varak 77/b-78/a.

EK 6/A: Diyarbekir ve Erzurum Eyaletleri.

دیاربکر					ای
امید	نرجس	هانی	بالو	صارو	حکومت
معارفین	مهرابی	خزرون	اسعد	جربک	لوار
جوگن	قلب	بیدار	عناد	جباچور	لوار
صول	ابن	صفوان	برنگول	مازکرد	لوار
ماردین	سجار	جند	کورکیر	جشنکر	لوار
عائندی	کورک	ایلمک	خرد	اغجه بقیه	لوار
قربت	قضاء	قضاء	بکرک	ارض روم	ای
ارض روم	کلیج	فورجان	کشیخانه	اردجان	لوار
قوازی	نرجان	بابرود	کشی بلین	اسیر	لوار
کلک	سریان	مزدجان	حسن لوار	طوزله	لوار
ملوزکیر	زارواد	طوزلوم	شیران	توخوا	لوار

Kaynak: TTK Yazma Eserler Katalogu, No. 35, Anadolu Vilayeti Taksimatı, Varak 12/b.

EK 6/B: Diyarbekir ve Erzurum Eyaletleri (Transkrib).

Eyalet-i Diyarbekir:

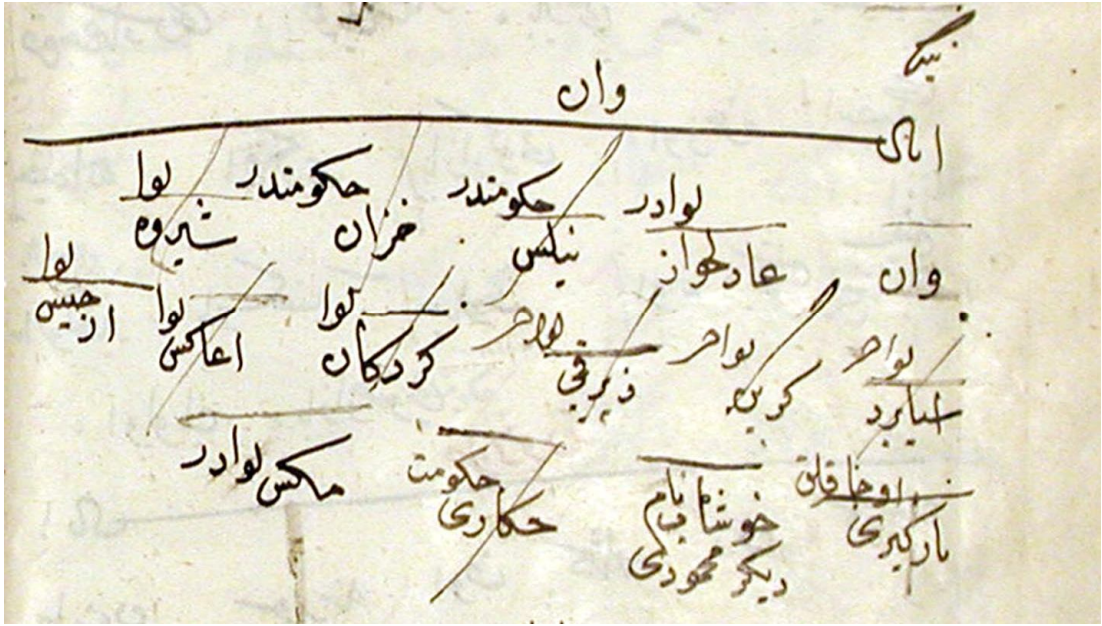
1.Amid	2.Tercil (Hükümettir)	3.Hani (Livadır)	4.Palu (Hükümettir)	5.Savur(?) (Hükümettir)
6.Genç	7.Birecik	8.Mefarkin (Livadır)	9.Mehrabi	10.Harberut (Livadır)
11.Esterid(?)(Livadır)	12.Çermik (Livadır)	13.Siverek (Livadır)	14.Ergani (Livadır)	15.Çüngüş
16.Kulb (Livadır)	17.Beşiran (Livadır)	18.Anade (Livadır)	19.Çapakçur (Livadır)	20.Hasankeyf (Livadır)
21.Sosul(?)(Livadır)	22.Eğil (Hükümettir)	23.Sağman (Livadır)	24.Pertekrek(?) (Livadır)	25.Mazgird (Livadır)
26.Nusaybin (Livadır)	27.Mardin	28.Sincar (Livadır)	29.Cezire (Hükümettir)	30.Gürlü Kebir
31.Çemişgezek (Livadır)	32.Gürlü Sağır	33.Akbendi(?)	34.Görgil	35.İlkis (Livadır)
36.Hazzo (Hükümettir)	37.Ağca Yaka (Livadır)	38.Kürtkam (Livadır)	39.Karbert(?)	40.Kaza-i Pertek
41.Kaza-i (?)				

Eyalet-i Erzurum:

1.Erzurum	2.Kemah	3.Kuzican (Livadır)	4.Gümüşhane nam-ı diğer (?)	5.Erzincan (Livadır)
6.Kovazi/ Karazi(?)	7.Tercan	8.Bayburd	9.Kığı (Livadır)	10.Pasin (Livadır)
11.İspir (Livadır)	12.Mecingerd (Livadır)	13.Kelkit	14.Seherban/ Sihirban	15.Muradcan (Livadır)
16.Hınıs (Livadır)	17.Tuzla	18.Mamervan (Livadır)	19.Malazgird (Livadır)	20.Zaduşad (Livadır)
21.Tortum (Livadır)	22.Şiran	23.(?)	24.Kercanis	

Kaynak: TTK Yazma Eserler Katalogu, No. 35, Anadolu Vilayeti Taksimatı, Varak 12/b.

EK 7/A: Van Eyaleti.

Kaynak: TTK Yazma Eserler Katalogu, No. 35, Anadolu Vilayeti Taksimatı, Varak 13/b.

EK 7/B: Van Eyaleti (Transkrib).

Eyalet-i Van:

1. Van	2. Adilcevaz (Livadır)	3. Bitlis (Hükümettir)	4. Hizan (Hükümettir)	5. Şirve (Livadır)
6. Esbaberd (Livadır)	7. Köyin (Livadır)	8. Zeriki (Livadır)	9. Kerdân (Livadır)	10. Ağakış (Liva)
11. Erciş (Liva)	12. Bargiri (Ocaklık)	13. Hoşab nam-ı diğer Mahmudi	14. Hakkâri (Hükümettir)	15. Müküs (Livadır)

Kaynak: TTK Yazma Eserler Katalogu, No. 35, Anadolu Vilayeti Taksimatı, Varak 13/b.

EK 8/A: "Yurtluk ve Ocaklığı ref' ve ilgâ ile hazine-i celileden zabt"
 olunması hakkında Diyarbekir Valisi ve Defterdarının teklifi hakkında
 Sadareten gönderilen cevabi yazı.

فاغه
8-2

ديار بكر مشيريه دفتردارينه و مالبه ناظرينه

ديار بكر اباينيه معادن هابونه قضالار اهاينيه اشوالشمه برسند
 مارتند اعنبالا لوزمكلار و برکولر نك صورت خصيصت و منفردان
 ساعه سنه دار طيف والاريله عرند و قندار يك هابندنه اندجه
 قديم قنانه لوجنه نك برسند ابات مذکور قضالردنه باله و اکيل
 قضالرد بدرنده و او جافلو و جيله برطاني اکراد عرب شيعه اولدو
 زباني دني شام اولدو قندنه بدرنده و او جافني رفع و لغايله خزينه
 جيله دن ضبط اولدو اري بدل اعشار و و برکوسي مرنيان سا بقه نك
 اوج قانده بايق اوله قندنه بدرنده و او جافلو اهاينه نياي مقرر
 معاشد خصيصه ايجرندن اديرشي اولدو مدبر نصيب او نيش لوزمكلار
 صورتي بيان و اشعار قلمسه و موصلا و اربا نك جوغي ارضوم اباينش
 بديش و ايان مرقومه سرفا قانده دن اولو مدو بسيله مستقنا
 طوندني حال زک ارنانه قضا اهاينك ممد عدد اوله رقم
 قد و فاني موجب اوله جني طاهر کورشمه اولدو قندنه ارضوم اباينش

۱۹۸

اجزا سی مکمل و مناسب اولوب اولوبه منی مجلس والو قرار اوزر
 ارضه و دایمی عطفه و یکتا حقیرینه و قدره سابقه غرضه
 طرقتی در لایستلوه ارضه و ابانته اولوبه بدستینه بدستینه
 وادجا فخره و مکمل اولوبه بر طاقته و فی ایجابات موقعه
 و بالخصوص در دست اولوبه ابرانه مشه سی جریته بدسته فنی
 جائه اولوبه منی و یکتا اکثرینک و اردان و حاصلتی رفقه
 بینه بیوب فنی و لغاتر تقدیرت اصحابه وادج لر فنی
 نفیته لازمکونه مانوریه سازه به شخصی اولوبه معاسه
 و مصارف ضروریه و نه فخره فزیده جعبه به مقدار داران
 عاقل اولوبه جعبه نفیته حاصل اولوبه منی بیایته مارالذکر
 بدستینه وادجا فخره فنی و لغاتر اولوبه سی فنی
 ایمنه اولوبه قدر معلوماندینه فنی و افع اولوبه افکار و مطابقه
 مشرشار و قدره سابقه مدعی لایها طرقتی بالوتنک قدره
 چندین تحریک بیایه و انرا اولوبه اولوبه کفیت مجلس والو
 مذکوره در لایستلوه ایجاب و اقتضای سخته بالوتنک کوشش
 اوزر سابقه اندر بدستینه وادجا فخره اکثرینک بیایه
 و احاطه فنی و لغاتر جائه اولوبه بیوب هر قدر و بالیکرم اجزای فنی
 بدکفیت ارضه و جانیته بدستلک مسووی اولوبه روح ایدوم کفیت
 فخره و فی اجزا اولوبه جفیف درک و احاطه فنی فاد و فخره
 باعث اولوبه منی متلوه مناسبت موقعه سی جریته زکرا و لغاتر ابانته
 برتیه اجزا اولوبه معاد و یکتا و فی اجزا اولوبه اقتضای بیایه
 فقط تحریک مذکور نک بند نایسته بیایه و انرا و بالوتنک فنی
 اشارت وادج فنی و جملله بایدید سخنی بدستینه وادجا فخره
 فنیته مناسبت معاسه و برتک اوزر منزه فنی طب و صلا
 صورت و برتک ایجابی اجزا فنی اولوبه بدستلک اولوبه
 اجزای معاد درک ارضه و منی و افع سالت بدستلک و درک
 و بالیکرم اولوبه بدستینه جعبه منک بدستینه فنی و لغاتر بیایه
 اولوبه اوزر و فنی رهونه نفیته منی بدسته مبارکده نشیقه
 معکبه نک اجزایه بیایته اولوبه فنی و انرا طری ارضه و بالوتنک

بو خصوص مائورین و متغیرین بداندیندن برینگی سنی اینده
 اقتضایک اجزای فتنه بدینده که ما اندک بدینده ما به
 تحریران مذکوریم مندرج بعضی مواردی احوال و تقابلی مناسب
 مطابقه اولیده بدیندن زکرا و ثناء اندرک برر قطعه صورتیک
 اضلاع و شیار به بالورین کوسه بدین صورت و جمله اجزای یکانه
 هند و بعضی خصوصیات شیرتارییه ایله و فذدار لایحه و غیره
 افندی طرفه با تحریران ثناء در استعار و صور خالک معلوم عظم
 بدیندن اوزره صوب والوریه و فذدار افندی و فی ازباز و غیره
 اجزای فتنه کیفیتیک مایه ناظر و دیندن بدین صورت بدیندن
 اولیده بدیندن خصوصیات مجسی والور مذکوریم مذکور و تنبیه و تحریران
 و فتنه شیار به مذکوریم که اولیده بر قطعه صورتی لقا صوب والوریه شیار
 لایحه شیار به و فذدار مدی ایله و فی با تحریران استعار اولیده برر قطعه
 ضلع مایه ناظر و فذدار مدی ایله و فذدار مدی ایله فذبه و ایاز
 اولیده بدیندن صورتیک فذبه صور خالک شیر و فذدار مایه و غیره بدیندن بدیندن
 و فتنه به اجزای ایجابی و فی ناظر مایه و غیره بدیندن بدیندن
 زان والوریه و مقتضای و این و فطانت زانیه شیر بدیندن اوزره
 بریندن محرر ایجاب خالک اجزای خصوصیه هند بدیندن بدیندن
 فاغه

مایه ناظر و فذدار مایه ناظر
 اولیده بدیندن کیفیت شیر و و فذدار مدی ایله بدیندن و غیره
 اقتضایک بر قطعه صورتی و فی طرف مایه ناظر فتنه و قطعه
 اولیده بدیندن اجزای مقتضای هم به بدیندن

EK 8/B: “Yurtluk ve Ocaklığı ref’ ve ilgâ ile hazine-i celileden zabt” olunması hakkında Diyarbekir Valisi ve Defterdarının teklifi hakkında Sadaretten gönderilen cevabi yazı.

DİYARBEKİR MÜŞİRİYLE DEFTERDARINA VE MALİYE NAZIRINA

Diyarbekir eyaletiyle Maîdîn-i Hümâyûn kazaları ahalisine iş bu altmış bir senesi martından itibaren lâzım gelen vergülerinin sûret-î tahsisine ve müteferriât-ı sairesine dair taraf-ı vâlâlarıyla izzetlû defterdarın canibinden akdemce takdim kılınan layihanın bir bendinde eyalet-i meskûre kazalarından Palu ve Eğil kazaları yurtluk ve ocaklık vechile bir takım ekrad uhdesinde olub haylice kurayı dahi şamil olduğundan yurtluk ve ocaklığı ref’ ve ilgâ ile hazine-i celileden zabtı olunur ise bedel-i a’şar ve vergüsü müvette batı sabıkanın iç katına baliğ olacağından yurtluk ve ocaklık ashabına mûnasibi mikdar-ı maaşlar tahsisiyle içlerinden elverişli olanların müdür nasb olunması lâzım geleceği sureti beyan ve işâr kılınmış ve bu misillû varidatın çoğu Erzurum eyaletinde bulunmuş ve eyalet-i merkûme serhedat-ı (?) hakaniyeden olmak mülasebesiyle müstesna tutulduğu halde zikr olunan kazalar ahalisinin meşmu’ları olarak kîlû kâlî mücib olacağı zahir görünmüş olduğuna Erzurum eyaletinde icrası mümkün ve münasib olup olmayacağı meclis-i vâlâ kararı üzere Erzurum Valisi atüfetlû paşa hazretleri ile Defterdar-ı sabık izzetlû beğ tarafından ledel isti’lâm Erzurum eyaletinde olan bu makûle yurtluk ve ocaklıklardan mümkün olup bir takımının dahi icabat-ı mevkiyye ve bilhusûs derdest olan ibraz meselesi cihetiyle bu sene feshi caiz olmayacağı ve bunların ekserisinin varidat ve hasılatı layıkıyla bilenemeyüb fesh ve ilgâları takdirinde ashabına ve idareleri zınnında tayini lazım gelen memûrin-i saireye tahsis olunacak maâş ve mesarif-i zârûriyeden fazla hazine-i celileye ne mikdar varidat ait olacağına yakîn hasıl olamayacağı beyanıyla mâr üz zikir yurtluk ve ocaklıkların fesh ve ilgâsıyla emr-i idaresi hakkında istihsal eylenmiş oldukları malumatlarına tatbikan vaki’ olan efkâr ve mûtalaaları müşîr-i muşâr ve

deftardar-ı sabık mûma ileyhima taraflarından biliştirak tevarûd eden çend bend tahriratda beyan ve inhâ olunmuş olduğundan keyfiyet Meclis-i vilayı mezkûra ledel havâle icab ve iktizâları sûrhle bâlalarında gösterildiği üzere salifüz zikir yurtluk ve ocaklıklardan ekserisinin hasb-el vakit vel-hâl fesh ve ilgasi caiz olamayub her ne kadar Diyarbekir de icrası taktirinde bu keyfiyet Erzurum canibin de bulunanların mesmûu olarak ilerûde kendülerinin haklarında dahi icra olunacağını derk ve ihsas ile fesat ve ihtilâle bâis olacağı misillû münasebet-i mevkiyyesi cihetiyle zikrolunan eyeletlerin birinde icra olunan mevad diyerinde dahi icra olunmak iktiza edeceğinden fakat tahrirat-ı mezkûrenin bend-i sânisinde beyan ve inha ve bâlâsına sûrhle işaret ve imla kılındığı vechile Bayezid sancağı yurtluk ve ocaklığının feshine mukabilinde maaş verilmek üzere mutasarrıfının taleb ve rızasıyla suret verilerek icabı icra kılınmak olduğundan bu husûsunun ol vechile icrasıyla mâ'âda gerek Erzurumda vâk'ı sair yurtlukların ve gerek Diyarbekir de olanların bundan böyle cümlesinin birden fesh ve ilgasına ibtidar olunmak üzere vakt-i merhûnuna ta'liki yani bu sene-i mübarekede tensikât-ı mülkiyenin icrasına mûbâşeref olduğundan ve Anadolu Ordu yu hûmâyûnunun dahi bu husus da memûriyet ve meşguliyeti bulunduğundan bimennihi taâla sene-i âtiyede iktizasının icrası zımında bu senelik mâruz zikir Yurtluk maddesiyle tahrirat-ı mezkûrede münderic bazı mevaddın ihmal ve tedkiki münasib mütâla'a olunmuş olduğundan zikrolunan bendlerin birer kıt'a suretinin ihrac ve tisyasıyla bâlâlarında gösterilen suret vechile icrası icabına himmet olunması husûsunun mûşîr-i mûşarun ileyh ile deftardar-ı lahık izzetlû efendi tarafına bâ tahrirat-ı senaveri iş'ârı ve suret-i hâlin ma'lûm-i a'tûfileri buyurulduğu üzere savb-ı vâlalarıyla Defterdar efendiye dahi izbârı ve hazinece icrası zımında keyfiyetin Maliye Nazırı devletlû Paşa hazretlerine buyurulması hususları Meclis-i Vâlâ-yı mezkûrda müzakere ve tensib olunarak hâk-pây-ı hûmâyuna hazret-i şahânedan ledel istîzan irâde-i seniyye-i cenab-ı mûlûkânedan ol

vechile müte'allık ve şerefsudûr buyrulmuş ve tahrirat-ı mezkûrenin ol vechile bir kıt'a sureti leffen savb-ı vâlâlarına tısyar ve keyfiyet defterdar mûmâ ileyhe dahi bâ tahrirat iş'âr olunarak bir kıt'a suretinin leffiyle sûret-i hal müşir ve defterdar müma ileyhaya tavsiye ve izbar kılınmış ve hazinece icrâ'yı icabı dahi nazır-ı mûşarûn ileyh hazretlerine bildirilmiş olmağla zat-ı vâlâları dahi muktezâ-yı dirâyet ve fetanet-i zafiye mûşîrileri üzere ber minval-i muharrer icab-ı halin icrası husûsuna himmet buyurmaları siyakında kaime.

Kaynak: Ayniyat 392, s. 145-147 (20 Cemâziyelâhir 1261/26 Haziran 1845).

EK 9: Erzurum Valiliğine Tayin Olan Bekir Sami Paşa'ya Verilen ve Tanzimat'ın 1261/1845 Yılından İtibaren Erzurum'da Nasıl Uygulanacağını Bildiren Talimat

“Erzurum eyaletine nezaket-i mevkiası cihetiyle Ezher-i cihet hüsnü idaresi nezdi saltanatı seniyyede matlub ve mültezim ve vali-i müşarun ileyh bilintihab memur ve tayin kılınmasından murad-ı Ali bu emniyenin usulu müatealasına mebni idüğü bedihi ve müsellemler olduğundan her hal ve Kâffe-i hususta bervefk-ı dilhavan-ı Ali hidemat-ı mebrure izharına sai ve himmet edeceğin aşikâr olarak talimat-ı mahsusa irsaline hacet yok ise de maamafiye taraflarına bazı mevaddı mukteziyede talimat-ı münasebe ıtası dahi iktiza edeceğine mebni eyale-i merkumenin icabat-ı mevkiasına nazaran idare-i umur-u mülkiye vesairesine dair talimat olarak vasayayı lâzime bervech-i Ati bend bend beyan olunur:

1) Tafsilden müstağni olduğu üzere eyaleti merkume bu defa daire-i tanzimata idhal ve kaddema müstakilen Defterdar tayin ve irsal olunmuş ve umuru maliyesi hakkında bu sene-i mübarekede icra olunacak usule dair M.Valâda başkaca kaleme alınan talimat akdemce ba's (gönderme)ve tesyir olduğundan şimdiye kadar bilvusul keyfiyet idare-i seniyye malumu olmuş olacağı bedihiyattan bulunmuş olmağla talimat-ı mezkûre ahkâm-ı mündericesinin icrası umuru maliye hakkında kafi ve vali-i müşanileyh müddeti medide umuru askeriye ve mülkiyede müstahdem olduğundan matlub-u Ali ve murad-ı muadelet itiyad-ı hazreti padişahiye Arif olacakları bedihi olmak ve kendilerinden hüsnü hizmet ve ibraz-ı müessiri hürmet ve hamiyet me'mul ve muntazır bulunmak hasabiyle Defterdar –ı muma ileyh ile bilittifak talimat-ı mezkure akdâmının harf be harf icrasiyle beraber celb kılub ahali ve beraya ve istihsal-i esbab-ı istirahat ve asayış-i tab'a ve reaya hususlarına kemaliyle itina ve dikkat ve herhalde hidemat-ı hasene ve müessir

bir güzide zuhura getirib hakkında bir kat daha teveccühat-ı aliye isticlabına sarfusa' ve mukadderet eyliye .

2) Eyalet-i merkume bir taraftan İran ve bir taraftan Rusya memalikiyle civar ve hemhudut ve bu cihetle vali-i müşarunileyhin daima tabassur (gözü açık) ve intibah üzere bulunması lâzımgereceği zahır ve runemud olmak ve İran mes'elesinden dolayı teşyid-i bünyan mesaliha zımnında sadetlû Enveri Efendi canibi saltanatı seniyyeden murahhas tayin ve irsal olunarak ol tarafta İran murahhası ve memurin-i saire ile iktizayı hal eğerçi bir müddetten beri müzakere olunmakta ise de henüz bir karar verilemeyüp elhaletühezi-i derdest bulunmak mülabesesiyle bu hususta taraflarından dahi hareket-i mukteziyenin icrası içün vali-i müşarunileyhe malumat verilmesi elzem ve keyfiyet evvel ve ahir efendi-i müşarunileyhin malum ve mazbutu bunduğu emri gayri mübhem olduğuna ve iktizayı hal bu def'a hahirat-ı Samiye-i mahsusa ile tarafına dahi tevcih ve izbar kılındığına mebni vali-i müşarunileyh bu babda efendi-i müşarunileyh'ten malumat-ı vafiye tahsil ve bundan böyle dahi devleti aliiyenin usulu menafi-i mahsusası hakkında ne vechile hareket olunmak lâzım gelir ise efendi-i müşarunileyh bilittifak müzakere iderek daima ol suretin icrasiyle istihsal siyt-i cemil (güzel şöhrat) ile herhalde İranlının harekât-ı vakialarına nazaret eyliye.

3) Eyalet-i merkumenin ekseri ahalisi Ekrad ve Asayır ve bunların öteden beri mizac-ı redaet-i imtizaçları ise cümle indinde bedihi (aşağı, bayağı, adi)ve zahir olarak her hal ve zamanda ahali ve reayanın husulü refah ve rahatlariyle beraber imar-ı mülk kaziyesi matlup ve mültezim-i Ali bulunduğunu ve bu makule kabail haklarında icrayı usul te'minine hem kendilerinin celb ve inkıyadlarını ve hemde asayiş-i memleketi mucib olacağı misillu tekdir ve tevhişleri dahi bil'akis insilab-ı huzuru müstelzim olacağına nazaran müşarunileyh muktezayı dirayet ve fetaneti üzere aleddevam ahali-i meskûnenin huzur ve rahatını ve kabail-i merkumenin taraf-ı ahar'e meyl

ettirilmeyerek (İran tarafına) Canib-i saltanat-ı seniyyeye celb ve istimalatlarını ve herhalde hüsnü zabıalarını iktiza eder vesailin istikmaline mübaderet yani kabail-i merkume bedeviyet suratiyle ekseri dağlarda ve şurada burada keşti güzar etmekte olmasına ve hayır ve şerri fark etmez Subkümağaz makulesinden olmalarıyla haklarında İranlu tarafından bazı mertebe ifsadat ve tahrikât vukua gelmesi maznun bulunmasına nazaran ol vechile tahrikât ve ifsadat vukua gelmememesine ve kendülere dahi ittibaa sebep verilmemesine gayret ve maazallahu taalâ öyle bir halât zuhuru takdirinde mahallince tedabir-i hakimane ve usul-u ruyetmendane ile derhal önü kestirilerek devam-ı hıfzı asayişe raiyyet ve memlekete itina ve dikkat ve önü kesdirilemeyüpte kuvve-i cebriye iraesine hacet mesa eylediği halde derun-u mülkde o mesillu hadise ve fesad vukuunda def' ve teskini hakkında icrası lâzım gelecek tedabir ve muamelât kanun-u muvakkat-i Asklerinin 15. bendinde tafsilen muharrer ve mezkûr vali-i müşarunileyh umuru askeriye ve ahkâm kanuniyeyi Arif zeva'tan bulunduğu vareste-i kayd-ı sutur olduğundan artık ol halde iktizayı fatanet ve dirayetleri üzere icrayı tedabir-i mukteziye ile men ve def'ine Sarf-ı mukadderet velhasıl ezher-i cihet mutebassirane hareket eyliye.

4) Dâhil-i Daire-i Tanzimat olan mahallerde vukubulan umur-u memleket mahalli meclislerinden bilmüzakere icab-ı hal ve karar-ı müzakeratın bu mazbata ve tahrirat bu tarafa ifade ve inha olunması ve taşralarda vaki olan katli madde-i fazihâsından mada mevaddı Adiye-i kanuniye dahi kezalık mensub oldukları eyalet meclisinde bilrû'ye şer'i şerif ve kanun-u münife müracaatla iktizalarının icra kılınması usulü müşirlik nizamı muktezasından bulunmuş ve vali-i müşarunileyh tarafına gönderilmek üzere mukaddemce nizam-ı meskûrun bir kıt'a süreti verilmiş idüğüne ve bu def'a ol tarafta dahi müceddeden meclis-i memleket tertib ve teşkil kılınacağına binaen bundan böyle vukubulacak umur-u memleket ve mesalih-i tah'a ve raiyyet meclis-i mezburda garazsızca ve bervechi hakkaniyet müzakere birle içlerinden istizana

mütavakkıf olanlarının bu tarafa inhasiyle zuhur edecek irade-i aliyyeye ve istizana muhtaç olmayan mevaddı adiye ve cüz'iyenin meclisce verilecek karara ve muktezayı şer-i şerif ve kanun-ı münife tatbik olunarak ve bazı meclisten ketm ve ahzası muktezi görünen mevaddı mühimme zuhurunda dahi yalnız defterdar-ı mümaileyh ile mahremane müzakere... ve icab-ı hal ve mevkiine nazaran iktizası biletraf bu tarafa beyan ve işaret olunup olbabta gönderilecek cevab-ı aliye tevfiik olunarak muktezaları icra ve her halde ahali ve reayanın rencide ve teaddiden himayat ve sıyanetleriyle asayiş ve istirahatleri esbabı bilistihsal cümleden Canib-i Seniyyül Cevanib hazreti padişahiye isticât-ı da'vat-ı hayriyeye bezl ü sa ve mukadderet ve itina kılın.

5) Eyalet-i merkume Serhadat-ı hakaniyeden olmasıyla bazı ecnebi tab'ası gibi gelmekte olacağını düvel-i mütehabbe konsolos vekilleri bulunacağına ve vali-i müşarunileyhin bunlarla muamelâtı iktiza edeceğine binaen muamelât-ı vakiadan ahd ve şarta müteallik olanlarının risaleahdiyyeye ve umuru politakaya dair bulunanlarının dahi geçenlerde bittanzim bazı vilât-ı izam hazeratına gönderildiği sırada ol tarafa dahi irsal olunmuş olan talimata müracaatla hüsnü tesviye-i icabatına himmet olunan ve rivayet kılındığına göre memaliki mahrusada bazı ecnebi papazları keştü güzar ve ittihad-ı umur-u mezhebiyle erriştesiyle ezhan-ı reayayı tahrik ve ifsada ibtidar etmekte olmak ve bu husus ise derkân olan mazarrat-ı adide-i mülkiyesi cihetiyle gayetülgaye şayan-ı itina mevaddan bulunmak hasabiyle bu maddenin dahi men' ve def'i vesailinin istikametine dikkat velhasıl reayayı mersumeye zinhar ve zinhar o misillullar vesatatiyle bir gûna ifsadad ve ilkaad vukua getirilmiyerek aleddevam hıfz ve himayetleri hususuna menzî-i sai ve gayret kılın.

6) Tabayı ecnebiyeden hiçbir ferdin mürur teskiresi makamında olan pasaportası memurin-i devleti aliye tarafından imza ve temhir ittirilmedikçe memalik-i mahsurada keştü güzarına mesağ olmadığı misillu pasaportası olmayupta yalnız ecnebi tab'asından olduğunu mübeyyin olan patentisini

mürur tezkiresi hukminde tutanların müruruna ruhsat verilmemesi ve müste'mın (sığınan) taifesinden beren memalik-i saltanatı seniyeye gelenlerin gerek re's hudutta ve gerek ikamet edeceği memlekete olan teskire memur-u mahsusasına pasaportalarını irae ve imza ettirmesi ve şayet ketm olunupta pasaportası me'murin-i devlet-i aliye taraflarından imza ve temhir olunmuş yolcu zuhur iderse keyfiyeti taharri kılınması men-i mürur hakkında müesses olan nizam iktisasında olmağla bu makulelere layıkiyle dikkat olunup içlerinde teskiresiz tab'ayı devleti aliyyeden yolcu bulunur ve alelhusus ecnebi tab'asından zikr olunan pasaportaları berminval-i muharrer imza ve temhir olunmamış veyahut pasaportu olmıyarak yalnız tab'alığına dair patente kağıdını pasaport hükmüne koyup gelmiş veya hiç kağıdı bulunmamış eşhas-ı mechule-i ecnebiye zuhur ederse ol tarafda bittevkif keyfiyeti bu canibe inha ve tab'ayı devleti aliyye hakkında olunacak muamele dahi nizam-ı meskure müracaatla iktizası icra kılınır." 25 Rebûlevvel 1261

Kaynak: BA. İrade- Meclis-i Vâlâ, No: 1224 (Aktaran Cevdet Küçük; Tanzimat Döneminde Erzurum, s. 213-217).

EK 10/B: Palu Hanedanından Abdullah Bey'in Yurtluk-Ocaklık Olarak Tasarruf Ettiği Arazilerin Hazine Tarafından Zabtı ve Kendisine Maaş Bağlanması Hakkında İrade (Transkrib).

‘Atûfetlü Efendim Hazretleri

Harput Eyâleti dâhilinde kâin Palu kazası yurtluk ve ocaklık vechile yerlûsûnden ba’zı ağavâtın ve ekser emvâl ve vâridâtı şunun bunun yedinde bulunması ve kazâ-i mezbûr altmış bir senesinden i’tibaren dâhil daire-i Tanzîmat olarak Tanzîmat-ı Hayriye usûl muhanşumûl-i (?) iktizasınca kazâ-i mezbûrda ve mülhakatı bulunan mahallerde kâin kurâ ve mezari-’ı a’şar ve rûsûmatının ağavâtın idaresinden ve tebe’a-’ı hazret-i padişahînin o makûle zulmenin muâ’melat-ı i’tisafiyesinden tahlîsî lâzimededen olması cihetiyle geçen sene kazâ-i mezkûra Müdîr-i Mahsûs gönderilerek Tanzîmat-ı Mutlak’ın istihsâline teşebbüs kılınmış olmasıyla oranın matlûb-ı âlî vechile hüsn-i idâresi hakkında atûfetlü Sabri Paşa Hazretlerinin vâliliği hengâmda yazmış olduğu tahrîrât ve sonradan i’ta eylediği lâyiha üzerine Meclis-i Muhasebe-i Maliyenin bir kıt’a mazbatası Meclis-i Vâlâdan kaleme alınan mazbata ve Maliye Nâzırı devletlü Paşa Hazretlerinin bir kıt’a takrîri ile beraber meşmûl li-hâza-i ‘âlî buyurulmak üzere takdîm kılınmış olmağla zikr olunan mazbatalar meâlinden müstefâd olduğu vechile kazâ-i mezkûrun müdîr-i sabıkı olub menfiyyen bulunduğu mahalde bilâ veled fevt olan **Abdullah Beğ’in ‘uhdesinde bulunan kurâ ve mezârî’in tarih-i vefatından i’tibaren hazîne-i celileden zabtı bil-icrâ** şimdiye değin hasılât-ı vâkı’ası kimlerde kalmış ise zâhire ihrac ve altmışaltı senesine mahsûben mahallinde ve burada usûlüne tevfiқан ihâlâtı icra olunarak sinîn-i sâbıka hâsılatının îcab eden defteriyle usûl-i mâziye üzere ağavât taraflarından i’ta olunub ahâlî yedlerinde bulunan tapu senedâtı ahz olunarak ber mûcib-i nizâm be def’alik meccânen ve müceddeden Defterhâne-i Âmireden senedât-ı mu’tebere tanzîm ve i’tâ olunmak üzere buna dâir defter-i müfredatın irsâli ve **ümerâ ve ağavât tasarruflarında bulunan bu makûle**

Yurtluk ve Ocaklıkların ashâbına münasibî vechile birer mikdar ma'âş tahsîsiyle hazîne-i celîleden zabtı ve mukaddem tahrîrde ketm ve ihfâsı rivâyet olunan hanelerin usûl-i yoklama icrasıyla meydana çıkarılması dahi iktizâ-yı maslahattan olmasıyla bunun icrasında mahzur olup olmadığının ve bu şeylere teşebbüs esnasında ba'zı ifsâdata mücâseret olunmamak üzere ağavat-ı mevcûdeden îcap edenlerin Dersa'âdete gönderilmesi husûsunda mülâhazalarının Kürdistan Valisi devletlü Paşa ve Harput Valisi atûfetlü Paşa hazerâtından isti'lâm olunması ve husûsat-ı meşrûhada ol tarafa vusûlünde icrâ-yı tahkîkat ederek buraya beyân-ı keyfiyet eylemesi husûsunun Bağdat Defterdarı atûfetlü Efendi hazretlerine dahi ifade kılınması tezekkür olunmuş ise de ol babdan her ne vecihle emr ve irâde-i seniyye-i hazret-i Padişahî müte'allık ve şerefsudûr buyurulur ise muktezâ-yı münîfî üzere harekete mübaderet olunacağı beyanıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim.

Fi 12 R 1266

Ma'rûz-ı çâker-i kemînelerîdirki

İsabet-azîb-i icbâl olan iş bu tezkire-i sâmiyye-i âsâfâneleriyle evrak-ı merkûme-i meşmûl-i nazar-ı şevket eser-i hazret-i Padişahî buyurulmuştur. Tezekkür ve istîzan buyurulduğu üzere müteveffâ-yı mûmâ ileyhın uhdesinde bulunan kurâ ve mezârî'nın tarih-i vefâtından i'tibaren hazîne-i celîleden zabtı bil-icra şimdiye değîn hâsılât-ı vâkı'ası kimlerde kalmış ise zâhire ihrâç ve altmışaltı senesine mahsûben mahallinde ve burada usûlüne tevffîkan ihâlâtı icrâ olunarak sinîn-i sabıka hâsılâtının îcab eden defteriyle usûl-i mâziye üzere ahâli yedlerinde bulunan tapu senedâtı ahz olunarak ber mûceb-i nizam bu def'anın meccânen ve müceddeden Defterhâne-i Âmireden senedât-ı mu'tebere tanzîm ve i'ta olunmak üzere buna dair defter-i müfredâtın irsâli ve o makûle yurtluk ve ocaklıkların ashâbına münasibî vechile birer mikdar ma'âş tahsîsiyle Hazîne-i Celîleden zabtı ve mâr-rül-beyân hanelerin usûl-i yoklama icrâsıyla meydana çıkarılması dahi iktizâ-yı maslahatdan olmasıyla bunun icrâsında

mahzûr olup olmadığının ve ber minvâl-ı muharrer ağavât-ı mevcûdeden icab edenlerin Dersaâdete gönderilmesi hususunda mülâhazalarının vâli-i müşârün ileyhima hazerâtından isti'lâm olunması ve olsûretle buraya beyân-ı keyfiyet eylemesi husûsunun akdâ-i müşârün ileyh hazretlerine dahi ifade kılmasını müte'allık ve şerefsudûr buyurulan emir ve irade-i seniyye-i cenâb-ı şehinşâhî iktizâ-yı münîfinden olarak evrak-ı merkûme yine savb-ı âlî-i asîflerine î'âde ve tesyîr kılınmış olmağla ol babda emr-i fermân hazret-i veliyyül emrindir

Fi 13 R 1266

Kaynak: BA. İ. MVL. 162-4721 (12 Rebûlâhir 1266/25 Şubat 1850)

EK 11/B: Palu Kazası Müdürü Hanedandan Tahir Bey'in Azli ile Bendegândan Abdullah Efendi'nin Tayinin Uygun Görüldüğüne Dair İrade (Transkribi).

‘Atûfetlû Efendim Hazretleri

Rikâb-ı Hümayun-ı Şâhâne Kapucubaşlarından ve Palu kazası hânedanından Abdullah Bey'in kaza-i mezbûrda yurtluk ve ocaklık vechile ‘uhdesinde bulunan kurâ ve mezârî'nin a'sâr-ı bekâyâsını tahsil zımnında istid'asına mebnî buyuruldu ile bir nefer-i mübâşir verilmiş olduğundan mîr-i mûma ileyh yüz kırk hâne yi müştamil olan Vişin Karyesine vusûlünde ahâlî-i karye zimmetlerini edâda muhâlefet sûretinde olmalarıyla mûma ileyh başına cem' eylediği altı yüz nefer eşhâs ile ahâlî-i merkûmeye kuvve-i cevriyye irâe ederek tarafeynden çend nefer telef ve mecrûh olduğundan başka altmış beş kadar hane ihrâk ve ashâbının emval ve eşyası gasbû ğaret olunmuş ve ahâlisi etrafa dağılmış olmasıyla mûmâ ileyh derhal celb ile ahâlî-i merkûme bit-te'mîn me'vâfarına i'âda ve ba'del muhakeme hakikat-ı hâl iş'âr olunmak üzere mîr-i mûmâ ileyh mahbesde tevkîf kılınmış olduğu ve kazâ-i mezbûrda bu misillü yurtluk ve ocaklık sahibi olan ümerâdan müdür ta'yîn olunageldiği derkâr isede zulm ve te'addîlerinden dolayı ahâlî mutazarrır olduklarından bu usûlün önü kestirilmek üzere istid'âyı ahalîye mebnî orada müdür bulunan Tahir Bey'in 'azliyle yerine Keşşafzâde Ahmet Ağa'nın ikibinbeş yüz kuruş ma'aşla müdür ta'yîn kılındığı ve ümerâ-yı merkûmenin 'uhdelerinde bulunan yurtluk ve ocaklıkların dahilinde bulunan kura ve mezârî' diğerleri gibi hazîne-i celîleden zabt ve ka'sîr olup hâsılatlarına göre bedel takdîriyle sene bu sene ashâbına i'tâsı takdîrinde istitahat-ı ahalî ile beraber menâfi-'i hazîne-i celîle hasıl olacağı ve kazâ-i mezkûr cesîm olmak ve ahalisi aşâyir ve ektratdan bulunmak hasebiyle bir tabur asakir-i nizamiye-i şâhânenin veyahut ol mikdar başı bozuk askerinin tertib ve ta'yîni husûslarına dair Harput Valisi atûfetlû Paşa hazretleriyle defterdârı 'izzetlû efendinin vârid olan tahrîrat-ı müşterekeleriyle

i'lâm ve mazbata Meclis-i Vâlâya bil-i'ta ol babda müzakerat-ı vakı'ayı şâmil kaleme alınan mazbatada sibâk-ı iş'âra nazaran mîr-i mûmâ ileyh müttehim (müttehim de olabilir) görünmüş ise de kendüsünün vârid olan şukkası meâlinde müvâdd-ı muharrerinin müfteriyât kabîlinden bulunduğunu beyân ederek sûre-i inkârda olmasına göre tahkîk-i keyfiyatı hakkında usûl-i hakkaniyetin icrası şeyme-i ma'delet icâbından olmasıyla bu taraftan müstekıl bir me'mûr irsâli lâzım geliyor isede şâyed mahallince ba'zı garaz karışması ihtimaline göre mûma ileyh husemâsının bu tarafa celb ve Meclis-i Vâlâda bil-muhâkeme hakîkât-ı keyfiyetin zâhire ihracı usûl-i âdileye daha cesbân görüldüğünden tarafeynin olvechile bu tarafa irsâli husûsunun valî-i müşarûn ileyh iş'ârı ve birde zulm ve ta'addîlerinde nâşî ümerâ-yı mûmâ ileyhimden kazâ-i mezbûra müdür nasbı caiz olmayacağına ve vergüye alâka-i ahâlî tarafından ikibinbeşyüz gurus ma'aş i'tasına karar verilmiş olduğu revîş-i iş'ârdan anlaşıldığına binâen ma'aşı-ı mezkûr ile bendegândan birinin ta'yîni muhassenatı müstelzim olacağı ve haber verildiğine göre kazâ-i mezbûrda pekde talep olunan mikdar-ı askerin ta'yîn ve ikâmesine lüzûm görünemeyüb ma'mâfîh bu maddenin dahi Anadolu ordûy-ı Hümâyûnu müşîri devletlü Paşa hazretlerinden isti'lâmıyla gelecek cevabına göre icâbına bakılması ve sâlifül beyân Yurtluk ve Ocaklık maddesi dahi çünkü ol havâlîde pek çok bu makûle Yurtluk ve Ocaklık olarak topuna bir nizâm verilmesi mukaddemâ tasavvur olunmuş isede icrâ-yı iktizâsı bi-Tevfîkîhî Ta'âla sâye-i kudretvâye-i cenâb-ı Padişâhîde ber vech-i matlûb oraların ser tâ ser istihsâl-i âsâyişine ta'lîk olunmuş olmağın bunun dahi diğerleri hakkında olunan tasavvurun icrâsına kadar te'hîri ve müdür beğ-i mezkûra elverişli bendegânın pusulası bit-tanzim bunlardan birinin veyahud âher bendegândan münâsibinin ta'yîni tezekkür olunduğu beyan olunmuş ve mezkûr pusulada muharrer Abdullah Efendi diğerine cerh olarak ânın me'mûriyeti devletlü Reis Paşa ve Hâriciye Nâzırı Paşa ve atûfetlü Müsteşâr beğefendi hazerâtıyla tezekkür olunmuş isede bu babda mevâdd-ı muharrere

hakkında her ne vecihle emrû fermân isabet-i beyan cenab-ı cihavdârî müte'allık ve şerefsudûr buyurulur ise mantûk-ı âlîsi icra kılınacağı ve manzûr-ımevfûr hazret-i mülûkâne buyurulmak için mezkûr mazbata evrâk-ı müteferri'asıyla beraber 'arz ve takdîm kılındığı beyânıyla tezkire-i senaveri terkîm kılındı efendim.

Fi : 26 Muharrem 1265

Kaynak: İ. MVL. 131-3491 (26 Muharrem 1265/22 Aralık 1848)

**EK 12/A: Muşlu Şerif Bey İle Kardeşlerinin Yurtluk ve Ocaklık Vechile
Uhdelerinde Bulunan Emlak Bedeline Karşılık Maaş Tahsisi Hakkında
İrade.**

افتم حفرای
عظمتو
موشی شریف بک ایدر شریف بک یورتلو وادجاقه وچیلد عیدر لرین بولمانه قوامداق ساره بولمانه قایولوه اولمیه اورره بولمه تخصیص اولمیه معاشده لار
مجلسی والاده قلمالمانه مضطه اورامه موقوفه سبب نظور علایا یورتلو ایچره تقدیم قندی بولمک یورتلو وادجاقه حاصله اکرم اقامدی اورره
افتم اتی نه نه محکم بولون بولمه عروشه رسیده اولمیه ایشم بولمق بولمک اعتراف نک سنی سنی اویجه بولمکه وحبالوصول ایکنه کمال مقایسه
ایجاب بولمکه اولوب کندولای دخی بولمکه موافقت ایکنه سنی سنی موقیه ایشم بولمک بولمک حاصله موقوفه سبب بولمکه بولمکه مقایسه بولمکه
نه اصابت ایکنه بولمک بولمکه موافقت ایکنه سنی سنی موقیه ایشم بولمک بولمک حاصله موقوفه سبب بولمکه بولمکه مقایسه بولمکه
کندولای باراج سنی سنی بولمکه اقامه اولمکه جریه سنی اصابت ایکنه بولمکه موافقت ایکنه سنی سنی موقیه ایشم بولمک بولمک حاصله موقوفه سبب بولمکه
ایکانه سنی سنی بولمکه اورره سنی بولمکه موافقت ایکنه سنی سنی موقیه ایشم بولمک بولمک حاصله موقوفه سبب بولمکه بولمکه مقایسه بولمکه
بایلمک سنی سنی بولمکه اورره سنی بولمکه موافقت ایکنه سنی سنی موقیه ایشم بولمک بولمک حاصله موقوفه سبب بولمکه بولمکه مقایسه بولمکه

مردم دارکده لری
رسیده دست
موقوفه علایا بولمکه بولمکه وادجاقه وچیلد عیدر لرین بولمانه قوامداق ساره بولمانه قایولوه اولمیه اورره بولمه تخصیص اولمیه معاشده لار
مجلسی والاده قلمالمانه مضطه اورامه موقوفه سبب نظور علایا یورتلو ایچره تقدیم قندی بولمک یورتلو وادجاقه حاصله اکرم اقامدی اورره
افتم اتی نه نه محکم بولون بولمه عروشه رسیده اولمیه ایشم بولمق بولمک اعتراف نک سنی سنی اویجه بولمکه وحبالوصول ایکنه کمال مقایسه
ایجاب بولمکه اولوب کندولای دخی بولمکه موافقت ایکنه سنی سنی موقیه ایشم بولمک بولمک حاصله موقوفه سبب بولمکه بولمکه مقایسه بولمکه
نه اصابت ایکنه بولمک بولمکه موافقت ایکنه سنی سنی موقیه ایشم بولمک بولمک حاصله موقوفه سبب بولمکه بولمکه مقایسه بولمکه
کندولای باراج سنی سنی بولمکه اقامه اولمکه جریه سنی اصابت ایکنه بولمکه موافقت ایکنه سنی سنی موقیه ایشم بولمک بولمک حاصله موقوفه سبب بولمکه
ایکانه سنی سنی بولمکه اورره سنی بولمکه موافقت ایکنه سنی سنی موقیه ایشم بولمک بولمک حاصله موقوفه سبب بولمکه بولمکه مقایسه بولمکه
بایلمک سنی سنی بولمکه اورره سنی بولمکه موافقت ایکنه سنی سنی موقیه ایشم بولمک بولمک حاصله موقوفه سبب بولمکه بولمکه مقایسه بولمکه

EK 12/B: Muşlu Şerif Bey İle Kardeşlerinin Yurtluk ve Ocaklık Vechile Uhdelerinde Bulunan Emlak Bedeline Karşılık Maaş Tahsisi Hakkında İrade.

‘Atûfetlü Efendim Hazretleri

Muşlu Şerif Beğ ile karındaşlarının yurtluk ve ocaklık vechile ‘uhdelerinde bulunan Kurâ ve emlak-ı saire bedelâtına karşuluk olmak üzere bunlara tahsîs olunacak ma’aşlara dair Meclis-i Vâlâdan kaleme alınan mazbata evrak-ı melfûfesiyle beraber manzûr-ı ‘âlî buyurulmak için takdim kılındı bunların yurtluk ve ocaklıkları hâsılâtı eğerçi ifâdeleri üzere altmış altı senesine mahsûben bir yük bu kadar gurûşa resîde olmuş isede bu makûle bedelât-ı a’şariyenin senesi senesine uymayacağından ve hasbel usûl iki seneliğinin mukayesesi îcab-ı maslahatdan olub kendüleri dahi bu sûrete muvafakat eylediklerinden sene-i merkûme ile altmış beş senesi hasılâtı masârif-i ta’şîriyyesi çıkdıktan sonra birleştirilüb mukayese usûlüyle sene-be-sene ne isabet eder ise ânın bunlara maaş tahsîsi ve bir de bunlar familyalarıyla Erzurum ve Harput veyahut Şam ve Sayda (?) taraflarından birinde ikâmetlerine müsa’ade olunmasını istid’â eylemişler isede kendileri bâ irâde-i seniyye Dersaâdetde ikâme olundukları cihetle saye-i ihsân vâye-i hazret-i pâdişâhîde ma’aşlarının tesviyesiyle refâh ve asâyişleri hâsıl olarak ba’de münâsib olan mahalde iskânları mütâla’a olunmak üzere şimdilik bu tarafda ikâmet etmeleri tezekkür olunmuş isede ol babda her ne vecihle emr ü fermân cenâbı-ı şehinşâhî şerefsünûh buyurulur ise ona göre harekete mübâderet olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim

Fî: 25 RA 1267

Kaynak: İ. MVL. 198-6184 (25 Ra 1267/28 Ocak 1851)

HARĪTA

ÖZGEÇMİŞ

1967 Yılında Erzurum İline bağlı Tortum İlçesinde dünyaya geldim. İlk ve Orta öğrenimimi Erzurum'da sırasıyla İnönü İlkokulu, Gazi Ahmet Muhtar Paşa Ortaokulu ve Erzurum Lisesi'nde 1984 yılında tamamladım. Aynı yıl Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstriyel İlişkiler Bölümünü kazanarak, Lisans eğitimimi, 1988 yılında burada tamamladım.

1989 yılında İstanbul'da Sümerbank'ta işe girdim. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Türk İktisat Tarihi ABD'da yüksek lisans çalışmalarına başladım. İşimde meydana gelen değişiklik nedeniyle, İstanbul'dan ayrılmak durumunda kaldığım için bu programı tamamlayamadım.

1992 yılı Aralık ayından itibaren 6 ay müddetle kısa dönem er olarak askerlik vazifemi yerine getirdim. 1994 yılında Kaymakam Adaylığı Sınavını kazanarak İçişleri Bakanlığı'nda göreve başladım. Küre, Eğil, Kargı Kaymakamlıkları ve Elazığ Vali Yardımcılığı görevlerinde bulundum.

2000 yılında Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Kamu Hukuku ABD programına kayıt yaptırarak 01/04/2002 tarihinde "Osmanlı Taşra Teşkilatında Yenilikler (1826-1876)" başlıklı yüksek lisans tezi ile mezun oldum. Aynı yıl "Vilâyât-ı Şarkiyye Valilerinin Erzurum Kongresi Karşısında Tavrıları" başlıklı bir bildiri ile 23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum I. Uluslararası Sempozyumu'na katıldım. Yine 2002 yılında, Türk İdare Dergisinin 437. ve 438. sayılarında, sırasıyla "Osmanlı Taşra İdaresi: Klasik Dönem" ve "XIX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Taşra İdaresinde Yenilik Teşebbüsleri" başlıklı makalelerim yayınlandı.

Halen Nallıhan Kaymakamı olarak görev yapıyorum. Evliyim ve üç çocuk babasıyım.